

türkonfed
TÜRK GİRİŞİM VE
İŞ DÜNYASI
KONFEDERASYONU
TURKISH ENTERPRISE
AND BUSINESS
CONFEDERATION

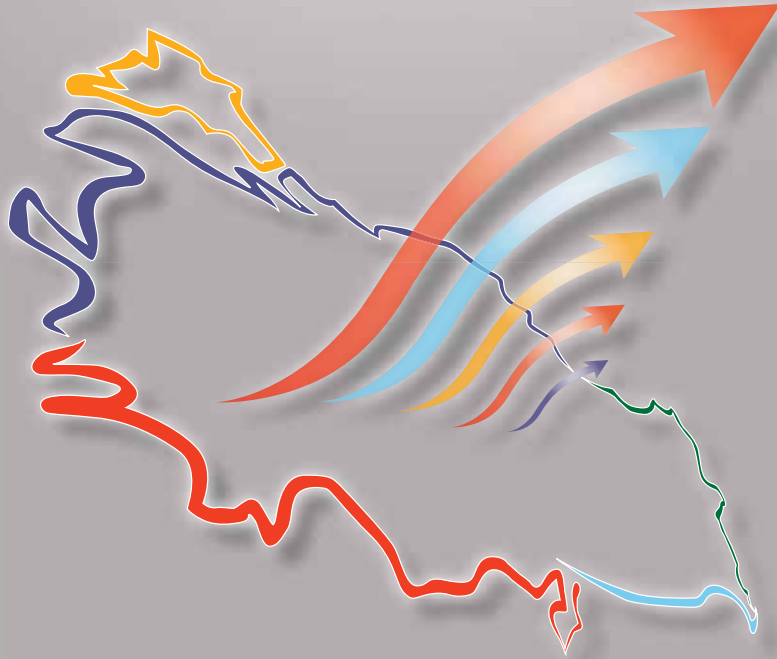
TURKRES 2011

KALKINMADA BÖLGESEL DİNAMİKLER

SEMPOZYUMU

KÜRESELDEN YERELE STRATEJİLER VE UYGULAMALAR

Sempozyum Kitabı

Editör

Yrd. Doç. Dr. Ümit İzmen

Editör Yardımcıları ve Yayına Hazırlayanlar

Burcu Berent

Zühal Özbay Daş

Betül Çelikkaleli

18 Kasım 2011

Pamukkale Üniversitesi, Denizli

TÜRKONFED ANA SPONSORLARI

ING BANK

vodafone

TURKRES 2011

**1. Kalkınmada Bölgesel Dinamikler
Sempozyumu
Küreselden Yerele Stratejiler ve
Uygulamalar**

Sempozyum Kitabı

Editör

Yrd. Doç. Dr. Ümit İzmen

Editör Yardımcıları ve Yayına Hazırlayanlar

Burcu Berent

Zühal Özbay Daş

Betül Çelikkaleli

Pamukkale Üniversitesi, Kongre Kültür Merkezi

18 Kasım 2011, Denizli

ING **BANK**

vodafone

ISBN: 978-9944-0172-5-1

TÜRKONFED

Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu

Mete Caddesi Yeni Aptmanı No: 10/6
Taksim 34437 İstanbul

Tel : 0212 251 73 00
Faks : 0212 251 58 77
E-posta : info@turkonfed.org
www.turkonfed.org

Baskı Tarihi : Nisan 2012

Baskı : G. M. MATBAACILIK ve TİC. A.Ş.
100 Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cad. No: 88 Bağcılar/ İst.
Tel: 0212 629 00 24 Faks: 0212 629 20 13
E-posta: golden@goldenmedya.com.tr

Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu Destekleyen Kuruluşlar

**T.C. Kalkınma Bakanlığı
Bölgesel Gelişme ve
Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'ne
desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.**

TÜRKONFED Şirket Sponsorluğu Fonu Üyeleri

Onur Kurulu

Abdülkadir Demir

Prof. Dr. Hüseyin Bağcı

Kemal Madenoğlu

Erdem Çenesiz

Mehmet Salih Başöz

Denizli Valisi

Pamukkale Üniversitesi Rektörü

Kalkınma Bakanlığı Müsteşarı

TÜRKONFED Yönetim Kurulu Başkanı

Denizli SİAD Yönetim Kurulu Başkanı

Bilim Kurulu

Alpay Filiztekin

Ayda Eraydın

Celal Naci Kücükler

Fatma Doğruel

Ferhan Gezici

Güldem Özatağan

Jülide Yıldırım Öcal

Nadir Öcal

Oğuz Karadeniz

Seyit Köse

Ümit İzmen

Yılmaz Kılıçaslan

Sabancı Üniversitesi

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Pamukkale Üniversitesi

Marmara Üniversitesi

İstanbul Teknik Üniversitesi

İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü

Gazi Üniversitesi

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Pamukkale Üniversitesi

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Aydın Üniversitesi

Anadolu Üniversitesi

Organizasyon Kurulu

Ahmet Yaman

Alpay Filiztekin

Burcu Berent

Fatma Doğruel

Oğuz Karadeniz

Ümit İzmen

Yılmaz Kılıçaslan

Zühal Özbay Daş

Kalkınma Bakanlığı

Sabancı Üniversitesi

TÜRKONFED

Marmara Üniversitesi

Pamukkale Üniversitesi

Aydın Üniversitesi

Anadolu Üniversitesi

TÜRKONFED

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	iii
AÇILIŞ KONUŞMALARİ	1
ÖDÜL TÖRENİ	15
PANEL SUNUMLARI	
Bölgesel Kalkınmada Türkiye Deneyimi ve Geleceği	17
Bölgesel Kalkınmada Uygulamalar ve Yeni Açılımlar	31
Ödül Alan Akademik Bildiri Sunumları.....	51
TR32 için Kalkınma Perspektifleri.....	61
AKADEMİK BİLDİRİLER	
Bildiri Adı (Özet): Bölgesel Kalkınmada Kamu Sermayesi ve Sosyal Altyapı: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Yazarlar: Meneviş Uzbay Pirili, Aykut Lenger	73
Bildiri Adı (Özet): Türkiye’de Bölgesel Kalkınma ve Büyümenin Mekansal Ekonometrik Yöntemlerle Modellenmesi, Yazarlar: Pelin Akçagün	75
Bildiri Adı: Türkiye’de Tarım İstihdamı ve Bölgesel Farklılıklar, Yazarlar: Mehmet Can Aldan, Erol H. Çakmak	77
Bildiri Adı: Türkiye’de Farklı Bölgesel Gelişme Performansları Üzerine Bir Veri Zarflama Analizi, Yazarlar: Seyit Köse, Uğur Eser, Fatih Konur	101
Bildiri Adı: Spatial Distribution of Human Capital Development Case of Turkey, Yazarlar: Burhan Can Karahasan	127
Bildiri Adı: Natural Resource Abundance – Regional Blessing or Curse?, Yazarlar: Sevil Acar, Johanna Zola	141
Bildiri Adı: Do Institutions Matter For Regional Economic Growth and Development? The Case of Turkey, Yazarlar: Serkan Değirmenci	153
Bildiri Adı: TR52 Düzey 2 Bölgesi (Konya Karaman) İhracat Yapısı, Yazarlar: Fuat Karagüney	195
Bildiri Adı (Özet): Short Run Dynamics of Income Disparities and Regional Cycle Synchronization, Yazarlar: Hasan Engin Duran	229
Bildiri Adı (Özet): Türkiye’de Bölgesel Kalkınma ve Avrupalılaşıma: Aktörler, Kurumlar ve Çeşitli Dinamikler Işığında Bir Değişim Anatomisi Yazarlar: Fethi Ufuk Özışık.....	231

SUNUŞ

Türkiye son yıllarda parlak bir büyüme performansı sergiliyor. Ancak, ülkemizin yakaladığı büyüme ivmesinin sürdürülebilir olması, 2023 hedeflerine ulaşması ve işsizliğe kalıcı çözüm bulunması için, reformların derinleşerek sürmesi gerekli. Bu kapsamda, bölgesel farklılıkların giderilmesi ve refahın ülke genelinde benzer düzeyde hissedilmesi önemli bir yer teşkil ediyor.

Son 50 yılda bölgesel politikalarda gösterilen çeşitli çabalara rağmen, Türkiye’de bölgesel farklılıkların kapatılmasında istenilen mesafe alınamadı. Bazı bölgelerde kişi başına gelir ortalamasının çok gerisinde kaldı ve büyümede dengeli dağılım ve eşitlik sağlanamadı. Ancak son yıllarda, dünya genelinde ve ülkemizde bölgesel kalkınma kavramına yaklaşımda olumlu sayabileceğimiz değişimler gözleniyor. Kalkınmaya yaklaşımda bölgelerin rekabet gücünü artırmayı amaçlayan, mevcut sorunlarını derinlemesine analiz eden ve yerli dinamikleri de sürece katmaya çalışan bir anlayış hakim olmaya başladı.

Ülkenin en büyük sivil iş dünyası örgütlerinden biri olan TÜRKONFED, bu konunun yakın takipçisi oldu. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2 ile uyumlu bir organizasyon yapısına sahip olan TÜRKONFED, kurulduğu günden itibaren kalkınma ajansları ile ilgili çalışmalar yapmaya başladı. 2011 yılında yayınladığı Türkiye’de Bölgesel Kalkınma: Farklılıklar, Bağıntılar ve Yeni Bir Mekanizma Tasarımı raporuyla da bölgesel kalkınma tartışmalarına farklı yaklaşımlar kazandırmayı amaçladı.

Bölgesel kalkınma çalışmaları kapsamında TÜRKONFED, ülke genelinde bölgesel kalkınma konularına olan ilgiyi artırmak, bu konuda çalışan akademisyenlerin sayısını artırmak, bu konuda çalışan akademisyenlerle kalkınma ajansları ve bölgesel federasyonlar arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla “Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu” nu düzenleme kararı aldı.

Sempozyumun ilki Denizli’de, Pamukkale Üniversitesi evsahipliğinde 18 Kasım 2011 tarihinde gerçekleşti. Kalkınmada Bölgesel Dinamikler: Küreselden Yerele Stratejiler başlıklı sempozyuma Pamukkale Üniversitesi’nin gerek akademik düzeyde gerekse organizasyon bazında önemli bir katkısı oldu. Başta Pamukkale Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hüseyin Bağcı’ya ve üniversite çalışanlarına bütün kalbimizle teşekkürü bir borç bilirim.

Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişim ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, başından itibaren sempozyuma olan desteğini esirgemedi. Sempozyuma teşrifleri ile bizi onurlandıran Sayın Kalkınma Bakanımız Cevdet Yılmaz başta olma üzere, Kalkınma Bakanlığı Müsteşarı Kemal Madenoğlu’na, Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişim ve Yapısal Uyum Genel Müdürü Nahit Bingöl’e, Bölgesel Gelişim ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, İzleme Değerlendirme ve Analiz Dairesi Başkanı Kamil Taşçı’ya ve Bölgesel Gelişim ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü çalışanlarına en içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

Üye derneklerimizden Denizli SIAD Başkanı Mehmet Salih Başöz’e ve Denizli SIAD üye iş insanlarımıza sempozyuma yönelik verdikleri değerli fikirlerinden ve katılımlarından dolayı teşekkür ederim.

Ayrıca Bilim Kurulu’nda yer alan ve değerli görüşlerini bizlerle paylaşan akademisyenlerimize, panelistlere ve oturum başkanlarına da teşekkürü bir borç bilirim.

Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu organizasyonun başarılı bir şekilde hayata geçmesini sağlayan Marmara Üniversitesi’nden Prof. Dr. Fatma Doğruel’e, Pamukkale Üniversitesi’nden Doç. Dr. Oğuz Karadeniz’e, Aydın Üniversitesi’nden Yrd. Doç. Dr. Ümit İzmen’e ve Anadolu Üniversitesi’nden Doç. Dr. Yılmaz Kılıçaslan’a da değerli katılımlarından dolayı teşekkür ederim.

Organizasyon kurulunda yer alan ve bu kitabı yayıma hazırlayan TÜRKNKFED Genel Sekreter Yardımcısı Burcu Berent, Ekonomik Araştırmalar Kıdemli Uzmanı Zühal Özbay Daş ve Bölgesel Genişleme Bölüm Sorumlusu Betül Çelikkaleli'ye de katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Ülke kalkınmasında önemli bir rol oynayacağını düşündüğümüz sempozyumun, bölgeler arasında farkların giderilmesinde öncü politikalar geliştireceğine dair umudumuz yineliyor, bu yöndeki heyecanın benzeri faaliyetlerimizle beraber artarak devam etmesini diliyorum.

Saygılarımla,
Erdem Çenesiz
TÜRKNKFED
Yönetim Kurulu Başkanı

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Mehmet Salih Başöz

Denizli SİAD Yönetim Kurulu Başkanı

Muharrem Yılmaz

TÜSİAD Bölgesel Gelişme ve İş Dünyası Kuruluşlarıyla
İlişkiler Komisyonu Başkanı

Erdem Çenesiz

TÜRKONFED Yönetim Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Hüseyin Bağcı

Pamukkale Üniversitesi Rektörü

Abdülkadir Demir

Denizli Valisi

Dr. Cevdet Yılmaz

Kalkınma Bakanı

Sunum: Sayın Bakanım, Sayın Denizli Valim, Sayın Uşak Valim, Sayın Milletvekillerim, Sayın Belediye Başkanım, Sayın Rektörüm ve değerli katılımcılar, Kalkınma Bakanlığı'nın desteği, TÜRKONFED, Pamukkale Üniversitesi ve Denizli SİAD işbirliği ile düzenlenen Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu'na hepiniz hoş geldiniz. Şimdi sizleri saygı duruşu ve ardından İstiklal Marşı'na davet ediyoruz.

Şimdi konuşmalarını yapmak üzere Denizli SİAD Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Mehmet Salih Başöz'ü kürsüye davet ediyorum.

Mehmet Salih Başöz (Denizli SİAD Yönetim Kurulu Başkanı): Sayın Bakanım, Sayın Denizli Valim, Sayın Uşak Valim, Sayın Milletvekillerim, Sayın Belediye Başkanım, değerli katılımcılar, bakanlığımızın, üniversitemizin, Denizli SİAD'ın müştereken organize etmeye çalıştığı Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu'na hoş geldiniz. Birbirinden değerli gerek yurtiçinden gerek yurtdışından hocalarımızın katıldığı bu toplantımızda bölgesel dinamikler konusunda güzel fikirler ortaya çıkacak ve ülkemizin kalkınması daha da ileriye gidecektir. Toplantımızın hayırlı olmasını diliyorum, saygılar sunuyorum. Hoş geldiniz.

Sunum: Şimdi konuşmasını yapmak üzere TÜSİAD Bölgesel Gelişme ve İş Dünyası Kuruluşları ile İlişkiler Komisyonu Başkanı Sayın Muharrem Yılmaz'ı kürsüye davet ediyorum.

Muharrem Yılmaz: (TÜSİAD, Bölgesel Gelişme ve İş Dünyası Kuruluşları ile İlişkiler Komisyonu Başkanı): Sayın Bakanım, Sayın Valilerimiz, Saygıdeğer Rektörüm, protokolün çok değerli üyeleri, saygıdeğer bürokratlar, TÜRKONFED'in ve bağlı federasyon ve derneklerin çok değerli başkanları, üyeleri, evsahibimiz Denizli SİAD'ın kıymetli başkanı ve delegeleri, saygıdeğer katılımcılar, değerli konuklar, değerli basın mensupları, çok kıymetli Denizlili dostlar, Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu'nda sizlerle birlikte olmaktan büyük memnuniyet duyuyorum ve TÜSİAD Yönetim Kurulu adına hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Ülkemizin genel kalkınma stratejileri ve buna bağlı bölgesel politikaların oluşturulmasına katkı sağlamak amacıyla ve kamu, üniversite, özel sektör işbirliğini geliştirilmesini sağlamaya yönelik bir anlayışla düzenlenen bu çeşit toplantıların bölgesel kalkınma kavramının anlaşılması ve kamuoyuna anlatılmasında önemli bir işlevi olduğunu düşünüyorum. Bu sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen herkese bu nedenle sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Değerli konuklar, bölgesel politikaların temel hedefi, ekonomik gelişmeyi sağlamak, bölgelerarası gelişmişlik ve kalkınma farklılığını ortadan kaldırmak, zenginlik ve refah artışını tüm yurt sathına yaymak, ülkemizin rekabet gücünü korumak ve geliştirmenin yanısıra aslında yurttaşların nihai mutluluğunu sağlamaktır. Türkiye'de öteden beri bölgesel gelişme politikaları bölgelerarası eşitsizlikleri gidermede maalesef pek de başarılı olmadı. TÜSİAD olarak artık yerel aktörlerin kalkınma politikalarına dahil olmadığı ve bu politikalara katkı sunamadığı bir süreç düşünmek istemiyoruz. Hem politikaların oluşturulması hem de uygulanması safhalarında bölgesel düzeydeki katılımıcılığın gelişmiş ülkelerde iyi örnekleri nasıl arttırdığını hepimiz görüyoruz, öğreniyoruz. İşte bu nedendir ki TÜSİAD olarak biz de ülkemizde iş dünyasının yerel örgütlenmesini çok önemli buluyor ve bu yolla karar süreçlerine dahil olunarak bölgesel kalkınma strateji ve programlarına, uygulama performansına ve tüm unsurlarıyla toplumsal kalkınmaya önemli katkılar sağlanabileceğine inanıyoruz. Bu bağlamda ülke sathına yayılmış SİAD'ların bunların oluşturduğu bölgesel federasyonların ve sektör örgütleriyle birlikte bu yapının çatı örgütü olan TÜRKONFED'in üstlendiği misyonu, kurulduğu günden beri inançla ve heyecanla destekliyoruz.

Değerli katılımcılar, artık günümüz dünyasında iletişim olanakları çok gelişti. Yer küremiz tabiri caizse küresel bir köy haline dönüştü. Basit bir cep telefonu ile, internet ile, televizyon ile, sosyal ağlar ile her yeri takip edebiliyoruz. Dünyanın en ücra köşesinde yaşayan sıradan bir kişi en gelişmiş ülkelerdeki yenilikleri yakından izleyebiliyor. Dünyanın başka yerlerindeki iyi örnekleri gördüğü zaman bunu kendi bölgesinde, yöresinde talep edebiliyor. Artık yepyeni iş yapış, tedarik, üretim, pazarlama, satış, dağıtım yöntemleriyle karşı karşıyayız. Rekabetçi bölgeler ve rekabetçi kentler kavramlarını çok daha sık duyar olduk. Tüm bu değişim içerisinde bölgesel kalkınma mekanizma ve politikalarının da yenilenmesi tabi ki kaçınılmaz hale geliyor.

Bölgesel kalkınma politikaları uzun yıllar bölgeye yatırım çekilmesi ve büyük altyapı yatırımlarıyla sağlanmaya çalışılıyordu. Ancak bu yöntemin tek başına yeterli olmadığını, kimi zaman kaynakların israfına ve verimsiz kullanımına yol açtığı ve hatta sosyal uyumun sağlanmasında yeterli başarı sağlanmadığı görülünce yeni bir takım yaklaşımlar üzerinde durulmaya başlandı. Bölgesel kalkınma politikalarında kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasını esas alan bu yeni yaklaşım yerel firmaların performansını etkileyen doğrudan ve dolaylı faktörlerin belirlenmesi, dışarıdan gelecek yatırım ve transferlerden çok bölgenin kendi iç varlıklarına ve dinamiklerine odaklanması, dezavantajlardan çok fırsatlara vurgu yapılması, toplu ve müzakereci bir yönetim anlayışı ve sistemiyle yani katılımcı bir şekilde ulusal, bölgesel ve yerel aktörlerin sürece dahil edilmesi. Bu gibi unsurlardan oluşan bu anlayış ve bunun yanısıra enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji, KOBİ'lerin inovasyon kapasitesinin yükseltilmesi, istihdam, eğitim ve yoksullukla mücadelede de önem verilen diğer öncelik alanları ortaya çıkmaktadır. Artık büyüme tek başına bir anlam ifade etmiyor. Sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği merkeze koyan ve en önemli kaynağı da inovasyon olarak kabul eden yeni büyüme modelleri tartışılıyor. Bölgeler de bu sürecin en dinamik ve ana aktörleri olarak benimsenmeye başlandı. Her bölgenin bir Ar-Ge üssü olamayacağı, ancak her bölgenin kendi inovasyon ihtiyaçları doğrultusunda bilgiyi bölgesine uyarlayabileceği tartışılıyor. Bu sebeple bölgelerin yenilik üretme kapasitelerinin geliştirilmesi ana politika hedeflerinden biri olarak kabul ediliyor. Son dönemlerde bölgesel kalkınma politikalarının önemli ayaklarından birini de kentler oluşturmaya başladı. Kentsel nüfusun gittikçe artması, kentlerin refah, istihdam ve verimlilik artışının üreticileri konumuna getirmekte. Kentler birbirleriyle yenilikçi yatırımları ve bilgiyi bölgelerine çekme konusundaki hem ulusal hem uluslararası düzeyde rekabet etme kabiliyetleriyle yarışıyorlar. Aynı zamanda artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması, eşitsizliklerin giderilmesi ve sosyal uyum, çevresel sorunlar, konut sağlama gibi pek çok alanda da mücadele etmek zorunda kalıyorlar. Bu rekabetteki başarının anahtarlarından biri de bölge ve kent düzeyindeki işbirliği olmaktadır.

Değerli dinleyiciler, bölgesel kalkınma politikalarının diğer bir unsuru ise kırsal kalkınma. Son zamanlarda uluslararası medyadan da açlık, yoksulluk, kitlesel göçler, doğal felaketler nedeniyle takip etmekteyiz. İklim değişikliği, gıda güvenliği, tarımsal nüfusun azalması gibi hem bölgesel kalkınmayı hem de ulusal refahı, güvenliği, sosyal uyumu doğrudan ilgilendiren pek çok boyutu var. Bu alanda örneğin AB kırsal kalkınma politikasının 2007-2013 dönemi stratejisine baktığımızda üç ana hedefi görüyoruz. Tarım ve ormancılık sektörünün rekabet gücünün geliştirilmesi, çevre ve kırsal alanların geliştirilmesiyle kırsal alanda yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesi. Yine bir başka önemli husus, bölgesel veri ve istatistiklerin sağlanabilmesi. Sağlıklı politikalar ancak sağlıklı veriler ile oluşturulabiliyor. Bölgesel düzeyde veri eksikliği bizlerin bu alandaki çalışma ve geleceğe dönük projeksiyonlarını da önemli oranda kısıtlıyor. Bu sebeple bölgesel veri oluşturma alanındaki çalışmalara çok daha ciddiyetle ağırlık vermemiz gerektiğini düşünüyoruz.

Yukarıda bahsettiğim tüm bu politika unsurlarının ancak katılımcı ve çok taraflı yönetişimin sağlanması ile mümkün olabileceğine gerçekten inanıyoruz. Gelişmiş ülkeler bu dengeyi sağlama ve sorunlara çözüm üretme konusunda bölgelerdeki tüm aktörleri, özellikle de iş dünyası örgütlerini harekete geçiriyorlar. Katılımcı bir yönetim anlayışı benimsiyorlar. Yerel düzeyde de bölgelerdeki sivil toplum kuruluşları ve iş dünyası temsilcileriyle işbirliği kapasitelerinin yükseltilmesi üzerine pek çok araç geliştiriliyor. Ülkemizde de son dönemde ekonomik kalkınma anlayışının AB örneğinde olduğu şekilde formüle edilmeye başlanmasını yerel ve bölgesel temelli kalkınma modeline geçilmiş olmasını memnuniyetle karşıladığımızı ifade etmek istiyorum.

Bölgesel kalkınma ajanslarının kurularak faaliyete geçmiş olması güçlü bir organizasyon, yüksek kalitede bir insan kaynağı ve artan finansman imkanlarıyla desteklenmesi ve tabi en önemlisi DPT'nin yeniden yapılanarak Kalkınma Bakanlığı'nın kurulmuş olması yeni büyüme ve kalkınma modeline güçlü bir altyapı ve hepimize büyük bir inanç sağlamıştır. Bu yeni yapıların bölgelerde özellikle girişimciliği arttıracak modelleri ve bu girişimlerin başarıya ulaşmasını sağlayacak altyapı olanaklarını geliştirmesi çok önemli. Mevcut yapısıyla kamu ağırlıklı bulduğumuzu her platformda dile getirdiğimiz ajansların arzu ettiğimiz düzeyde sivil, katılımcı ve

dinamik bir yapıya kavuşmasını, esas amaçları olan bölgelerin rekabet gücünün artırılması ve kalkınmasının sağlanması için elzem olarak görüyoruz. Bu kapsamda TÜRKONFED'in bölgesel federasyon sayılarının kalkınma ajansları bölgeleriyle uyumlu olarak artırılması ve idari kapasitelerinin geliştirilmesi projesinin söz konusu işbirliği mekanizmasına önemli katkı sağlayacağına inanıyorum. Bu federasyonların ajans yönetimlerinde daha aktif rol almalarının iş dünyasının dinamizminin ajanslara aktarılması açısından da yarar sağlayacağı görüşündeyiz.

Değerli katılımcılar, bildiğiniz gibi artık dünya ticareti, ekonomik büyüme, üretim ve tüketimde giderek daha büyük oyuncular haline gelen ülkeleri kapsayan bir oluşum, G20 oluşumu ortaya çıktı. Reform ve küresel krizin yönetimi konularında sadece devletlerin değil, iş dünyasının da görüşlerinin alınması amacıyla G20 İş Dünyası Zirvesi yani B20 oluşturuldu. Son olarak Cannes'da toplanan B20'nin amacı hükümetler düzeyinde toplanan G20 zirvelerinin gündeminde yer alan önemli ekonomik ve sosyal konular hakkında ülke liderleri ve maliye bakanlarının iş dünyasının görüş ve önerilerinden faydalanmalarına katkı sağlamaktır. B20'nin hazırlık çalışmaları çerçevesinde bu desteği verebilmek için farklı konularda 12 çalışma grubu oluşturuldu. Türk iş dünyasını temsilen TUSIAD'ın katıldığı B20 zirvelerinde küresel yönetim çalışma grubu başkanlığını da TUSIAD yürütmektedir. Son olarak geçtiğimiz 3-4 Kasım tarihlerinde Fransa'nın Cannes şehrinde toplanan B20 zirvesinde küresel güven ve istikrar ortamının yeniden sağlanması ve uluslararası kurumların yönetim yapılarının dünyanın yeni küresel gerçekliğine uyumunun sağlanması konularındaki çalışmalarımız zirvenin önemli gündem maddeleri arasında yer aldı. Burada, örgütlü iş dünyası temsil örgütlerinin küresel düzeyde politika oluşturma alanında ne kadar büyük önem taşıdığını görüyoruz. Küresel düzeydeki bu işbirliğinin aslında bölgesel ve yerel düzeyde de ne kadar büyük katkı sağlayabileceğinin bir göstergesi olarak benimsiyoruz. Bunun bir ayağını bu işbirliği mekanizmalarının sağlanması oluşturuyorsa, diğer bir ayağını da iş dünyasının bu katkıyı sağlamak amacıyla örgütlenmesi oluşturuyor. Bu çerçevede bizler de bölgesel kalkınma ajanslarının paralelinde iş dünyasını temsil edecek kalkınma kurullarında ve ajans yönetim kurullarında yer alabilecek yapılanmayı bir an önce tamamlamalıyız. 2011 yılının sonuna gelirken bu yıl %50'yi aşan bir büyüme performansını gerçekleştiren TÜRKONFED'in en kısa zamanda Türk iş dünyasının bu gönüllü, bağımsız temsil örgütlenmesini tamamlayacağına inanıyorum. Bugün Denizli'de gerçekleştirdiğimiz bu güzel toplantının bende yarattığı iyimser duygularla da bu sürecin çok da uzun sürmemesini umut ediyorum.

Konuşmamda bölgesel dinamiklerin kalkınma sürecindeki öneminden kısaca bahsetmeye ve TUSIAD'ın bu konudaki görüşlerini sizlere aktarmaya çalıştım. Az sonra başlayacak panellerde alanlarında uzman çok değerli katılımcılar bu konuyu çok daha derinlemesine tartışacaklardır.

Sempozyuma katılımlarıyla bizleri onurlandıran Kalkınma Bakanımız Sayın Cevdet Yılmaz'dan kamunun bölgesel kalkınma konusundaki 2012 yılı hedefleri, stratejileri, plan ve programlarına ve bütçeye ilişkin son gelişmeleri öğrenme fırsatı da bulacağız. Kendilerine, yoğun programları içersinde toplantımıza zaman ayırmış olmalarından dolayı tekrar teşekkürlerimi arz ediyorum. Sempozyumun başarılı geçmesi dilekleriyle hepimizi saygıyla selamlıyor, beni dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

Sunum: Sayın Muharrem Yılmaz'a konuşmalarından dolayı teşekkür ediyoruz. Şimdi konuşmalarını yapmak üzere TÜRKONFED Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Erdem Çenesiz'i kürsüye davet ediyorum.

Erdem Çenesiz (TÜRKONFED Yönetim Kurulu Başkanı): Sayın Bakanım, Sayın Rektörüm, değerli öğretim üyeleri, sevgili başkanlar, değerli konuklar, sayın basın mensupları, Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu Yönetim Kurulu adına sizleri saygıyla selamlıyorum. Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Konfederasyonumuz, 13 federasyon, 119 dernek ve 10 bin iş insanını temsil eden Türkiye'nin en büyük gönüllü sivil toplum örgütlerindedir. TÜRKONFED, kuruluşundan bu yana bölgesel kalkınmayı gündeminde tutmuş, araştırma, rapor ve faaliyetlerle bu konuyu her fırsatta tartışmaya açmıştır.

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Bugün de kapsamlı bir çalışma için huzurunuzdayız. Gün boyu düzenlenecek oturumlarda, bölgesel farklılıkların giderilmesini sağlayacak politika, strateji ve reform önerilerini tartışacak, Türkiye'nin önde gelen akademisyenlerinin bölgesel kalkınma konusundaki görüşlerini dinleyeceğiz.

Her şeyden önce, yoğun programına rağmen toplantımıza katılarak bizleri onurlandıran Kalkınma Bakanımız Sayın Cevdet Yılmaz'a tüm TÜRKONFED üyeleri adına teşekkür ederim. Sayın Yılmaz'ın da bizim gibi, "bölgesel kalkınma" konusunu, Türkiye'nin 2023 yılında dünyanın 10. büyük ekonomisi olma hedefi yolunda önemli bir gündem maddesi olarak gördüğünü biliyoruz. Destekleri için Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'ne ve Kalkınma Bakanı Müsteşarı Kemal Madenoğlu'na da ayrıca teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Bugün bizi burada, Türkiye'nin önde gelen eğitim-öğrenim kurumlarından biri olan Pamukkale Üniversitesi'nden ağırlayan Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Hüseyin Bağcı'ya TÜRKONFED adına teşekkür ediyoruz. Bizleri Türkiye'nin bu güzel ilinde ağırlayan Denizli Valisi Sayın Abdülkadir Demir ve Denizli SİAD Başkanı Sayın Mehmet Salih Başöz'e de teşekkür ederiz.

Bugün burada sunulacak başarılı çalışmaları, Sabancı Üniversitesi'nden Doç. Dr. Alpay Filiztekin, Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ayda Eraydın, Pamukkale Üniversitesi'nden Prof. Dr. Celal Naci Küçükler, İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Doç. Dr. Ferhan Gezici, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nden Yrd. Doç. Dr. Güldem Özatağan, Gazi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Jülide Yıldırım Öcal, Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nden Prof. Dr. Nadir Öcal ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nden Doç. Dr. Seyit Köse'den oluşan bir bilim kurulu değerlendirdi. Türkiye'nin en değerli akademisyenlerinin biraraya geldiği bilim kurulumuza da huzurlarınızda teşekkür etmek isterim.

Bugün birincisini gerçekleştirdiğimiz "Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu" organizasyonun başarılı bir şekilde hayata geçmesini sağlayan Marmara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Fatma Doğruel'e, Pamukkale Üniversitesi'nden Doç. Dr. Oğuz Karadeniz'e, Aydın Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Ümit İzmen'e ve Anadolu Üniversitesi'nden Doç. Dr. Yılmaz Kılıçaslan'a da değerli katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Organizasyon kurulunda yer alan TÜRKONFED'deki değerli çalışma arkadaşlarım da, bu sempozyum için büyük bir özveriyle çalıştılar. TÜRKONFED Genel Sekreter Yardımcısı Burcu Berent ve TÜRKONFED uzmanlarımızdan Zühal Özbay Daş'a da katkılarından dolayı çok teşekkür ederim

Bugün burada başarılı çalışmalarını değerli bilim kurulumuza sunan tüm akademisyenlerimizi de kutlamak isterim. Bölgesel kalkınma alanında akademik çalışmalar, maalesef arzu ettiğimiz sayıda değil. Bu alanda çalışan akademisyenlerin artması, kuşkusuz ki kalkınmaya yeni bakış açıları kazandıracaktır. Ödüle layık görülen üç çalışma için de kıymetli hocalarımızı tebrik ederim.

Değerli Konuklar,

Türkiye, yakın geçmişte yakaladığı yüksek büyüme performansı, bölgesinde oynadığı lider rolü, gerçekleştirdiği reformlar ve sürdürdüğü kalkınma hamlesi ile dikkat çeken bir ülke konumunda.

Ülkemizin yakaladığı büyüme ivmesinin sürdürülebilir kılınması, 2023 hedeflerine ulaşması, işsizliğe kalıcı çözüm bulunması ve gelişmiş bir demokrasinin yerleşebilmesi için, reformların derinleşerek sürmesi gerekmektedir. Kuşkusuz bu konuda, hükümetin yanı sıra sivil topluma da önemli sorumluluklar düşmektedir. TÜRKONFED bu çerçevede, iş dünyasını temsil eden en büyük sivil toplum örgütlerinden biri olarak, ülkemizin sosyal ve ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacağına inandığı tespit ve önerilerini bir raporda topladı. Beş temel başlık altında topladığımız "Yeni Dönem, Yeni Hedefler" raporumuzdaki görüşleri, hükümet ve ilgili kurumlarla da paylaşıyoruz.

"Bölgesel Kalkınma" bu rapordaki başlıklardan bir tanesi.

Bildiğiniz gibi, son 50 yılda bazı bölgesel politikalar uygulanmasına yönelik tüm çabalara rağmen, Türkiye'de bölgesel farklılıklar ülke düzeyinde eşitsizliğin önemli bir kaynağı olmayı sürdürüyor. Bazı bölgelerde kişi başına gelir ortalamasının çok gerisinde; işsizlik ise ürkütücü boyutlarda. Büyümede dengeli dağılım ve eşitlik maalesef sağlanamıyor

Bu farklılıkları azaltmaya dönük olarak şimdiye kadar uygulanan politikaların başarılı olamadığını hep birlikte gördük. Az gelişmiş bölgelere verilen maddi teşvikler, kalkınmanın önündeki diğer yapısal engellerin yarattığı olumsuzlukları tam olarak telafi edemiyor. Geçmişin belirleyiciliği ve bununla ilişkili olarak ulaştırma imkanları, ucuz ve kesintisiz enerjiye kolay erişim, nitelikli işgücünün bulunabilirliği gibi yatırım ortamını şekillendiren faktörler, az gelişmiş bölgelere yatırımların önünde engel oluyor.

Bu doğrultuda “Yeni Dönem, Yeni Hedefler” raporumuzda, Türkiye’de uygulanacak bölgesel politikalara ilişkin şu saptamaları yaptık:

1. Bölgesel kalkınma stratejisi, sanayi stratejisi ve ticaret politikaları ile uyumlu olmalıdır.
2. Uygulanacak politikalarda bölgelerin birbiriyle etkileşimi dikkate alınmalıdır.
3. Bölgesel düzeyde önceliklerin belirlenmesinde kalkınma ajansları daha aktif rol almalıdır.
4. Bölgesel politika ve stratejiler, küresel ekonomik ve siyasi gelişmelere, makroekonomik politikalardaki, dış ticaret ve sanayi politikalarındaki değişikliklere bağlı olarak güncellenmelidir. Bu amaçla sağlam ve sürekli yenilenen bir veri tabanı geliştirilmelidir.
5. Bölgesel politikanın geliştirilmesinde yerel sivil aktörler de sürece dahil edilmelidir.
6. Bölgesel kalkınmanın uyarılması için, sanayi sektörünün yanı sıra finans, turizm ve eğitim sektörleri gibi kalkınmayı hızlandıran diğer faaliyetlerden yararlanılmalıdır.
7. Bölgede yatırımı cazip hale getirmek için altyapı iyileştirilmeli ve beşeri sermayenin niteliğini yükseltecek adımlar atılmalıdır.

Gerek altyapının iyileştirilmesi, gerekse uygulanacak politikaların önünün açılması için, özellikle çeşitli bakanlıklarımızın faaliyet alanları içine giren çalışmaları da şöyle tanımladık:

- Ulaştırma imkanları genişletilmeli ve ucuzlatılmalı,
- Kentsel altyapı iyileştirilmeli,
- Yatırım yeri sorunları çözülmeli,
- Sosyal gelişmişliği artıracak eğitim, kültür, spor ve eğlence yatırımlarına önem verilmeli,
- Komşu bölgeler arasında ekonomik faaliyetleri hızlandıracak yatırımlara öncelik verilmeli,
- Bölgede rekabet gücü yüksek sektörlerin gelişmesini kolaylaştıracak önlemler alınmalı,
- Yerel üniversiteler desteklenerek iş dünyası-üniversite ve kalkınma ajansı-üniversite ilişkileri geliştirilmeli,
- Yerel düzeyde işgücünün kalitesini yükseltecek faaliyetler desteklenmeli,
- İşsizlikle mücadele için öncelikli kesimler belirlenmeli ve kısa dönemde etki gösterecek önlemler süratle devreye sokulmalı,
- Genel sağlık ve eğitim politikaları ile çözülemeyen yerel sorunlar hızla tespit edilerek çözülmeli...
- Kadın istihdamı artırılmalı. Bu noktada bir parantez açmak isterim: Bu hedef doğrultusunda, bebek ve yaşlı nüfusun bakımı ihtiyacı ortaya çıkacak bu da yeni bir istihdam alanı yaratacak ve bu alanda parasallaşmayı ve piyasaya katılımını artıracaktır.
- Yoksullukla ilgili Dünya Bankası ve AB fonlarının kullanımı gözden geçirilmeli,
- Ortadoğu, Asya ve Avrupa pazarına yönelik, komşu ülkelere sınırı olan bölgelerde sınır ticaretinin gelişimi açısından gerekli altyapı tedbirleri alınarak, sınır illeri cazibe merkezleri haline getirilmeli.

Değerli Konuklar,

Bölgelerarası farkları azaltacak bir politikanın uygulama başarısı her şeyden önce ulusal ve yerel düzeydeki aktörlerin verimli bir işbirliğini gerektirir. Günümüzde, mevcut bölgesel kalkınma ajanslarının yönetim yapısı, arzulanan verimli işbirliği için yeterli değildir. Kalkınma ajanslarının yapısı gözden geçirilirken yerel iş dünyası örgütlerinin rolü ve etkinliği artırılmalıdır.

Bölgesel kalkınma uzun dönemli birikimlerin sonucunda ortaya çıkar. Bu nedenle kısa dönemde çok önemli değişimler beklemek gerçekçi olmaz. Ancak Türkiye, dinamik bir yapıya ve demografik olarak genç bir nüfusa sahip. Bu faktörler hızlandırıcı etkiler yaratarak, etkisinin kısa dönemde görülebileceği politika uygulamalarına uygun bir ortam yaratabilir. Öte yandan aynı faktörler elimizi çabuk tutmazsak çok güçlü bir ayak bağı haline gelebilir.

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Hızlandırıcı etki yaratacağı beklenen iki temel politikadan söz edilebilir: Bunlardan bir tanesi bölgesel kalkınmayı sağlayacak girişimlere sinyal vermek olacaktır; diğeri ise, bölgesel refahın hızlı biçimde artmasını sağlayacak yoksulluk ile mücadele politikalarının hızlandırılmasıdır.

Az önce değindiğim, raporumuzda da ele aldığımız ekonomik ve sosyal önerilerimizin, ülkemizdeki bölgesel farklılıkların azaltılmasına ve bölgesel kalkınmanın sağlanmasına yönelik adımlar için temel oluşturabileceğini düşünüyorum.

Bugün düzenlediğimiz sempozyum da bölgesel kalkınma konusunda oluşturulacak yol haritası için bize ışık tutacaktır. Şimdiden verimli bir toplantı olmasını diliyorum, hepimizi bir kez daha saygıyla selamlıyorum.

Sunum: Sayın Erdem Çenesiz'e konuşmalarından dolayı teşekkür ediyoruz. Şimdi konuşmalarını yapmak üzere Pamukkale Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Hüseyin Bağcı'yı kürsüye davet ediyorum.

Prof. Dr. Hüseyin Bağcı (Pamukkale Üniversitesi Rektörü): Sayın Bakanım, Sayın Valim, Sayın Uşak Valim, Sayın Milletvekillerim, Sayın Belediye Başkanım, TÜRKONFED'in Değerli Başkanı, sivil toplum örgütlerimizin değerli yöneticileri, üniversitemizin ve bu sempozyum dolayısıyla üniversitemize gelen diğer üniversitelerin değerli mensupları, başta İktisadi ve Bilimler Fakültemiz olmak üzere Pamukkale Üniversitemizin değerli öğrencileri, bugün burada Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu'nu Kalkınma Bakanlığı, Pamukkale Üniversitesi ve TÜRKONFED işbirliği ile hazırlayıp kalkınmayla ilgili bilimsel çıktıların, önce bölgesel kalkınmaya sonra ülke kalkınmasına sonra da dünya ekonomisinden pay alma konusunda ülkemizin ekonomik politikalarını yönlendirme açısından çok yararlı olacağını düşündüğümüz bir sempozyumun açılışında birlikteyiz. Hoş geldiniz.

Ekonomik kalkınma, ülkelerin dünya ekonomisinden pay alma gayretleriyle el ele giden bir süreçtir. Bu süreç, milli gelirdeki artışla paralel giden bir süreç değildir. Yanısıra teknolojik kalkınma ve teknolojik gelişmenin ürünü, çıktıların toplum yararına kullanılmasıyla ortaya çıkacak refahın adaletle paylaşılması süreci ile paralel giden bir kalkınma modeli, bölgesel kalkınmanın olmazsa olmazlarından. Bu çerçevede kalkınma ajanslarının görev aldığı yaklaşık 1,5-2 yıllık sürede bu ajansların olduğu bölgelerdeki üniversitelere büyük iş düşmektedir. 2,5 milyar dolarlık ihracat geliri olan Denizlimizde var olan Pamukkale Üniversitemiz bu yönde bütün planlarını yapmış, tamamlamış ve göreve geldiğim günden bugüne geçen yaklaşık 7 aylık bir zaman diliminde bütün projelerini hayata geçirme işlemini tamamlamıştır. Bölgesel kalkınma adına kısaca özetleyebileceğim şekliyle yaptığımız faaliyetler daha 20 gün önce bu salonda istihdam fuarının açılmasıydı. Çok büyük bir katılımı gerçekleştirilen bu fuarımız sonucunda önce iş imkanları sonra akreditasyon, kabullenme, sonra da üniversitemizin bilimsel çıktılarından yararlanma konusunda hayli yorucu toplantılar yapıldı ve yaklaşık 8.000 kişinin izlediği bir fuar yaşadık. Pamukkale Üniversitesi bünyesinde 6 ay önce hizmete açtığımız tarımsal biyoteknoloji ve genetik uygulama araştırma merkezimiz BİYOM'un ülkemizin tohum politikalarını etkileyecek şekilde bilimsel anlamda bir yola girdiğini ve bu yönde projeler yönettiğini ve bu projelerin kabul gördüğünü duyurmak isterim. Bunun bir hamle ötesi, Pamukkale Üniversitesi Uluslararası Tarımsal Biyoteknoloji ve Genetik Enstitüsü'nün kuruluşunu üniversitemiz senatosunda tamamlamış ve yüksek öğretim kuruluna sunmuş bulunmaktayız. Bugün, yarın müjdeli haberi bekleyeceğiz. BİYOM ve üniversitemizde daha önce kurulmuş bulunan gen mühendisliği ve teknoloji enstitüsü ile birleştirilerek uluslararası bir hüviyet kazandırılarak bu enstitü önümüzdeki günlerde hayata geçirilecek. Sadece bilimsel araştırmaların yapıldığı akademik bir merkez olmaktan öte bölgesel kalkınmaya hizmet amaçlı olmak üzere başta tohumculuk ve bitki teknolojisi olmak üzere 650 dönümlük bir arazi Pamukkale Üniversitesi'nin hizmetine verilmiş, aşağı Menderes havzasında araştırmacılarını beklemektedir. Bir diğer kalkınma amaçlı enstitümüz, Pamukkale Üniversitesi Arkeolojik Bilimler Enstitüsü aynı senato kararında oybirliği ile kararlaştırılmış, Leodikya'nın girişinde uluslararası bir enstitü olmak hayaliyle, bugün için gerçeği ile Yüksek Öğretim Kurulu'nun gündemine sunulmuştur. Kalkınma amaçlı olmak üzere kalkınma ajanslarının bölgedeki üniversitelerden birliği olarak Denizli Ticaret Odası ve Sanayi Odası başta olmak üzere şehrimizdeki hatta bölgemizdeki tüm sivil toplum

kuruluşları ile bölgesel kalkınma yolunda her türlü projenin tartışıldığı, konuşulduğu, uygulamaya sokulduğu bir 6 ay geçirdi Pamukkale Üniversitesi. Bu noktada gayretlerimiz sadece Denizli ili ile sınırlı kalmadı, ADIM projemiz çerçevesinde Muğla, Isparta, Aydın, Manisa, Uşak, Kütahya ve Afyon illerini kapsar bir şekilde 9 ilimizde de ortak bölgesel kalkınma projelerinin başlatılması için hazırlık çalışmaları tamamlanmıştır. Bu projeler bundan sonra başta Kalkınma Bakanlığımız olmak üzere değişik araştırma kurumlarına, ulusal yada uluslararası bir kısmı sevk edilmiş, bir kısmı da sevk edilmeyi beklemektedir. Bu çerçeveden baktığımızda ilk kez üniversitemizde düzenlenen bu sempozyumun çıktılarında önce üniversitemiz akademisyenleri ve araştırmacıları, sonra Denizlimizin sivil toplum örgütleri ve kalkınma ile ilgili görev alanları ve hedef kitlede amaçlarını aktarmak istediği Denizli insanı bilgisever Denizlililer, sonra da bölgemiz ve sonra da ülkemize bu sempozyumun büyük yararlar getireceğine inanıyorum ve hepimizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

Sunum: Sayın Hüseyin Bağcı'ya konuşmalarından dolayı teşekkür ediyoruz. Şimdi konuşmalarını yapmak üzere Denizli Valisi Sayın Abdülkadir Demir'i kürsüye davet ediyoruz.

Abdülkadir Demir (Denizli Valisi): Sayın Bakanım, Sayın Valim, Sayın Milletvekillerim, Sayın Genel Müdürüm, Değerli Belediye Başkanım, Rektörüm, sivil toplum örgütlerinin çok değerli temsilcileri, çok değerli konuklar, bugün Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu gibi ilki yapılan bu toplantıya Denizli olarak ev sahibi olmaktan büyük bir mutluluk ve onur duyduğumuzu Sayın Bakanımıza da tüm yoğun programlarına rağmen bu toplantıya iştiraklerinden dolayı tüm Denizliler adına şükranlarımızı sunuyor, hoş geldiniz diyorum.

geçen herkese teşekkür ediyoruz.

Ekonomik büyüme ve kalkınma tüm ülkelerin en belirgin temel amacıdır. Bu amaç doğrultusunda hızla gelişen ve değişen dünyaya uyum sağlayabilmek ve uluslararası rekabet gücümüzü korumak ve geliştirebilmek için çok daha hızlı karar verip uygulamak zorundayız. İşte bu temel hedefe ulaşabilmek adına düzenlenen bu toplantının her an harekete hazır, gelişime yönelik her türlü çabayı destekleme eğiliminde olan Denizli'de yapılmasına katkıda bulunan Sayın Bakanımız Cevdet Yılmaz'a şükranlarımızı sunuyoruz. Sayın TÜRKONFED Başkanımız Erdem Çenesiz'e, Sayın Başkanımız Mehmet Salih Başöz'ün şahsında, DESİAD üyelerine ve emeği

Bugüne değin yapılan çalışmalar neticesinde dünyanın en hızlı büyüyen ülkelerinden birisi haline geldik. Ancak maalesef baş döndüren bir hızla gelişen dünyada yaşıyoruz ve bu hıza ayak uydurmak zorundayız. Bu nedenle karar alma ile kararı uygulama arasında geçen sürenin minimize edilmesi, aynı zamanda da ülkemizde yaşayan tüm insanlara sosyo-kültürel ve ekonomik imkanlar bakımından birbirine mümkün olduğunca yakın koşulların sunulması gerekmektedir. Bu pencereden bakıldığında ülkemizin hem coğrafi, hem sosyal hem de ekonomik anlamda çok büyük farklılıklar içerdiği de bir gerçektir. Bu farklılıkları ortadan kaldırmak için benzerlikleri bir araya getirmek sureti ile güçlü ve zayıf yönlerin tespit edilmesi ve bu doğrultuda yatırımların hızla gerçekleştirilmesi amacıyla tüm dünyada uygulanan bölgesel kalkınma planları, günümüz koşullarında bir ihtiyaçtır. Denizli, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde hızla gelişen, kazandığı her kuruşu gelecek için bir yatırım aracı olarak kabul ederek zaman içinde dünya çapında markalara sahip olmayı başarmış bir şehirdir. İlimiz insanı tarihi ve kültürel varlıklarının farkındalığı ile güçlü yönlerini kullanarak ekonomik kaynaklarını oluşturmuştur. Dolayısıyla yıllık 2 milyar doların üzerinde ihracatı yaklaşık 162.000 olan sigortalı işçi sayısı ve yıllık 2 milyon turist sayısı ile bugün Türkiye'nin en hızlı büyüyen kentlerinden birisidir. Elbette tüm bunların gerçekleşmesinde İzmir limanının yanı sıra Antalya, Bodrum ve Marmaris gibi turizm bölgelerine 2,5 saatlik bir mesafede olması gibi coğrafi açıdan avantajlı bir konumda bulunmasının da büyük bir etkisi vardır. İlimiz gelişmiş sanayisi, turizm potansiyeli verimli tarım arazileri ve coğrafi koşullarıyla içinde bulunduğu bölgede doğal öncü konumdadır. Bu nedenle kısa adı GEKA olan Güney Ege Kalkınma Ajansı'nın merkezi ilimizde bulunmakta ve 37 kişilik personel kadrosu ile bölgemizden hizmet vermektedir.

Denizli tüm bu özelliklerinin yanı sıra her an bir adım ileri gitmeye hazır, en büyük yatırımın insana yapılan yatırıma olduğuna inanan ve olaylara "ben ne yapabilirim" yaklaşımıyla yaklaşan halkıyla birlikte değerlendirildiğinde bölgesel kalkınma konusunda da öncü olacak bir yapıya sahiptir. Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu'nun ilkinin ilimizde yapılması onurla ilimizin gelişimi

konusunda bize destek veren Sayın Bakanımız başta olmak üzere bu sempozyumun düzenlenmesinde katkıda bulunan herkese teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

Sunum: Sayın Denizli Valisi Abdülkadir Demir'e konuşmalarından dolayı teşekkür ediyoruz. Şimdi konuşmalarını yapmak üzere Kalkınma Bakanımız Sayın Cevdet Yılmaz'ı kürsüye arz ediyorum.

Dr. Cevdet Yılmaz (Kalkınma Bakanı): Sayın Valilerim, çok değerli Milletvekili arkadaşlarım, Değerli Belediye Başkanımız, TÜRKONFED'in çok değerli başkanı, sivil toplum kuruluşlarımızın değerli yöneticileri, temsilcileri, akademik dünyamızın değerli üyeleri, sevgili öğrenciler, değerli basın mensupları, ben de hepinizi saygıyla selamlayarak başlamak istiyorum. Öncelikle ilkinizi gerçekleştirdiğimiz ve anladığım kadarıyla devamı gelecek olan bu sempozyumu organize ettikleri için başta TÜRKONFED Başkanı'na, yönetim kuruluna ve burada evsahipliği yapan DESIAD'a çok çok teşekkür ediyorum. Üniversitemize ve Rektörümüze yine ev sahipliğinden ötürü teşekkür ediyorum. İnşallah

biz de bu sempozyumlara bakanlık olarak hem merkezi düzeyde hem de kalkınma ajanslarımızla iştirak etmeye devam edeceğiz. Bunun büyük faydalar getireceği şüphesiz. Az önce TÜSİAD'dan Değerli Yönetim Kurulu Üyesi ve Başkan Yardımcısı Muharrem Yılmaz Bey'in de vurguladığı gibi artık yeni bir bölgesel politika dönemindeyiz. Dünyada ve Avrupa'daki gelişmeler ışığında Türkiye'de de aslında çok önemli bir dönüşüm süreci yaşıyoruz. Bu sürece bu tür sempozyumların, akademik boyutu olan daha derinlemesine analizler içeren bu sempozyumların büyük katkıları olacağı şüphesiz. Baktığımız zaman bölgesel gelişme konusu kalkınma sürecinin en temel başlıklarından bir tanesi. Bu konuda tabii ciddi bir tartışma da var bir taraftan. Ülkeyi mi daha hızlı kalkındırmalı ve büyütmeliyiz, yoksa bölgelerarası dengesizlikleri gidermeye mi daha fazla odaklanmalıyız. Mesela bu önemli sorulardan bir tanesi. Sanki bu iki amaç ilk bakışta birbirine zıt gibi de görünüyor doğrusu. Kaynaklarımızı belli bölgelere yığıp ülkeyi daha hızlı mı geliştirelim yoksa bu dengesizlikleri mi giderelim?

Kısa vadede aslında bu iki hedef zıt gibi görünse de orta ve uzun vadede ve daha kapsamlı bir bölgesel genel kalkınma anlayışı içinde aslında hiç de zıt hedefler değil. Kalkınma dediğimiz kavram artık bugün yepyeni bir içerik kazanmış durumda. Çok daha geniş bir çerçevede anlaşılması gereken insan odaklı olarak anlaşılması gereken bir kavram. Geçmişte belki sadece belli maddi göstergelerle ölçebiliyorduk kalkınmayı, ama bugün dediğim gibi çok boyutlu bir şekilde tarif ediliyor, anlaşılıyor ve bu yönde de politikalar oluşturuluyor. Kalkınmanın odağında elbette ekonomik gelişme, ekonomik faaliyetler var fakat bunun yanına sosyal boyutu koymadığınız zaman kalkınma süreci eksik kalıyor. Çevresel boyutu koymadığınız zaman eksik kalıyor ve giderek aslında bunların üzerine demokrasiyi, insan haklarını, hukuk devletini koymadığınız zaman kalkınma kavramı eksik kalıyor. Dolayısıyla bütün bu boyutlarıyla ekonomik, sosyal, çevresel ve siyasal boyutlarıyla kalkınma sürecini anlamamız ve bu şekilde de organize etmemiz gerekiyor. Böyle baktığımız zaman bölgesel gelişme politikalarıyla kalkınma süreci arasında çok yakın bir ilişki var. Bütün bu saydığım başlıklar altında bu ilişkinin detaylarına girmek, tartışmak mümkün. Bu anlamda da baktığımız zaman aslında iki ana eksene oturduğunu görüyoruz giderek bölgesel politikaların. Klasik olanı adalet kavramı üzerinden giderek bölgesel politikayı tabii tarif etmek. Yani dengeli bir dağılım oluşturma, refahı topluma yayma, elde ettiğimiz nimetleri paylaşma, bu konuda mutlaka bölgesel politika önemli ve önemli olmaya da devam edecek yani bu klasik, geleneksel kavramlar önemini kaybetmiş değil. Bu konular üzerinde mutlaka daha fazla da durmamız gerekiyor. Ama giderek küreselleşen dünyada rekabet kavramı da en az adalet kadar önemli hale gelmiş durumda. Bu anlamda da bölgesel politika sadece adalet sağlamanın bir aracı değil, aynı zamanda etkinlik sağlamanın, rekabet gücü sağlamanın da bir aracı haline gelmiş durumda. Küçük ölçeklerde, küçük yerleşimlerde veya çok büyük ulusal ölçeklerde yapamadığımız işleri bölgesel ölçekte yapmamız mümkün ve bununla da etkinlik sağlamamız, rekabet gücü sağlamanız mümkün. Böyle yaptığımız zaman, yani daha yeni bölgesel politika anlayışıyla yeni kalkınma kavramlarıyla baktığımız zaman şunu çok rahatlıkla görebiliyoruz, bölgesel gelişme aynı zamanda ulusal kalkınmanın da en temel araçlarından bir tanesi. Bir taraftan ülke olarak, örneğin 2023 vizyonundan bahsediyoruz, 10 büyük ekonomi arasına gireceğiz diyoruz, 2 trilyon doları aşan bir milli gelirden, 25.000 doları aşan kişi başına gelirden bahsediyoruz, 500 milyarlık ihracat hedefinden bahsediyoruz, %3 Ar-Ge'ye kaynak ayırmaktan bahsediyoruz, vs. Peki bu vizyonu sadece Ankara'nın enerjisiyle veya sadece İstanbul'un enerjisiyle gerçekleştirebilir miyiz? Elbette ki hayır. Bütün bölgelerimizin, bütün yörelerimizin potansiyelini harekete

geçirmeden, kullanmadan değerlendirmeden bu vizyonu gerçekleştiremeyiz. İşte bu anlamda da bölgesel politika son derece kritik ve hayati bir role sahip. Bütün aktörleri bu sürece katmadan, katılımlarını sağlamadan bu vizyona ulaşamayız. Dolayısıyla bugün bölgesel gelişme aynı zamanda ulusal kalkınmanın ve ulusal vizyonları gerçekleştirmenin de en temel araçlarından biri haline gelmiş durumda ve giderek araçları da değişiyor. Geleneksel üretim faktörleri daha az vurgulanıyor, giderek beşeri sermaye, girişim, yenilikçilik kapasitesi, dış dünya ile ekonomik, ticari ve sosyal ilişki alanları gibi yeni bir takım kavramlar tartışılıyor. Buna baktığımız zaman da bölge yine ön plana çıkan bir kavram. İnovasyon diyoruz, yenilikçilik, merkezi düzeyde yenilikçilik yapmanız mümkün değil. İnovasyon dediğiniz kavram, yerelde gerçekleşmek durumunda olan bir süreç. Üniversitenin içinde olmadığı, kalkınma ajansı gibi yapıların, iş dünyası organizasyonlarının, firmaların işin içinde olmadığı bir yerde yenilik yapamazsınız. Yenilik dediğimiz şey, bölgesel ve yerel politikayla birebir ilişkili bir kavram. Dolayısıyla bugün rekabet gücünün en büyük unsurlarından biri yenilikçilik haline geldiyse bölgesel ve yerel politika dışında bunu güçlendirmeniz mümkün değil. Tabii, bu Türkiye'ye özgü bir durum da değil aslında. En gelişmiş dediğimiz AB ülkeleri, OECD'nin üyeleri arasında da bölgesel politikanın bu kadar tartışılması elbette tesadüf değil. Bölgesel politika, kalkınma gündemi sadece gelişmekte olan ülkelerin, az gelişmiş diye nitelendirilmiş ülkelerin tartıştığı konular değil, en gelişmiş dediğimiz ülkelerin de tartıştığı bir konu ve dediğim gibi bu bir tesadüf değil. Az önce açıklamaya çalıştığım boyutlarla çok yakından ilişkili. Bunlara baktığımız zaman özellikle AB ve OECD'de 5 maddede özetlenebilecek bir yaklaşım görüyoruz.

Birincisi bölgelerin kendi potansiyellerini, kaynak ve imkanlarını en iyi şekilde değerlendirerek kendilerine özgü stratejiler geliştirebilmeleri. Her bölgenin mukayeseli üstünlüğü farklı, imkanları, tarihsel gelişimi farklı, kültürel unsurlarında belli farklılıklar var. Dolayısıyla her bölge kendine özgü bir strateji geliştirmek durumunda.

İkinci unsur, bölgelerde kalkınmaya yönelik işbirliği ve yönetim platformları oluşturmak. Az önce değerli konuşmacıların da ifade ettiği gibi yerel düzeyde bütün aktörleri bir araya getiren, bütün oyuncuları bir anlamda aynı platformda buluşturan mekanizmalar, ağlar, işbirliği platformları oluşturmak gerekiyor. Etkili bir bölgesel politikayı da bundan bağımsız düşünemiyorum.

Üçüncü unsur ulusal düzeydeki politikalar ve yerel öncelikler arasında tutarlılık ve uyum sağlanması. Az önce arz etmeye çalıştığım gibi ulusal politikalarla bu yerel ve bölgesel politikalar arasında birbirinden kopuk süreçler değil, bunlar arasında karşılıklı ilişkiler. Bir taraftan aşağıdan yukarıya, bir taraftan yukarıdan aşağıya ama bir noktada buluşması gereken süreçler. Bu anlamda da biz Türkiye'de önemli adımlar atıyoruz, merkezi düzeyde, ulusal düzeyde bir bölgesel gelişme stratejisi oluşturuyoruz. Bunun çalışmalarını başlattık ve merkezi düzeyde yine bölgesel gelişme konusunda kurumsal yapılar oluşturuyoruz. Başbakanımızın başkanlığında bir Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu ve bürokratlardan oluşan Bölgesel Gelişme Komitesi oluşturuyoruz. En son kanun hükmünde kararnamele merkezi düzeyde dolayısıyla bu yapıları oluşturuyoruz. Bunları yapmazsanız yerel düzey ile merkezi düzey arasındaki aslında işbirliğini ve o ilişkiyi de kurgulayamazsınız.

Dördüncü boyut, bölgelerin beşerilik kurumsal ve sosyal sermayelerinin geliştirilmesi. Kalkınmanın hedefi insanın mutluluğu, refahı olduğu gibi özellikle bilgi toplumu şartlarında en önemli unsuru ve aracı da insan. Sosyal sermaye, buna yatırım yapmadan, bunu geliştirmeden sadece fiziki kaynaklarla, imkanlarla bölgesel gelişmeyi sağlamamız mümkün değil.

Beşinci unsur, bilişimcilerin yenilikçi fikirlerinin önünü açacak uygun desteklerin ve uygun ortamın sağlanması.

Türkiye, 2001 mali krizinin ardından kendi içinde yaşadığı, o tarihte dünyada bir kriz yoktu ama bizde maalesef bir kriz vardı, bundan sonra aslında hızlı bir ekonomik büyüme performansı sergiledik. 2008-2009 döneminde yaşadığımız ve halen etkileri devam eden küresel krize rağmen 2003-2010 döneminde ortalama %5 civarında bir büyüme sağlayabildi Türkiye ekonomisi ve dünya ekonomisinin üstünde performans sergiledi. Geçtiğimiz sene %9 gibi bir büyüme sağladı, bu sene %7,5 gibi bir büyüme sağlayacak. Avrupa'daki durumu hepimiz görüyoruz, bölgemizdeki siyasi çalkantıları hepimiz görüyoruz, bütün bu ortam içinde iki yıl üst üste bu kadar yüksek bir büyüme sağlamamız gerçekten her türlü takdirin üzerinde. Az önce değerli TÜRKONFED Başkanı'nın dediği gibi Türkiye'nin birçok göstergesi uluslararası ortamda gerçekten kıskançlıkla ve gıpta ile izleniyor. İstihdamda özellikle sağladığı başarı. OECD ülkelerinde krizden sonra 13 milyon net istihdam kaybı oldu. Yani istihdam edilen insanların sayısında 13 milyon bir aşağı gidiş oldu. Türkiye olmasa bu 13 milyon daha da yüksek olacaktı. Biz 2009'dan bugüne mevsimsel düzeltilmiş verilerle 3 milyonun üzerinde bir istihdam sağladık. Denizli de bunlardan önemli odaklarından bir tanesi. Ben hemen küresel krizden sonraki dönemde bir

toplantıya gelmiştim. O günkü atmosferden bugünkü duruma baktığımda gerçekten muazzam bir ilerleme, büyüme görüyoruz. Yani Türkiye'nin büyüklüğü başarısı aynı zamanda birçok yerel düzeydeki iyileşmenin bir sonucu, Denizli de bu anlamda önemli katkı sunmuş illerimizden biri. İşte az önce değerli milletvekilimiz, önceki dönem belediye başkanımız Nihat Bey ile Ankara'dan gelirken sohbet ediyorduk. Kayıtlı çalışan sayısı 165.000'e ulaşmış. Kriz ortamında bu 120.000'lere inmişti. O 2 yıllık dönemde muazzam bir istihdam artışı. İstihdam artışını ben doğrusu büyümeden de daha fazla önemsiyorum. Yani, bu sosyal boyutu itibarıyla ve büyümenin de uzun vadede sürdürülebilirliği açısından çok çok önemli. İstihdamda Türkiye'nin sağladığı başarı ortada. En son işsizlik verilerinde %14'lerden %9,2 düzeylerine kadar gerilemiş durumdayız. İşgücüne katılımdaki artışa rağmen işsizlik oranını düşüren bir ülke olarak Türkiye başarılı bir şekilde devam ediyor. Kadınların istihdamı da bu arada hızlı bir şekilde geliyor. En son verilerde yine işgücüne katılma oranı yanlış hatırlamıyorsam Ağustos ayı itibarıyla %30'u buldu. Bu hem ekonomik kalkınma ve gelişme açısından önemli hem de dediğiniz gibi yeni bazı istihdam alanlarının gelişmesi açısından önemli.

Bu olumlu tablo tabii hepimizin iftihar ettiği güzel bir tablo, inşallah orta vade programımızı da biliyorsunuz. Önümüzdeki 3 yılla ilgili aşağı yukarı %5 civarında zikzak yapan büyümeden ziyade sürdürülebilir bir büyüme öngörüyoruz. Önümüze baktığımızda muhtemelen 4 yıl sonra Türkiye ekonomisi 1 trilyon doları aşmış bir ekonomi haline gelecek. Bu sene 770 milyar dolar, kur artışına rağmen bir ekonomi, 4 yıl sonra belki 1 trilyon doları muhtemelen aşmış bir ekonomi göreceğiz. Bu çok güzel ama bir taraftan da yine altı çizildiği gibi maalesef Türkiye kendi içinde bölgesel dengesizlikleri yaşayan bir ülke, bunu da görmemiz lazım. Baktığımız zaman 2008 verilerine göre ki bu verilere Muharrem Bey az önce işaret etti, TÜİK'ten de sorumlu bir Bakan olarak söylüyorum, benim en fazla zorlandığım konulardan birisi doğrusu bu TÜİK oldu. Yani bölgesel ve yerel düzeyde bilgi üretimi. Bunu yapmazsanız bölgesel politikayı da sağlıklı bir zemine oturtamazsınız elbette. Bu konuda da son zamanlarda dikkat ederseniz bir takım dönüşümler ve gelişmeler oluyor. İlk defa il bazında işsizlik rakamları açıklıyoruz 2 senedir. Yine kalkınma ajanslarımızın da kurulduğu düzey 2 bazında gayri safi katma değer rakamları yayınlandı. Birçok rakamımızı yine düzey 2 bazında yayınlar hale geldik. Buna da daha da derinleştirmek için devam edeceğiz. Yine en son bir kanun hükmünde bir karamamede yaptığımız bir değişiklikle TÜİK'e valiliklerde bir irtibat ofisi kurma yetkisi verdik. Bunun amacı da biraz daha derinlemesine bilgi toplayacak altyapıyı oluşturmak.

Baktığınız zaman İstanbul'da en gelişmiş bölgemiz olduğu bölgede kişi başına düşen gelir 2008 verilerine göre ve gelir düzeyinin en düşük olduğu düzey 2 bölgesi, TRB2 dediğimiz Bitlis, Hakkari, Muş ve Van illerimizi kapsayan bölge, ikisini oranladığınız zaman 4,3 katı gibi bir fark çıkıyor. Bunu iller bazında kıyaslarsanız tabii çok daha yüksek bir rakam çıkıyor karşınıza. Onu bu aşamada söylemek istemiyorum, gerçekten çok yüksek. Yine 2007 yılını baz alan verilere göre Türkiye bölgelerarası gelişmişlik farklarını gösteren GMI katsayısı 0,25, OECD'de bu 0,17, çoğu Avrupa ülkesinde de 0,10 ve 0,15 arasında değişiyor. Dolayısıyla biz de bunu kabul etmemiz lazım. Bölgesel farklılık oldukça yüksek. Türkiye bu problemle çok daha etkili bir şekilde mücadele etmek durumunda. Yine değişik konuşmacıların altını çizdiği gibi geçmişte uyguladığımız bölgesel politikalar ne kadar iyi niyetle yapılmış olursa olsun tam da arzu edilen sonuçları vermedi. Geçmiş politikalarımız başarılı olmadı. Onlar da olmasaydı belki de bu farklılıklar daha da derinleşebilirdi. Yani yapılan çabaları da küçümsemek istediğim için söylemiyorum ama tam olarak bizi arzu ettiğimiz yere getiremedi. Dolayısıyla işte bu tartışmalar çok önemli. Yedi bölgesel politika tartışmaları, bu politikayı nasıl daha etkin hale getiririz tartışması Türkiye için çok önemli. Bunun ne tür yansımaları olabileceğini sizler de en az benim kadar takdir edersiniz. Sadece ekonomik değil, sosyal, siyasal, çevresel, birçok yansıması ile birlikte bu politikayı mutlaka ve mutlaka daha da etkin hale getirmek durumundayız. İşte biz de bu yönde çaba sarf ediyoruz ve ülke genelinde olduğu gibi bölgesel gelişme konusunda da insana odaklı bir yaklaşımı benimsiyoruz. Ülke düzeyinde kalkınma planlarıyla belirlenen stratejik yol haritası, mikro düzeyde bireye odaklanan ve bireyi ön plana çıkaran bir yaklaşıma kadar inmek durumunda, bununla tamamlanmak durumunda. Tek aktörlü, sadece kamunun çabalarıyla yürüyen bir bölgesel politikanın başarı şansı yok. Mutlaka çok aktörlü bir şekilde ve özellikle özel sektörü, STK'yı dikkate alan bir yaklaşımla bakmak durumundayız, bunu yapmaya çalışıyoruz. Bu anlamda üniversitelerimiz de kalkınma ajanslarımız arasındaki ilişkiye özellikle ben çok önemseydiğimi belirtmek istiyorum. Tabii iş dünyası, STK, onları unutmadan bunu söylüyorum. Bu iki kurumu bölgesel kalkınmada lokomotif kurumlar olarak algılıyorum. Üniversitelerimiz sadece öğrencilere eğitim veren sadece akademik bilimsel çalışmalar yapılan kurumlar değil. Aynı zamanda içinde buldukları bölgenin analizini yapan, içinde bulunduğu bölgenin nereye doğru gittiğini gören, son derece nitelikli insan gücüyle buna ilişkin fikirler geliştiren, stratejiler, projeler geliştiren kurumlar olmak durumunda. Tek tek firmalarla ilişkiler kurmak durumunda olan iş dünyası ile ilişkiler kurmak ve buradan katma değeri artırıcı yenilikçi çalışmalar yapmak durumunda olan kurumdur. Dolayısıyla, üniversiteleri kalkınmanın önemli bir unsuru, önemli bir yapısı olarak

algılıyoruz. Bölgesel politikamızın da önemli bir unsuru olarak görüyoruz. İçinde bulunduğu bölgeden soyutlanmış, etrafına duvarlar örülmüş bir üniversitenin ne kendisine ne de topluma çok büyük fayda sağlamayacağı açıktır. Ve üniversitelere de hükümet olarak doğrusu çok büyük fedakarlıklar yapıyoruz. Millet olarak çok büyük fedakarlıklar yapıyoruz. Çok büyük kaynaklar ayırıyoruz. Sadece geçen yıl yatırımlardan sorumlu bir bakan olarak da söylüyorum, 2,5 milyar TL sadece üniversitemizde yatırım için bir para harcadık, binalardan laboratuarlara vs. personel ve cari harcamaları söylemiyorum. Bunun karşılığını bu toplumun görmesi lazım. Bu da ancak daha fazla bilgi, daha fazla katma değer ile, teknoloji ile, Ar-Ge ile yenilikle olabilecek birşey. Dolayısıyla üniversitemizden bu anlamda beklentimiz çok açık. Bir dönüşüm yaşadığımızı vurguluyoruz, kalkınma ajanslarımız bu dönüşümün diğer önemli bir unsuru. Üzerinde yine gerçekten çok durduğumuz bir yapı. İyi geliştirdiğimizi düşündüğümüz bir model ancak kalkınma ajanslarımız da sonuçta bir tecrübe. Ve bu tecrübeyi de hep birlikte izlemek, bundan çeşitli dersler çıkarmak ve bu tecrübe ile ajanslarımızı iyileştirmek durumundayız. Az önce hem takdirle ifade edildi hem de eleştiriler doğal olarak ortaya atıldı. Bundan da biz memnuniyet duyuyoruz, kalkınma ajanslarımızla ilgili bu canlı tartışmanın devam etmesini diliyoruz. Bu ancak bize fayda sağlar. Tabii biraz da bu kurumsal yapının fazla örselenmemesi de gerekir, bir miktar sabırlı olmamız lazım, uygulamaları görmemiz lazım, bundan dersler çıkararak böyle çok reaksiyoner şekilde değil de daha istişare ederek geliştirmemiz lazım. Bu yönde bizim de bazı niyetlerimiz var, önümüzdeki süreçte bazı çalışmalar yapacağız, değişik kesimlerden bazı katılımcılarla çalıştaylar düşünüyoruz. Bunun sonucunda da kalkınma ajanslarımızı daha iyiye götürme yönünde bir takım teklifleri hükümetimizin, meclisimizin önüne taşımayı düşünüyoruz. Ortada yine bu işle ilgili olan kesimlerle mutlaka tabi diyalog içinde bunu götüreceğiz. Yeni bölgesel teşvik sistemimiz GAP, DAP, DOKAP gibi bölgesel programlara verdiğimiz önem, bunların detaylarına girmek istemiyorum, yine KÖYDES gibi BELDES gibi programlar, SUKAP dediğimiz yeni bir program (su kanalizasyon altyapı programı), SODES dediğimiz yine GAP'ta uyguladığımız sosyal destek programı. Bunlar hep proje bazlı, önceden olmayan, yeni geliştirilmiş ve kırsal kalkınmadan sosyal boyuta, çevresel boyuta, şehir altyapılarına kadar çeşitli alanlarda bu bölgesel gelişmede yeni enstrümanlar oluşturan araçlar, bunları uyguluyoruz, geliştireyoruz ve böylece devam edeceğiz. Tabi az önce de belirttiğim gibi bölgesel gelişme yatay bir konu. Her türlü temanın ve çok değişik kurumların, aktörlerin içinde yer aldığı bir süreç. Bir ulusal politikada milli kalkınma planında ne kadar unsur varsa bölgesel politikada da o kadar unsur var. Gerçekten önemli yatay bir kuruluş dolayısıyla katılımcılık olmadan, değişik platformlar oluşturulmadan başarılı olma şansımız yok. Bunu da hem ulusal düzeyde hem de yerel düzeyde yapmak durumundayız. Az önce bahsettim, Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu'nu oluşturduk, Başbakanımızın başkanlığında ilgili bütün bakanlardan oluşan bir yapı. Diğer taraftan da Bölgesel Gelişme Komitesi, bütün ilgili bakanlıklarımızın kurumlarımızın tepe yöneticilerini, bürokratlarını kapsayan ve aynı zamanda STK'ların katılımına açık olan bir yapı. Burada da müsteşarlarımız, ilgili birimler, TÜBİTAK Başkanı'ndan, KOSGEB Başkanı'na, Sanayi Müsteşarı'ndan Hazine Müsteşarı'na tabii Kalkınma Müsteşarımızın Başkanlığı'nda böyle bir Bölgesel Gelişme Komitesi oluşturduk merkezi düzeyde. Önümüzdeki dönemde ulusal düzeyde bölgesel gelişme stratejimizi hazırlayacağız. Bu da bize genel anlamda bölgesel politikaya bakışımızı ana parametrelerimizi şekillendirecek. Kalkınma ajanslarımızla, üniversitemizle, diğer aktörlerimizle de yerel düzeyde bir network oluşturacağız. İşte bu merkezle yerel arasındaki bağlantıyı da böylece güçlendirmiş olacağız. Yani hem merkezde bir network, hem yerelde bir network, hem de bu ikisi arasında ilişki. Bunu kurmaya çalışıyoruz. Takdir edeceğimiz gibi bu kolay bir iş değil. Dediğim gibi bölgesel politika gerçekten çok kapsamlı bir alan. Bunu gerçekleştirmeye çalışıyoruz. Adımları atıyoruz, işte bu da bence son derece önemli bir adım, merkezi düzeyde de artık daha etkili bir koordinasyon, daha iyi bir işbirliği oluşturmuş olacağız bu mekanizmalarla.

DAP için, GAP için, DOKAP için ve KOP (Konya Ovası Projesi) için bir taraftan da Bölgesel Kalkınma İdareleri kurduk. Onları kurumsallaştıracağız. Bunlar proje bazlı yapılar. 5 yıllığına kurduk, 5 yıl daha Bakanlar Kurulumuzun uzatma yetkisi var. Kalkınma ajansları daha sürekli yapılar, bu idarelerse daha proje bazlı yapılar, daha kamu ağırlıklı diyelim, kamu projeleri izleme ağırlıklı yapılar. Bunlar da bir taraftan kurulacak ve çalışmaya başlayacak. GAP idaremiz var zaten, DAP idaremiz, DOKAP, KOP idaremiz de olacak. Kalkınma bakanlığı şemsiyesi altında bunlar faaliyetlerini sürdürecekler. Ama tabii kalkınma ajanslarımız az önce belirttiğim gibi son derece önemli ve bunlarla ilgili yoğun bir çalışma sergiliyoruz. Ben genel sekreterlerimizle geçtiğimiz günlerde yine bir araya geldik, 26 ajansımız var biliyorsunuz, bunları 81 ili kapsar şekilde kurduk, az önce bahsettim kavramsal çerçeveden hareketle sadece az gelişmiş bölgelere değil, İstanbul dahil bütün bölgelerimize, illerimize bu ajansları kurduk. Genel sekreterleri ben 3 ayda bir davet ediyorum ve kendim bizzat dinliyorum bölgelerinde ilgili yaptıkları çalışmaları ve birbirlerini de dinlemelerine ortam hazırlamaya çalışıyorum. Çünkü ajansları birbirinden izole yapılar gibi de düşünmememiz gerekiyor. Burada yine TÜRKONFED Başkanı zannediyorum bahsetti, bölgelerarası etkileşim de çok önemli. Bazen iki ajansın yapabileceği işler, bazen 3 – 5 ajansın ortak yapacağı şeyler çıkıyor. Veya bir ajanstaki bir tecrübeyi diğer bir

ajansa aktarmanız gerekebiliyor. Bunu network şeklinde düşünmezseniz işte bu faydaları üretemezsiniz. Bakanlık olarak da biz görevimizi böyle tarif ediyoruz aslında. Bizim misyonumuz kalkınma ajanslarının gündelik işleyişine müdahil olmak değil, bizim misyonumuz temel bir takım prensipleri koymak ve bu networkü oluşturmak ve iyi işlemesini sağlamak. Bunu başardığımız ölçüde misyonumuzu yerine getirmiş oluyoruz diye düşünüyorum. Bu bölgede de, Güney Ege bölgesinde de Aydın, Denizli ve Muğla illerimizi kapsayan ajansımız kuruldu biliyorsunuz ve çalışmalarına başladı. Burada bölgeyle ilgili biraz ayrıntılı değerlendirmeler var ama çok da uzattığım farkındayım o yüzden fazla da detaylara girmek istemiyorum. Yalnız şunu belirtmek isterim Aydın, Denizli ve Muğla, Türkiye’de gelişmişlik sıralamasında önemli yere sahip illerimiz. Gerçekten çok sektörlü bir bölge, tarımdan turizme, sanayinin değişik kollarına kadar sektörel çeşitliliği olan bir bölgemiz. Rekabet gücü endekslerinde yine önemli yere sahip bir bölgemiz. Girişimcilik potansiyeli yüksek bölgelerimizden bir tanesi. Birçok avantajıyla birlikte hızlı bir şekilde kalkınmaya, gelişmeye müsait bir bölgemiz. Zaten belli oranda bu potansiyelini ortaya koymuş durumda. Geleneksel sektörleri var, kökenleri binlerce yıl tarihte geriye giden sektörleri var, bunların mutlaka devam etmesi gerekiyor. Daha modern, katma değeri daha yüksek, modasıyla, markasıyla, yenilikleriyle tekstil gibi bu sektörlerimizin mutlaka devam etmesi lazım. Özellikle katma değerinin yüksek oluşu, istihdam etkisi, cari açık etkisi düşünüldüğünde bu sektörleri çok önemsiyoruz ve mutlaka bunların devamından yanayız. Ama bir taraftan da tabii yeni sektörlerin gelişmesi, yeni bir takım faaliyetlerin gelişmesi, sektörel yapının çeşitlenmesi son derece olumlu. Bunu da Denizli’de görüyoruz. Yine arkadaşlarımızla bugünkü sohbetlerimizde de bu çok açık bir şekilde ortaya çıkıyor, geleneksel sektörlerimiz yenilenmiyor aslında belli bir düzeyde devam ediyor ama bir taraftan da toplam üretim içinde payı azalıyor, çünkü yeni sektörler, yeni faaliyetler geliyor. Bu da son derece olumlu bir durum elbette. Güney Ege-Kalkınma Ajansımız belli çalışmalar yürüttü. 2011 yılında 53 milyon gibi bir finansal kaynağa sahip, ama şu anda en önemli kaynağı bu para değil, şimdi ajanslarımızı bazı bölgelerde belki biz de yeteri kadar tanıtamadık, projelere hibe dağıtan kurumlar gibi algılama söz konusu olabiliyor. Bu tabii ki işin bir boyutu. Az önce size anlatmaya çalıştığım bölgesel gelişme politikalarında aslında çok önemli görevler görüyor ajanslar ve görecekler, önümüzdeki dönem. Yine en son genel sekreterlerle bir araya geldiğimizde yine çok açık bir şekilde şu önceliği tespit ettik, ajanslarımız bölgelerine göre farklı politikalar uygulamak zorunda. Bölgesel bazda kurmamızın esprisi bu. Bir bölgede belki projelere hibe vermek çok anlamlı bir şeyken, diğer bölgede bu kadar anlamlı olmayabilir. Özellikle bu bölgemizde çok nitelikli projelere destek vermek gerekiyor ve analizlere, stratejilere yatırımcıları yönlendirici, rehberlik edici faaliyetlere çok çok daha fazla öncelik vermemiz gerekiyor. Bütün ajanslarımızda aslında önümüzdeki birkaç yıl bu konuyu daha öncelikli hale getirmiş durumdayız. Mesela gelecek yıl ajanslarımız bu yönüyle daha fazla ön plana çıkacaklar. Biz de bunun iletişimini yapacağız. Daha fazla analiz yapacaklar, daha fazla bilgi üretecekler, daha fazla strateji geliştirmeye odaklanacaklar, proje geliştirmeye odaklanacaklar, yatırımcılarla daha fazla diyalog, daha fazla işbirliği platformları oluşturmaya odaklanacaklar önümüzdeki dönem. Ama bir taraftan da tabii ki o hibe programları kendi mecrasında devam edecek. Kalkınma ajanslarının bu asıl görmemiz gereken daha önemli boyutlarını da inşallah bu vesile ile görme fırsatı bulacağız. Biliyorsunuz 9’uncu Yedi Yıllık Kalkınma Plan’ımız 2013 yılında sona erecek, gelecek yıldan itibaren 10’ncu Ulusal Kalkınma Plan’ımızı hazırlamaya başlayacağız. Oraya da kalkınma ajanslarımızın yapacağı bu analitik ve derinlikli çalışmaların da büyük katkıda bulunacağına inanıyorum. Biz de merkezi düzeyde bununla ilgili yine 2012 yılında çalışmalar başlatacağız. Henüz hükümetimizin verdiği bir karar yok ama bizim kurum olarak önerimiz 10 yıllık bir kalkınma planı hazırlamak, 2014, 2023 dönemini kapsayan ve ülkemizi 2023 vizyonuna taşıyacak daha detaylı bir şekilde 2023 vizyonunu ortaya koyacak bir plan, küresel kriz sonrası dünyada Türkiye’ye yeni bir yol haritası oluşturacak bir plan. Bölgemizin yeniden yapılandığı son derece önemli değişimlerin yaşandığı bir ortamda yine ülkemizin rekabetçi üstünlüklerini ve temel önceliklerini ortaya koyabilecek bir plan yapmayı öngörüyoruz. Buna tabi hükümetimiz karar verecek, biz bir takım çalışmalara başlamış durumdayız.

Biraz uzun konuştum, kusura bakmayın, belki yordum sizi ama bu önemli bir sempozyum, önemsedığımız için de doğrusu fikirlerimizi biraz daha detaylı bir şekilde paylaşma ihtiyacı hissettik. Ben tekrar bu sempozyumu düzenleyen bütün arkadaşlara, kurumlara çok teşekkür ediyorum, şükranlarımı sunuyorum. Panelist arkadaşlara şimdiden başarılar diliyorum. Buradan çıkacak sonuçların bizler için son derece anlamlı sonuçlar olduğunun altını bir kere daha çizerek hepimize saygılar sunuyorum.

ÖDÜL TÖRENİ

Sunum: Sayın Bakanımız Cevdet Yılmaz'a konuşmalarından dolayı teşekkür ediyoruz. Şimdi sempozyuma yapılan hepsi birbirinden değerli başvurular arasında bilim kurulu üyelerinin yaptığı değerlendirme sonunda en başarılı çalışmaların ödülleri verilecektir. Birincilik ödülleri almak üzere Ege Üniversitesi Öğretim Üyeleri, Yrd. Doç. Dr. Meneviş Uzbay Pirili ve Doç. Dr. Aykut Lenger'i sahneye davet ediyorum. Kendilerine ödülleri vermek üzere Sayın Bakanımız ile birlikte Sayın Valimiz Abdülkadir Demir'i sahneye arz ediyorum.

İkincilik ödülünü almak üzere ODTÜ Araştırma Görevlisi Mehmet Can Aldan'ı ve kendisine ödülünü vermek üzere Pamukkale Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hüseyin Bağcı'yı sahneye davet ediyorum.

Üçüncülük ödülünü almak üzere ODTÜ Arş. Gör. Pelin Akçagün'ü ve kendisine ödülünü vermek üzere TÜRKONFED Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Erdem Çenesiz'i sahneye davet ediyorum.

BÖLGESEL KALKINMADA TÜRKİYE DENEYİMİ VE GELECEĞİ PANELİ

Oturum Başkanı

Süleyman Onatça
TÜRKONFED Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı

Panelistler

Nihat Bingöl
Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürü

Prof. Dr. Jülide Yıldırım Öcal
Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Sedef Akgüngör
Dokuz Eylül Üniversitesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Mustafa Yaşar Tınar
Dokuz Eylül Üniversitesi Öğretim Üyesi

Oturum Başkanı - Süleyman Onatça: Muhterem hanımefendiler, saygı değer beyefendiler, değerli başkanlar ve değerli konuklar, hepinizi saygıyla selamlıyorum. Bugün burada, bize verilen süre içerisinde çok önemli bir konuyu tartışacağız. Konuklarımız çalışmalarını 1 saatlik süre içerisinde, bizlere sunmuş olacaklar. Zamanı iyi kullanma adına izinizle, mikrofonu panelistlere bırakmak istiyorum. İlk konuşmacımız; bölgesel kalkınma konusunda, çalışmaları olan ve Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi, Prof. Dr. Jülide Yıldırım Öcal Hanımefendi. Buyurunuz efendim.

Prof. Dr. Jülide Yıldırım Öcal: Öncelikle böyle bir organizasyona bizleri davet ettiğiniz için çok teşekkür ederiz. Bugün konuşmamı Terörizmin Ekonomik Büyümeye etkisi üzerine, teknik kısımları atlayarak bir sunuş yapmamın daha iyi olacağını düşündüm. Sınırlı zamanı da dikkate alarak. Terörizme hepimiz dolaylı ya da direkt olarak maruz kalmışızdır eminim öyle bir ülkede yaşadığımız için ama akademik tanımını vermek gerekirse istenen amaçlara ulaşmak için tehdit, gözdağı ya da korku telkin edecek şekilde sivillere, kamuoyuna karşı her türlü şiddet eğilimi olarak tanımlanabilir. Terörizmin ekonomiye etkisi çeşitli kanallardan gerçekleşiyor. Bunların en önemlisi terörizmi ortadan kaldırmak için savunma harcamalarının artırılması yoluyla ekonomide bir dışlama etkisinin olması. Burada dışlama etkisi diyerek aslında şunu kastediyoruz, yani kaynaklarımızı üretken bir şekilde istihdama yönelik harcamak yerine terörizmle savaşmak için harcadığımız vakit istihdam kaybı, GSMH kaybı ortaya çıkabilir. Bu yüzden de ticaret ve üretim ve iş yapma maliyetlerinde bir artış ortaya çıkabilir. En önemli etkilerden biri yine turizm gelirlerinde bir azalma, tasarruflarda bir azalma ve doğrudan yabancı yatırımlarda bir azalma ortaya çıkabilir. Bunun için literatürdeki yöntem kullanılıyor, bir panel veri analiziyle yani çoklu ülke, çok zaman boyutuyla yapılan analizler ya da ülkeler bazında vaka çalışmaları olabilir ya da sektör spesifik çalışmalar olabilir mesela turizm etkileri. Genellikle turizmi negatif etkiliyor, aynı zamanda burada mekansal etkiler de söz konusu. Yani bir ülkedeki terörizm o ülkenin turizm gelirlerini azaltmakla beraber rakip olan ülkelerin turizm gelirlerini arttırabilir ya da o ülkeye komşu olan ülkelerin turizmini de negatif etkileyebilir. O yüzden herhangi bir ülkenin tek başına kendi sorunu gibi görünse de aslında terörizm o bölgenin bir sorunu olmakla kalıyor bu durumda. Diğer bir önemli etkisi, uluslararası ticarete etki. Eğer ülkeler terörizmden muzdariplerse birbiriyle daha az ticaret ettikleri yine bu iktisadi ekonometrik çalışmalarla ortaya çıkmış. Tabi bunun bir nedeni de terörizmin üretimi negatif etkilemesinden de olabilir. Yani üretim azaldığı için daha az ticaret de yapıyor olabilirler. Türkiye’de terörizmin tarihine baktığımız zaman uzun ve acı dolu bir 40 yıl hepimiz büyük ihtimalle tanık olduk. Bunların pek çok nedeni olabilir, bu da tabi ayrı bir çalışmanın konusu. Ama bunun en önemli etmenlerinden yani terörizmin gelişmesine yol açan etkenlerden bazıları hızla şehirleşme oranları, iç göç. İç göçün nedeni de kendi memleketlerinde istihdam bulamayanların şehirlere gelmesiyle burada istihdam olanaklarının da kısıtlı olmasıyla bağlantılı olabilir. Bölgesel eşitsizlik, işsizlik, eğitim oranlarının okullaşmanın dışında olması, bunların hepsi terörizmin nedenleri arasında.

Bu çalışmada terörizmin ekonomik büyüme etkisini 1987-2001 yılları arasında inceledik çünkü GSMH’yı il bazında ancak 2001 yılına kadar veri elde edebiliyoruz. Daha önceki oturdaki konuşmacılarımızın da söylediği gibi bu konuda bir veri eksikliği var. Umuyorum ki bu da önümüzdeki zamanlarda giderilir. Terörizmin gayesi hakkında bilgi ve büyüme etkisini bir yakınsama modeli çerçevesinde inceledik ve burada uluslararası bir kuruluştan terörizm verilerini temin ettik. Bunlar her bir olayın olduğu yer, bu olayda yaralananlar, ölüm varsa ölümler ve de olay sayısı. Bunların ortalaması bu. Bir terörizm indeksi literatürde yaratılıyor. Şimdi bu birkaç haritamızda mekansal dağılımları göreceksiniz. Burada dikkatinizi çeken şey, mesela burada terörist olayların mekansal dağılımı. Biz her ne kadar burada Güneydoğu Anadolu’da terörizmin daha fazla olduğunu düşünsek de aslında büyük şehirlerde de terörist olayların fazla olduğunu görüyorsunuz. Çünkü bu terörizmin amacına en uygun davranış biçimi, çünkü daha çok kişiye korku salarak amaçlarına ulaşmak istedikleri için bir de ekonomik büyüme ne kadar zarar verirlerse onlar için o kadar iyi tabii. O yüzden büyük şehirleri ya da turistik merkezleri hedef alıyorlar. Hatırlarsınız İstanbul’daki bombalamaları ya da Muğla’daki, Antalya’daki bombalama olaylarını, bunlar üstelik amaçları ne kadar çok kişiye ne kadar çok ile korku ve şiddet yayarlarsa amaçlarını o derece gerçekleştirebileceklerini düşündükleri için. Ölümler maalesef gene en çok Güneydoğu Anadolu’da, doğuda görülüyor ama bunun yanında Ankara, İzmir, İstanbul’da da çok fazla ölüm gerçekleşmiş. Bunların hepsi ortalama değişkenler yani 87-2001 arası. Burada da bütün bu ölüm ve yaralanmalardan oluşan endeksin mekansal dağılımını görüyorsunuz. Bu da literatürde söylenen hem büyük şehirlerde, sanayi bölgelerinde, turistik bölgelerde, hem de etnik çatışmaların olduğu bölgelerde bu endeksin daha yüksek değerler aldığı görülebilir. Bu mekansal tanımlayıcı analiz bize aslında Türkiye’de terörizmin mekansal bir etkiye sahip olduğunu söylüyor. Yani belli bölgelerde yoğunlaştığını gösteriyor. Dolayısıyla biz bunun ekonomik etkilerini araştırırken, geleneksel yöntemleri kullanmamızın bazı sakıncaları olabilir. Yani mekansal etkileri göz ardı etmiş olabiliriz. Bu nedenle ekonomik literatürde çeşitli alternatif teknikler var ve bu çalışmada da bu alternatif teknikler kullanıldı. Buradaki amaç aslında ekonomik büyüme yakından ilgilendiren

bir konuya değinmek istiyoruz. Bu da mekansal etkiler. Yani bir bölge büyürken, diyelim ki İstanbul ili büyürken, İstanbul iline istihdam sağlayan, hizmet sağlayan çevre illeri de beraberinde büyütüyor. Dolayısıyla eğer kümeleme analizi yapmak istiyorsak bölgelerarası dinamikleri izlemek, incelemek istiyorsak bunları ancak mekansal analizle ifade edebiliriz. O yüzden bu çalışmada da terörizmin etkilerini incelerken bu mekansal analiz yöntemlerinden faydalandık. Burada iki türlü modelimiz var, bunların farklarını söylemek istiyorum, mekansal hata modelinde herhangi bir ile ya da bölgeye gelen şok, diğer illeri de etkiliyor. Yani talep şoku geldiyse ya da bir kriz geldiyse diğerlerine geçişkenlik gösteriyor. Ama gecikme modelinde başlangıç değerleri farklı olduğu için büyümeler farklılık gösteriyor. Bir diğer modelimiz de coğrafi olarak ağırlıklandırılmış model. Burada da her il için ayrı ayrı parametre değerleri elde edebiliyoruz. Yani terörizmin etkilerini o zaman il bazında da görebileceğiz. Size analiz sonuçlarımızdan hemen söz edeyim. İlk olarak bir yakınsama sözkonusu yani az gelişmiş iller gelişmiş illerden daha hızlı büyüyerek uzun dönemde bir yakınsamayı ortaya çıkarabilecekler. Burada Y 1987 dediğimiz başlangıç yılındaki gayri safi milli gelir hasılamız. Diğer değerler de yine başlangıç değerleri, T bizim terörizm endeksimiz, E okullaşma oranını gösteriyor, G de hükümet harcamalarını gösteriyor. Bu klasik bir beta yakınsama modeli. Diğer parametreler de bu modellerin mekansal yapısını anlamamıza yönelik. Analiz sonuçlarına göre bizim ülkemizde bölgesel büyüme modeli daha çok mekansal hata modelini yani şok, hemen ile gelen şok çevresindeki diğer illeri de etkiliyor. Çevresindeki iller dediğimiz zaman komşu illerden söz ediyoruz. Diyelim ki Denizli ekonomisine gelen bir şok onun komşularını da negatif bir şekilde etkileyecek ya da Denizli ekonomisine olumlu bir ivme geliyorsa bu komşu illeri de o zaman olumlu bir şekilde etkileyecek. Çünkü büyük ihtimal burada çalışan kişiler başka şehirlerden göç ediyorlar veya burada üretilen malları çevre illere satıyoruz bu arz talep kanalları yoluyla. Eğitim ve hükümet harcaması da ekonomik büyümeyi pozitif etkiliyor. Bu da literatürde beklenen bir durum. Ama terörizmin etkisi negatif. Analizin takip eden geri kalanında bu etkilerin il bazında nasıl bir değer aldığına bakıyoruz. İlk önce, ilk koşulların dönemin başındaki GSMH'nın ekonomik büyümeye etkisini görüyoruz. Bu harita tamamen Beta yakınsama hipotezini doğrular nitelikte. Koyu gördüğümüz yerler yüksek yakınsamayı gösteriyor, açık gördüğümüz yerler de daha az yakınsamayı gösteriyor. Burada görüyoruz ki az gelişmiş ya da gelişmesi sınırlı kalmış Doğu ve Güneydoğu Anadolu illeri gelişmiş illerden daha hızlı büyüyorlar. Dolayısıyla buralardaki sermayelerin işgücünün, marjinal verimliliğinin batı kesimlerden daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Burada terörizmin etkisine baktığımız vakit, terörizmin negatif etkisini, Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde batıya göre daha fazla olduğunu görüyoruz. Yani evet, doğu illeri ekonomik büyümelerini batı illerinden daha fazla gerçekleştiriyorlar fakat burada terörizmin etkisini de göz ardı etmemiz gerekiyor çünkü terörizmin her ne kadar sadece Doğu illeri ile sınırlı kalmasa, kıyı illerini, limanları, turistik yerleri, başkent ve İstanbul'u etkilese de bunun il bazında ekonomik büyümeye negatif etkisi Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde daha fazla. Diğer taraftan eğitimin etkisine baktığımız vakit yine eğitimin bir pozitif etkisi var ama pozitif etki batı illerinde daha yüksek. Burada tabii Doğu ve Güneydoğu'daki okullaşma oranındaki azlığı söyleyebiliriz. Kız çocuklarının erken okuldan alınmasını söyleyebiliriz. Hükümet harcamasının etkisi de yine batı illerinde doğuya göre daha fazla. Aslında biz çalışmamızı yaparken daha farklı bir sonuç bekliyorduk. Çünkü doğu ve güneydoğuya verilen teşviklerin etkisinin daha fazla olmasını bekliyorduk. Özellikle bu dönemde. Ama tabii burada da hükümet harcamalarının yerinde olup olmadığının, demek ki ayrı bir çalışma ile incelememiz gerekmekte. Şayet toparlamak gerekirse, bu incelediğimiz dönemde bir ekonomik yakınsama var. Az gelişmiş iller gelişmiş illerden daha hızlı büyüyorlar, fakat burada terörizmin de etkisini göz önünde bulundurmamız gerekir. Çünkü terörizm daha çok Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu illerinde GSMH'yı negatif etkilemekte, batıya kıyasla. Eğitim ve okullaşmanın da güneydoğu ve doğuda daha çok öneme sahip olduğuna, önem verilmesi gerektiğini söyleyerek teşekkür ediyorum dinlediğiniz için.

Oturum Başkanı - Süleyman Onatça: Efendim çok teşekkür ediyoruz. Gerçekten bizim için ilginç bir sunum oldu. Genelde büyümeyi ve kalkınmayı konuşurken, terörün bu konudaki etkilerini tartışmak alışlagelmişliğin dışında bir konu oldu. Bazen içerisinde olmanıza rağmen, size engel olan şeyleri göremediğinizde olur; örneğin benim yaşadığım bölge olan TR62 bölgesinde, değerli hocamın anlattıklarını görmemize rağmen, etkilerini derinlemesine irdeleyemiyoruz. Demek ki; ekonomik büyümede, terörizmin etkilerini gözardı etmemek gerekiyor. Özellikle terörle ilgili yapılan harcamalar çok dikkat çekici oldu. Değerli Hocamızın eline sağlık. Çok teşekkür ediyoruz. Sayın konuklar, şimdi ikinci panelistimiz, Prof. Dr. Sedef Akgüngör Hanımefendi'yi kürsüye davet edeceğim. Değerli Hocamızın bölge kümelenmeleri konusunda, çok farklı çalışmaları var. Kendileri 9 Eylül Üniversitesi Öğretim Üyesidir. Buyurunuz Sayın Akgüngör.

Prof. Dr. Sedef Akgüngör: En başta çok teşekkür ediyorum TÜRKONFED yöneticilerine, Pamukkale Üniversitesi'ne ve siz dinleyenlere. Bu çalışmada ben, bölgesel avantaj ve bölgesel avantajın yapılandırılması konusu üzerinde duracağım. Bu konunun ortaya çıkmasının sebebi bölgeler için en iyi, en başarılı uygulamaların

başka bölgelere uyarlanması konusunda ortaya çıkan sıkıntılar, sorunlar. Yani bir elbise bedeninin herkese uymadığı gibi bir kalkınma modelinin de her bölgeye uygun olmadığı görüşü kapsamında. Bu şekilde bölgelerin zaman içinde nasıl geliştiği konusunda bir takım analizler yapılması gerekiyor ve anlatmak istediğim bu analizlerin biraz hem teorik çerçevesi ve bir de Denizli'ye, İstanbul'a yaptığımız bir çalışmanın sonuçları.

Öncelikle biraz kavramsal tanımlar üzerinde duracağım. Bölgesel yenilik sistemleri ile ilgili farklılıkların bölgeler arasındaki sistem farklılıklarının gözönünde tutulması gerekliliği. Yenilik sistemleri de nedir? Küresel, ulusal ve diğer bölgesel sistemler ile bağlantılı olarak etkileşimli bir şekilde bilgi üreten ve kullanan alt sistemlerdir. Yani bunlar aslında bölgelerdeki kurumun, kurumsal alt yapıyı ortaya koyuyor. Bununla bağlantılı olarak genel kapsamda bölgeleri üç şekilde inceleyebiliriz. Bazı bölgeler eski sanayi bölgeleri, bazı bölgeler metropol bölgeleri, bazı bölgeler periferal bölgeleri. Şimdi bunlar nelerdir? Örneğin eski sanayi bölgesi, Denizli aslında bunun tipik bir örneği. Eski bir geleneksel bir sanayi, tekstil burada çok uzun yıllardır tarihi olan. Bu kapsamda değerlendiren, dünya çapında tabii sadece Denizli'den bahsetmiyorum, genel bir tanım bu, bu kapsamda nitelendirilebilen bölgeler genellikle bazı engellerle karşılaşılıyor yenilikçilik yapmak konusunda. Yenilikçilik kapasiteleri belli bir noktada az. Ar-Ge yoğunluğu çok fazla değil. Az sayıda Ar-Ge ve üniversiteye sahip. Olgunlaşmış ancak zaman içinde önemi azalan sanayilerle temsil ediliyor ve biz buna bilişsel olarak işçi kilitlenmiş bölgeler olarak bunu adlandırıyoruz.

Bir başka bölge tipi, metropol bölgeleri, İstanbul bunun tipik bir örneği. Ama metropol bölgelerin de yenilikçilik konusunda karşılaştığı bazı engeller var. Bunlar örneğin çok çeşitli sanayi var, çok çeşitli kurumlar var. Bilgilerin yayılma etkisi az çünkü network ilişkilerinin olduğu ancak bilgi paylaşımının kısıtlı olabildiği bazı sıkıntılar olabiliyor. Üniversite sanayi bağlantısı yine genel bir tanım. Bütün bölgeleri belki genelleymeyiz ama daha doğrusu özelde olmayabilir ama genel bir tanım bu. Biz burada da çok parçalılık görüyoruz. Her iki bölgesel sistem için sürekli yenilik desteği ve yapılandırılmış bölgesel avantaj konusunda destek gerekiyor. Rekabetçi avantajdan yapılandırılmış bölgesel avantaja nasıl geçebiliriz? Bildiğiniz gibi iktisat teorisinde, avantaj teorisinde teknolojik gelişim, teknolojik değişim ve yeniliği gözönünde bulundurmuyor. Bunun üzerine rekabetçi avantaj teorisi, işte Porter'in modeli yine bildiğimiz daha önceden de çok üzerinde çalışılan modellerden biri. Rekabetçi avantaj, bölgelerin firma ağlarından, yenilikçilik kapasitelerinden baz alan bir model. Bundan yola çıkarak yapılandırılmış avantaj yani literatürde constructed advantage diye adlandırılan sanayi dinamikleri, her sanayinin sahip olduğu bilgi tabanları ve kurumsal dinamikler arasındaki ilişkiyi gözönünde bulunduruyor. Bu da bağlı olarak proaktif bir yapılanmayı ortaya koyuyor. İlişkili çeşitlilik, farklılaştırılmış bilgi tabanları ve bilgi ağları, çok fazla ayrıntısına girmeyeceğim ama eğer arzu ederseniz bununla ilgili yayınımızı ve çalışmamızı size memnuniyetle ulaştırabilirim. Tipolojiye bakarsak her 6 tane kutucuğunun apayrı gidiş yolu var. Her 6 kutucuk için de farklı farklı politikalar oluşturmak lazım. O zaman ne yapacağız? Önce bir bölgeleri anlayacağız. Bölgeler, metropol bölgeyse, içe kilitlenmiş bölgelerse veya periferal bölgelerse farklı farklı iç dinamikleri var bu bölgelerin. Yine o bölgelerde hakim olan sanayilere bakacağız. Hakim olan sanayilerden bazıları analitik bilgi tabanlı olabilir. Bunlar daha çok Ar-Ge'ye bağlı olan bilgi tabanları olabilir. Bunlar daha çok temel bilimlere bağlı çalışmaların olduğu, örneğin biyoteknoloji gibi bunlar. İkinci bir başka yine bilge tabanı, sentetik mühendislik tabanlı bilgi tabanı. Bu da tekstil örneğin, burada çok önemli veya mühendislikle bağlantılı diğer makine sanayi gibi. Bir de sanatsal tabanlı var. Yani reklamcılığın yaygın olduğu veya moda sanayinin olduğu veya Hollywood örneği burada çok tipik bir örnek. Sinema sanayinin yaygın olduğu bölgelerde daha çok sanatsal tabanlı bilgiye sahipler ve tabii burada da iki alt sistemin bulunması gerekiyor. Bunu da atlıyorum. Şimdi bu kapsamdaki bu çalışma nereden ortaya çıktı. Bir Avrupa Bilim Vakfı projesi idi. Bu ECRP, Lund Üniversitesi'nin liderliğinde olan bir proje idi. 6-7 üniversitenin birlikte olduğu ve ortaklarından bir tanesi de 9 Eylül Üniversitesi'yd. Bu kapsamda biz bu araştırma ekibi çerçevesinde bu çalışmayı farklı 7 Avrupa ülkesinde uyguladık, Türkiye'deki örneklerden bir tanesi de Denizli'yd, bir tanesi İstanbul ve bir diğeri Adıyaman'dı. Biz de bu üç bölgeyi farklı bilgi tabanları kapsamında ve bölgesel yenilik sistemlerindeki farklılıklar kapsamında incelemeye çalıştık ve Denizli'de de, Denizli Sanayi Odası, Denizli Ticaret Odası ve Denizlili işadamlarıyla görüşmeler yaptık. Onların da bize sağlamış olduğu desteklerden dolayı buradan çok teşekkür etmek istiyorum. Amacı, iki tane bölgeyi öğrenme ve bilgiyi kullanma açısından karşılaştırmaktı. Çünkü İstanbul bir metropol bölge ve bizim İstanbul'da incelediğimiz moda ve tekstil kümesi, daha doğrusu moda sanayi diye adlandırsak. Denizli'de ise geleneksel olarak aynı coğrafyada yaygınlaşmış olan Denizli ev tekstili. Her iki bölgede farklı bölgesel yenilik sistemini temsil etmekte ama İstanbul Bölgesi'nde bölgesel yenilik sistemindeki sorun çok parçalı olması, Denizli'de ise eski sanayi bölgesi olmasından dolayı bir sorun, içe kilitlenmiş olması. Yani bu bizim biraz önce bahsetmiş olduğum kareler arasında Denizli'yi sentetik bilgi tabanı ve eski sanayi bölgesi kapsamında, İstanbul'daki tekstil ve modayı da sembolik bilgi tabanı ve metropol bölge olarak sınıflandırabiliriz. Bizim hipotezimiz; farklı türdeki bölgesel sistemler farklı yetersizlikler

içermekte ve bilgiyi üretme süreci yenilikçilik açısından farklılıklar bulunmakta. Biz burada iki bölgede yüzyüze görüşmeler yaptık. Denizli’de 32 firma ile İstanbul’da da 22 firma ile ve ortak bir anket formu kullandık Avrupa’daki partnerlerimizle birlikte ki diğer ülkelerdeki incelenmiş olan sektörler ve bölgelerle de Türkiye’yi karşılaştırma olanağı bulunsun. Bunun yayınları çıkmaya başladı. Firma profilini hızlıca geçeyim. Burada görüyorsunuz, Denizli’de KOBİ’lerin oluştuğu, İstanbul’da daha az sayıda çalışan kişinin oluşturduğu firmalar. Kuruluş tarihi olarak da daha genç firmalar. Çalışanların eğitim yapısında, İstanbul’da üniversite mezunu daha ağırlıklı, Denizli’de ise %90 ağırlıklı olarak üniversite mezunu değil. Çalışanların eğitim alanları, şimdi İstanbul’da modayı incelediğimiz için tabii ki sanat alanında uzmanlaşmış. Denizli’de ise daha çok teknik alanlarda uzmanlaşmış kişiler. Yani burada en başta iki bölgenin eğitim altyapısı arasında farklılıklar var. Bilgi kaynaklarına verilen öneme bakınca çok fazla bir farklılık yok. Firma içinden ve firma dışından da bilgi akışı var firmalara. Kalifiye eleman kaynaklarına baktığımız zaman çok parçalı bir bölge olarak değerlendirdiğimiz İstanbul’da, üniversitelerden ve diğer sektörlerden işgücü daha fazla bir kaynak olarak değerlendirilirken, Denizli aynı sektörde aynı firmaları daha fazla işgücü kaynağı olarak değerlendiriyor. Yani tekstil sektöründe yetişmiş olan bir kişi yine tekstil sektörü içinde ve Denizli içinde istihdam alanı buluyor. Yine burada İstanbul, dışarıdaki bölgelerden eleman daha fazla alıyor, dışarıdaki üniversitelerden daha fazla eleman alıyor, diğer sektörlerden daha fazla eleman alırken, Denizli daha fazla kendi içindeki yetişmiş elemanları ve kendi sektörü içinde yetişmiş elemanlarını işe alıyor. Doğal olarak bu da bilginin farklılaşması açısından önemli ölçüde içe kilitlenme sorununun tipik bir sonucu.

Bilgi kaynaklarında, Denizli daha fazla pazar araştırmaları ve diğer kaynaklardan bilgi alıyor. Yenilikçilik sürecinde de her iki bölgenin de farklı süreçler yaşadığını görüyoruz. İstanbul’da daha çok hem firma için hem de pazar için yeni ürünlerin gerçekleştiği ve İstanbul firmalarının toplam satışı içinde yeni ürünlerin payının yüksek olduğunu görüyoruz. Denizli’de ise bunun tam tersi, yenilikçilik açısından çok fazla hareketli olan bir bölge değildi bizim yaptığımız görüşmeler sırasında. Toplam cirosu içinde son 3 yılda yeni ürünlerin piyasaya çıkması İstanbul’da %76 iken, son üç yılda değiştirilmemiş ürünlerin piyasaya çıkması için ise Denizlide %80 civarında. Paten başvurusunda çok büyük farklılıklar yok. Ar-Ge elemanı konusunda önemli farklılıklar var. İstanbul firmaları Ar-Ge’ye daha fazla önem veriyor. Sonuç olarak iki bölge arasında bilginin üretimi ve bilginin kullanımı konusunda belirgin farklılıklar var ve bu farklılıkların da iki açıklaması olabilir bizim teorik çerçevemizin ortaya koyduğu kapsamda. Sanayinin bilgi tabanındaki farklılıklar, biri daha çok sembolik bilgi tabanı, diğeri ise analitik bilgi tabanı ve bir diğer farklılık ise bölgede destekleyici kurumsal altyapı farklılıkları olabilir. Burada farklı iki bölge için farklı politikalar önerdik biz. Ama şimdi bunun üzerinde durmak için fazla zamanımızı almak istemiyorum. Ancak bu konu ile ilgili raporlara ve diğer yayınları sizlere ulaştırmaktan mutluluk duyacağız. Teşekkür ederim.

Oturum Başkanı - Süleyman Onatça: Sedef Hanım’a çok teşekkür ediyoruz. Gerçekten bu da çok ilginç bir konu, “Bölgesel Yenilik Sistemleri”. Bölgesel avantajlara yönelik, dikkat çeken bir çalışma olduğunu düşünüyorum. Bölgelerin kalkınmasının aynı olamayacağını, her bölgenin kendi avantajları ile yola çıkarak, modelleme yapılması gerektiğini, kurumsal dinamiklerin harekete geçirilerek, bölgenin avantajlı duruma geçirilmesi gerektiğini ve Denizli, İstanbul örneğinde yaptığı çalışmalarla bize sundular. Çok çok teşekkür ediyoruz. Gerçekten emek verilmiş güzel bir çalışma.

Değerli misafirler, söz sırası Mustafa Tınar Hocamız da. Mustafa Hocam SİAD hareketinin içinden gelen bir arkadaşımız. Bizim federasyon ve konfederasyon kuruluşunda çok büyük emeği geçmiştir. Aynı zamanda bölgesel kalkınmada her zaman fikirlerinden yararlandığımız bir ağabeyimiz. Geniş birikimiyle her zaman bizlere yol göstermiştir. Buyurunuz Mustafa Hocam.

Prof. Dr. Mustafa Yaşar Tınar: Çok teşekkürler Sayın Başkan, bu kadar övgüyü hak ediyor muyum bilmem. Değerli arkadaşlarımız çok güzel bilimsel tabanı olan bildirimlerini sundular. Benimki Süleyman Bey’in de söylediği gibi aslında bir bildiri değil. Ben Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Oğuz kardeşim gibi o bölümün bir hocasıyım. Ama nereden çıktı bu bölgesel kalkınma dersiniz 1992’den beri EGESİAD ile birlikte çalıştığım için dolayı bölgesel kalkınmayı ister istemez biliyorsunuz ve beni bir alaylı olarak dinleyin lütfen. Bu alanda yetkin birisi değilim. Ama işin içinde bulunmuş, SİAD hareketinin başından beri bu salonda bulunan Haluk Tükel gibi İzzet Arpacı gibi arkadaşlarımızla birlikte yaptığımız çalışmaların sonucu. TÜRKONFED Genel Sekreteri Arzu Turhan da hep yanımızdaydı.

Ben size bir ufuk turu attırıp zamanım el vermeyecek ama atlayarak mümkün olduğunca bu işler nasıl başladı, neden bu SİAD hareketi bugün bu bölgesel kalkınma ajanslarına çok ilgi duyuyor, onun belki tabanını

açıklamak açısından yardımcı olur diye düşündüm. Bazılarının bildiği gibi 90'lı yılların başlarında Anadolu'da bir kalkınma bilinci oluşmaya başladı bu merkezi planların artık merkezi kalkınma kararlarının çok da tabana inmediği, talepleri karşılayamadığı gerçeğinden hareket ediyordu. Burada o zamanlar tabiri caizse mantar gibi türeyen SİAD'ların ortak özelliği bu konuda seslerini duyurma, bölgesel sorunlarını dile getirme hedefiydi bütün bu olan. Çok ilginçtir, Türkiye'de sektörel bazda değil, bölgesel bazda örgütlenmiştir SİAD'lar. Başka ülkelerde genelde baktığımızda sektörel örgütlenmeler vardır ve tepede de bir konfederasyon vardır. Bizde bölgesel örgütlenme çok daha fazlaydı. Bunun nedeni tamamen buna dayanıyor, kararlara daha çok katılma isteği, bölgelerini kalkındırma isteği, yani bu SİAD hareketinin özünde bölgesel kalkınma var. Bir sivil girişim, yüzdeyüz gönüllü hareket, o nedenle bazı zaafı olabilir ama gönüllü ve bağımsız olması bana göre çok değerli. Hemen ardından 90'lı yıllarda özellikle Ege'de bir takım işbirliği modelleri de gelişmeye başladı. Eski birbiriyle konuşmayan iş dünyası konuşmaya başladı. Birlikte bazı girişimlere imza attılar. Bunlara Denizli de katıldı. Model olarak çok çok güzel ama maalesef sonuçta başarısız olan bir EGS modeli vardır, KİPA vardır bugün ulusal düzeyde olan, güç birliği gibi değişik şirketler. Bu arada buna paralel olarak Ege'de Ege Ekonomiyi Geliştirme Vakfı, EGEV'in çalışmaları girdi. EGEV belki pek bilen yoktur, bir zaman bir kalkınma ajansı da kurdu. AB destekli olarak EBKA, ama çok uzun ömürlü olmadı. Bu yeni örgütlenmenin ne kadar isabetli olduğunun da bir kanıtıdır o. SİAD'ların birlikte hareket etme isteği doğmaya başladı. Bu arada sancılı bir süreç geçirdik, bu örgütlenmeye destek olmaya çalıştık. Önce SİAD platformu oluştu, Türkiye'deki SİAD'lar düzenli olarak bir araya gelmeye başladılar. Ardından dernekler kanununda yapılan değişiklikler sonucunda federasyonlaşma oluştu. 2003 yılında İzmir'de ilk federasyon BASİFED'i kurduk. Ardından diğerleri kuruldu. 2004 yılında bugünkü TÜRKONFED'imiz doğmuş oldu. Bu arada biz arkadaşlarımızla federasyon sınırlarını 2002'de çıkmış istatistiki bölge sınıflandırmaları yönetmeliğine göre, onu dikkate alarak, veri eksikliğinden hareket ederek, bugün çok dillendirildi, bölgelerde muazzam bir veri açığımız var, neye sahip olduğumuzla ilgili bilgi yok. Gelecekte bize yardımcı olacak 26 tane bölge oluşacaktı, o zaman biliyorduk ve her birine TÜİK bölge müdürlüğü ve birer kalkınma ajansı kurulacaktı. Bu doğrultuda biz federasyonun sınırlarını NUTS2 bölgelerine göre yapmaya çalıştık. Sonradan bu hedef sayın Muharrem Yılmaz'ın da ısrarlı ve isabetli girişimiyle ve öncülüğüyle 26 bölge, 26 federasyon hedefiyle yürüyor. SİAD'ların kuruluşunda bölgesel kalkınma bilinci var dedik. Bölgesel kalkınma ajansları kurulmadan aslında TÜRKONFED pozisyonunu buna göre almış bir örgüt. Bu konuya ilgisi de buradan kaynaklanıyor aslında. Bölgesel kalkınma ajanslarını, federasyonlarımız ve oluşacak federasyonlarımız sanıyorum çok sahiplenecekler. Bölgesel kalkınma ajanslarında yeterince temsil edilememiş olmalarından şikayetleri de aslında buradan kaynaklanıyor. Yani bölgesel kalkınmada bu kadar angaje olmuş kuruluşların birçok bölgede içinde yer alamaması onları tabii rahatsız eden bir unsur. Nihayet 2006 yılında bölgesel kalkınma yasası çıkıyor, 2006 Temmuzunda da daha önce olan deneyimlerinden olduğunu sandığım İzmir'de, Çukurova'da bölgesel kalkınma ajansları kuruluyor. İzmir'de EGEV deneyimi vardı, Çukurova'da da kalkınma ajansı vardı sanıyorum. 26 NUTS2 bölgesinde 26 bölgesel kalkınma ajansı, 26 federasyon TÜRKONFED'in hedefi.

Tabii Türkiye'de bölgesel kalkınma ajanslarıyla bölgesel kalkınma yepyeni bir boyut kazandı. Eskileri Sayın Bakan da bugün belirttiği ve devam edegelen birçok proje var ama bu bambaşka bir şey. AB müktesebatıyla da uyumlu. Bugün en eskilerinde, yani Çukurova ve İzmir'de 5 yıllık bir deneyim var. Bu deneyimi değerlendirme zamanı henüz geldi mi gelmedi mi bilmiyorum ama bazı konularda benim şahsen tespit edebildiğim bazı konuların sorun olarak ortaya sürmek istiyorum. Bir defa bir temsil sorunu var. Bir kere bölgesel kalkınma ajanslarında çok fazla kamu ağırlığı var. Bu belki zamanla orada bir özelleştirme gereğini de doğuracak. Kalkınma kurulları çok kalabalık. Yani temsilciler katılsa bile orada 100 kişilik bir kalkınma kurulundan ne çıkar bilemiyorum. Başka bir mekanizma bulup kalkınma kurullarını daha rafine hale getirecek bir takım yöntemler geliştirmek gerekiyor. Benim uzaktan görebildiğim kadarı ile bir icra sorunu var. Genel sekreterler canla başla uğraşıyorlar ama bizim literatürde sandviç pozisyonu dediğimiz bir pozisyoncular onlar. DPT ile yerel aktörler arasında kalmış, her iki taraftan baskı uygulanan kişiler olarak görüyorum. Onların durumunu belki biraz güçlendirmek gerekiyor. İstatistiki bölge sınıflandırmasında baştan bir takım sorunlar vardı. Düzey 2'de hangi mantıkla iller bir araya getirildi, havza planları falan olmadan Türkiye'de, illerin bir araya getirilmesinde bir takım bozukluklar var gibi geliyor bana. Burayı incelemek çünkü 26 bölge aslında teşvik politikalarına da zemin oluşturuyor. Bırakın teşvik politikalarını bütün TÜİK istatistikleri buna göre çıkmaya başladı. Teşvik politikalarına güzel örnek bizim İzmirle yan yana olan Manisa'dır. Manisa; Afyon, Kütahya, Uşakla birlikte değerlendirilen bir il. Ama aslında ekonomik ilişkilerine baktığımız zaman İzmir ile birlikte olması gereken bir yer. Yani Manisa ile İzmir bir bölge olmalıydı. Ama büyük iller tek olmalı gibi bir mantıkla ya da milli gelir hesapları yapıldığı için mecburen İzmir ayrı oldu. Şimdi tabii teşvik politikaları uygulanırken Manisa'ya çok büyük teşvik veriliyor, İzmir'e hiç birşey verilmiyor. Böylece herkes Manisa'ya yatırım yapıyor. Uşak'a giden de yok. Onun yerine aslında hep gelişmiş olan yerlere yatırım yapılıyor. Yani burada bir

bölgelerarası farklılıkları giderici ilkeye ters hareket ediliyor gibi geliyor bana. Bir takım ifadeler dikkatimi çekmişti ilk çıktığımda, Batı Anadolu diye bir bölge var mesela Ankara'nın da içinde olduğu Düzey 1'de. Batı Anadolu deyince herkes Ege ve güneyi diye düşünür, belki onun ismi Orta Batı Anadolu gibi değiştirilmeli diye düşünüyorum. Bunlar küçük hatalar, size biraz ayrıntı gibi gelebilir. Teşvik politikalarında da bana sorarsanız Düzey 2 yerine, AB'de Düzey 2 olabilir, onlar çok daha farklı kriterlerle Düzey 2'yi oluşturmuşlar belki ya da oradaki altyapı farklı. Bizde Düzey 3'e göre hareket etmek daha mantıklı geliyor bana. Yani iller bazında teşvik politikası geliştirilmesi. Her ilin kendi potansiyeli, şimdi 4 ili bir araya getirip bir bölge kalkınma ajansında temsil ettirildiği zaman onların arasında zaten o dialog, etkileşim çok fazla masraflı bir iş. Onun yerine belki iller bazında, bölgesel kalkınma ajanslarının içinde il masaları gibi bir örgütlenmeyle kalkınma ajansı iller arasında koordinasyonu sağlayabilir. Ama her il için teşvik politikaları ayrıca belirlenmenin yolu açılabilir.

Bana sorarsanız üniversiteler çok kötü durumda. Sayın Bakan bugün üniversiteleri ve kalınma ajanslarını bu işin motoru olarak görüyorum deyince umutlandım. Çünkü üniversite 100 kişiden bir sandalye temsili orada halbuki çok farklı bir yerde olmalı. Belki kalkınma ajansının yanında olan, içinde olan bir organizasyon yapısı geliştirmek gerekiyor. Üniversiteleri güçlendirmek gerekiyor. Üniversitelerin ilçe bazında yaygınlaşmış olan meslek yüksek okullarını ilçe bazında bu işin içine çekmek gerekiyor bana sorarsanız. Bugün Sayın Rektörümüzün de bahsettiği araştırma ve uygulama merkezlerinin sayısı çok fazla. Her bir üniversite ne kadar çok sayıda araştırma ve uygulama merkezi olduğu ile övünüyor ama bunların fiili durumuna baktığınız zaman çok da araştırma ve uygulama merkezi hüviyetinde değiller. Çünkü normalde eğitim, öğretim, araştırma işlerini yapmakla görevli hocalardan oraya atama yapılıyor. Halbuki oranın elemanlarının tamamen oraya özgü atanması gerekiyor. Orayla ilgili çalışmaları gerekiyor. Ellere çanta alıp dolaşmaları gerekiyor. Buna zaman maalesef yok. Bakanımızın bir söylediğine eleştiri getirebilirim izninizle, üniversitelere çok para harcıyoruz, beklentimiz yüksek dedi. Çok fazla üniversite açıldı, tabii altyapı bina yapılıyor. Ama eğitim, öğretim ve araştırmanın, kalitenin artırılması için üniversitelerin yapısının da biraz değiştirilmesinde fayda görüyorum ben. YÖK mevzuatında önemli değişiklikler yapılması gerekiyor. Çok teşekkür ederim.

Oturum Başkanı - Süleyman Onatça: Dilinize sağlık. Zamanında bitirmeye çalışıyoruz; fakat 5-10 dakika sarkarsa şimdiden affola. Evet, sıra önemli bir konuya geldi. Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürü Nahit Bingöl. Size böyle diyebilirim. Nahit Bey sabırlı, özverili, çalışkan, hoşgörülü, kalkınma ile ilgili deneyimi ve ilgisi olan herkesi can kulağı ile dinleyen, kalkınma ajanslarının, bir yerlere ve istenilen düzeye gelmesi için, mesai harcayan ve TÜRKONFED olarak bizim her davetimize, her randevumuza gerçekten bizleri hiçbir zaman geri çevirmeme nezaketinde bulunmuştur ve bizlerden biri gibi baktığımız, ailemizden biri gibi gördüğümüz bir arkadaşımız, bir genel müdürümüz. Aslında tek kelime ile özetlemek istersem, özlem duyduğumuz bir bürokrat. Keşke bütün bürokratlar Nahit Bey gibi olsa. Tüm eleştirilerimize hoşgörü ile bakmaktadır. Onun beyefendiliği karşısında, ben bir eleştiri yapacağım zaman bile, ceketimi ilikleyip eleştirdim; çünkü tepkisi çok beyefendice oluyor. Bu münasebetle takdir ettiğimiz bir bürokratomuz. İşini gerçekten severek düzgün yapan ve iyi bilen değerli bir arkadaşımız. Sözü kendisine veriyorum. Buyurunuz Sn. Genel Müdürümüz.

Nahit Bingöl: Efendim ben 3 cümle ile başlamak istiyorum. Bir tanesi, ben mutatsam, bu organizasyona emeği geçenleri saygıyla ve sevgiyle teşekkürlerimi iletiyorum. İkincisi sizlere çok teşekkür ediyorum. Biraz da öğle yemeği vaktine yaklaştığımız için, şöyle bir teşbihte hata yapmamak lazım denir. Şimdi fileto malumuz gerek balık, gerek kümes hayvanları ve diğer et mamullerinde makbul birşeydir ve hele bir de frankafon deyişle bonfile olunca o etin en lezzetli kısmıdır. Dolayısıyla burada kalanlar gereksiz kalabalıklardan sıyrılmış, bu işe gerçekten ilgi gösteren hanımefendiler ve beyefendiler olduğu için lezzetinden yemez bir bonfile gibi ben de görüyorum. Dolayısıyla beni dinlemek lütfunda bulunduğunuz için teşekkür ediyorum ama yemek çok daha cazip kuşkusuz. Üçüncüsü, bunu riyadan ari biçimde söylüyorum, benim için söylediği şeylerin misliyle fazlası Sayın Başkanımız ve TÜRKONFED heyeti için, sayın Erdem Bey için, Muharrem Bey için, Haluk Beyler için geçerlidir. Bunları hakettiğimi de samimiyetle düşünmüyorum. Bunun devamı olarak şunu söylemek isterim. Sayın Başkanımız başta en fazla sorunun bana geleceğini söyledi ama bunun fırsat maliyetinin size yemek olduğunu tekrar hatırlatıyorum, ilaveten benim bet sesime kıyasla son derece zarif iki hanımefendinin seslerini ve hitaplarını dinlemenin sizlere çok daha cazip geleceğine canı gönülden inanıyorum. Bunları söyleyerek konuşmamın da yarısının sürecini böylece tamamlayarak şimdi 10 dakikada ne söyleyebilirim bilemem ama arkadaşlarımızın hazırladığı çok güzel bir konuşma metni var. Çok güzel de bilgiler içeriyor. Ben bunu izninizle kayıtlara girmesi açısından bunu vereyim ama burada çok kısa kısa sizlerle samimi olarak birşeyleri paylaşayım izninizle. Şimdi küreselden gelerek stratejiler ve uygulamalar dediğinizde ve Türkiye'nin bölgesel gelişme deneyimi dediğinizde geçmiş, bugün ve gelecek olarak bakmak lazım. O zaman nasıl bir bağlamda biz bunu

konusacağız? Küresel gelişmeler diyorsak ve bağlamımızı ulusal ve küresel olarak ortaya koyarsak çok umutsuz sayılabilir ama bunu bizi çok etkileyen dört unsur bağlamında bakacağım. Yani ne oldu da bölgesel gelişme bizi bugün bir araya getirecek kadar çok önem arz etti?

Bir tanesi bunun teorik arka planında 90'lerden itibaren burada bu işin üstatları varken benim bunu söylemem belki çok doğru değil ama özellikle içsel büyüme teorisi adı verilen ekonomi yazınında bir alan zuhur etti. Çok basit bir yaklaşımla içsel büyüme teorisi. Büyüme iktisadi üretim etkenleri dediğimiz sermaye ve işgücüne dayalıdır. Bunun dışında bir de bunların dışında kalan ve açıklayamadığımız herşeyi altına süpürdüğümüz bir etken daha vardır. Ona da işte toplam faktör verimliliği deriz. Toplam faktör verimliliği de gökten kudret helvası gibi iner yani bunun neden kaynaklandığını bilemeyiz. Dışsal birşeydir yani. Şimdi bu içsel büyüme teorisi diyor ki bu aslında dışsal birşey değildir, bu toplam faktör dediğiniz birşey büyüme ve ekonomik kalkınmayı açıklayan eşitliğin içerisinde sermaye ve işgücü gibi bir terim olarak girer. Peki toplam faktör verimliliğini ne belirler? Birçok şey belirler. Ama belki bunların en başında beşeri sermaye gelir. Eğitim, sağlık gibi özellikle beşeri sermaye ile etkide bulunan alanlar, büyümeyle, kalkınmayla çok yakından ilişkidirler. Tabi bu çok güzel ve zevkli bir alan ama daha fazla içine girmeyeceğim.

İkincisi küreselleşme. Küreselleşme diskuru çok yapılan birşey ama bölgesel değişime etkisi dediğinizde bunun hangi alt parametrelerle etkilediğine bakacak olursak sermaye akımı çok önemli. İkincisi iletişim ve ulaşımındaki gelişmeler çok önemli. Muharrem Bey konuşmasında lütfettiler, anlattılar. Gazete veya televizyon kültürü ile buna bakarsak, daha geçen gün hangi köyde ya da ilçede olduğunu unuttum, bu flamenko dansçılara ayakkabı üreten ve bunu uzun vadeli bir strateji ile pazarlayan birşeyden bahsediyor, geleneksel bir alan, doğrudan uluslararası pazarda ve kendisi ekleniyor. Üretim organizasyonundaki akıl almaz değişim. Yani bunların hepsi bölgesel gelişme diye tabir ettiğimiz alanı doğrudan ve çok yakından etkiliyor.

Üçüncü bileşen AB. Bu bizi de çok yakından ilgilendirdiği için söylüyorum yani AB tecrübesi bizatihi bir bölgesel kalkınma tecrübesi. Tamamen bölgelerarası farkların asgariye indirilmesi dediğimiz şey. Bunun temel amaçlarından bir tanesi uyum, kaynaşma, AB bunun üzerine oturuyor. Bunu daha da açacak olursak Çin'in kalkınmasını bile başlıbaşına bir bölgesel kalkınma hikayesi olarak söylemek mümkün ki çok yakından ana akım olarak bildiğimiz bir tecrübe değil bu ki çok yakından incelenmesi lazım Çin'deki gelişmenin. Zira bir cümleyle gene açacağım, çünkü bu çok yakında Polonya'dan geldiğim için, şimdi dönem başkanı, şöyle bir örnek vereyim. 2007-2013 arası AB projesine ayrılan bütçe 1 trilyon euro. Bu 1 trilyon euronun üçte biri topluluk yapısal fonları. Yani bizim üye olduğumuzda faydalanacağımız bu bölgelerarası farklılığın giderilmesine ayrılan kaynak, 350 milyar euro. Bu 350 milyar euronun 67 milyar eurosunu yani kabaca 70 milyar eurosunu sadece Polonya alıyor ve sadece bu bölgesel gelişme farklılığını gidermek için alıyor. Bu 1 yılda 10 milyar euro yapar. Şöyle birşey düşünelim, biz üye olsak 10 milyar euroyu biz de alacaktık. Türkiye'nin bir yılda gerçekleştirdiği toplam kamu yatırımları, yani bütün herşeyi üst üste koyun aklınıza kamu yönetimi olarak ne geliyorsa, belediyeler dahil, bu rakama ancak tekabül ediyor. Yani biz pozitif anlamda öyle bir dışsal şok ile karşılaşacağız ki ne yapacağımızı bilemeyeceğimiz bir kaynak aslında. Dolayısıyla bunlar çok önemli.

Dördüncüsü de bunun felsefi arka planında, modernizm ve bunun aşılmasıyla ortaya çıkan bir şey var. AB ile ilgili bir de şunu söylemem lazım, bizim AB ile ilişkimizdeki bu sergüzeştimizde bu bölgesel gelişme anlayışındaki teorik ve pratik gelişmenin tekamülün arkasındaki en önemli etkenlerden bir tanesi. Ben çok açık yüreklilikle bir itirafta bulunayım biz pratik anlamda bölgesel gelişmeyi AB ile ilişkimizden sonra öğrendik. Bunun detayları sohbet konusu.

Bölgesel gelişmenin dördüncüde felsefi arka planında da Tınar Hocam temsil sorunundan bahsetti, buraya kadar varan modernizmin aşınması buna yönelik eleştirilerin güçlenmesi ve bu şekilde pozitivist, maddeci ve akılcı planlamadan giderek; bunların daha tersine ve bizim üstadımız İlhan Tekeli'nin söylemi ile bir demokrasi projesi olarak planlama ve bölgesel gelişmeye bir kayış var. Bunların hepsi pratik olarak bizim politikalarımıza, uygulamalarımıza, anlayışımıza yansıyan çok önemli unsurlar olarak bağlamı oluşturan maddeler diye düşünüyorum.

Şimdi bütün bu arka planda biz gerek kalkınmayı gerekse bölgesel kalkınmayı yeniden tanımlıyoruz ve bunu yeni bölgesel gelişme diye adlandırıyoruz ve bütün bunları yaparken de aslında gözetmeye çalıştığımız bir ilke var ki o da bu yeni bir iş ve yeni bir kavramsa bunu yeni şekilde yapmak lazım. Yani yeni işleri eski biçimde yaparsanız bu olmuyor. Tabii zamanımız dar, belki şöyle söylemek lazım, Sayın Bakanımız da buna değindi, şu soruyu soracağız. Biz ulusal politikaları uygulayacağız ve hiçbir şey yapmadan bölgesel gelişmenin ve

farklılıkların kendi kendine zail olmasını mı bekleyeceğiz? Yani bölgesel gelişme bir bağımlı değişken midir? Yoksa ulusal politikalar gene yürüyecek ama bunlardan bağımsız olarak doğrudan sonuçlarını alacağımız şekilde bölgesel gelişme ve kalkınmayı münferit bir politika, bir siyasa alanı olarak tanımlayabilir miyiz? İşte bu ikinci söylediğime doğru şimdi bir gidiş var.

Aslında bizim bu yapmaya çalıştığımız şey, özet itibarıyla bölgesel gelişmenin yönetişimini geliştirmektir. Yönetişim dediğimizden ne anlıyoruz? Karar verme süreçlerinin rasyonelleştirilmesi, kaliteli hale getirilmesi ve bunu da katılımıcılıkla, temsili artırarak yapmamız demektir. Dolayısıyla biz bütün bu planlamayı, efendim bölge planlamadır, şudur budur, bütün bunların hepsini bir yönetim devresi olarak algılayıp bunu kullanma. Yönetişimin iki boyutu var, birisi ulusal boyutta ikincisi bölgesel düzeyde. Ulusal düzeyde Sayın Bakanımız bahsetti, ben tekrarda fayda vardır ilkesi uyarınca tekrarlayacağım. Bölgesel rejimde sessiz bir dönüm noktası oldu bir iki ay önce. Bölgesel Gelişme Ulusal Komitesi kuruldu ve bu ulusal komitenin kuruluşunda Sayın Başbakanımız kendi tercih ve isteğiyle bu komitenin başkanlığını üstlendi. Bu, bakanlardan oluşan bir yüksek kurul. Karar alma yetkisine haiz. Çok temel bir politik karar alıcı merci bu. Bunun izdüşümü olarak da bu kuruluşların müsteşarlarından oluşan bir bölgesel gelişme komitesi kuruldu. Bizim programlarda yazdığımız şey bu ikincisiydi. Fakat siyasi sahiplenme o düzeyde ki bizzat Sayın Başbakanımız bunu üstlendi. Bu çok önemli bir şey ve hepimiz için çok önemli bir fırsat. Hep birlikte buraya çok kuvvetli bir kamu desteği ve teknik sekreteryaya verebilirsek buradan çok sağlıklı kararlar üretebiliriz. Çünkü Türkiye’de yasa denetimi dediğiniz şeyde iki boyut vardır bir tanesi bunun siyasal birşeyi olması lazım. Ama sadece siyasal üstlenme yetmez, mutlaka teknik destek lazım. Bunun ikisi de var, bunun ikisinin bir arada olduğu bir örnek Türkiye’de henüz yok. Yani ya sadece müsteşarlardan oluşan kamu komitesi kurulur, bu işler ama karar alamaz, çünkü siyasi ya da siyasi çok üst düzey şeyler kurulur ama bunun da teknik şeyi olmadığı için bu da çok üst düzey kalır. Şimdi biz bunun ikisini birleştirip yürütebilirsek umulur ki bir sonuç alalım. İkincisi de bölgesel düzeyde yönetişim. İşte burada da ajans sistemi dediğimiz şey çünkü ajansa bir sistem olarak bakmak lazım. Kalkınma kurulu tabii eleştiriye tabi tutuldu, mutlaka ama hep birlikte bunu ileriye götüreceğiz. Yani ajans tecrübesi fiili olarak henüz bir yıllık. Bu bir senede 20 bölgede genel sekreter atadık. 20 tane bina bulduk. 1000 kişiyi işe başlattık. 26 tane bölge planını tamamladık ve bu ajanslarımızın hepsi en az bir kez bir destek uygulamasına çıktılar. Yani bu hakikaten Türkiye’nin performansındır ve biz bunu uluslararası platformlarda anlattığımız zaman gerçekten çok takdirle karşılanıyor. Hata yok mu? Kuşkusuz var ama yapıcı biçimde gerçekten elele vererek, bunu kolektif bir heyecan ve kalkınma şenliği haline götürerek Onuncu Plan süreciyle bütünleştirerek gitmek istiyoruz. Burada da hepimizin desteğine ihtiyacımız var. Çünkü bölgesel kalkınma hepimizin sorunu, benim sorunum değil. Sonuç olarak, bölgesel düzeyde de bu yönetişimi kurarsak yani bütün ilgili tarafları bir araya getirip bu karar alma süreçlerini gerek katılımıla gerekse işte ajanslarla ve üniversitelerin desteği ile ortaya konulan analitik destekle destekleyebilirsek o zaman belki bir şeyler olur diyelim. Bununla da iktifa edelim. Çok teşekkür ederim.

Oturum Başkanı - Süleyman Onatça: Çok teşekkür ederiz. 10 dakika bir soru cevap bölümümüz olacak soru soracak arkadaşlarımızın soru sormadan önce kendilerini tanıtmalarını rica edeceğim.

Soru - Murat Gülderen: Murat Gülderen, Cumhuriyet gazetesi. Nahit Bey’e sorum olacak. Kalkınma Ajansları, Mustafa Bey de çok güzel vurguladı, verimli çalışmadıklarını ifade ettiler, hatta bu konuda da özelleştirmelerin olması gerektiğine de yanlış anlamadıysam vurgu yaptı. Bu noktada

Prof. Dr. Mustafa Yaşar Tınar: Ben iyi çalışmıyor demedim, bazıları çok verimli.

Soru - Murat Gülderen: Murat Gülderen, genel anlamda özelleştirmenin bu noktadan hareketle geçmesi gerektiğine de vurgu yaptılar, sizin bu noktadaki düşünceleriniz ne olabilir?

Soru - Haluk Tükel: Benim sorum, ortaya bir soru. Bu bölgesel kalkınma konularının bir sınır ötesi işi var. Yani mesela Trakya Kalkınma Ajansı düşünüldüğü zaman çoğu zaman buralarda Yunanistan’a doğru bir ticaret akımı, Bulgaristan’a doğru veya güneydoğu için Kuzey Irak’a doğru. Yani bu açıdan belki sistemde biraz bu sınır aşırı ilişki boyutu da bu bölgesel kalkınmanın içerisine giriyor. Yani bölgesel kalkınma biraz ulusal sınırları da aşan bir nitelik de kazanıyor. Bunu belirtmek istedim.

Soru - Ufuk Özışık: Fransa’da doktora öğrencisiyim. Bu kalkınma ajansları kurulurken, AB fonlarından yararlanma hedefi vardı. Hatta bu önceden kullanılan bölgesel programları devam edecek ve bu programları ajanslar yürütecek diye bir düşünce de vardı. Fakat 2007-2013’te bu programlar devam etmedi. Benim merak ettiğim 2007-2013’te ve daha sonrası dönemde kalkınma ajansları ile Brüksel arasında bir fon akışı olacak mı?

Yani ilk çıkış noktasına bir bağlantı ne zaman kurulacak çünkü üye olmamız ve o bahsettiğimiz 10 milyar euroluk kaynaktan faydalanmamız ne yazık ki çok belirsiz. Merak ettiğim buydu.

Soru - İzzet Özer: Hocama ve sizlere teşekkür ediyorum. Çok güzel bir sunumdu. Ancak hep sorular Nahit Bey'e ama ben hocalarımızın da dikkatini çekmek isterim. Metropol bölgeler arasında yatırım teşvikleri, 2009/1 yatırım teşviklerinde istihdam yaratmak için vergisel avantajlar, istihdama sağlanan avantajlar. Bunların yanında metropol bölgeler arasında şu anda uygulanmakta olan gelir vergisi, kurumlar vergisi ve katma değer vergisi oranlarında da bir değişiklik yapılması düşünülüyor mu? Böyle bir düşünce olduğu zaman da bölgelerdeki çalışan kişilerin de uygulanan vergi oranlarıyla sigortadaki oranla kurumların uygulandığı kurumlar vergisi, KDV, gelir vergisinde bir değişiklik yapılırsa. Bence örneğin Adıyaman'daki bir bölgedeki kurumlar vergisi oranı %20 değil de %10 olursa İstanbul'daki bir bölgedeki kurumlar vergisi %20 değil de %25 olursa, İstanbul'da çalışan bir işçi de %15'ten değil de %20'den başlarsa Adıyaman'da başlayanda veya Muşta olanda sıfır vergi olursa bölgeler arasında nakiller olmayacağını düşünüyorum. Katkı amacıyla. Teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Oğuz Karadeniz: Ben esas sosyal güvenlik ve istihdam çalışıyorum ama esas teşvikler boyutuyla da ilgilendim bu konunun. SSK prim indirimi var, genellikle kalkınmada öncelikli yörelere verildi, Denizli bundan yararlanamadı. Oysa bu tip teşviklerin daha çok işgücü talebinin ücret esnekliği dikkate alınarak yapılmasını ben daha fazla istihdamı arttırabileceğini düşünüyorum. Yani işgücü talebinin ücret esnekliğinin yüksek olduğu emek maliyetinin toplam maliyet içerisindeki payının görece çok olduğu, tekstil sektöründe, istihdam yaratan sektörler olarak veya bizim gelecekte ilerleme yaratmak istediğimiz sektörler verilmesi bunun çok daha anlamlı olur. Aksi takdirde şu meydana geliyor. Ben daha önce SSK'da da çalıştım. Ardahan'a teşviği veriyorsunuz, Ardahan'daki işçi İstanbul'dan mı geliyor. Ardahan'da işyeri açılmış gibi gözüküyor, İstanbul'da mı? Yani bölgesel bazlı teşviklerin burada işlemediğini görüyoruz. O nedenle belki teşviklerin de sektörel bazlı yapılmasına olanak verecek bir takım düzenlemelerin daha yararlı olacağını düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Nahit Bingöl: Bütün sorular bana değildi, Haluk Bey'in sınır ötesi sorusu ortayaydı sanıyorum. Murat Bey özelleştirme dedi, şimdi orada kastedilen benim takip edebildiğim kadarıyla bu kuruluşlar, yani ajanslar çok fazla kamunun ağırlıkla temsil edildiği kuruluşlar. Dolayısıyla özel kesim, belki sivil toplum kuruluşları daha fazla temsil edilsin diye yoksa bildiğimiz anlamda bir özelleştirme gibi birşey söylenmedi eğer kastınız oysa. Bu tabii bizim de soğuk bakmadığımız asgari olarak, bir şey. Fakat şunu beraber düşünmemiz lazım. Özel kesim mantığı ile düşünelim, bunu bir özel girişim olarak düşünelim. Şimdi burada sermayenin tümünü, çok büyük bir kısmını kamu veriyor. Yani ajansların kaynağı merkez bütçeden ayrılan kaynaklar, özel belediyelerden gelen bütçe, küçük bir miktar da ticaret ve sanayi odalarının bütçelerinden alınan kaynaklar. Burada ağırlıkla merkezi bütçe var. Diğer şeyler ortaklığın şanından olsun diye alınan bütçeler. Yani bizi zengin etmiyor, o kuruluşları da fakir etmiyor. Dolayısıyla amiyane tabirle, mazur görün, parayı biz veriyoruz, yani kamu ve yönetim özel sektör ağırlıklı olsun diyorsak, bunun bütün mekanizmalarını yani hesap verebilirliğini yani kamu kaynağı kullanacağız, hesabı kim verecek? Hesabı kim kime verecek? Kamu kaynağı kullanmanın belli prosedürleri var. Sayıştaya hesabı özel sektör mü verecek, mesela. Bu tip pratik sorunları çözmemiz lazım. Bakın bu olmaz demiyorum. Çünkü artık giderek şunun farkındayız kamu sektörü, özel sektör, üçüncü kesim gibi farklar artık yavaş yavaş kalkıyor ortadan. Buna hepimiz alışacağız. Belki bunun yolunu açacağız bu yöntemlerle. Ama çözmemiz gereken pratik sorunlar var. Haluk Bey'in sorusunu hocalarıma bırakacağım.

Ufuk Bey fon akışı ile ilgili bir soru sordu. Şimdi bölgesel programlar bittiği noktada Türkiye'nin AB ile mali ilişkilerini düzenleyen yeni bir tüzük çıktı. Buna IPA diyoruz yani katılım öncesi bildiğiniz şey, Instrument for Pre-Accession Assistance. Bu çerçevede kullanılmaya başladı fonlar. Ve bu fonlar da şu anda merkezi kuruluşlar, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı gibi, bunlar aracılığı ile kullanılıyor. Ama gene mesela bölgesel kalkınma boyutu burada da temel parametrelerden bir tanesi. Ajanslar burada şu şekilde devreye girdi. Proje üretme kapasitesi ve iştahı giderek düşüyor şimdi kamu kuruluşlarının, çünkü AB prosedürleri, ki AB'nin kendisi de şikayet ediyor bundan, kaynak kullanma prosedürleri son derecede karmaşık, uzun, bürokratik dolayısıyla iştah azalıyor. Bu da şuna yol açıyor, bizim mesela bu 2007-2013 döneminde 1 milyar euro ayrıldı bu IPA'ya, o zaman bizim bu parayı soğurma yani absorpsiyon kapasitemiz düşüyor. Şimdi ajanslar burada bu seneden itibaren bu kuruluşların çağrısı ile bölgeleri için kendileri kolaylaştırıcılığını yaptıkları ile ilgili tarafları bir araya getiren proje önerileri geliştirdiler. Bir hafta önceki gelişmeyi söylüyorum size. Mesela bir anda ortaya bölgede 100 – 300 milyon euro proje paketi çıktı. Şimdi biz bunu paketleyip AB'ye sunarsak bir anda bizim absorpsiyon kapasitemiz artacak. Dolayısıyla ajanslar her halukarda devrede ve şunu unutmayalım bu bahsettiğimiz büyük montanlı kaynakların kullanılabilmesi için bölgelerimizde planlama, programlama, projelendirme kapasitelerinin gelişmesi lazım. Bu da durup dururken ve bir yılda gelişmiyor. Uzun vadede

gelişiyor. Dolayısıyla önceki sorunun da devamında, mesela ajanslar başarılı mı başarısız mı, ajanslar hayal kırıklığı mı? Bunlar çok toptancı şeyler. Soruyu sorana yönelik olarak söylemiyorum. Birşey külliye iyi, külliye kötü olmaz. Tamamen başarılı, tamamen başarısız olmaz. Bunlar çok istisnai şeyler ve hayal kırıklığı da beklentilerimizin yüksekliği ile doğru orantılıdır. Ne kadar yüksek beklentiniz olursa hayal kırıklığınız da o kadar fazla olur. O yüzden bu çok yeni bir tecrübe, daha fidan! Şimdi biz bu fidanın üzerine basarsak tabii ki fidan ölür. Ama buna kollektif sorumluluğumuz ve heyecanımız olarak bakarsak, hepimiz üstümüze düşeni yaparsak ve uzun vadeli bakarsak, yani bu sürekli geliştirilmeyle olacak bir şey. Galiba Fransız bir ressam, elinin tek bir hareketiyle mükemmel bir daire çizmiş ve o da Guinness rekorlar kitabına girmiş! Yani kim bir işi hemen mükemmel yapabilir? Velhasılı tedricen ve belki bunu izninize mutlaka söylemem lazım, Latince “festina lente” diye bir şey var, bu “ağır ağır acele etmek” demek. Yani acele edelim ama bunu uzun uzun yapalım dolayısıyla bu bize çok uyuyor, acele edelim ama usulunca yavaş yavaş. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mustafa Yaşar Tınar: Haluk Bey cevapsız kalmayın, zor bir soruydu. Türkiye'nin sınırlarını düşündüğünüz zaman tabii bizde ülkeden çok deniz var, yani AB gibi yan yana değiliz. AB'deki birçok ülke dip dibe ve bölgeler birbirine kaynaşmış durumda neredeyse. Ayrıca biliyorsunuz EUROSTAT, istatistiklerde ülke sınırlarını kaldırıyorlar tamamen Düzey 2'lerle gösteriyorlar her şeyi. Nerede ne yoğunlaşıyor gibi. Kardeş şehir uygulaması gibi mesela AB'den kardeş kuzey iki bölgeler gibi bir şey olabilir. Birtakım araştırmalar sonucunda benzerlikler tespit ediliyorsa en iyi uygulamalar gözetilerek birtakım şeyler olabilir. Bir de Sayın Genel Müdür'e şunu söyleyeyim. Biz biliyorsunuz futbol takımlarındaki anlayışımızı aktarıyoruz her yere. Bir antrenörü, teknik direktörü getirip, bir sene içinde başarılı olmazsa hemen gönderiyoruz. Aynı şeyi aktarmaktan olabilir insanlara. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Jülide Yıldırım Öcal: Ben belki bir açıklama yapabilirim, şimdi AB'nde yapılan çalışmalarda orada ülke sınırlarından ziyade NUTS bölgeleriyle araştırma yapıyorlar. Onun altında yatan da şu: Emek ve sermaye akışları hiçbir kısıtlamayla karşı karşıya kalmıyor genellikle AB'de. Ama biz henüz AB üyesi olmadığımız için mesela bizden emeğin bir Yunanistan'la veya bir İngiltere ile çalışması çok zor. O nedenle mekansal bir etki söz konusu olamaz. Fakat üretim anlamında belki mekansal etki söz konusu olabilir. Yani siz Trakya'da ürettiklerinizi belki Bulgaristan'a, Yunanistan'a satıyorsanız o zaman belki mekansal etkiler söz konusu olabilir. O zaman sizin dediğinizi ben makale konusu olarak düşündüm bile. Onu araştırmak gerekir. Eğer bizim yapacağımız çalışmada Yunanistan'dan, Bulgaristan'dan ya da belki Irak'tan, İran'dan etkileniyorsa bunun nedeni AB'dekinden daha farklı bir neden olmak zorunda. Yani bizim emek sermaye mobilitemiz onlarınki kadar fazla değil. Bizde sadece üretim ağı yoluyla onu üretmek zorundayız. Ama bu çok güzel bir konu. Ben teşekkür ediyorum sorunuz için.

Prof. Dr. Sedef Akgüngör: Sınır ötesi işbirliği ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda örneğin Türkiye'nin de parçası olduğu yerel ve bölgesel yönetimler kongresi çerçevesinde sınır ötesi işbirliği için birtakım sözleşmeler ve çalışmalar var, onları biliyorum. Onun dışında yine AB fonlarında da sınır ötesi işbirliği için açılmış, Türkiye'nin de yararlandığı çerçeve programları çerçevesinde de var. Onun dışındaki programlarda da var. Türkiye'nin yerel yönetimlerinin, bölgesel yönetimlerinin, kalkınma ajanslarının kullanabildiği fonlar var. Bilmiyorum sorunuz bu muydu? Bunu da içeriyor muydu ama bunu eklemek ihtiyacını hissettim. Çünkü bunlar yapılıyor aslında.

Haluk Tükel: Benim demek istediğim şu: Biliyorsunuz Türkiye'de geri kalmış, yeteri kadar gelir düzeyi yükselmemiş bölgeler dediğimiz zaman hep Doğu, Güneydoğu Anadolu diyoruz. Gaziantep, Şam'a dönük şey yapmış. Diyarbakır, Erbil'e dönük tarih boyunca, Van, Tebriz'e dönük, Ağrı Erivan'a dönük falan. Tarihsel olarak zenginlik üretme şemaları içerisinde sınır ötesi ilişkiler var. Şimdi benim tespitlerimden bir tanesi oralara gittiğiniz zaman bu sınır ötesi ilişkilerin zafiyeti nedeniyle de o bölgelerde yeteri kadar gelir zemini üretilemiyor. O yüzden benim şeyim şuydu, kalkınma ajansları, aslında tamam AB üyesi değiliz ama sınır ötesi ilişkilerin o bölgelere çok fazla katkısı olabileceğini düşünüyorum. Mesela Ermenistan sınırı açılması meselesine başka boyutu olmakla birlikte biraz bu taraftan da bakmak lazım. Mesela Ağrı'ya giderseniz, onlar diyorlar ki Erivan'la sınır kapalı oldukça Ağrı'nın gelirinin artması mümkün değil. Gaziantep'e gidiyorsunuz, orada da bu Suriye olayları ile ilgili büyük ihtimal birtakım problemler yaşanacak yani bölgesel kalkınma ajanslarının işin sınır ötesi boyutunu da düşünmeleri ve çalışmaları içine dahil etmeleri gerekir diye düşünüyorum.

Oturum Başkanı - Süleyman Onatça: Teşekkür ederiz. Soru ilginçti. Şimdi soru ortaya sorulunca Nahit Bey ve ben de bir şey söyleyeyim diyorum.

Nahit Bingöl: Çok teşekkür ederim Sayın Başkanım. Haluk Bey size de çok teşekkür ediyorum. Yine biz hani AB'den öğrendik diyorum ya, AB'nin bu kaynaşma tabir ettiğimiz yani uyum politikası tabir ettiğimiz politikasının araçlarından birisi de bu. Yani bu sınır ötesi yapı, cross-border cooperation hatta kendi dillerinde CBC diye kısalttıkları programlar var. Hatta İzmir de Yunanistan ile bunu yapacaktı ve Trakya diğer şeylerle yapıyor. Biz buradan öğrendiğimiz tecrübeyi Suriye ile bir sınır ötesi programına dönüştürdük ve gene orada, sözü geçti, kardeş şehirler gibi çeşitli şehirleri eşleştirdik. Bu program o kadar başarılı oldu ki İslam Kalkınma Bankası bu programa 1 milyon dolar hibe kaynak verdi ve bu programın diğer ülkelerde de paylaşılması için şimdi birlikte çalışıyor bizim il genel müdürümüz. Burada da şu anda bu konu ajanslar üzerinden yürüyor. Tabii söylediğiniz şey o kadar önemli bir şey ki günün sonunda bölgesel gelişme Erdem Bey'in sunumunda da vardı veya kalkınma uzun erimli konular. Şanlıurfa'nın bugünkü durumunu anlayabilmek için Halep Sancağı'nı bilmek çünkü Halep Sancağı'nın şeyi, o şekilde durmuş. Yani doğu ve güneydoğunun bugünkü durumunu anlayabilmek için Osmanlı dönemine, yani 1923 oldu da her şey bitti mi? Sınır çizildi, o ekonomik ilişkiler, akrabalık ilişkileri, sosyal ilişkiler, yani bugün Halep'e gidiyorsunuz, Halepliler diyorlar ki biz İstanbul'dan sonra ikinci şehiriz diyorlar. Kendilerini öyle görüyorlar. Buna ne yapacaksınız? Dolayısıyla bir sınır çizdiğiniz zaman sosyal ilişkiler, akrabalık ilişkileri bitiyor mu? Sınırı iller arasında çizdiğimiz zaman bu sınır ne ifade ediyor? Isparta'yı il olarak analiz ediyoruz. Birkaç ilçesi var ve bakıyorsunuz tamamen Konya iline entegre olmuş. Siz onları her türlü analizinizde Isparta diye görüyorsunuz ama değil, hiç ilgisi yok. Dolayısıyla idari sınırlar ve ülke sınırları ekonomik anlamda ve diğer anlamda hiç birşey ifade etmiyor. O yüzden sorunuz çok önemli ve değerli. Şırnak, orada sınırı çiziyoruz ama örneğin kaç kişi gitmiştir bilmiyorum, ben bir itiraf olarak söylüyorum bunu, 40 yaşında gittim Şırnak'a. İlk defa gördüm, burada bir makam işgal ediyoruz, ismi de bölgesel gelişme, fakat bizim Şırnak'a daha iç kesimlerimizle her anlamda mal, insan ve hizmet akımları, hocam söyledi, bütünleşme böyle olur. Bu parametreler itibarıyla bütünleşmesi mi kolay, sınırın öbür tarafıyla bu ilişkiler konusunda daha fazla mı şans var diye sorarsanız ben bunu sizin tahayyülünüze bırakıyorum. Ajanslar bu konuda mesela şöyle şeyler yapıyorlar, bizim oradaki ajanslarımızdan bir tanesi bir resmi heyetle birlikte Kuzey Irak'a bir keşif gezisi yaptı. Orada bir tek Türkiye yok, envai çeşit milletten envai çeşit yatırımlar, şunlar, bunlar, her şey var. Şimdi ne yapacağız? Dolayısıyla ajanslar burada da etken olmalı. Bizim kendi ekonomik becamız için şart. Çok önemli ve dertli bir sorun olduğu için ben biraz süremi de çok aşarak ve biraz da heyecanlanarak şey yaptım beni mazur görün. Teşekkür ederim.

Oturum Başkanı - Süleyman Onatça: Efendim çok teşekkür ediyoruz.

BÖLGESEL KALKINMADA UYGULAMALAR VE YENİ AÇILIMLAR PANELİ

Oturum Başkanı

Doç. Dr. Oğuz Karadeniz
Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi

Panelistler

Prof. Dr. Nadir Öcal
Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Ferhan Gezici
İstanbul Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi

Sengül Dağdeviren
ING Bank Başekonomisti

Oturum Başkanı - Doç. Dr. Oğuz Karadeniz: Sempozyumumuzun öğleden sonraki ilk oturumunu açıyorum. İlk konuşmacımız Prof. Dr. Nadir Öcal, kendisi ODTÜ’den bize “Türkiye’de İstihdam Dinamiklerinin Mekansal Analizi” adlı tebliğini sunacak.

Prof. Dr. Nadir Öcal: Bu çalışmada biz yine istihdam için yakınsama analizleri yapıyoruz, öğrencilerimiz için bu yakınsama analizini şöyle kısaca açıklayayım, sermayenin ve emeğin rahatlıkla hareket edebildiği bir ortamda biz mesela illerin büyümelerinin eninde sonunda birbirine yakınsamasını bekliyoruz. Bunu şu benzetmeyle açıklayabiliriz, bir atlet koştukça yoruluyor yani sermayenin getirisi azalıyor, diğeri henüz başlamamış ve siz ona başla dediğinizde eninde sonunda öbürü çok yorulduğu için onu bir yerde yakalıyor ve ikisi de aynı yere varmış oluyorlar. Yani yakınsama dediğimiz analizi spor dünyasından böyle bir benzetme ile açıklayabiliriz. Bunu biz bu çalışmada Türkiye’nin istihdam verileri üzerinde yapmaya çalıştık. Çünkü yine serbest bir ortamda Türkiye’de emek her türlü serbest harekete sahip olduğu için istediği yere hareket edecek ve sonuçta da emek piyasasında da bir yakınsama olmasını normalde bekliyoruz. Ama durum gerçekten böyle mi değil mi? Konuya bakarken düz anlamda yakınsama yaptığınızda en küçük kareler yöntemini uygulayarak analiz yapmak gayet mümkün fakat mekansallığı hiçbir zaman göz ardı etmemeliyiz. Özellikle verilere baktığımızda mesela çok basit bir örnek söyleyecek olursak, Kocaeli’nde oturuyor, İstanbul’da çalışıyor. Geliri İstanbul’a yazıyorsunuz, tüketim harcamalarını hem İstanbul’a hem Kocaeli’ne. Bunu analizde ortaya çıkarmanız için çok detaylı bir veri kayıt sisteminiz olması lazım. Bu da ülkemiz için henüz mevcut olmadığı için, özellikle bu mekansal hatlar ve mekansal otoregresyon modelleri bunları yakalamakta oldukça başarılı modeller.

Ben zaman kısıtlı olduğu için doğrudan modellere geçiyorum. İstihdam düzeyi 1985 – 2000 arası. Niye bu dönem arası çünkü diğer yıllar için maalesef elimizde veri yok. Veri olsaydı, tabii ki günümüze kadar olan veri setini kullanırdık. Gelişmiş olan illerimizdeki istihdam düzeyleri yüksek, doğu illerimizde az, Trakya-Edirne tarafında az. Sonunda şu, bu istihdam yapısı 1985’ten 2000’e doğru bir yakınsama göstermiş mi? Burada mekansal korelasyonu da göz önüne alarak bir analiz yapıyoruz. 2000’e baktığımızda aslında gelmemişler ama bir de modellerle buna bakmak lazım.

Hızla yönteme geçiyorum. Şimdi mekansal modellerde mekansal hata ve mekansal gecikme modelleri yaparken şöyle bir sakınca var. Deniyor ki bütün iller aynı hızla birbirine yakınsar. Şimdi bu çok iddialı bir görüş açısı. Halbuki şöyle bir şey olabilir, herkes aynı hızla koşarken, tamam herkes aynı yere koşsun, aynı yere ulaşsın ama koşuş hızlarının farklı olabileceğini de, yani yakınsamaları farklılık arz edebilir. Yani bir heterojenlik söz konusu olabilir. Bu heterojenliği göz önüne almaya kalkıştığımız zaman bu mekansal hata ve mekansal gecikme modelleri dışına çıkıp coğrafi ağırlıklandırılmış regresyon modeline geçmek lazım. O da her ilin diğer illere uzaklıklarını alıp kullanarak ağırlıklandırılmış bir regresyon modeli tahmin ederek bize her il için ayrı ayrı yakınsama katsayısı veriyor. Yani bütün iller aynı demiyor, farklı veriyor. O da birazdan göstereceğim sonuçlarda gözükecek. Bizim burada sonuçlarımız var. OLS, klasik yakınsama analizi, orada baktığınızda 0,128 pozitif değerler, altını çizmek istiyorum oradaki $\log E1985$, taban yılı pozitif değer demek ayrışma demek. Yani Türkiye’nin istihdamında iller arasında yakınsama yok ıraksama var. Ve bütün modeller, mekansal hata modeli, SAR-special otoregresyon modeli, birisinde 0,077, diğesinde 0,096, her iki model de bir ıraksama var diyor. Fakat bu modeller, her üçü de şunu söylüyor. Bu ıraksama mesela OLS modeli neyse burada 0,128’dir o katsayı bütün iller için. SEM diyor ki bu 0,077’dir, SAR da diyor ki 0,096’dır. Biz de diyoruz ki niye her il için aynı olsun? Bazı iller için daha hızlı ıraksama olur, bazı iller için daha yavaş ıraksama olabilir, aslında bu söylediğimiz doğrusu olmayan modelleme biçimi. Ona gelince de bizim coğrafi ağırlıklandırılmış regresyon modelimiz geliyor. Ona baktığımızda, baz yılı istihdam seviyesi kat sayısının mekansal dağılımı. Şimdi buraya baktığımız zaman her ilin ıraksama hızının farklı olduğunu görüyoruz ve bir gruplaşmalar olduğunu görüyoruz. Mesela doğudaki o koyu renkler daha hızlı ıraksadıklarını gösteriyor. Mesela burada Burdur, şimdi bizim illerin istihdam yapısı, ıraksaması aslında bütün burada konuşulan bölgeler birbirine yakınsamasının tam karşı, anti-hipotezi ve bu çok tehlikelidir. Eğer bir il aşırı istihdam yaratıyorsa o il göç alacaktır. Bu göçü de hesaba katmak lazım. Biz istedik ki bazı iller neden daha hızlı ıraksıyor, bazıları daha yavaş ıraksıyor? Mesela Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da ıraksama hızları oldukça yavaş. Bunu birçok şeye yorabilirsiniz, oradaki devlet teşviklerine, kamu yatırımlarına vs. Fakat sektörlere bakmak istedik. Yani sektörel bazdaki istihdam yapılarına. Ekonomiye gelen şoklar bazı sektörlerde bazen çok kötü, bazıları daha az kötü etkilenir. Eğer çok kötü etkilenen sektörler koyu renkli illerde daha yoğunsa o zaman bu tablonun çıkması çok normaldir. Ancak adı geçen yıllar itibariyle sektörel bazda istihdam verilerine ulaşamadık. Aslında veri var fakat Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ndan verileri çıkarıp almak oldukça büyük ve zahmetli iş. Yani sektörel bazda analizin yapılması ve hangi sektörlerden dolayı bazı illerin istihdamı daha çok ıraksıyor bazıları ise ıraksamıyor, onun tespit ettirmesi sektörel politikaların kullanılması açısından da tabii ki çok büyük önem arz edecektir.

Çalışmanın sonucu şunu söylüyor, Türkiye’de iller arasında istihdam, ilgili dönemde, istihdamda ayrışma var, iraksama var ve bu iraksama iller arasında farklılık gözetmekte ve bu farklılığı giderebilmesi için de sektörel bazda neler olup neler bittiğini izlenmesi gerektiğini öngörüyor.

Bir şey daha söylemek istiyorum, burada biz hocalar mekansal, mekansal diyoruz, Sayın Bakan ve diğer yetkililer şunu da söylediler, işte veri toplanıyor, bunlar bölgesel, il bazındaki veriler, şunu söylemek istiyorum. Bu veriler toplandığında bu mekansal modellere çok ihtiyaç olacak, çünkü hiç kimse İzmit’te oturup, İstanbul’da çalışan birisinin verisini ayırtamaz. Onun için verilerde her zaman için çoğunlukla mekansal korelasyon ortaya çıkacaktır. Ve onun için de ben bu modellerin ileride veri Türkiye’de daha sık kullanılacağını ve analizlerde çok yardımcı olacağını düşünüyorum. Hepinize teşekkür ediyorum.

Oturum Başkanı - Doç. Dr. Oğuz Karadeniz: Biz teşekkür ederiz. Şimdi sırada tebliğini sunmak üzere İTÜ’den Doç. Dr. Ferhan Gezici, bölgesel gelişmenin yeni yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmesi konusunu sunacak.

Doç. Dr. Ferhan Gezici: Teşekkürler, herkese merhabalar. 2006 yılında İstanbul için yapılan İstanbul Çevre Düzeni Planı hazırlık aşamasında farklı çalışma grupları oluşmuştu. Biz de İTÜ’den bir ekip olarak sanayi sektörünün analizi üzerine çalışan grubu oluşturuyorduk. Bu çalışmalar kapsamında, İstanbul sanayi için URAK’tan Melih Bulu ve ekibi ile bir kümelenme çalışması da yürütüldü.

Konunun, toplantı amacına uygun olacağı düşüncesiyle sunumumu sizlerle paylaşacağım. Literatüre baktığımızda, sanayi yer seçiminin sürekli olarak yer seçimi kuramlarıyla ilişkili bir yeri olduğunu biliyoruz. Diğer yandan, bölgesel gelişme ile olan ilişkinin de bölgesel rekabet gücü ile kümelenme gündemini oluşturduğunu biliyoruz. Türkiye gündeminde görece yeni bir konu diyebiliriz, ama uluslararası pek çok kuruluşta, örneğin; OECD ve AB’nin gündeminde daha önceden başlamış olduğunu görüyoruz. Bizde ise, 9. Kalkınma Planı, Sanayi Stratejisi ile birlikte bugün özellikle bölgesel kalkınma ile ilişkili olarak bölgesel kalkınma ajanslarının da gündeminde, onlar da bu konuda aslında birer ödev üstlenmiş durumdadır. Bir diğer konu ise neden İstanbul üzerine bir çalışmayı sizlerle paylaşıyoruz? Bölgesel kalkınmayı konuşuyorsak biliyoruz ki İstanbul, Türkiye’nin en gelişmiş bölgesi ve bugün bölgelerarası gelişmişlik farklarına en fazla etki eden bölgelerden biri İstanbul. Başka bir deyişle, İstanbul’da olup biten her şey aslında Türkiye’de her yeri etkilemekte, dolayısıyla bölgelerarası gelişmişlik farklarına etkisini bizim anlayabilmemiz önemli bir konu ve gelişmiş bir bölgenin deneyimlerini paylaşmak da önemli. Bir diğer konu ise, sanayi desantralizasyonu. İstanbul’daki sanayinin yapısını ve eğilimlerini bu süreç içinde anlayabilmek doğru stratejiler üretebilmek için önemli oluyor.

Sanayi ile sosyo-ekonomik gelişmişlik arasında bir ilişki çok net olarak Türkiye resminden ortaya çıkıyor. Bu da DPT’nin çeşitli dönemlerde yapmış olduğu sosyo-ekonomik gelişmişlik indeksiyle ilişkili. En gelişmiş illerin, imalat sanayinde en yoğun olarak yer seçtiği iller olduğunu rahatlıkla görebiliyoruz. Merkeze kümelenmeyi koyduğumuzda, aslında sanayi ve rekabet gücünü artırma gibi bir çıkış noktası var. Porter ve Porter sonrası bütün literatürde gördüğümüz, bölgelerin ve sanayinin rekabet gücünü arttırmak için kümelenmelerin bir araç olması. Firmaların sahip olduğu derin ağların firmaların rekabet gücünü arttırmasının aynı zamanda bölgelerin de rekabet gücü üzerinde olumlu bir etkisi olduğu öngörülmekte. Kümelenme çalışmaları kimisi çok başarılı örnekler, kimisi benzer özelliklere sahip olmasına rağmen başarılı bulunmuyorlar ve bununla ilgili tartışmalar devam ediyor ve hep başarılı örnekler üzerinden tartışıyoruz. Aslında süreci değerlendirerek neler oluyor, eksikler neler onları tartışmalıyız.

Türkiye’nin gündemine kümelenme nasıl girdi, onu zaten kısaca söyledim. Ama özellikle somut olarak ulusal kümelenme politikası geliştirme Dış Ticaret Müsteşarlığı’nın yürüttüğü bir çalışma olarak 32 kümenin belirlenmesi söz konusu. Bazı kümeler için yol haritaları belirlenirken, bazıları da Bölgesel Rekabet Operasyonel Programı çerçevesinde belirlenmiş olan kümeler şeklinde. Ama şunu da görüyoruz ki, bu kümeler içerisinde sadece imalat sanayi yok. Örneğin Malatya’da bir kayısı kümelenmesi, Kars ve Erzurum’da bir kış turizmi kümelenmesini imalat sanayi dışındaki kümelenmeler olarak tespit edilmiş şekilde görüyoruz. Tabii bu konuda yine tartışmalar devam ediyor, takip edecek olursanız yapılan kümelenmelerin doğru seçimler olup olmadığı yönünde de tartışmalar ve eleştiriler var.

İstanbul, Türkiye’nin en gelişmiş bölgesi ve bir kalkınma ajansı var biliyoruz. 2010 yılında bölge kalkınma planını oluşturmuş durumda ve orada belirlenen gelişme eksenleri var ve bu gelişme eksenlerinin

başında da küresel rekabet edebilirlik yer alıyor. Ve onun altında aslında bu küresel rekabet edebilirliğe ulaşmak için dört ana eksen görüyoruz. Yani küresel rekabet edebilirlik bir tarafta, sosyal kalkınma, çevresel sürdürülebilirlik, kentsel yaşam kalitesi, ulaşım ve erişilebilirlik, bunlar aslında hep rekabeti güçlendirecek unsurlar gibi görülebilir. Küresel rekabet edebilirliğe baktığımızda da, aslında İstanbul'un sanayi dışında başka sektörlere yöneldiğini de çok rahatlıkla görüyoruz. Nedir bunlar? Daha çok yenilik üssü olmaya çalışma, yaratıcı endüstrileri geliştirme, turizmde yine küresel cazibe merkezi olma, finans merkezi olma gibi bir takım hedefleri var İstanbul'un. Ama sanayi de şu anda %32 düzeyinde istihdam payına sahip. Sanayinin tamamen İstanbul'u terk etmesi ya da bu istihdamın çok düşük düzeylerde olması beklenemeyeceği için aslında bir dönüşüm beklentisi söz konusu ve yüksek katma değer üreten ve ileri teknolojileri kullanan bir yapının desteklenmesi stratejik amaçları içinde yer alıyor. Bir yandan da İstanbul'un bilim ve teknoloji üssü haline gelmesi hedefleniyor. Bu ikisi de sanayi ile ilişkili temel stratejik amaçlar olarak karşımıza çıkıyor. Diğer yandan da aslında Türkiye'de bölge ve İstanbul olarak karşılaştırmalı bir şekilde imalat sanayinin katma değerinin zaman içinde nasıl değiştiğini görebiliyoruz. Şimdi burada İstanbul'da imalat sanayinin dağılımını görüyoruz. Lekelere baktığımızda da aslında halen ağırlıklı bir durum olduğunu görebiliyoruz. Firma sayısı açısından merkezde de halen bir yoğunlaşma olduğunu görüyoruz. Merkez dediğimizde tabii ki bugün MİA olan Beyoğlu, Şişli, Beşiktaş, Eminönü'nü kastetmiyoruz ama onun dışındaki bölgelerde halen özellikle küçük işletmelerin çok yoğun olarak yer aldığını görüyoruz. Firma büyüklükleri arttıkça da, daha fazla alan ihtiyacı duyan firmaların İstanbul çeperlerine doğru kaydıklarını görüyoruz. Firma sayısı olarak en çok yoğunlaşmanın özellikle Büyükçekmece, Küçükçekmece, Güngören, Zeytinburnu gibi ve daha çok tahmin ettiğimiz gibi Avrupa yakasında yoğunlaştığını görebiliyoruz.

Şimdi desantralizasyon meselesinde aslında biz şunu görmeye çalıştık. 1990 ve 2000 yılları arasında nüfusa göre sanayi ve işgücünde acaba nasıl bir değişim oluyor diye baktık. Ve aslında İstanbul'un sanayi işgücü payının nüfustan daha fazla olduğunu, ama bunun 2000 yılında bir değişim gösterdiğini görebiliyoruz grafiği takip ettiğimizde. Çanakkale, Balıkesir, Bursa ve Bilecik'e baktığımızda ise, burada da özellikle dikkatimizi çeken Bursa. Bursa'da sanayi işgücü oranının nüfusa göre çok daha yükseldiğini görüyoruz. Tabii dikkatimizi çeken başka bir şey de İstanbul'un yakın çevresinde Kocaeli'nde var olan bu sanayi işgücü üstünlüğünün devam ettiğini ama özellikle doğuda Sakarya'ya doğru, batıda da Tekirdağ ve Kırklareli tarafına doğru bir artış olduğunu görebiliyoruz.

İstanbul'da, bu çalışma kapsamında yapmış olduğumuz alan araştırması sonucunda %28,5 gibi bir yer geliştirme eğilimi var. Ama bu %28,5 bize hepsi de İstanbul dışına gitmek istiyor gibi bir şey söylemiyor. Ancak bunların %12'si İstanbul dışına gitmeyi olabilir gibi görüyor ve bu %12 İstanbul dışına gitmek isteyenlerin de %66'sı Marmara içinde ve çoğunlukla da çeperlerde yer seçiyor. Gördüğümüz gibi özellikle Gebze, buna İstanbul dışı demek bile çok zor, hemen İstanbul'un bitişiğinde yer alan bir bölge. Çorlu ve Tekirdağ'a yönelik, daha sonra Kocaeli çok daha düşük oranlarda, %1 oranlarında da Marmara'nın güneyine yöneldiğini görüyoruz.

İstanbul'da kümelenme çalışmasının öncelikle mekansal yoğunlaşmalar üzerinden gittiğini söylemek gerekiyor. 50 firma ile bin işgücü, o sektörün oradaki mekansal yoğunlaşması için eşik kabul edildi öncelikle, ve 10 sektörde 14 ilçede bir mekansal kümelenme tespit edildi. Bu tespitler üzerinden 924 firma ile yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla kümelenme analizi gerçekleştirildi. İlçelere göre kümelenmelerin yoğunlukları belirlendi. En yoğun kümelenmeleri gösteren ilçeleri kırmızı olarak görüyorsunuz, en yoğun sektör kümelenmelerinin Küçükçekmece ve Ümraniye'de olduğunu, daha sonra da Büyükçekmece'nin yer aldığını görebiliyoruz. En çok kümelenme sektör olarak tekstilde ve ana metalde çıkıyor. Kümelerin yoğunluk ve mekansal dağılımını görmek istediğimizde, MİA dışındaki birinci halkada Güngören, Bayrampaşa, Zeytinburnu gibi sanayi için merkez diyebileceğimiz alanda kümelenme yoğunlukları yüksek. Burada, Küçükçekmece örneğinde hangi sektörler var ve onların tedarik ilişkileri, güçlü ve zayıf taraflarını tespit eden analizin sonuçlarını görüyoruz. Bulguları söyleyeyim, tekstil sektörü üzerinden; Küçükçekmece ilçesinde İkitelli Organize Sanayi Bölgesinin belirleyiciliği var. Pek çok oyuncu burada toplanmış durumda. Diğer oyuncuların da yine organize sanayi bölgesine yakın bölgelerde, özellikle E5 ve TEM otoyolunu bağlayan Basın Ekspres Yolu üzerinde yoğunlaştığını tespit edebiliyoruz. OSB'lerin dışında faaliyet gösteren tekstil ve konfeksiyon sektörü oyuncularının ise yoğunlaşmadan uzaklaştıkça daha az link aldıklarını söylemek mümkün.

Sonuç olarak, sadece Küçükçekmece değil, İstanbul'un bütününde yapılan çalışmalar, en gelişmiş bölge olmasına rağmen ve sanayinin belki en avantajlı olduğu bölgelerden biri olmasına rağmen, halen beklediğimiz gelenekselden yenilikçi kümelenmelere doğru bir eğilimden söz etmenin pek mümkün olmadığını gösteriyor. Güçlü tedarik ve pazar ilişkileri dışında, örneğin Ar-Ge ilişkileri, üniversite işbirliğinin beklenen düzeyde

olmadığı ortaya çıkıyor ve bilgi ağları konusunda da özellikle KOBİ'lerin daha avantajlı olduğu ortaya çıkıyor ki bu aslında OECD'nin kümelenme çalışmasında da vurgulanan bir konu.

Burada son olarak belki şunu söylemek mümkün, kümelenmenin genel olarak dünyadaki uygulamalarına bakıldığında bir politika aracı olarak ele alınması ve kamu tarafından başlatılması söz konusu, ama özel sektörün çok önemli bir rolü olduğunu da unutmamak gerek. Burada TÜRKONFED'in belki böyle bir toplantıyı düzenlemesi ile ilişkilendirmek mümkün özel sektörün rolünü. Bir de aslında daha önceki konuşmalarda da söylenen mekan özelinde bir takım çalışmaların yapılması gereğini vurgulamakta yarar var. Kümelenme konusunda Sedef Hoca'nın da söylediği gibi, aynı elbiseyi her yere giydirememek meselesinde olduğu gibi, farklı deneyimlerden ortaya çıkan başarı veya başarısızlık örneklerinin mekan özelinde irdelenmesi ve buna göre de yeni modeller oluşturulması gereğinden bahsederek konuşmamı bitiriyor ve teşekkür ediyorum.

Oturum Başkanı - Doç. Dr. Oğuz Karadeniz: Sunumunuzdan ötürü size teşekkür ederiz. Şimdi üniversite dışından uygulamanın içinden gelen bir uzmanımızı dinleyeceğiz. ING Bank Başekonomisti Sayın Sengül Dağdeviren.

Sengül Dağdeviren*: Öncelikle burada olmaktan çok büyük memnuniyet duyuyorum. Daha önceki akademik tebliğler çok değerli. Ben size burada kurumumuzun genel ekonomik beklentilerle ilgili öngörülerini paylaşmaya çalışacağım. Akademik olarak çok değerli bir toplantı kapsamında herhalde bu sunumda bir miktar size çeşni olacaktır. Aslında bugün burada bölgesel kalkınmanın konuşuluyor olması bence bir tesadüf değil çünkü dünyanın içinde bulunduğu krizin de bence temelinde bir bölgesel kalkınma krizi yatıyor. Bugün sabahtan beri konuşmaların hemen hemen merkezinde yer alan ve akliselimin de aslında ifade ettiği gibi sürdürülebilir büyüme ile bölgesel kalkınma birbiriyle tamamen örtüşen ve hemen hemen birbirinden çok ayrıştırılmayacak iki unsur. Neden? Dünya ekonomisinin geneline baktığımız zaman, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin ekonomideki payları açısından, 1990'lardan sonraki dönemde ki, önceki çalışmalarda da hatırlarsanız 90'lardan sonra tüm dünyada bir miktar bölgesel kalkınmayı öne alan ekonomik teoride gelişmeler olduğunu da anımsayacak olursak eğer, 1990 sonrası başlayan bu gelişmiş ekonomilerden gelişmekte olan ekonomilere kayışın 2000'den sonra ciddi anlamda hızlandığını ve 2012 itibariyle IMF tahminlerine göre dünyada gelişmiş ekonomilerle gelişmekte olan ekonomilerin paylarının eşit olacağını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bugün aslında zaten içinde bulunduğumuz kriz ortamı bu iki tanımı, gelişmiş veya gelişmekte olan ülke tanımlarını da çok iyi bir referans olmaktan çıkarmış durumda. Ama dünya uzunca bir süredir bu gelir paylaşım sorunu ile baş etmeye çalışıyor ve sanırım krizden ciddi anlamda çıkışın temelinde de bunlar yatacak. Bu yakınsamanın beraberinde getirdiği belki Denizli için de önemli olacak ve belki hepimiz için bir anlamda önemli olan şeylerden birisi gelişmekte olan ekonomilerin hızlı büyümesi emtia piyasaların da 2000 sonrası dönemde ciddi bir hızlı hareket yukarı çıkış yarattı. Bu ne demek? Eğer dünya büyümede yetersiz ise gelişmekte olan ekonomilerin payı da artmaya devam edecekse bu eğilim devam edecek. Yani emtia fiyatlarında çok geriye dönüş, eski yıllardaki düzeyleri beklememek lazım. Bunu genel olarak söylemek mümkün.

Bu 2000 sonrası dönüşüm sürecinde dünyada gelişmiş ekonomilerden gelişmekte olan ekonomilere kayış sürecinde, gördüğümüz şeylerden birisi de, biliyorsunuz küresel kriz döneminde çok tartışıldı, dünya iki kutuplu eksen üzerinde çok büyük dengesizlikler üzerinde oturuyor ve halen o problemler büyük oranda çözülmüş değil. Ama bu bahsettiğim tahmin perspektifinde, 2007-2016 yılları arasında cari açığın dağılımına baktığımızda, dünyada 2007'den 2016'ya beklenti bu IMF'nin tabii ki, olağanüstü krizler devam etmediği varsayımı altında durağan bir büyüme, ama çok büyük krizler yaşanmadığı varsayımı altında, çok açık ya da çok fazla verme durumu ortadan kalkıyor. Ama sorun çözülüyor mu, bunu hep birlikte görüyor olacağız herhalde. Biraz önce paydan bahsettim, gayri safi yurtiçi hasılanın dünya ekonomisi içerisindeki gelişmiş ve gelişmekte olan ülke paylarından. Aslında tabii ki kişi başına gelir de çok önemli. Çünkü sonuç itibariyle gelişmiş ekonomiler dünyada 2012'de birbirlerine yakınsayacaklar, eşit olacak %50-50 pay alacak belki ama nüfusun %15'i gelişmiş ekonomilerde, %85'i gelişmekte olan ekonomilerde yaşıyor. Dolayısıyla kişi başına gelir de gelişim de gerçekten dünyada sürdürülebilir büyüme açısından önemli bir gösterge. Gelişmiş ekonomilerin gelişmekte olan ekonomilere kişi başına gelir oranının yaklaşık 9'dan 5'e gerilemesi bekleniyor. 2000 sonrası dönemde ne kadar hızlı bir yakınsama olduğu dikkat çekiyor. Yukarıdan aşağı ikinci sırada ise gelişmiş ekonomilerin, Türkiye orada var, orada da Türkiye'nin gelişmiş ekonomilere yakınsamasını aslında tüm toplam biçimde bu gelişmekte olan ekonomiler grubuna göre daha yavaş olduğunu görüyoruz. Türkiye'yi Doğu Avrupa, yakınımda iyi bir referans, bulunduğum kurum itibariyle de bir referans olabileceği açısından koyduğum için Türkiye Doğu

* ING Bank Başekonomisti Sengül Dağdeviren'in panel sunumu bölüm sonunda Ek 1'de yer almaktadır.

Avrupa'ya göre olumlu performansının yine sınırlı kaldığını görüyoruz. Yani Türkiye'deki kişi başına gelirin Doğu Avrupa'nın kişi başı gelirine oranı ancak 0,7'den 0,9'a çıkabilmiş. Nitekim her ne kadar son dönemde kriz sonrası süreçte hızlı bir toparlanma olsa da işsizlik hala yüksek seviyelerde. Yani krizde işsizlikte en iyi reaksiyonu biz gösterdik. Daha sonra da evet hızlı bir iyileşme yaşandı ama son noktaya bakarsanız Türkiye hala dünyada işsizlik açısından yüksek işsizlik yaşayan ekonomilerden birisi olmaya devam ediyor. Dolayısıyla önümüzde hakikaten bölgesel kalkınma perspektifiyle yapılacak çok şey var diyebiliriz.

Euro bölgesine buradan hızlı bir geçiş yapacak olursam Euro bölgesi başlı başına aslında bugün itibariyle baktığımızda önceden belki başarılı bir bölgesel kalkınma hedefi olurken bugün ise biraz başarısız bir bölgesel kalkınma yakınsama denemesi olma riskiyle karşı karşıya. Neden, çünkü çevre ekonomileri ile merkez ekonomileri arasında ciddi anlamda büyüme farklılıkları var. Bu bölgesel kalkınma perspektifi yeterince oluşturulamamış. Yani açık olarak bugün yaşadığımız Euro Bölgesi krizinin özünde bu yatıyor. Yani iyi bir hedefti, bölgesel kalkınma perspektifiyle oluşturuldu ama bugün itibariyle ciddi anlamda riskleri içinde taşıyor ve o risklerin realize olduğu bir dönemdeyiz. Kriz sonrası toparlanma sürecini de görüyorsunuz. En alttaki ülkeler sırasıyla kriz yaşanan ülkeler. İrlanda, Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz. En güçlüler, en hızlı toparlanmayı gösterenler Belçika, Hollanda ve Almanya. Dolayısıyla bu büyüme aslında şu anda yaşanan krizin özünde yatıyor. Onun dışında zaten biraz önceki indikatöre benzer göstergelere benzer bir iki şeye bakarsanız şu an sorun yaşanan ülkelerde çok ciddi bozulmalar olduğunu, iyi tutunanlarda daha zorlu bir dönemden geçildiğini görüyorsunuz.

Peki, Euro Bölgesi sorununu, evet şu anda da bir başarısızlıkla yüzleşmek üzere belki o anlamda ciddi bir çaba gösteriyor. Peki, bu dağılması kolay bir iş mi? Yani ekonomik olarak baktığımızda bu gerçekten bir çözüm olabilir mi? ING ekonomistlerinin yaptığı bir çalışmaya göre Yunanistan'ın ilk başlangıçta eurodan çıkışı çok konuşuldu. Yapılan çalışmalar şunu gösteriyor ki evet sadece iş Yunanistan'ın çıkışı kadar temiz bir iş olsaydı belki o zaman büyümedeki etki, şurada turuncular Yunanistan'ın Euro Bölgesi'nden ayrılmasını gösteriyor ama sadece o kadar, başka zincirleme bir reaksiyon düşünmememiz lazım. Sadece bunun şok etkisini gösteriyor diğer ülkelerin büyümeleri üzerinde. Turuncu olsaydı yani sadece Yunanistan çıksaydı, görüyorsunuz sadece Yunanistan'da en büyük büyüme kaybı var, %10 kadar bir büyüme ama Almanya'daki reaksiyon ancak %2'lerde %1'lerde kalabilir negatif etki.

Yunanistan'ın çıkması ve arkasından yeni çıkışlar, dolayısıyla yeni bir krizi tetikleyebileceği için aslında bence Yunanistan'ın çıkması Euro Bölgesi'nin dağılmasıyla hemen hemen eşdeğer bir sonuca karşı geliyor. Ki böyle bir şey olduğu zaman risk nerede, aslında risk sadece Yunanistan riski değil, Avrupa Bölgesi'nde Almanya'da büyümenin %10 daha kötü olma riski söz konusu. Dolayısıyla Euro Bölgesi'nin dağılması gerçekten hiç kimsenin şu an itibariyle istediği bir şey değil. Dolayısıyla özünde ben bugünkü soruna evet bir borç sorunu ama tamamında özünde siyasi kriz yatıyor. Güven oluşturulması çok önemli ve temelinde de yapılması gereken büyümenin bir şekilde canlandırılması. Avrupa'daki parasal birlik tamamıyla ekonomik anlamda hiçbir zaman mükemmel bir şey üzerine oturmadı. En büyük başarı varmış gibi gözükmesine rağmen aslında o kadar mükemmel işlemiyor. İşleyen sadece sermaye serbestisi. Burada bunların hiçbiri olmadığı için de ileriye dönük olarak kalıcı çözüm ancak yapısal reformlar, kısa dönemde Avrupa Merkez Bankası, veya istikrar fonu, mali transfer olabilir ama esasında özü maliye politikalarında birlik veya bir mali birlik ihtiyacı olacak. Bu durumda biz ING olarak ne bekliyoruz? 2012 yılında maalesef ki şu orta görünümde Euro Bölgesi'nde pozitif bir büyüme görme ihtimalimiz yok. 2011 yılı sonunda negatif bir büyümenin devam edeceğini, ilk çeyrekte ve yılın tamamında Euro Bölgesi'nde herhangi bir pozitif büyüme görülmeceğini tahmin ediyoruz.

Amerika'da durum çok parlak mı? Hayır, ama negatife giden bir eğilim yok. Durağan bir büyüme eğilimi Amerika'da devam ediyor. Çin'de bir yavaşlama beklentimiz var, %9,3'ten %8,7'e gerilemesini bekliyoruz büyümenin. Tüm bu ortamda genel olarak beklediğimiz euro/dolar paritesi ile ilgili olarak önümüzdeki dönemde kısa dönemde euro lehine belki 2012'nin son dönemine kadar pardon dolar lehine bir beklentisi var daha sonra ise euronun tekrar toparlanacağını bekliyoruz.

Kısaca bu çerçevede Türkiye'ye bakışımızı ve tahminimizi paylaşacak olursam eğer Türkiye ekonomisi, dünyanın bu eğilimi yaşadığı yakınsama sürecinin gerçekten dünyanın en dinamik kanadını oluşturduğu dönemde kendisi makro ekonomik istikrar açısından çok büyük kazanımlar sağladı ama biraz önce de söylediğim gibi hem işsizlik, hem enflasyon, hem borç stoğu oranında halen gidilebilecek yerler var. Dolayısıyla makro ekonomik istikrarın temeli atıldı ve bayağı güçlendirildi ama ileriye yönelik hedeflerde hala iyileştirme ihtiyacımız bulunuyor. Ekonomik büyüme beraberinde şu an itibariyle oturduğumuz noktadan baktığımızda evet

çok güçlü, hızlı bir toparlanma var ama şunu da unutmamız lazım, biraz önce işsizlik grafiğinde de gördük, kriz döneminde de çok kötü etkilendik. Dolayısıyla o kötü etkilenmeden çok hızlı toparlandık bu da ciddi dinamik bir ekonomiye sahip olduğumuzu gösteriyor. Ama bu da beraberinde ciddi anlamda bir cari açık problemini getirdi. Evet, cari açığın yaklaşık yarısı enerjiden geliyor ama sonuç itibariyle hem ithal enerji, hem de diğer unsurlar şu an itibariyle Türkiye'yi ciddi anlamda bir cari açık sıkıntısı ile karşı karşıya bırakmış durumda. İki haneli seviyeye ulaşmış bir cari açık dünyada bizim gibi sağlam indikatörleri olan makro ekonomik istikrar ve altyapısı da pozitif indikatörleri olan herhangi bir ülkede şu an itibariyle çok fazla yok. Olan ülkeleri de telaffuz etmek istemiyorum.

Dışarıda aylık bültenlerimiz var, arzu edenler son sayfasında tahminlerimize bakabilirler. Söylemek istediğim şu var, bugün itibariyle Türkiye'de aslında piyasalarda istikrar temin edici önemli adımlar atıldı. Bir sürü oynaklığa karşı bugün Türkiye'nin bulunduğu nokta biraz daha oynaklığı kontrol edici noktada gibi gözüküyor. Ama en büyük risk biraz önce de söylediğim gibi yüksek büyüme çok pozitif bir şey, gerçekten ciddi bir ayrılmamış gibi gözükse de %10'luk bir cari açıkla beraber değerlendirildiğinde ciddi bir kısa vadeli risk oluşturuyor. O noktada da yapısal sorunlara yaklaşımın, harcanacak her türlü emeğin katma değeri çok büyük olacaktır diye düşünüyorum.

Bölgesel bazda bölgesel tarım katma değerine baktığımızda bu çiçek görüntüsü tesadüfi değil. Türkiye'de gerçekten gıda stratejik ürün ve ileriye yönelik önemli bir potansiyel. Benim şahsi kanaatim Türkiye'nin yapısında buna uygun bir gelişme, bölgesel kalkınma üzerinden çabuk gitmemizi sağlayan bir perspektif bence sunuyor. Buralarda ise değerli akademisyenlerimizin katkılarının ileriye yönelik çabalarda çok değerli olacağını düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Oturum Başkanı - Doç Dr. Oğuz Karadeniz: Teşekkür ediyoruz. Sempozyum kelime anlamıyla Türkçe'de bilgi şöleni anlamına geliyor ve bugün gerçekten biz bir şölen yaşıyoruz. Keşke zamanımız daha fazla olabilse. Ben sözü uzatmadan salona sözü vereceğim.

Soru - Prof. Dr. Sedef Akgüngör: Üç konuşmacıya da çok değerli bildirimleri için çok teşekkür ediyorum. Hakikaten çok hızlı bir şekilde çok güzel bilgiler aldık. Benim Sayın Gezici'ye kısa bir sorum var, İstanbul'da yaptığı çalışmanın sonuçları kapsamında. Ağ analizi kapsamında sanırım kısa bir bilgi verdi ama sanırım zaman yetmedi bu konu ile ilgili olarak, benim merak ettiğim konu şu, ağ analizi veya sosyal ağ analizi kapsamında bulduğunuz bu bilgiler güzeldi çünkü network resmi var İstanbul'da. Aynı network resmini biz Denizli için de çizdik. Denizli'de de benzer bir network var, fakat bizim Denizli'de bulgularımız bu bilgi transferinin yeniliklere dönüşmesinde bir engel var. Yani bu kurumsal bir engel değil, yeniliklere dönüşmüyor. Peki, bu durum İstanbul'da nasıl? Ağ analizindeki bulgularımızın uygulamaya yönelik politikalarını yorumlayabilir misiniz daha doğrusu?

Doç. Dr. Ferhan Gezici: Teşekkür ediyorum. Tabii çok hızlı geçmek zorunda kaldım, bir senelik bir çalışmanın çok küçük bir bölümünü burada sunmaya çalıştım. Genel olarak sektör ayırımına girmeksizin çıkan sonuçlardan bir tanesi, aslında daha önce de söylediğim gibi, Ar-Ge desteği ve üniversite-sanayi işbirliğinin çok sayıda ve nitelikli üniversitenin yoğunlaştığı bir metropol bölge olmasına rağmen beklenen düzeyde olmadığı şeklinde. Tabii bu, yeniliklere negatif yönde etkisi olan bir durum. Bunun dışında geleneksel anlamda ilişkiler kurulmuş, tedarik zincirleri çok güçlü onun için de aslında belli sektörler yer değiştirmek istemiyorlar. Firmalar için metropoliten alan içinde bulunmanın dışsallıklarından yararlanmak önemli. Gerçekten çok güçlü ilişkiler var ama pek çok sektörde de karşımıza çıkan en önemli problem güven meselesi. Taklit korkusu şeklinde tespitler oldu. Dolayısıyla bilginin paylaşımı ve yeniliklere dönüşümü konusunda da ciddi sıkıntı oluşturması söz konusu tabii.

Soru: Bu yeniliklerin daha geç öğrenilmesi veya Denizli'deki bir yatırımcının veya bir işletmenin yeniliklerden daha geç yararlanması veya yararlanamaması gibi veya İstanbul'daki bir firmanın veya bir kuruluşun yeniliklerden daha fazla yararlanması ya da yararlandığı yeniliği bir başkasına aktarması konusunda firmaların kendi yöneticilerinden mi acaba kaynaklanıyor? Yoksa kurumların bu çıkan yasalarla ilgili çalışmalarda aydınlatılması zor bir yasal statü olduğu için mi yoksa bürokratik engellerden mi kaynaklanıyor?

Doç. Dr. Ferhan Gezici: Bu sorunun cevabını yatırımcı ve girişimciler olarak sizler daha iyi verebilirsiniz diye düşünüyorum. Biz çalışmada bunu sorgulamadık. Sadece bir durum tespiti, eksik oyuncular ve güçlü-zayıf yanları tespit etmek yönünde bir ilişki analizi yaptık ama neden olamıyor sorusu, tabii ki önemli bir soru.

Soru: Ben şunu da kastettim. Yani Anadolu'daki veya bölgesel kalkınmayı düşündüğümüz zaman gelişmemiş veya daha az gelişmiş bölgelerdeki yenilikçilik veya bu bölgelerde bilgi edinimi gelişmiş bölgelerin çok çok daha az olduğunu. Gelişmiş bölgelerde de bu bilgiler zor elde edildiğine göre gelişmemiş bölgelerde bilgi edinmenin çok daha zor olamayacağını düşünüyorum.

Doç. Dr. Ferhan Gezici: Doğru, bu konuda haklısınız. Benim şahsi görüşüm şöyle, yenilikçilik üzerinden kurgulanmakta olan (bu dünyada güçlü olabilmek, farklılık yaratabilmek için gerçekten de çok önemli) bu yeni bölgesel kalkınma eğilimlerinin, aslında hep gelişmiş bölgeler lehine bir durumu da ortaya çıkarması şaşırtıcı olmuyor.

Prof. Dr. Fatma Doğruel: Bu biraz önce sunulan tebliğ ile bağlantılı olarak aslında Sedef Akgüngör'ün dile getirdiği o kilitlenme olayının gerisinde belki kamunun bize getirdiği bazı kısıtlamalar veya girişimcilerden kaynaklanan sorun kısa dönemli hareketlerden çok kültürel birikimin yarattığı bir sonuç var diye düşünüyorum. Bunu daha önce yapılmış bir takım çalışmalarda Güneydoğu Anadolu'da da gözledik. Aslında insanlar yatırım yaparken ya da girişimde bulunurken risk alırken geçmişteki bir takım davranışlarıyla hareket ediyorlar. Ve orada aslında bir şey görmek istiyorlar ve söylenen şeydu 90'lı yılların ortasında biz burada büyük sanayicilerin gelip yatırım yapmasını istiyoruz, eğer onların yaptıklarını görürsek ortamı daha güvenli buluruz diyorlardı. Şimdi burada o olay çok basit bir örnek tabi, kilitlenmeyi tamamiyle açıklamaz ama en azından bu kilitlenmeyi nasıl açabiliriz diye düşünmek lazım. Şu anda belki biraz uçmak olacak ama en azından kalkınma ajanslarının böyle bir işlevi olabileceğini düşünüyorum. Zaten TÜRKONFED'in raporunda da biz buna bir vurgu yapmıştık, kalkınma ajansları bir sinyal vermeli diye. Yani orada eğer o kilitlenmeyi kırma konusunda yaptıkları harcamalarla, projelerle bir sinyal vermeyi başarabilirlerse sanırım bunun üstesinden gelinebilir. Olay sadece bir politika olarak görülmemeli, çok karmaşık bir yönü olduğunu söyleyebilirim. Çok teşekkür ederim.

Oturum Başkanı - Doç. Dr. Oğuz Karadeniz: Konuşmacılarımıza çok teşekkür ediyoruz.

Ek 1

Bölgesel Kalkınmada Uygulamalar ve Yeni Açılımlar: Gelişmiş, Gelişmekte Olan "Bölge"ler Ayrımında Türkiye Ekonomisine Güncel Bir Bakış

Sengül Dağdeviren
ING Bank, Başekonomist

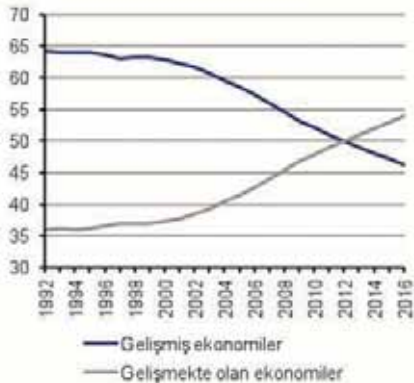
Türkonfed - Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu
Denizli, 18 Kasım 2011

ING BANK

Ölçek farklılık gösterebilir ama sonuçta: Sürdürülebilir Büyüme = Bölgesel Kalkınma

- 2012 yılında "gelişmekte olan ülkelerin" dünya ekonomisindeki payı "gelişmiş ekonomilere" ulaşacak (IMF Dünya Ekonomik Görünümü Raporu Ekim 2011)

Dünya Ekonomisi İçindeki Pay
(%, satın alma gücü paritesine göre GSYİH)

Kaynak: IMF Dünya Ekonomik Görünümü Raporu Eylül 2011

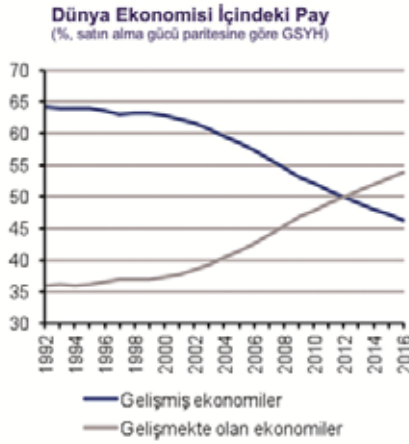
IMF Data Mapper X
Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler

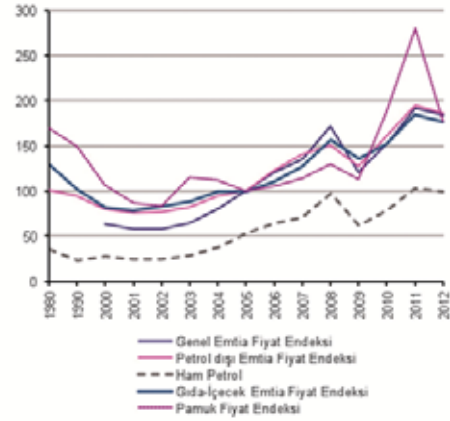
ING BANK

Ölçek farklılık gösterebilir ama sonuçta: Sürdürülebilir Büyüme = Bölgesel Kalkınma

- Bu yakınsama süreci beraberinde emtia fiyatlarında hızlı bir artışı getirdi.

Kaynak: IMF Dünya Ekonomik Görünümü Raporu Eylül 2011

ING BANK

Dünyadaki tasarruf dengesizliğinde “uç” noktalarda bir miktar iyileşme bekleniyor

IMF Data Mapper ②
Current account balance percent of GDP (2005)

IMF Data Mapper ②
Current account balance percent of GDP (2006)

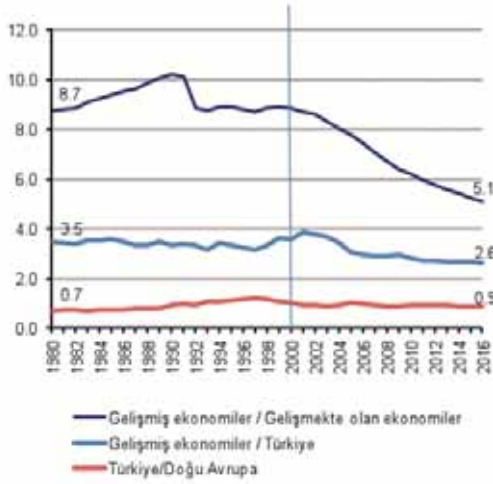

Kaynak: IMF Dünya Ekonomik Görünümü Raporu Eylül 2011

ING BANK

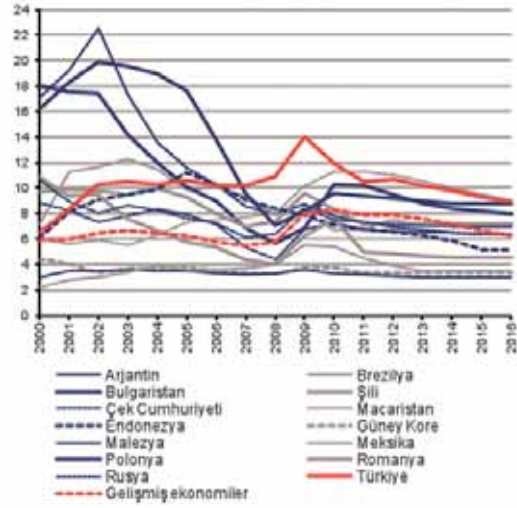
2000 sonrası ülkeler arasındaki yakınsama sürüyor Türkiye'nin yakınsaması ise ne yazık ki çok daha sınırlı kaldı

Kişi başına gelir
(GSYH, satın alma gücü paritesine göre)

Kaynak: IMF Dünya Ekonomik Görünümü Raporu Eylül 2011

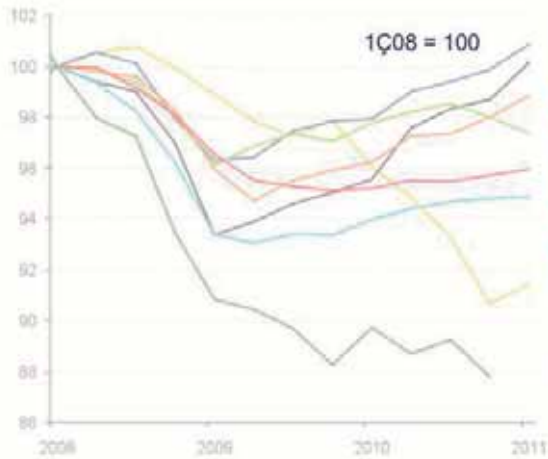
İşsizlik Oranı

ING BANK

Euro bölgesi: Başarısız bir “bölgesel kalkınma” / “yakınsama” denemesi mi? (1/2)

Reel GSYH

Kaynak: IHS

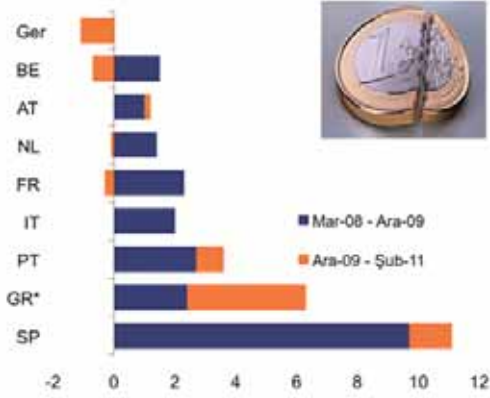

ING BANK

Euro bölgesi: Başarısız bir “bölgesel kalkınma” / “yakınsama” denemesi mi? (2/2)

İşsizlik

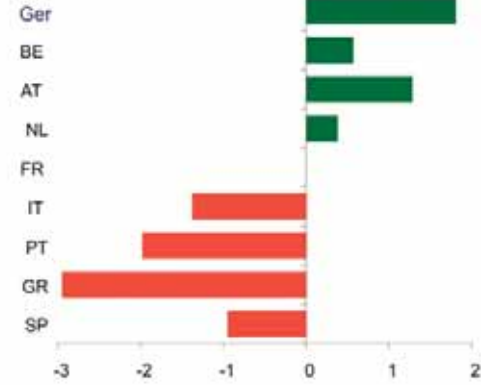
Değişim - % puan

Kaynak: ING

Tüketici güveni

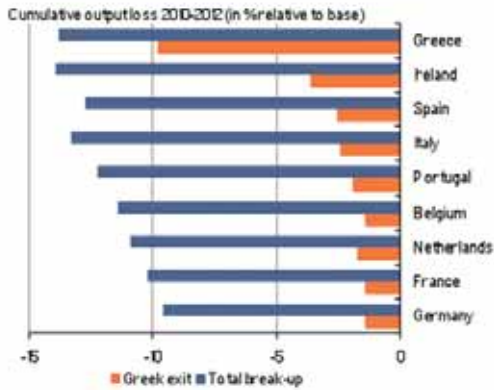
Uzun dönemli ortalamadan standart sapma

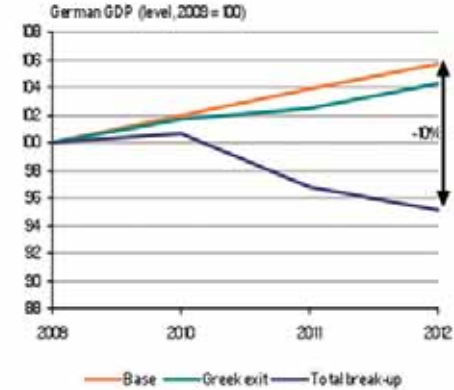
ING BANK

Euro bölgesi: Dağılıma = “Lehman benzeri bir şok” Bölgeselliği aşan bir “risk” ile karşı karşıyayız

Euro bölgesinin dağılmasının olası büyüme maliyeti

Kaynak: ING

ING BANK

Borç sorunu sadece görünüşteki sorun, öncelikle politik riskin ortadan kalkması gerekiyor => güven

Δ borç stoku* =

Faiz dışı açık* + (Reel faiz - Reel GSYH büyümesi) x Mevcut borç stoku*

* = .../GSYH

Başarılı bir parasal birlik için
ön koşullar

1. Sermaye serbestisi

2. Emek serbestisi

3. Ücret ve fiyat esnekliği

4. Risk-paylaşım sistemi
(maliye politikalarında birlik)

Yapısal reformlar

AFİF? Eurobonds? AMB?

Mali Transferler?

ING BANK

ING: 2012'de Euro bölgesinde büyüme beklemiyoruz

	2010					2011F					2012F					2013F					
	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	Y	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	Y	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	Y	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	Y	
A.B.D.																					
GSYH (ÇÇ, yıllıklandırılmış)	3.9	3.8	2.5	2.3	3	0.4	1.3	2.5	1.7	1.7	1.4	2	2.5	2.4	1.8	2.1	2.3	1.7	2	2.2	
TÜFE (yıllık)	2.4	1.8	1.1	1.3	1.6	2.1	3.5	3.8	3.7	3.3	3.2	2.1	2	2.7	2.5	2.3	2.3	2.4	2.5	2.4	
Politika faizi (% dönem sonu)	0	0	0	0		0	0	0	0		0	0	0	0		0	0	0.5	1		
3-aylık faiz (% dönem sonu)	0.29	0.53	0.29	0.3		0.3	0.3	0.3	0.4		0.4	0.4	0.4	0.4		0.6	0.8	1	1.25		
10 yıllık faiz (% dönem sonu)	3.82	3.25	2.51	3.35		3.43	3.2	2	1.8		1.8	1.9	2	2		2.1	2.2	2.3	2.4		
Bütçe dengesi / GSYH (%)					2010/11	-9				2011/12	-9				2012/13	-7.1				2013/14	-5
Kamu borç stoku / GSYH (%)					94.6					99					104					107	
Euro Bölgesi																					
GDP (% QoQ, ann)	1.3	3.7	1.6	1.1	1.8	3.1	0.6	-0	-1.4	1.4	-0.5	0.6	1.5	1.7	0	1.5	1.5	1.6	1.6	1.5	
GSYH (ÇÇ, yıllıklandırılmış)	1.1	1.5	1.7	2	1.6	2.5	2.7	2.7	2.6	2.6	1.9	1.7	1.7	1.8	1.8	1.8	1.8	1.8	1.9	1.8	
TÜFE (yıllık)	1	1	1	1		1	1.3	1.5	1		0.75	0.8	0.8	0.75		0.75	0.75	0.75	1		
Politika faizi (% dönem sonu)	0.65	0.8	0.8	1.1		1.5	1.6	1.7	0.9		0.9	0.9	0.9	0.9		1	1.1	1.2	1.3		
3-aylık faiz (% dönem sonu)	3.1	2.6	2.3	2.96		3.36	3.1	2	1.8		1.8	1.9	2	2.2		2.25	2.3	2.5	2.6		
10 yıllık faiz (% dönem sonu)					2010/11	-6				2011/12	-4				2012/13	-3.7				2013/14	-3
Kamu borç stoku / GSYH (%)					85.1					87					89					90	
Japonya																					
GSYH (ÇÇ, yıllıklandırılmış)	9.3	-0.7	4	-2.4	4	-3.7	-2	7.3	2.9	-0	1.4	1.8	2.1	2	2.4	2	2.2	1.4	1.4	1.9	
TÜFE (yıllık)	-0.9	-0.8	-1	-0.3	-0.7	-0.5	-0	0.2	-0.2	-0	-0.3	-0.1	-0.1	0	-0.1	0	0	0	0	0	
Politika faizi (% dönem sonu)	0.1	0.1	0.1	0.05		0.05	0.1	0.1	0.05		0.05	0.1	0.1	0.05		0.05	0.05	0.05	0.05		
3-aylık faiz (% dönem sonu)	0.2	0.2	0.2	0.15	0.15	0.16	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2		0.24	0.28	0.32	0.35		
10 yıllık faiz (% dönem sonu)	1.35	1.1	0.95	0.92		0.95	1	1.1	1.13		1.15	1.2	1.3	1.4		1.5	1.5	1.5	1.5		
Bütçe dengesi / GSYH (%)					2010/11	-9.6				2011/12	-11				2012/13	-9.2				2013/14	-9
Kamu borç stoku / GSYH (%)					118					132					137					140	

Kaynak: ING

ING BANK

ING: Merkez Bankaları'nın desteği sürececek (maliye politikaları borç sorununa odaklı), EUR/USD yakın dönemde gerileyebilir

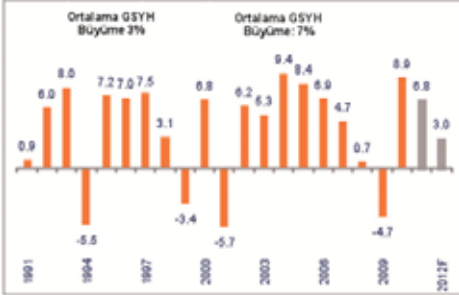
	2010					2011F					2012F					2013F				
	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	Y	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	Y	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	Y	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	Y
Çin																				
GSYH (ÇÇ, yıllıklandırılmış)	11.9	10.3	9.6	9.8	10.3	9.7	9.5	9.1	9.9	9.3	9.8	8.7	8.6	8.5	8.7	8.6	8.7	8.8	8.7	8.7
TÜFE (yıllık)	2.2	2.9	3.5	4.7	3.3	5.1	5.7	6.3	5.5	5.5	4.6	4.5	4.4	4.3	4.5	4	4	4	4	4
Politika faizi (% dönem sonu)	2.3	2.3	2.3	2.8		3.0	3.3	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5
3-aylık faiz (% dönem sonu)	1.9	2.1	2.1	2.5		3.2	3.5	3.6	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5
10 yıllık faiz (% dönem sonu)	2.9	2.7	2.7	3.6		3.5	3.5	3.8	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6
Bütçe dengesi / GSYH (%)					2010/11 -1.6					2011/12 -2					2012/13 -1.5					2013/14 -2
Kamu borç stoku / GSYH (%)					28.3					25					22					20
İngiltere																				
GSYH (ÇÇ, yıllıklandırılmış)	0.6	4.3	2.5	-2	1.8	1.6	0.4	2	-0.5	0.9	-0.1	0.2	1.4	2.3	0.5	2.6	2.5	2.4	2.7	2.2
TÜFE (yıllık)	3.4	3.5	3.1	3.4	3.3	4.1	4.4	4.7	4.7	4.5	3.3	2.2	1.9	1.3	2.2	1.5	2.1	2.3	2.2	2
Politika faizi (% dönem sonu)	0.5	0.5	0.5	0.5		0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.75	1
3-aylık faiz (% dönem sonu)	0.65	0.7	0.75	0.75		0.85	0.9	0.8	0.7	0.7	0.65	0.6	0.7	0.65	0.8	0.8	1.1	1.5	1.3	1.3
10 yıllık faiz (% dönem sonu)	3.93	3.5	2.8	3.4		3.6	3.4	2.5	2.2	2.2	2.3	2.4	2.5	2.7	2.9	3.1	3.3	3.3	3.3	3.3
Bütçe dengesi / GSYH (%)					2010/11 -9.7					2011/12 -8					2012/13 -6.8					2013/14 -5
Kamu borç stoku / GSYH (%)					77					82					87					88
EUR/USD (dönem sonu)	1.35	1.22	1.36	1.34		1.42	1.5	1.4	1.3	1.3	1.3	1.4	1.4	1.4	1.4	1.4	1.4	1.4	1.4	1.4
USD/JPY (dönem sonu)	93	88	83	81		83	81	76	73	73	70	70	70	70	70	75	78	80	85	85
USD/CNY (dönem sonu)	6.83	6.78	6.69	6.61		6.55	6.5	6.4	6.31	6.31	6.27	6.2	6.2	6.15	6.15	6.11	6.07	6.04	6	6
EUR/GBP (dönem sonu)	0.89	0.82	0.87	0.86		0.88	0.9	0.9	0.82	0.82	0.82	0.8	0.9	0.85	0.85	0.84	0.82	0.8	0.8	0.8
Petrol (US\$/varil, dönem ortalaması)	80	80	80	86		105	118	120	100	100	95	95	95	100	100	105	110	115	115	115

Kaynak: ING

ING BANK

Türkiye bu yakınsama sürecinde ciddi bir makroekonomik istikrar sağladı ancak...

GSYH (Yıllık Büyüme %)

Enflasyon (%)

Bütçe açığı / GSYH (%)

AB tanımlı kamu borç stoku / GSYH (%)

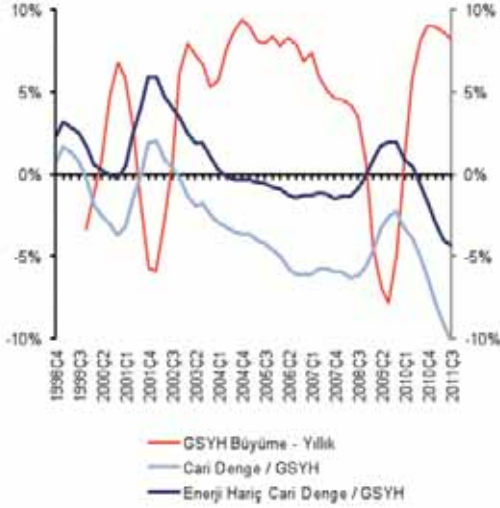

Kaynak: TURKRES/ING Bank

ING BANK

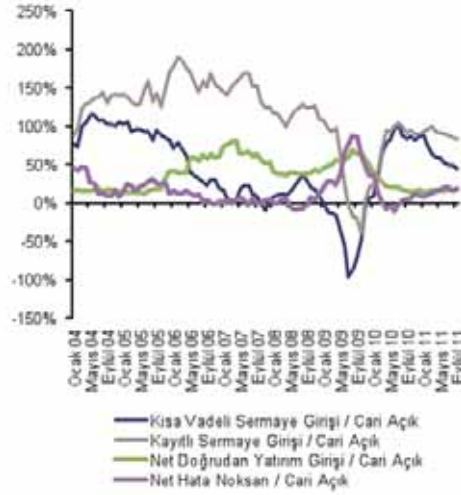
2011 ortasında GSYH büyümesi %9'dan %8.6'ya geriledi 3. çeyrekte cari açığın GSYH'ye oranı iki haneye ulaştı

İç talep destekli hızlı büyüme cari açığı rekor düzeye taşıdı

Kaynak: Mektup Bankası, TÜRKİZE Bank

Finansman kalitesi kısmen iyileşti ancak henüz yeterli değil

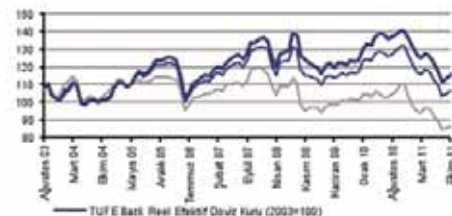
ING BANK

TL'deki aşırı değerlilik ortadan kalktı, ama yavaşlayan sermaye girişi ile baskı ve enflasyon riski arttı, MB spekülasyon baskısını önledi

TL'nin yıl ortasına kadar değer kaybı politika sonucu ise, şimdi ise MB savunmada

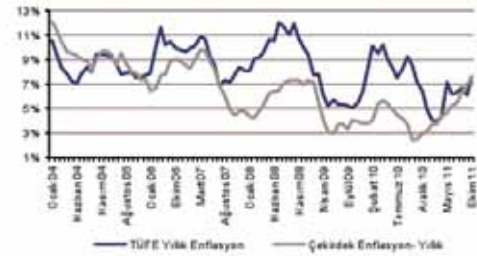

TL reel olarak tarihsel ortalamaların altında

Kaynak: Mektup Bankası, TÜRKİZE Bank

TL'deki zayıflama manşet ve çekirdek enflasyonu yükseltti

Çekirdek Enflasyon = Gıda dışı enerji, alkolü içki tütün, alın harış TÜFE

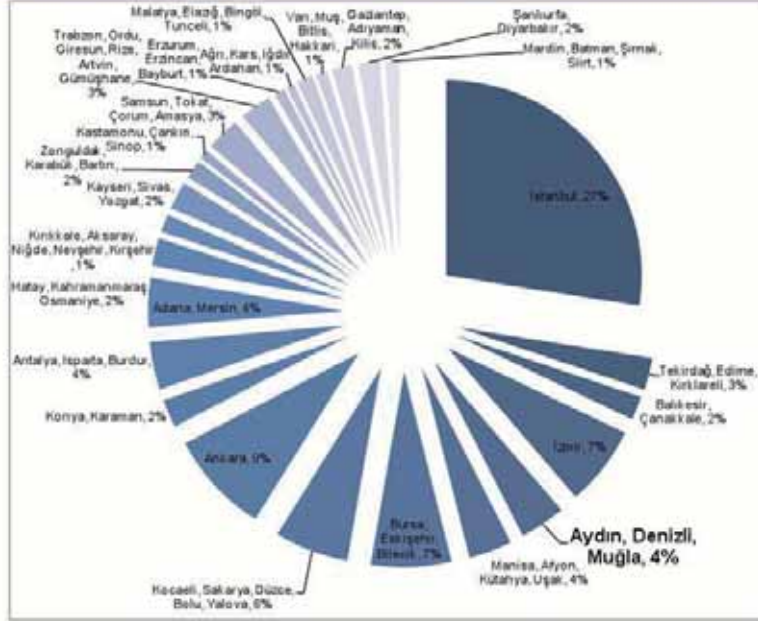
Yüksek enflasyon iç piyasada baskı yarattı

*TMMOB 2011 Yılı Enflasyon ve Borçluluk İstatistikleri

ING BANK

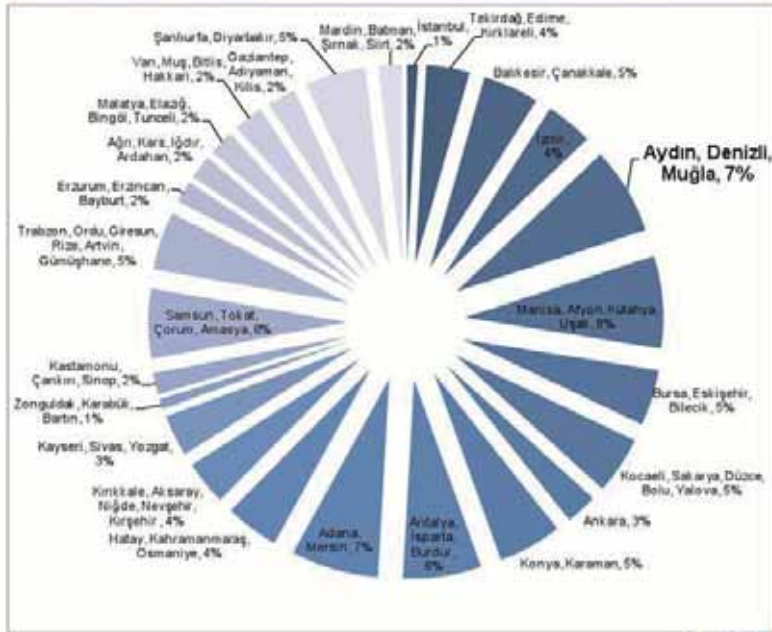
Bölgesel kalkınma önemli bir eksen:
Cari fiyatlarla bölgesel **GSYH** katma değerleri (2006)

Kaynak: TÜİK

ING BANK

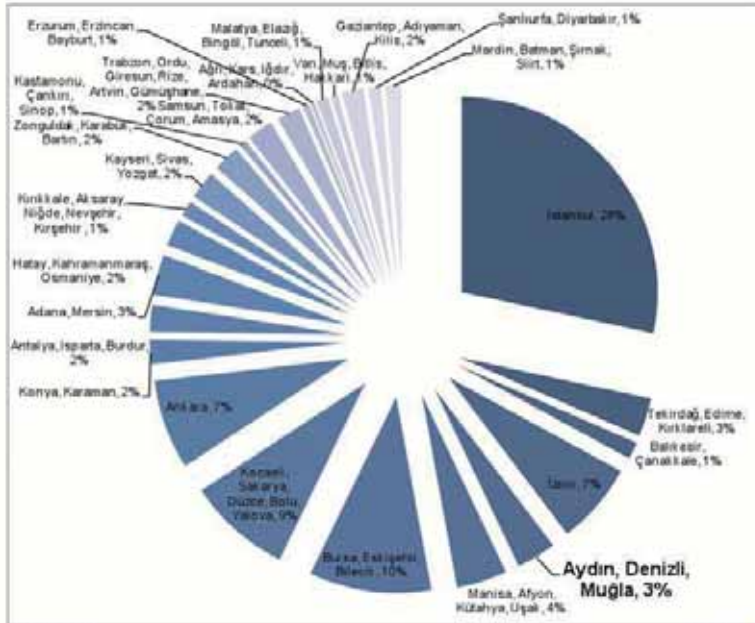
Bölgesel kalkınma önemli bir eksen:
Cari fiyatlarla bölgesel **Tarım** katma değerleri (2006)

Kaynak: TÜİK

ING BANK

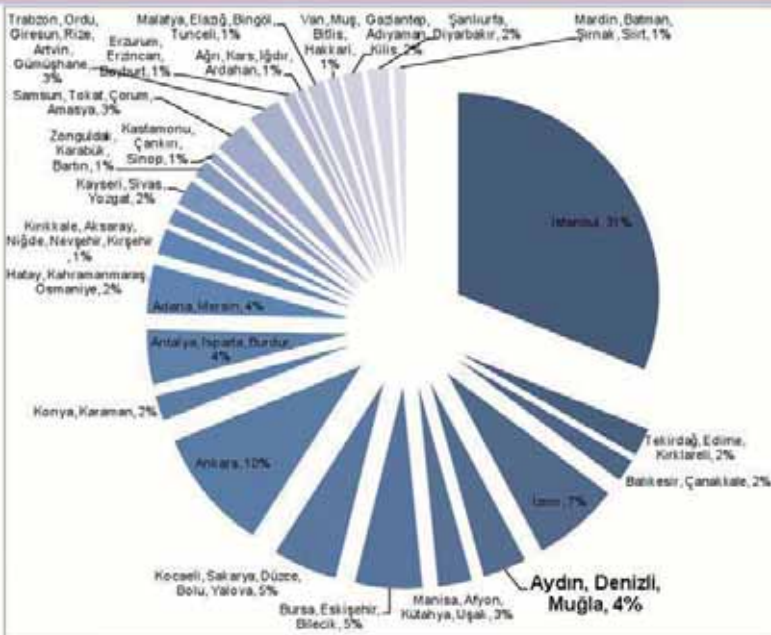
Bölgesel kalkınma önemli bir eksen:
Cari fiyatlarla bölgesel **Sanayi** katma değerleri (2006)

Kaynak: TÜİK

ING BANK

Bölgesel kalkınma önemli bir eksen:
Cari fiyatlarla bölgesel **Hizmetler** katma değerleri (2006)

Kaynak: TÜİK

ING BANK

Türkiye’de sürdürülebilir büyümeye karşı en büyük kısa vadeli risk “cari açık” Kontrollü yavaşlama henüz gerçekleşmedi, risk yükseldi

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011T	2012T	2013T
Ekonomik Aktivite										
Reel GSYH (% Yıllan Yıla – YY)	9.4	8.4	6.9	4.7	0.7	-4.8	9.0	6.8	3.0	4.5
Nominal GSYH (TL milyar)	559	649	758	843	951	953	1,104	1,253	1,397	1,546
Nominal GSYH (US\$ milyar)	390	481	526	649	742	617	735	752	785	959
Kişi başına GSYH (US\$)	5,802	7,056	7,643	9,221	10,376	8,590	10,067	10,062	10,364	12,487
Fiyatlar										
TÜFE (ortalama %YY)	10.6	8.2	9.6	8.8	10.4	6.3	8.6	6.3	8.4	6.1
TÜFE (yıl sonu %YY)	9.32	7.72	9.65	8.39	10.06	6.5	6.4	9.3	6.5	5.8
Kamu Dengesi (GSYH %)										
Konsolide bütçe dengesi	-5.2	-1.1	-0.6	-1.6	-1.8	-5.5	-3.6	-1.6	-1.9	-1.9
Faiz dışı denge	4.9	6.0	5.4	4.1	3.5	0.1	0.8	1.9	2.1	2.1
Toplam kamu borcu	59.6	52.7	46.5	39.9	40.0	46.1	42.2	40.1	38.2	36.6
Dış Denge*										
Cari denge (US\$ milyar)	-14	-22	-32	-38	-42	-14	-48.4	-76.1	-58.4	-71.8
Cari denge (GSYH %)	-4	-5	-6	-6	-6	-2	-6.6	-10.1	-7.4	-7.5
Borç Göstergeleri										
Brüt dış borç stoku (US\$ milyar)	161	170	208	249	280	268	290	329	323	366
Brüt dış borç stoku (GSYH %)	41	35	39	38	38	44	39	44	41	38
Brüt dış borç stoku (İhracat %)	235	217	222	216	199	245	239	239	234	238
Toplam dış borç servisi (US\$ milyar)	30.5	36.8	40.1	48.7	53.3	58.8	55.3	58.7	68.1	73.4
Toplam dış borç servisi (GSYH %)	8	8	8	8	7	10	8	8	9	8
Toplam dış borç servisi (İhracat %)	44	47	43	42	38	54	46	43	49	48
Faiz ve Kurlar										
Merkez Bankası faizi (%) yıl sonu	18.00	13.50	17.50	15.75	15.00	6.50	6.50	5.75	5.75	6.75
3 aylık TL faiz oranı (%) ortalama	22.7	15.1	16.6	17.3	17.6	9.9	7.4	8.6	10.0	9.2
USD/YTL yıl sonu	1.34	1.34	1.41	1.16	1.51	1.51	1.55	1.85	1.70	1.62
USD/YTL ortalama	1.42	1.34	1.43	1.30	1.29	1.55	1.50	1.67	1.78	1.61
EUR/YTL yıl sonu	1.83	1.59	1.86	1.71	2.14	2.16	2.05	2.41	2.38	2.27
EUR/YTL ortalama	1.77	1.67	1.80	1.78	1.90	2.15	1.99	2.32	2.38	2.26
EUR/USD yıl sonu	1.36	1.18	1.32	1.46	1.40	1.43	1.34	1.30	1.40	1.40
EUR/USD ortalama	1.30	1.19	1.29	1.45	1.32	1.48	1.33	1.39	1.34	1.40

ING Bank Ekonomik Araştırmalar Grubu

Sengül Dağdeviren	Baş Ekonomist	+ 90 212 329 0752	sengul.dagdeviren@ingbank.com.tr
Muhammet Mercan	Kıdemli Ekonomist	+ 90 212 329 0751	muhammet.mercan@ingbank.com.tr
Ömer Zeybek	Ekonomist	+ 90 212 329 0753	omer.zeybek@ingbank.com.tr
İnci Çalıskaner	Yönetici Adayı	+ 90 212 329 0791	inci.caliskaner@ingbank.com.tr

ACIKLAMA:

Burada yer alan yatırım bilgi, yorum ve tavsiyeleri yatırım danışmanlığı kapsamında değildir. Yatırım danışmanlığı hizmeti; aracı kurumlar, portföy yönetim şirketleri, mevduat kabul etmeyen bankalar ile müşteri arasında imzalanacak yatırım danışmanlığı sözleşmesi çerçevesinde sunulmaktadır. Burada yer alan yorum ve tavsiyeler, yorum ve tavsiyede bulunanların kişisel görüşlerine dayanmaktadır. Bu görüşler mali durumunuz ile risk ve getiri tercihlerinize uygun olmayabilir. Bu nedenle, sadece burada yer alan bilgilere dayanarak yatırım kararı vermesi beklentilerinize uygun sonuçlar doğurmayabilir.

Bu rapor, ING Bank A.Ş. Ekonomik Araştırmalar Grubu tarafından sadece bilgi amaçlı olarak hazırlanmıştır. Hiç bir şekilde bir yatırım önerisi veya herhangi bir yatırım aracının doğrudan alımına veya satımına dair bir teklif veya referans olarak alınmamalıdır. Sunulan bilgilerin yayım tarihi itibarıyla yanlış/yanıltıcı olmamasına özen gösterilmiş olmasına karşın, ING Bank A.Ş. bilgilerin doğru ve tam olmasından sorumlu değildir. Bu raporda yer alan bilgiler herhangi bir uyan yapılmadan değişebilir. ING Bank A.Ş. ve kurum çalışanları bu raporda sunulan bilgilerin kullanılmasından kaynaklanabilecek herhangi bir doğrudan ve dolaylı zarardan ötürü hiçbir şekilde sorumluluk kabul etmemektedir. Telif hakkı saklıdır, herhangi bir amaçla ING Bank A.Ş. nin izni olmadan raporun tamamı veya bir kısmı başka bir yerde yeniden yayımlanamaz, dağıtım yapılamaz. Tüm hakkı saklıdır. Bu raporda referans verilen yatırımlar ciddi risk taşıyabilir. Geçmiş performans, takip eden dönem için bir gösterge değildir. Yatırımcılar bu rapora dayanmadan kendi araştırmalarını ve yatırım tercihlerini yapmalıdırlar. Sadece finansal konularda getiri ve riskleri değerlendirebilecek düzeyde yeterli bilgi ve deneyime sahip olan yatırımcılar, bu raporda bahsi geçen yatırım araçları veya piyasalarda yatırım almayı dikkate almalı, diğer kişiler bu rapora dayanarak bir karar almamalıdır.

ING Bank A.Ş., bu raporun Türkiye’de yayımlanmasından sorumludur.

ÖDÜL ALAN AKADEMİK BİLDİRİ SUNUMLARI PANELİ

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Neşe Kumral
Ege Üniversitesi Öğretim Üyesi

Panelistler

Yrd. Doç. Dr. Meneviş Uzbay Pirili, Doç. Dr. Aykut Lenger
Dokuz Eylül Üniversitesi

Arş. Gör. Mehmet Can Aldan
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Arş. Gör. Pelin Akçagün
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Oturum Başkanı - Prof. Dr. Neşe Kumral: Hepiniz hoş geldiniz. İlk sunumumuz Sayın Meneviş Uzbay Pirili ve Aykut Lenger'in yapacakları konuşma.

Yrd. Doç. Dr. Meneviş Uzbay Pirili: Hoş geldiniz sayın izleyiciler, ilk önce tabii çok teşekkür ediyoruz, Aykut Hocam ve ben bizi birincilik ödülüne layık gördüğü için Bilim Kurulu'na ve tabii ki bu sempozyumu düzenleyen TÜRKONFED'e, Pamukkale Üniversitesi'ne ve tüm diğer katılımcılara ve düzenleyen kurumlara.

Bizim bu çalışmamızdaki amacımız çok genel olarak kamu yatırımlarının veya kamu harcamaları içinde kamu yatırımlarının diyelim bölgesel düzeyde illerin gelirleri üzerindeki etkisini görmek. Bu kapsamda da özellikle illerin sosyal altyapıları ve insani beşeri sermayeleri ile kamu yatırımları arasındaki etkileşimi izlemek esasında. Amacımız buydu. Şimdi ekonometrik analizimizi yapmadan önce, çünkü ekonometrik analizimizi Aykut Hocam sunacak, ancak bu ekonometrik analizimize temel oluşturması için kamu yatırımları ve iktisadi kalkınma diyelim ilişkisi arasındaki teorik altyapıyı oluşturmaya çalıştık. Yani akademik camia acaba bu konuda ne diyor, bunu sadece tarihi perspektifi içerisinde değil ama farklılıklar ve bugünkü iktisadi kalkınma yaklaşımı ile benzerlikler çerçevesinde ortak öğeleri bulmaya, farklılıkları bulmaya çalıştık. Dolayısıyla bu kuramsal altyapıyı oluştururken, ki ben şimdi onu anlatacağım, ilkin 1950'lerde başlayan ve 80'lere kadar devam eden ilk dönem kalkınma iktisadı ne diyordu, biliyoruz 80 sonrası neo-liberal görüşün hakim olmasıyla kamunun geri çekilmesi var ancak 90 sonrası bu konunun yeniden gündeme geldiğini ve bugün sabahtan beri konuştuğumuz yeni bölgesel kalkınma paradigması bu konuda ne diyor ve eski paradigma ile bugünkü arasındaki paralellikler var mı, varsa neler? Bunu oluşturmaya çalıştık. Şimdi kuramsal altyapıyı kamu yatırımları ve iktisadi kalkınma arasındaki kuramsal altyapıyı oluşturmaya çalışmak aslında bir yol haritasını izlemeye benziyor. Bu yol haritasının esasında üç durağı var diyelim. Birinci durağı dediğim gibi 1950'lerde kalkınma iktisadı, geleneksel kalkınma paradigması ile ortaya çıkıyor. 1950 ve 1980'ler arası bu kalkınma anlayışında kamu yatırımları veya devletin müdahalesi ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişkiyi sistematik olarak ve çok zengin bir literatür ve beraberinde tabii ki politikalar da gündeme geliyor. Ardından dediğim gibi 1990'lardan itibaren yeni bölgesel kalkınma paradigmasını görüyoruz. Arasındaki dönem ise 80 ve 90'lar, hatta 75 ve 90'lar ise neoliberal iktisadın hakim olduğu ve kamunun geri çekildiği bir dönem. Ancak 90'dan sonra gerek çeşitli faktörler, şimdi nedenlerine girmeyelim ama, yeniden kalkınmada kamu yatırımları önemlidir, kamu yatırımları nasıl, nerede olsun gibi konuların ön plana çıktığını görüyoruz. O halde bu duraklardan ilk önce ilk dönem kalkınma yaklaşımına bakacağız. Şimdi tabii ki çok kısa söyleyeceğim çünkü vaktimiz çok az, ilk dönem kalkınma yaklaşımında biliyoruz dengesiz büyüme yaklaşımı var, dengeli büyüme yaklaşımı var ve bir de bu iki yaklaşımın kamu yatırımları ve bölgesel ve ulusal kalkınma çerçevesinde bu iki dengeli, dengesiz yaklaşımın sentezini yaptığı çalışmaları var. Tüm kuramsal görüş farklılıklarına rağmen bu ilk dönem kalkınmada çünkü çok tartışmalar var, farklı politik öneriler var ama hepsinin de ortak bir noktası var, iktisadi kalkınma için kamu yatırımları gereklidir. Dolayısıyla bunu bir yerde mono ekonominin ya da neoklasik iktisadın reddi olarak da kullanmıştır bazı iktisatçılar. Dediğimiz gibi 80 sonrası neo-liberal yaklaşımda kamu yatırımları geri plana itiliyor ancak yeni bölgesel kalkınma ile birlikte yeniden kamu yatırımları gündeme geliyor ve bu çerçevede de üç temel okulun bir sentezi diyebiliriz, yeni bölgesel kalkınma paradigmasına, büyüme, yeni ekonomik coğrafyaya yaklaşım ve NeoSchumpetergil Evrimci Okul. Şimdi ilk dönem kalkınma yaklaşımında iki önemli olgu var ki bunlar bugünkü yeni bölgesel kalkınma yaklaşımına ışık tutmuş. Bunlardan birincisi özellikle dengesiz kalkınmacıların Hirschman ve Myrdal'ın birikimli nedensellikler kuramı. Yani büyümenin birikimli nedensellikler içerdiği bir süreç olduğu ve bu birikimli nedensellik sürecini yaratan temel faktörlerin neler olduğunu belirlemek ve devletin kamunun bu alanlara yatırım yapması. Bu çerçevede mesela Hirschman ve Myrdal dengesiz büyüme, ileri gelir bağlantısı yüksek anahtar kamu sektörlerine yatırım yapılmasını öneriyor. Dolayısıyla birinci kavram, bugüne yansıyan, geçmiş kalkınma paradigmasından bu birikimli nedensellikler kavramı. İkinci önemli olgu ise Hansen'in dengeli ve dengesiz büyümenin sentezini yaptığı araştırması. Burada Hansen özellikle kamu yatırımlarında fiziki altyapının yanısıra sosyal altyapı yatırımlarının önemini gündeme getiriyor. Yani yol, köprü, baraj gibi fiziki altyapı yatırımlarının yanısıra özellikle insan, beşeri sermayeye, sağlığa ve kurumsal kapasitelere yatırım yapılmasının önemli olduğunu, fiziki altyapı ve sosyal altyapı yatırımlarının birbirini tamamladığı üstünde durmuş Hansen. Yeni bölgesel paradigmasına gelelim, bugün 90'lar sonrası ortaya çıkan bölgesel kalkınma paradigmasına gelelim, bunu oluşturan 3 kuram var demiştik, içsel büyüme, yeni ekonomik coğrafya ve NeoSchumpetergil Okul, bunları tek tek konuşacak vaktimiz yok belki soru cevaplarda konuşabiliriz ama bu geçmiş paradigma ile ortak yanlarını vurgulamak isterim. Ne demiştik, iki ortak yan var, bunlardan birisi birikme nedensellik ilişkisi. Yeni paradigmaya baktığımızda bir bölgede birikime nedensellik ilişkisini yaratan faktörlere yeni paradigmaya baktığımızda bir bölgede birikimli büyüme sürecini yaratan faktörler olarak teknolojik gelişim ve insan sermayesi yatırımlarını ön plana çıkarıyor. Geçmiş paradigmada bu ileri geri bağlantılı anahtar sektörler yatırım yapmak, sanayileşmekte. Oysa bugünkü

paradigmada özellikle yol bağımlılığı kavramı altında teknoloji ve insan sermayesine olan yatırımlar birikimli büyüme sürecinin cumulative causations denilen sürecin temel belirleyenleri olarak ortaya çıkıyor yeni kalkınma paradigmasında. Geçmişten günümüze gelen ikinci ortak öge ise sosyal altyapı yatırımlarının önemi ki Hansen vurgulamıştı bunu dengeli dengesiz büyümenin sentezini yapan, yani şu söyleniyor, sabahtan beri bunu söylüyoruz zaten, özellikle sosyal altyapı alanına yapılan kamu yatırımları ki bunlar dediğimiz gibi beşeri sermaye, teknoloji, organizasyonel kapasiteler gibi fiziki altyapı yatırımları ikame eden değil tam tersine tamamlayıcı niteliktedir deniyor. Nitekim bizim çalışmamızda da bu sonuca vardık. Ama son bir şey daha söyleyeyim ve öyle geçelim, önemli bir noktayı vurgulamak istiyorum, tüm bu literatür okumasını yaparken yani sadece bizim yapmamız değil, tüm bu zengin literatür içinde gözden bir şey kaçıyor olabilir ki bunun çok önemli olduğunu düşünüyorum, neden kamu yatırımları önemlidir? Yani sadece özel sektör yapsa kamu da başka türlü harcamalar yapsa kamu yatırım yapmasa olmaz mı? Neden kamu sektörünün yatırım yapması önemlidir sorusunun cevabında şu çok önemli bir nokta, özel sektörün yatırımları elbette önemli ancak özel sektör yatırım yaparken sadece bireysel getiri ve görürü hesabı yapar doğal olarak. Yani bireysel kazanç ve maliyet hesabı yapar. Oysa biz biliyoruz ki her yatırımın esasında yapılan yere veya kişiye etkileri dolaysız etkilerinin yanısıra dolaylı etkileri var. Taşma etkileri var, olumlu veya olumsuz. Dışsallıklar diyoruz, artan getiriler diyoruz. Özel sektör bunu dikkate almayabilir. Çoğunlukla da almıyor çünkü kendi bireysel getirisine bakıyor, oysa kamu sektörü işte bu noktada devreye giriyor, bir yatırım yaparken sadece o yatırımın direkt etkisini değil ama bunun dışsal etkilerine, yol açacağı kümülatif birikimli etkilere dikkat ediyor. Bunu vurgulamamız gerekiyor.

Doç. Dr. Aykut Lenger: Sadece resimler üzerinden gideceğim. Kamu sermayesi reel olarak 87-2001 döneminde ve gayri safi yurtiçi hasıla toplam Türkiye’de bu şekilde seyir gösteriyor. Bölgelere göre dağılım, burada ilginç olan sadece şu vurgulanabilir, İstanbul’daki kamu sermayesi stokunun düzeyi de orada yaratılan gayri safi yurtiçi, yerel hasıla diye tanımlamak belki daha doğru, orada bayağı gözle görülebilir bir uçurum var. Bölgelere göre dağılım böyle.

Sermaye stokunun sektörlere göre dağılımı da böyle, en fazla imalat, enerji, diğer olarak adlandırılan kalemler var. Ulaştırma, eğitim ve bu şekilde devam ediyor.

Biz bu çalışmada bağımlı değişken olarak gayri safi yerel hasılayı kullandığımız için insani gelişme indeksinde bulunan gelir unsurunu da bundan düşerek sadece sağlık ve eğitim boyutunu içeren bir insani gelişme indeksi hesapladık ve bu da bölgelere göre bu şekilde bir dağılım gösteriyor.

Zaman çok kısıtlı olduğu için hemen hızlı bir biçimde geçmem gerekiyor. Biz Türkiye’de illerin kamu yatırımlarından nasıl etkilendiğini analiz ederken bildiğiniz gibi 87 – 2001 yılları arasında mevcut olan gayri safi yurtiçi hasıla verilerini kullandık bunun için bir üretim fonksiyonu tahmin ettik. Burada A bilgi düzeyi, teknoloji düzeyini, K sermaye stokunu, H beşeri sermaye stokunu göstermekte. Toplam sermaye stokunu özel sermaye stoku ve kamu sermaye stoku olarak ayırmak mümkün ve dolayısıyla bunu ekonometride tahmine elverişli bir hale getirmek için logaritmasını alıp 2’de görüldüğü gibi ifade etmek mümkün. Burada α_0 ve ϵ_t değerleri, toplam faktör verileri, daha önceki sunuşta Nahit Bey sözünü etti, Toplam Faktör Verimliliği olarak tanımlanıyor. Biz burada bir katkı olarak kamu yatırımlarının beşeri sermaye ile olan etkileşimini analiz etmek amacıyla bir Z değişkeni ekledik gördüğünüz gibi üçüncü denklemde. Bu kamu sermaye stoku ile beşeri sermayenin çarpımından oluşmakta. Şimdi kamu sermaye stokunun aynı zamanda fiziki ve beşeri, sosyal altyapı alanlarında birikmiş olan bileşenleri de ayrıca analize kattık. Ve kamu sermayesi stokunu sürekli envanter yöntemi ile hesapladık. Yani her yıl yapılan yatırımın Solow’un büyüme modelinde belirttiği gibi sermaye birikimi denklemine göre bu şekilde ifade etmek mümkün.

Hızlıca sonuçlara geçiyorum, önce bir birim kök analizi yaptık, serilerde durağan olmayan bir durum varsa o serinin durağan hale getirilmesi gerekiyor bildiğiniz gibi. Burada çok net olarak görülüyor ancak beşeri sermayede, fiziki sermayede ve sosyal sermayede sadece gelişmiş illerde olmak üzere birim kök olduğunu saptadık. Dolayısıyla analize sokarken bu serileri, birinci derece farklılıklarını alarak durağan hale getirdik ve bu şekilde analizi gerçekleştirdik.

Bunlar da korelasyon tablosu, gelişmiş ve gelişmekte olanlar için, bunları da eğer tartışmak isterseniz değişkenlere ait bazı istatistikler. Tahmin sonuçlarını şu şekilde geçiyorum, aslında bu tahmin sonuçları üzerinde durmak doğru değil, etkileşimli modellerde ilk yapılan tahminler üzerine istatistiki yargılara ulaşmanın doğru olmadığı konusunda 2006 yılında gelişen bir literatür var, bunun nedenini şu şekilde açıklamak mümkün, bu bir etkileşimli regresyon modeli olsun, X ve Z değişkenleri birbirleriyle etkileşim halinde, X-Z olarak, üçüncü terim

olarak regresyonun son denkleminde görülüyor. Burada X'e biz kamu yatırımlarıyla ilgilendiğimiz için X ekonomi yatırımları olarak kabul edelim, Y üzerindeki yani gayri safi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisini hesaplayabilmek amacıyla bunun türevini almak gerekir, denklemin X'e göre türevini almak gerekir. Böyle bir durumda β_1 ve $\beta_3 \times Z$ şeklinde bir sonuç elde ederiz. Yani ilgilendiğimiz değişkenin etkisi budur. Ancak hala bir Z değişkeni var, Z değişkeninin kategorik bir değişken olması durumunda yani 0 ve 1 değerlerini alan bir değişken olması durumunda marjinal etkiyi hesaplamak mümkündür. 0 ise β_1 'dir. 1 ise $(\beta_1 + \beta_3)$ 'tür. Bu durumda kolay ancak biz burada sürekli bir değişken kullandığımız için Z değişkeni sürekli ise yani değişken sermaye bileşkeni her yıl farklı değerler, 0 ve 1 değil, farklı değerlerden bir değişken olduğuna göre bunu ortalaması etrafında bir standart sapma yukarı ve bir standart sapma aşağı olmak üzere kategorik hale getirilmesi mümkündür. Burada şu yukarıda gördüğünüz türevde β_1 ve β_3 'ün kategorik olarak toplanmasından sonra standart hatalar hesaplanıyor ve anlamlılık testleri buna göre yapılıyor. Bunu yaptıktan sonra sonuçları şu şekilde özetleyelim, toplam kamu sermaye stokunun iller için etkileşimli olarak illerin geliri üzerinde net bir etkisini saptayabilmiş değiliz sözünü ettiğimiz dönemde. Bu tabii kamu yatırımlarının niteliği, yeterliliği, belli bir eşik değeri aşması gibi bazı sorunları içinde barındırıyor olabilir. O nedenle bulamamış olabiliriz. İkinci olarak yine gelişmekte olan illerde fiziki altyapı yatırımlarından herhangi bir etkiyi saptayamadık. Ancak gelişmiş illerde düşük insani gelişmişlik kategorisi hale getirildiğini hatırlayın, onun ortalamasının 1 standart sapma altındaki iller için söyleyelim, o illerde pozitif ve anlamlı bir katkısı olduğunu söyleyelim. Şimdi burada gelişmiş ve gelişmekte olan iller ayrımını beşeri sermayenin ortalamasının altında ve üstünde olan iller olarak yaptık ancak birim kök olarak saptadığımız beşeri sermayenin birinci derece farkını aldığımız için beşeri sermayesini arttıran ve arttıramayan iller olarak bu yüksek insani gelişmişlik ve düşük insani gelişmişlik sınıflamasını yapmak gerekir. O nedenle örneğin İstanbul, İzmir, Ankara gelişmiş iller içinde düşük insani gelişmişlik artışı gösteren iller olarak tanımlanmıştır çünkü zaten onlar dönem başında belli bir gelişmişlik düzeyine erişmiş ve bunun üzerine çok fazla insani gelişmişliğini arttırmamıştır. Ancak bazı diğer iller, örneğin Denizli hatırladığım kadarıyla onun içinde yüksek insani gelişmişlik hızına ulaşmış ve o şekilde sınıflandırılmış. Buradaki sonuçlardan asıl önemli olanı sosyal altyapı yatırımlarının gelişmekte olan illerde pozitif ve anlamlı bir etkiyi taşıdığı saptanmıştır ve yüksek insani gelişmişlik gösteren illerde bu etkinin 0,39 gibi daha yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. Aynı şekilde yüksek insani gelişmişlik değişmesi gösteren gelişmiş illerde de 0,30 düzeyinde bir sosyal altyapı sermaye yatırımlarının gelir üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Yöntem sadece standart sapmaların anlamlılık analizine bakarak sağlıklı bir yere ulaşılmadığını söylüyor dolayısıyla bir de grafik yöntemiyle bunların saptanması gerekiyor.

Sonuçlara geçiyorum, toplam kamu sermayesi stokunun anlam ve etkisinden sanıyorum söz etmiştik. Fiziki altyapıda gelişmiş illerde düşük insani gelişme hızına sahip illerde gelir üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu söylüyoruz. Sosyal altyapıda gene gelişmekte olan illerde olumlu etki, yüksek insani gelişmişlikte daha büyük bir katkı olduğunu saptadık. Gelişmiş illerde yüksek insani gelişmişlikte yine olumlu etki olduğunu, yine sosyal altyapı açısından söyledik. Şimdi biz yatırımları nerelere yapalım, baraj mı yapalım, köprü mü yapalım sorusunu sorarken aslında bu tartışmaya bir katkı getirmek üzere bunu yapmıştık. Burada sosyal altyapının en az fiziki altyapı kadar önemli olduğu sonucuna vardık ve bu da literatürde hem Hansen'in hem de yeni bölgesel kalkınma okulunun sonuçları ve öngörülerıyla uyumlu olarak ortaya çıktı ve dolayısıyla sosyal altyapı yatırımlarının yani eğitim, sağlık ve diğer olarak adlandırılan kategorideki yatırımların buradaki yatırımların fiziki altyapı yatırımlarını ikame değil tamamlayıcı müdahale alanları olarak görülmesi gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü özel sektör yatırımları bir yere yatırıma gittiği zaman orada sadece yol, köprü, baraj vs olmasına dikkat etmiyor, orada nitelikli işgücü insanı olup olmadığını da kriter olarak dikkate alıyor. Çok teşekkür ederim.

Oturum Başkanı - Prof. Dr. Neşe Kumral: Evet ikinci sunum Mehmet Can Aldan ve Sayın Erol Çakmak'ın bir çalışması.

Mehmet Can Aldan: Herkese teşekkür etmekle başlayayım. Öncelikle şunu ifade etmek gerekiyor, bu çalışma başlangıcından itibaren bir bölgesel kalkınma perspektifiyle hazırlanmadı. Son dönemde de tarım istihdamının artırıldığı yazılıyor, matematik yöntemlerle inceleniyor, bu çalışmanın böyle bir amacı da yok ama bu çalışmanın amacı şu, 2004-2010 arasındaki tarım istihdamındaki gelişmeleri Düzey 1 Bölgesi'nde inceleyerek acaba tarım istihdamı ile ilgili geleneksel hale gelmiş tutumlarımız bugünün ihtiyaçlarını karşılıyor mu, şüphe duymamıza gerek var mı gibi soruları sormak ve de araştırma gündemi için bazı çıkarımlar yapabilmek. Öncelikle kısa süre boyunca niçin böyle bir şüphe duymadığımızı anlatmaya çalışacağım. Daha sonra bu şüphelere ilişkin bazı soruları TR6 bölgesi özelinde göstermeye çalışacağım. Kısaca üretim ve istihdama 4 grafik göstereceğim, ortalığı veriye boğmamak adına. Sonra da bazı çıkarımlar yapmaya çalışacağım.

Şimdi iktisat yazılımına baktığımız zaman 2 tane eksen var. Birincisi işgücü siyasaları var, bunlar çeşitli literatürlerden beslenerek tarım istihdamındaki mutlak bir oransal düşüp olanlığı üzerine tezler geliştiriyorlar, işte bu mutlaka düşecektir çok da panik yapmamak lazım tarzı. Baktığımız zaman da bütün eğilimlerini, vurgularını tarımdan çözülmüş işgücüyle ilgili bazı yaklaşımlar geliştirmek üzerine kurguluyorlar. Diğer tarafta ise aslında işgücü siyasalarının da beslendiği siyasal-iktisat yönü var. Bunlar temelde neoliberal yeniden yapılanma süreci ilgili çalışıyorlar, anlamlı belirli uluslararasılaşmasına yaptıkları önemli vurgular var. Diğer taraftan da küresel gıda şirketlerinin etkinlikleri ile ilgileniyorlar. Bunlar aslında tarım istihdamındaki düşüşleri kendi düşüncelerini destekleyici biçimde kurguluyorlar ve aslında iş köylü popülizmine gidiyor akademik literatürde. Köylü tamamen homojenleştiriliyor, kendi içindeki ayrımlar görmezden geliniyor, istihdamın içsel dinamikleri incelenmiyor ve küresel sermaye köylüye karşı gibi bir literatür var öte tarafta.

Şimdi 2000 ile 2008 arasındaki gelişmelere baktığımızda gelişmeler, iki tarafın da tezlerini doğruladı. Burada baktığımızda gözümüze garip gelen 2008'e kadar iki nokta var, birincisi 2001'deki artış. Bu zaten kriz temasıyla açıklandı. İkinci olarak 2003-2004'te ciddi bir düşüş var, ama bu hane halkı işgücü hareketlerinin revizesi ile ilgili, geriye dönük revizeler başladı, TÜİK ısrarla bunları beraber kullanmayın diye ama hala kullanılmaya devam ediyor. Ama ne olursa olsun bir düşüş eyleminin süreklilik sürdüğü aşkar. Daha sonra işler 2008'de karıştı. 2008'de tarım istihdamı bir anda yıllık olarak 150.000 kişi arttı. Ne oluyor demeye kalmadan 2009'da 238.000 ve 2010'da da 528.000 kişilik bir artışla karşılaşıldı. Buradaki grafiğin hiçbir hesaplaması yoktur, tamamen sadece iddiaları şematik olarak göstermek için hazırlanmıştır. Tabii böyle olunca hemen bizim literatürde bu olağandışı bir gelişme kabul edildiği için bu niçin böyle oluyor diye açıklama çabaları baş gösterdi. Sonuçta önce krize vurgu yapıldı, tarımdışı istihdam olanaklarının azaldığı, daha da önemlisi tarım dışı sektörlerde iş bulma ümidinin azaldığı için tarımdan çıkışın azaldığı. Meta fiyatlarındaki artışa işaret edildi. Bir yandan krizden sonrasında maaş seviyelerinde, yani imalat sanayisindeki maaşlarda düşüşlere işaret edildi ve küresel kriz temasıyla artış açıklanmaya çalışıldı. İşgücü siyasalarıyla ya da mevcut demokrasi ve iktisatçılar bu tarafta dururken diğer tarafta yine kendi tartışmalarını kuvvetlendirecek şekilde, bakın gördünüz mü köylülük ne kadar önemlidir, krizin etkilerini bu şekilde aşabildik şeklinde tartışmalar geliştirdiler. Bunlar aslında tabii hepsi doğru, zaten istiyorsanız matematiksel modelleme, istiyorsanız gidin iki köyle görüşün bunların hepsi doğru görüyorsunuz. Ankara köylerinde soğan özellikle fiyat artışları çok ciddi etki etti vs. Yalnız şunu duymamıza neden olacak şeyler de var. Şimdi 2007-2010 arasında tarım istihdamı aslında 916.000 kişi arttı. Soldaki grafikte bu 916.000 kişilik artışta bölgelerin paylarını görüyorsunuz. Burada Ege Bölgesi, Akdeniz Bölgesi, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi dikkat çekici. Zaten bu dört tane Düzey 1 bölgesi artışın %75'ini oluşturuyor. Birincilik ise %26 ile tek başına Akdeniz Bölgesi'nde. Ama daha da önemli olan Akdeniz'deki artış eğilimi 2007'de başlayan bir şey değil. 2004'ten beri zaten bu artış eğilimi kendini gösteriyor. Biz de bu noktadan çıkarak acaba bazı sorular sorabilir miyiz diye düşündük. Sorduğumuz sorular şöyle, biz tarım istihdamı ile ilgili ezberlerimizi bölgesel bir perspektifle gözden geçirebilir miyiz, yani Türkiye'nin bütününe belli başlı yaklaşımlarla açıklayabilir miyiz? Bunun için bazı ilgili verileri türettik, daha doğrusu olan veriyi hesapladık ve Türkiye'nin geri kalanını bir bölge, Akdeniz'i bir bölge olarak kabul ederek karşılaştırmalara gittik. Mesela sol üstte gördüğünüz 2009 yılı için yüzdesel olarak arazi kullanımları, turuncu ile gözüken tarlalar, mavi ile gözüken nadas, kırmızı sebze ve sarı meyve. Şimdi mesela burada çok dikkat çekici olan nadas oranları, yaklaşık olarak 4 katı bir fark var. Bu doğal olarak tabii üretime de yansıyor. Aslında benzer yüzdelere karşı üretimin ton olarak ağırlığına baktığımız zaman Türkiye'nin geri kalan kesiminde tarla ürünlerinin çok ciddi bir ezici çoğunluğu varken Akdeniz Bölgesi'nde daha eşit ürün grupları görebiliyoruz. Örtü altı üretim alanını ciddi anlamda besleyen bir şey. Ülkedeki tüm örtü altı üretim alanlarının %85'i Akdeniz bölgesinde toplanmış vaziyette. Buradan tabii bir meyve ve sebze dominesi ortaya çıkıyor. Bunu da aslında ihracat ve ithalatta görebiliyoruz. Baktığımız zaman zaten ülkemizin tarımsal ihracatının %70'ine yakını meyve sebzeden geliyor. Daha da önemlisi Türkiye'nin toplam meyve ihracatının %75'i kadarını Akdeniz, bütün Türkiye'nin yapabiliyor. Mesela bu şekilde üretimle ilgili kesitten sonra dört tane de istihdam dinamikleri görmek istiyoruz tarım dışı istihdamla. Sol üstte yine tarım ve tarım dışı istihdamın aslında 2004 sabit kabul edilerek gelişme endekslerini görüyoruz. Şimdi tarım dışı istihdamda iki bölgede, yani Türkiye'nin geri kalanı ile Akdeniz Bölgesi, birbirine yakın eğilimler içersinde ama turuncu ile gördüğünüz yay şeklinde iken Türkiye, Akdeniz'deki eğilim ciddi anlamda fırlamış vaziyette yani 100 olan indeks diyelim 2010'a gelindiğinde 155 olduğunu görüyoruz. Başka ilgili bir sonuç, işçileşmeyle ilgili çıkıyor. Türkiye'deki toplam ücretli tarım işçilerinin yüzde olarak bölgelere dağılımına baktığımız zaman 2004 yılında bütün ücretli işçilerin %24'ü Akdeniz'de istihdam edilirken 2010 yılında geldiğinde bu oranın %38'lere çıktığını görüyoruz ve bu nominal bir artış değil. Yani Türkiye'nin geri kalan kısmında da ücretli tarım işçisi sayısı sürekli artıyor veya biraz sabit kalıyor. Bu da reel bir artış. 25 kişiden fazla işçi çalıştıran tarımsal işletmelerde istihdam edilen tarım işçilerinin sayısı, baktığımız zaman aşağı yukarı olarak 2010 yılı için Akdeniz Bölgesi'ne bütün 25 kişiden daha büyük tarımsal işletmelerde istihdam edilenlerin

tek başına %40'ını besliyor. İşsiz nüfus içerisinde en son tarım iş kolunda istihdam edilenlere baktığımızda, iki bölgede de bu dalgalı bir seyir seyrediyor. Ama baktığımız zaman Türkiye'nin geri kalanında işsiz nüfus içinde en son tarım işkolunda istihdam edilenler %5, Akdeniz'de ise %14. Yani sürekli birileri giriyor, birileri çıkıyor, ne olduğunu da tam bilmiyoruz.

Şimdi buradan araştırma gündemi için çıkarımlar yapabilir miyiz genel olarak bölgesel araştırmalar için? Galiba mutlaka düşecek mi söylemini bir gözden geçirmemiz gerekiyor yani bu her zaman düşecek mi, ciddi anlamda bir işçileşme süreci var, bu doğrultuda işgücü siyasetleriyle ilgili çalışmalar, tarım işçilerinin sosyal güvenlikleri, çalışma saatlerinin denetlenmesi, örgütlenme zeminleri ya da mesleki eğitimi gibi başlıklarla geliştirilmesi gerekliliği ile karşılaşılabiliyor mi diye düşünülebilir. Diğer tarafa baktığımızda aslında o köylü popülizmi ile ilgili yani köylüyü tek bir sınıf olarak kabul eden kendi içindeki bağımsız, kendi içindeki ayrımlara ilgilenmeyen tarafa baktığımızda tarımsal üretim sürecindeki sınıf kimlikleriyle ilgili çalışmalar yapılabilir mi? Bu sınıf kimliklerinin oluşturulması için özgün yaklaşımlar geliştirilebilir mi yani bir yanda ölçek kolonisi ile beraber bir yanda yeni literatürün önerdiği ticaret biçimleriyle ilgili. Teşekkür ederim.

Oturum Başkanı - Prof. Dr. Neşe Kumral: Erken topladığınız için de teşekkür ediyorum. Üçüncü sunum Pelin Akçagün.

Pelin Akçagün: Merhabalar, önce katılan herkese çok teşekkür ediyorum, sempozyum düzenleyicilerine, Bilim Kurulu'na ve emeği geçen herkese. Bugünkü çalışmamızın konusu Türkiye'de Bölgesel Kalkınma ve Büyümenin Mekansal Ekonometrik Yöntemlerle Modellenmesi. Günün bu saatinde ve bu kadar kısıtlı bir zamanda ekonometrik model ne kadar cazip gelir bilmiyorum ama burada anlatmaya çalışacağız. Çalışmanın amacı Türkiye'de kişi başı milli gelir göstergeleri açısından bir yaklaşmanın bölgesel farklılıklarda bir azalmanın olup olmadığını gösterilmesi. Buna yönelik olarak Türkiye'de iller arası yakınsama ilişkisinin varlığını Solow-Swan Modeli kullanarak beta yakınsaması hipotezi çerçevesinde ele alacağız. Bunu yapmak için mekansal olmayan modellerin yanısıra mekansal ekonometrik modellere de değineceğiz. Literatürde Tobler'in Birinci Coğrafya Kanunu diye geçen herşey birbiriyle ilişkilidir ancak yakın şeyler, uzak şeylere göre daha çok ilişkilidir tezi, bizim burada ele alacağımız ekonometrik modelde de geçerli olacaktır. Zira beta yakınsaması hipotezi eğer mekansal yöntemlerle ele alınmazsa bir ilin komşu illerden ne kadar etkilendiği, büyüme perspektifi içerisinde komşulukların ne kadar önemli olduğu sorgulanamayacaktır. Çalışmada bunun da geçerliliğini test ediyoruz.

Mekansal ekonometrik yöntemlerin bölgesel kalkınma nezdinde pek çok uygulamaları var. AB, ABD, İtalya, İspanya ve Rusya'ya vermiş olduğumuz atfların yanısıra kendi ülkemiz için Gezici ve Hewings'in 2004 makalesi, Yıldırım Öcal ve Özyıldırım'ın 2009 makalesi, özel olarak atıf edilmeye değer görülmektedir. Türkiye'de bölgesel kalkınma dinamiklerini ele aldığımız bu çalışmada kullandığımız veri seti TÜİK'in 1987-2001 dönemleri için yayınlanan NUTS 3 düzeyinde 67 il bazında gayri safi yurtiçi hasıla ve nüfus verisinden oluşmakta. Burada ele aldığımız hipotez mutlak yakınsama hipotezi olduğu için diğer değişkenleri göz önünde bulundurmamız gerekmemekte, doğrudan kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın yıllar içerisinde nasıl bir seyir izlediği ve iller arasındaki yaklaşmanın olup olmadığını sorgulamaktayız. Başlangıç yılımızda, 1987 yılında iller itibariyle kişi başı milli gelir verisine baktığımızda doğu ve batı arasında ciddi bir fark olduğunu görmekteyiz. Burada görüldüğü üzere İstanbul ve Kocaeli birer uç değer olarak ortaya çıkıyor, 2001 yılına gelindiğinde ise yani analizin son dönemi olan yılda ise Kırklareli, Tekirdağ, Bursa, Bilecik, Eskişehir, Ankara, Manisa, Denizli ve Muğla da yüksek gelirli gruba katılmış durumdadır. Fakat doğu ve batı arasındaki mekansal farklılıklar hala varlığını sürdürüyor. Büyüme rakamlarına göre Ordu, Kırklareli, Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Bilecik, Eskişehir, Manisa, Denizli, Tokat, Sivas, Giresun, Kars, Bingöl ve Şanlıurfa yüksek oranda büyüyen iller olarak görülüyor. Burada Doğu Anadolu Bölgesi'nde gördüğümüz yüksek oranlı büyüme, nüfustaki bir etkiden mi, yani göç ilişkisinden mi yoksa gerçek bir büyümeden mi kaynaklanıyor, bunun sorgulanması gerekmektedir. Fakat bunu yapmak için sadece betimsel yöntemlere değil, aynı zamanda ekonometrik yöntemlere de ihtiyacımız var. Bu anlamda biz çalışmamızda 7 tane model tahmin ettik. İlk 6 modelimiz mekansal ilişkiye izin veren modeller. Sağda görmüş olduğunuz denklemlerde Y değişkeni illerdeki gayri safi yurtiçi hasıla büyümesi düzeyini, W değişkeni bizim mekansal ağırlık matrisimizi, X değişkeni başlangıç yılındaki gayri safi yurtiçi hasılayı ve U değişkeni de hata terimini gösteriyor. İlk 6 modelde görmüş olduğunuz W ile çarpılan değişkenler modele mekansallığı katmamıza izin veriyor. Yani burada örneğin ilk modeli ele alalım, ki bu en genel modelimizdir, şunu ifade edebiliriz, bu model eğer geçerliyse bir ilin büyümesi aynı zamanda komşu illerin büyümesine, kendi ilk yılındaki gayri safi yurtiçi hasıla verisine ki eğer beta yakınsama hipotezi doğruysa düşük başlangıç düzeyine sahip olan şehirler daha fazla büyüyerek bir yakınsama gerçekleştireceklerdir. Bunun yanısıra komşu illerin

başlangıç düzeyi gayri safi yurtiçi hasılasına bağlı olduğunu gösterir. Ve aynı zamanda hata terimleri de mekansal olarak birbiriyle ilişkilidir. Bu da mekansal heterojenliğin modele tanıtılmasını sağlamaktadır. Diğer modellerse bunların daha kısıtlı versiyonu olan, mekansallığın sadece gayri safi yurtiçi hasıla veya sadece büyüme üzerinden açıklanabildiği veya sadece hata terimleri üzerinden açıklanabildiği modelleri gösterir. Son görmüş olduğunuz modelde de en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmiş, standart Solowyan bir modeldir. Şimdi buradaki modellerden hangisi doğru ise bizim Türkiye’de ele aldığımız dönem, o model çerçevesinde büyüme açıklayabilecek diyebiliriz. Şimdi Tablo 1’de görmekte olduğunuz en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilen modelden başlamak gerekirse, mekansallığa izin vermediğimiz bu modelde sabit terim ki bu Solow’un parametresi teknoloji değişkeni hakkında bir fikir vermektedir, pozitif ve anlamlı düzeydedir. Fakat beta katsayısı negatif ve anlamsız düzeydedir. Yani aşağıdaki grafikte çizilen negatif ilişki anlamlı düzeyde olmadığından beta yakınsaması vardır denilememektedir. Bu modelin gerçeği yansıtmadığı, en küçük kareler yöntemiyle tahmin ettiğimiz modelin artık grafiği belli kümelenmeler göstermekte. Yani biz bu modelde tahmin edemediğimiz kısım oradaki, U değişkeni, esasında mekansal ilişkiyi yansıtmakta. Bu da demektir bu artık terimler bize mekansallığı gösteren fakat bizim modele koymadığımız bir etkinin olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla biz modelin mekansallığına bir mekansal ağırlık matrisiyle katmayı planladık. Buna göre ikili komşuluk yaklaşımına göre yani bir il diğerine komşuysa matriste 1 değerini alır, fiziksel olarak komşu değilse 0 değerini alır. Bu yaklaşıma göre oluşturduğumuz komşuluk durumu iki çizgiyle birbirine bağlı olan şehirlerde bir matriste ele alınmış. Moran I istatistiği sonuçlarına göre mekansal ilişki pozitif orta korelasyon gösteriyor yani kredi değeri anlamlı ve istatistik pozitif. Aşağıda gördüğümüz sağ üst ve sol alt köşede gözlemlerin çokluğu da pozitif mekansal otokorelasyon gösteriyor. Özetle biz mekansal olmayan bir modelin Türkiye’de büyüme dinamiğini açıklayamadığını öngörüyoruz. Dolayısıyla tahmin edeceğimiz modeller ilk 6 model olacaktır ve bu ilk 6 model maksimum olabilirlik yöntemiyle tahmin edildiğinde, görmekteyiz ki mekansal gelişme modeli dışında tüm modellerde beta katsayısı negatif ve anlamlı düzeyde. Fakat bir modelden diğerine beta katsayısının büyüklüğü değiştiği için biz iller arası yakınsamanın büyüklüğünü daha doğrusu yakınsama hızını anlayabilmek adına bunlar arasında bir seçim yapmak zorundayız. İlk olarak mekansal gecikme ve hata modelleri ki literatürde bu ikisine çok fazla vurgu yapılmaktadır, bunlar ele alındığında görmüş olduğunuz Model 5 ve 6 arasında mekansal gecikme katsayısı anlamsız, mekansal hata katsayısı ise anlamlıdır. Dolayısıyla Model 6, Model 5’e tercih edilecektir. Geri kalan modellere döndüğümüzde mekansal Durbin modeli aslında gecikme ve hata modellerini kapsayıcı bir model. Dolayısıyla buradaki iki hipotezi test edersem eğer, bunun diğerine göre savunulabilir bir model olup olmadığını anlayabileceğim. Tablo 4’te görmekte olduğunuz likelihood ratio, yani olabilirlik oranı parametrelerine göre P değerleri ele alındığında anlamlı olduğu görülmüş ve Mekansal Durbin Modeli seçilmiştir. Dolayısıyla ilk 4 model geriye kalmakta ve bu ilk 4 modeli de sektör modeli dediğimiz en geniş modele kısıtlar koyarak birbiriyle karşılaştırdığımızda görmekteyiz. Likelihood ratio test yani birinci testimizin hipotez değeri anlamlı, P değeri anlamlı, diğerleri ise anlamsızdır. Dolayısıyla çok fazla ayrıntıya boğmak istemiyorum tekrar bu modeller arasında seçim yaptığımızda, mekansal Durbin modelini seçmemiz gerektiği görülmektedir.

Peki buradan ortaya çıkan sonuç nedir? Mekansal Durbin Modeli, biraz önce gösterdiğimiz modellerin çizdiği çerçeve göz önünde bulundurulursa bir ildeki kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla artışının o ilin kendi başlangıç seviyesi gayri safi yurtiçi hasılasına ve komşu illerin başlangıç seviyesi gayri safi yurtiçi hasılasına bağlı olduğu söylenebilir. Yani model (Durbin) tahmin sonucunda ortaya çıkan negatif ve anlamlı çıkan beta katsayısı iller arasında mekansallıkla açıklanabilen bir yakınsama ilişkisi olduğunu göstermektedir. Buna göre görece daha yoksul olan iller yıllar içinde teknolojik ilerlemenin de etkisiyle kişi başı milli gelir anlamında birbirlerine yaklaşmışlar fakat bu dinamik doğrudan doğruya komşu illerinden etkilenmektedir. Bu dinamiğin ortaya çıkması yani mekansal ilişkilerin ortaya koyduğu model verdiği sonuçlara göre, bir, mutlak yakınsamanın ortaya çıkması, bölgesel dengesizliğin tamamen ortadan kalktığı veya kalkmakta olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine yakınsama hızı iller arasında oldukça yavaş olduğundan 1987-2001 dönemleri için çizmiş olduğumuz grafiklerde de görüleceği gibi bölgesel farklılıklar varlığını sürdürmektedir. Özellikle doğu ve batı bölgeleri arasındaki bölgesel farklılıklar varlığını sürdürmekte, fakat zaman içerisinde düşük hızda da olsa mutlak bir yakınsama ilişkisinin olduğu göze çarpmaktadır.

Peki, bu şartlar altında bu bölgesel farklılıkların giderilmesi için ne yapılabilir? Bizim uygun politika önerimiz, yetişmiş işgücünden geçmektedir. Zira yetişmiş işgücünün varlığı Solow parametrelerinde bir sıçramanın gerçekleşmesine, dolayısıyla büyümede daha ileri düzeneğin yakalanmasını sağlayacaktır. Bölgesel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi amacıyla DPT tarafından kurulan 26 bölgede NUTS 2 düzeyinde kurulmuş olan bölgesel kalkınma ajansları öncelikli olarak yetişmiş işgücüne yatırım yapmalıdır. Düzey 2 bölgelerinde kurulmuş olan bu ajanslar aynı zamanda bizim analizimizde de görüldüğü üzere Düzey 3 bölgesinde de bir

mekansallık, bir komşuluk ilişkisinin olduğunu göz önünde bulundurarak il bazında da strateji geliştirmeli ve bunu yaparken de iller arasındaki komşuluk ilişkilerini göz önünde bulundurmalıdır ve bu bölgelerdeki illerin hangi açılardan, hangi ekonomik ve sosyal ağlarla birlikte bağlı olduklarını anlaşılmalı ve bu iller özelinde politika geliştirilirken aradaki mekânsal etki dikkate alınmalıdır. Teşekkür ediyorum.

Soru - Haluk Tükel: Ben genel bir değerlendirme yapayım. Yaptığımız bütün çalışmalarda bu bölgelerarası farklılıklar tespit ediliyor. Bunların anladığım kadarı ile eğer birbirlerine yaklaşma süreci varsa burada çok yavaş işlediği söyleniyor. Şimdi bu hızlı büyüme ve yavaş büyüme dönemleri ve büyük ihtimalle bu şeyin farklılaşması lazım. Merak ettiğim bir konu, hızlı büyüme dönemlerinde bu fark azalıyor mu yoksa artıyor mu? Çıkarımla olarak olabilir, doğrudan bu konuya yönelik bir kağıt yok ama 2002'den bu yana çok hızlı bir büyüme dönemi oldu.

Soru - Prof. Dr. Sedef Akgüngör: Her üç grubu da tebrik ediyorum, benim sorum çok kısa, ilk sorum Sayın Lenger ve Pirili'ye, daha doğrusu bir açıklama gerekiyor gibi geliyor bana, acaba neden sosyal altyapının etkisi fiziki altyapının etkisinden çok daha fazla? Çünkü her iki şeyde de özellikle fiziki altyapı, ulaşturmaya çok önem veriyoruz, çok önemli yatırımlar yapılıyor ama bu yatırımların getirisi neden bu kadar sizin modelinizde açıkça görülemedi. İkinci bir sorum da Sayın Aldan'a, tarımsal istihdam yükseldi ama yüzde olarak bunun değerlendirmesini yaparsak, o konuda ne diyebilirsiniz?

Soru - Hasan Engin Duran: Benim bir sorum periyot ile alakalı, anladığım kadarıyla periyot 1987'den 2001 yılını kapsıyor ve bu süre içerisinde çokça ekonomik dalgalanmalar gözledik. Dolayısıyla bu dalgalanmalardan bütün değişkenler çok etkilenmiş olabilir. Dolayısıyla bu periyotta eşit sayıda ülkenin genişleme ve resesyon dönemlerinin katılmasını, bir sağlamlık analizinin yararlı olabileceğini düşünüyorum. Bunu sadece benim küçük bir katkı olarak görünüz. Teşekkür ediyorum.

Pelin Akçagün: İki tane soru geldi sanırım ve ikisine de değinmeye çalışacağım. Öncelikle bizde büyüme dönemlerinde yakınsamanın sağlanıp sağlanmadığı yani bu bölgesel farklılıkların azalıp azalmadığına ilişkin bir soru geldi. Bizim burada referans aldığımız Solow-Swan büyüme modeli, 1956 makalesine referans vererek yaptığımız bu çalışmada aslına bakarsanız bu dediğiniz çok önem taşıyor. Yani burada bizim söylediğimiz, eğer bir il başlangıç olarak kötü bir düzeyde başlıyorsa bu maratona, büyük bir büyüme oranı gerçekleştirmesi onun yakınsamasını sağlayacaktır. Fakat biz bunu totalde yani Türkiye genelinde düşünecek olursak, hızlı büyüme dönemlerinde iller arası bir yakınsama vardır ya da yoktur demek çok mümkün değil. Çünkü bu iller arası büyüme verileri söz konusu olduğunda yapılabilecek bir analiz, dolayısıyla totalde olan bir büyüme bir bölgeyi olumlu ve diğer bir bölgeyi olumsuz etkileyebilir. Yani bir bölge diğerine göre görece daha olumsuz bir şekilde büyüdüğü zaman sonuçta yine bir yakınsama vardır diyememeliyiz. Dolayısıyla biz bu çalışmayı il bazında ele alma gerekliliğini hissettik. İl bazında evet hızlı büyüme dönemleri söz konusu ise o il için, diğerine yakınsadığını söylemek mümkün, fakat genel Türkiye atmosferine baktığımızda bir il diğerine göre çok daha az büyürse eğer böyle bir yakınsamadan bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bu konuda söyleyebileceklerim bu kadar, isterseniz diğer konuyla ilgili de şunu söyleyeyim, 1987-2001 periyodunu seçmemizin sebebi esasında TÜİK'in Düzey 3 Bölgesi'nde ancak bu yıllar arasında veri yayınlamış olması. Söylediğiniz şey çok doğru, bu dönemde ekonomik dalgalanmalar, örneğin 1994'te olan bir kriz söz konusu. Dediğiniz gibi regresyona bu etki katılabilir. Yani 1994 krizine ilişkin bir kukla değişken koyarsanız regresyon analizi de o yapısal değişikliği göz önünde bulundurabilirsiniz. Fakat burada modelin altında şöyle bir varsayım hareket etmek belki mümkün olabilecektir. Yani 94 krizi tüm bölgeleri genel olarak benzer şekillerde etkiledi. Yani istihdam anlamında da milli gelir anlamında da. Dolayısıyla bu bizim analiz sonuçlarımızı çok da kökünden değiştirecek bir sorun değil, fakat söylediğiniz şey kesinlikle bir katkı olarak ele alınmalı, yüksek dalgalanma dönemlerinde bir ilin diğerine göre daha fazla dalgalanma göstermesi durumunda bu etki dikkate alınmalı, bu açıdan söylediğinizi destekliyorum.

Cevap - Doç. Dr. Aykut Lenger: Şimdi Sedef Hoca'nın sorusu neden fiziki altyapıdaki yatırımlardan bir anlamlı sonuç elde edemediğimizi yanlış anlamadıysam. Bunun birkaç nedeni var. Birincisi bu yatırımlardan örneğin ulaştırma yatırımları çok önemli ve literatürde de çok tartışılıyor, biz de ondan anlamlı ve olumlu bir sonuç türetmeye çok uğraştık, yani o bilgisayar benden az çekmedi. Evirdim, çevirdim, öyle yaptım, böyle yaptım ama anlamlı bir sonuç çıkmadı. Bunun nedenlerinden bir tanesi literatürde şöyle tartışılıyor, iki ili birbirine bağladığımız zaman bu iki il arasında üretim ilişkileri anlamında bir artış meydana gelebilir. Ancak diğer yandan örneğin Urfa'yı Antep'e bağladığımızda, Urfa'dakiler Antep'e hafta sonunu geçirmeye oraya göç etmeye ve paralarını orada harcamaya başlayabilir. Dolayısıyla gelir etkisini oradan oraya çevirebilir. Ben şöyle

diyorum, örneğin Balıkesir ilinde insanlar haftaiçi çalışıyorlar ve kazandıkları parayı haftasonu İzmir'e veya İstanbul'a gelip harcıyorlar. Bu ulaştırma yatırımlarının her iki yönde de etkisi ortaya çıkabilir. Dolayısıyla bazı illerde üretimi arttırıcı etki ortaya çıkmış olabilir, bazı illerde de bu anlattığım nedenlerle üretimi azaltıcı etki ortaya çıkmış olabilir ve bu nedenle anlamsız ilişki sadece ulaştırma yatırımları içinde kalmak kaydıyla olabilir. Bir ikincisi de, verilerin kaydediliş biçiminden kaynaklanmaktadır. Örneğin, bazı projelerin etüt planlama kısmı Ankara'da gerçekleştirilmekte ve bunun için yapılan harcamalar Ankara'da kamu yatırımı olarak kaydedilmekte, ancak proje başka bir ilde uygulanmakta ve çıktıları orada ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde haberleşme ve ulaştırma yatırımları içinde yer alan petrol doğalgaz boru hatları söz konusu. Burada o doğalgaz boru hattının geçtiği ilde yapılan harcama, oranın sermaye stokuna eklenmekte ancak ortaya çıkan çıktı başka bir ilin çıktısı olarak görülmektedir. Bu tür sorunlar var. Yine enerji alanında, elektrik enerjisinin üretildiği ve dağıtıldığı yerlerde GAP bölgesinde bir sürü yatırım yapılmaktadır, ama Atatürk Barajı'ndan elektriği tüm iller kullanmaktadır. Bu tür sorunlar nedeniyle anlamlı bir etkiyi ortaya koyamadığımızı düşünüyorum. Teşekkür ederim. İkinci soru için de, dönem içinde bir dalgalanma var ben kukla değişken kullanarak analiz yaptım. 94 ve 2001 krizi ve 99 depremini de dikkate alan ama sonuçlar değişmedi.

Mehmet Can Aldan: Benim cevabım basit, oransal olarak da artıyor. Yani Akdeniz bölgesinde mutlak olarak artıyor, oransal olarak da, birer, ikişer puan olsa da artmaya devam ediyor.

Oturum Başkanı - Prof. Dr. Neşe Kumral: Evet, sanırım bitirmek durumundayım, konuşmacılarımıza teşekkür ediyoruz.

TR32 İÇİN KALKINMA PERSPEKTİFLERİ PANELİ

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Fatma Doğruel
Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Panelistler

Barış Kıyak
GEKA Planlama Birim Başkanı

Prof. Dr. Celal Naci Küçüker
Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi

Mehmet Salih Başöz
Denizli SİAD Yönetim Kurulu Başkanı

Oturum Başkanı - Prof. Dr. Fatma Doğruel: Sempozyumumuzun son oturumuna geldik, bu bölümdeki panel bu bölgeyle ilişkili yani TR32 adını verdiğimiz bölge ile, Denizli, Muğla, Aydın bölgesi ile ilgili. Bu oturumumuzda 3 değerli konuşmacımız var. Öncelikle Denizli SİAD Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Salih Başöz, Pamukkale Üniversitesi'nden Prof. Dr. Celal Naci Küçükler ve GEKA'dan bize Barış Kıyak, Planlama Birim Başkanı olarak katılacak ve bize kalkınma ajansı ile ilgili bilgiler verecek.

Barış Kıyak: Öncelikle tüm katılımcılara saygılarımı sunuyorum. Genel Sekreterimiz Mehmet Aydın Bey, Kalkınma Bakanı Sayın Cevdet Yılmaz'ın ajansı ziyaretleri sebebiyle programda bir aksaklık oldu ve onun yerine vekaleten ben size ajansımızın genel faaliyetlerine ilişkin 5-6 dakikalık kısa bir bilgilendirme yapacağım. Güney Ege Kalkınma Ajansı 2009 yılı Temmuz ayında Bakanlar Kurulu kararı ile kuruldu. 2009 yılı Aralık ayında da genel sekreter ataması gerçekleşti. 2010 yılı Mayıs ayında da personel alımı gerçekleştirilerek aktif olarak faaliyete başladı. 2010 yılı Ekim ayında kısa bir sürede bir bölge planı hazırlandı, Aydın, Denizli ve Muğla illerini kapsayan. Bölge planımız web sitemizde de mevcut, kamuoyuna sunulmuş durumda. Elden gelen her türlü emek verildi ancak bazı aksaklıklar, eleştiriler olabilir, bunlara karşı her türlü katkıya, öneriye ve görüşe ajans olarak açığız. Bölge planımızda Aydın, Denizli, Muğla bölgesi için bölge vizyonu olarak doğal, tarihi ve kültürel varlığını koruyarak girişimci bir ruh ve yenilikçilikle bütünleşmiş, özgün tarımsal üretimi, katma değeri yüksek sanayi ürünleri ve dört mevsime yayılan turizmi ile dünyada marka olmuş bir bölge vizyonuna sahibiz. Bölge planımız katılımcı bir ortamda hazırlanmıştır. Tüm kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve özel sektör temsilcilerinin katılımıyla arama konferansları ve çalıştaylar yapılmıştır. Bunların sonucunda bölge planımız oluşmuştur. Bölge planımızda 5 adet gelişim eksenini bulunmaktadır. Bunlar markalaşma ve yenilikçilik, sektörlerin rekabet gücü, sosyal kalkınma ve kültürel gelişme, sağlıklı ve yaşanabilir çevre, iyileştirilmiş altyapı ve afet yönetimi. Bu beş gelişim eksenini dahilinde belirlediğimiz amaç ve hedefler var. Bunlar detaylı ancak şu anda süremiz kısıtlı olduğu için özet olarak geçeceğim. Markalaşma ve yenilikçilik ekseninde bölge ürünlerini markalaştırarak pazarlamak, sektörler için Ar-Ge ve yenilikçilik çalışmaları yapmak gibi amaç ve önceliklerimiz var. Sektörlerin rekabet gücü ekseninde tarım, sanayi ve turizm sektöründe verimliliği ve çeşitliliği arttırmak ve sektörlerin altyapısını güçlendirmek istiyoruz. Bu amaç ve öncelikleri gerçekleştirmek için alt stratejilerimiz de mevcut. Bunları hızlı geçiyorum. Sosyal kalkınma ve kültürel gelişim ekseninde istihdam olanaklarını geliştirerek, işgücüne katılımı arttırmak, sosyal altyapıyı geliştirerek yaşam kalitesini yükseltmek, kültürel altyapıyı geliştirmek istiyoruz. Sağlıklı ve yaşanabilir çevre ekseninde yenilenebilir enerjinin kullanımını yaygınlaştırmak. Sürdürülebilir atık su ve atık yönetimini sağlamak. Hava kalitesini korumak. Doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir şekilde kullanılmasını sağlamak önceliklerimiz arasında. İyileştirilmiş altyapı ve afet yönetimi ekseninde ulaştırma kapasitesini güçlendirmek ve afet yönetim etkinliğini arttırmayı planlıyoruz. Bu bahsettiğim girişim eksenleri içerisindeki amaç ve hedefler doğrultusunda ajansımızın bazı enstrümanları mevcut. Bunlar, mali destek programları, doğrudan faaliyet desteği gibi enstrümanlarla, bu amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaya çalışıyoruz. En son çıktığımız mali destek programımızın bütçesi 15 milyon TL'ydi, dışarıdan bakıldığı zaman tabii 15 milyon TL ile bölgenin kalkınmasını sağlamak çok mümkün değil gibi. Bu bütçeyi en verimli şekilde kullanmaya çalışıyoruz. Mali destek programları dışında ajansımızın diğer faaliyetleri, Aydın ve Muğla illerinde yatırım destek ofislerimiz mevcut şu anda ajansımızda yeni personel alımıyla birlikte 36 tane uzman görev yapmakta. Yeni personelle birlikte arkadaşlarımızdan 4 tanesi Aydın'da, 4 tanesi de Muğla'da. Ajansımız ilk 1 yılını kurumsallaşma süreci bildiğiniz gibi zor bir süreç olduğu için ilk bir yıl ajans kurumsallaşma sürecini girdi ancak bu süreci artık tamamlamış durumdayız. Yatırım destek ofislerimiz geçen ay itibarıyla artık fiilen faal bir şekilde faaliyetlerine başladı. Örnek vermek gerekirse 2 hafta önce mesela bir Alman, kestane üzerine bir yatırımcı firmayı bölgemize davet ettik. Kendileri Aydın, Nazilli'de incelemelerde bulundular, burada kestane işleme alanında bir yatırım düşünüyorlar. Bunun dışında Denizli'de 2-3 ay önce Hintli bir yatırımcıya rehberlik ettik. Kendileri tekstil alanında 300-350 milyon dolarlık bir yatırım düşünüyorlardı. Onlarla görüşmelerimiz devam ediyor. Kendilerinin de bize şöyle bir söylemleri oldu, biz daha önce bu bölgeye ve diğer bölgelere de aynı şekilde birçok ziyaret gerçekleştirdik ancak muhatap bulamadıklarını ve yeterli bilgi ve doneye ulaşamadıklarını söylediler. Şu anda bu açıdan çok memnunar ve biz de ajans olarak kendilerine her türlü desteği veriyoruz. Yatırımlar anlamında bu faaliyetleri gerçekleştirdik ama önümüzdeki dönemde daha etkin bir şekilde çalışacağız. Bunların yanında ajansın bölgede bir veri ve bilgi merkezi olmasını hedefliyoruz. Bu kapsamda çalışmalarımız devam ediyor, bölgedeki tüm verileri derlemeye çalışıyoruz. Çoğunu derledik, bir yazılımla da bunu tüm bölge ile paylaşacağız. Bunun dışında coğrafi bilgi sistemi üzerinde çalışmalarımız devam ediyor. İl Özel İdaresi ve Valiliğin daha önce yaptığı çalışmalar var. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nde de bir takım çalışmalar yapılmıştı geçmiş yıllarda. Sanırım geçen ay Resmi Gazete'de de yayınlandı burada coğrafi bir bilgi merkezi kuruldu. Bu kuruluşlarla birlikte koordinasyon sağlayarak bölgemizde hem yatırımcıların hem karar alıcıların faydalanabileceği bir veri tabanı oluşturmayı planlıyoruz. Aslında panelin başlığı kalkınma

perspektifleri, belki başlığa çok uygun bir sunuş olmadı çünkü son anda bir değişiklikle bu gerçekleşti. Ama kalkınma anlamında bir şeyler söylemek gerekirse ajans olarak kalkınma kavramından anlayışımız kalkınmayı ekonomik göstergelerle tanımlamak değil, kalkınmayı ekonomik gelişmenin sosyal hayata yansımalarıyla ölçüyoruz. Yani sosyal hayata etkisi olmayan bir ekonomik gelişmenin tam anlamıyla kalkınma olarak ifade edilemeyeceğini düşünüyoruz. Ajans olarak bölgesel kalkınma anlamında en önem verdiğimiz noktalardan bir tanesi de yerel kurum, kuruluş ve paydaşlarla işbirliği içinde çalışması diyoruz. Bu kapsamda sektörel komisyonlar oluşturduk Aydın, Denizli ve Muğla illerinde. Bunlar alt komisyonlar ve daha sonra bölge bazında tekrar üst komisyonlar şeklinde de toplanacaklar ve bu komisyonlar ajansımıza ve yönetim kurulumuza tavsiye niteliğinde yol gösterici dokümanlar hazırlayacaklar. Ama bunları daha önceki yıllarda yapılmış olan verimsiz sonuca ulaşmayan toplantılar şeklinde değil buradan çıkan dokümanları ilgili yerlere ileterek, bu konuda Sayın Denizli ve Aydın Valimizin desteklerini aldık. Kendileri de bu toplantılara katılacaklar. En son 2 hafta önce Aydın ilimizde turizm komisyonumuzu topladık. Bu komisyonda sadece kamu kurum ve kuruluşları değil, kültür ve turizm müdürümüzün dışında özel sektörden temsilciler, Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Bölümü'nden öğretim görevlileri, turizm bölgesi olan belediyelerin çalışanlarından oluşan 20-25 kişilik bir grupla ilk toplantımız gerçekleşti. Çok güzel bir çalışma oldu. Bölgenin içinden, yerelden gelen sorunları tespit ettik. Bir sonraki toplantıda bu sorunların ilgili olduğu kuruluşlar hangileri, bu noktada geleceğe dönük neler yapılabilir, önümüzdeki toplantılarda bunların üzerine gideceğiz. Ajans olarak klasik bir kamu kurumu niteliğinden uzak olmaya çalışıyoruz. Çalışan arkadaşlarımız sürekli bölgeyi tanımaya çalışıyorlar. Sürekli bölgede paydaşlarımızla sürekli işbirliği halinde olmaya çalışıyorlar. Gelen herkesin görüş ve önerilerini dikkate alıyoruz. Bu kapsamda sizlerin de desteğini istiyoruz. Benim anlatacağım bu kadar.

Oturum Başkanı - Prof. Dr. Fatma Doğruel: Peki çok teşekkür ederiz Barış Kıyak. İkinci olarak sözü Celal Küçükler'e veriyorum.

Prof. Dr. Celal Naci Küçükler: Çok teşekkür ederim Sayın Başkan, değerli konuklar. Bu konu tabii çok geniş bir konu. Ben sabahtan beri bütün konuşmaları izleyerek notlar almaya çalıştım ve panelist olarak da bunların TR3 bazında Denizli, Muğla, Aydın çerçevesinde buradan çıkan dersler neler olabilir gibi yorumlamaya çalışacağım.

Önce bir giriş yapmayı uygun gördüm. Bu konu gerçekten önemli ama iktisatta şöyle bir şey var, yeni olan bir teorem mutlaka daha önce başkaları tarafından söylenmiştir. Değişen tek farklılık bununla ilgili kullanılan analitik tetkiklerdir diye. Burada da 2 sene önce Nobel alan Krugman bu konulara çok yakından ilgi duyan ve bu konuda çok ciddi eserler üretmiş olan Krugman bu önemli konu ile ilgili olarak şunu söylüyor, geçen asrın başında Alman geometrisinin günümüzdeki devamı diyor. Yani özetle Kıta Avrupası'ndaki Alman iktisatçılarının başlangıçta bizim neoklasik dediğimiz iktisat akımının yani bir başka deyimle ana akım iktisadın kenarında, köşesinde, yanında kalmış olan ve neoklasik iktisat tarafında o zamanlar da çok içeri kısımlara alınmayan bu konu ile ilgili olarak bunların aslında ne kadar parlak fikirler olduğunu fakat matematiksel yöntemlerle bunlar modellenmediği için bunlar birazcık dışarıda kalmışlardı. Fakat özellikle büyüme teorisinde 1960'lı yılların, daha doğrusu 70'li yılların başlarında gündemde olan en önemli konulardan bir tanesi teknolojik ilerlemenin veya toplam faktör verimliliğinin veya Solow-Swan modeli olarak anlatılan Solow kalıntısının açıklanmasıyla ilgili konu veya sorun çözülememişti. Bu sorunun analitik olarak çözülememesi karşısında bu teknolojik ilerlemenin, bu büyümenin kaynağının, ki sermaye ve emek faktörleri çok ciddi olarak gözüküyordu, açıklanamayan bir kısım vardı. Bu açıklanamayan kısım ile ilgili olarak Solow'un kendi deyimiyle bizim cehaletimizin seviyesi diye ifade ettiği bu konuyla ilgili yapılan o dönemdeki en önemli uygulama Cennetten Düşen Meyve şeklinde yorumlanarak bu teknolojik ilerlemenin açıklanmasıydı. Fakat burada ciddi bir sorun var, açıklanması istenen, yani bu büyümenin kaynağı ki bu teknolojik ilerleme, fakat bu da dışarıdan düşen bir meyve biçimindeydi. O halde siz bir şeyi açıklamak istiyorsunuz ama açıklamak istediğiniz de bir varsayım. O zaman teknolojik kısır bir daire oldu. Bu kilidi çözen kendi neoklasik ana akım içerisinde yine burada slaytlardan birinde vardı, ünlü Lucas'ın ve Romer'in bu sefer 1988'den sonra başlayan eserleriyle bu iş çözülmeye başlandı. Neydi o çözümler? Artık teknolojik ilerlemenin, bilgi birikiminin analitik olarak çözülmesiyle ilgili tetkikler geliştirmişti, bu bir. Bununla birlikte birdenbire artık içsel büyüme hedefleri diye adlandırılan teknolojik ilerlemenin içselleştirdiği, yeryüzüne indirildiği, böylece bu konudaki kara kutunun açıldığı anlamına geliyordu. Bu kara kutunun içerisinde bu Solow kalıntısının içerisindeki en önemli nokta bilgi üretimi veya bilgi sektörü yani Ar-Ge ile ifade etmeye çalıştığımız, yeniliklerle ifade etmeye çalıştığımız kısmın analiz edilmesiydi. Tabii bu bilgi denem üretim geleneksel mal üretimlerinden çok farklı bir önemi, çok farklı bir sonucu vardı. Bu hem geleneksel mal üretim sektörlerine bir girdi olarak işlevde bulunması ve aynı zamanda bunun paylaştıkça gelişmesi, burada azalan getirilerin değil burada artan getirilerin olması işin sırrını meydana

getiriyor. Bu işin çözülmesi müthiş bir şekilde iktisadın diğer branşları arasında bir yayılma etkisi göstererek o tarafı da hareketlendirdi. Bunlardan bir tanesi Krugman'ın Alman geometrisi dediği daha sonraları kalkınma ekonomisi ile büyüme ekonomisi arasındaki derin çatlağın büyük mesafenin daha sonra bu konu ile birlikte ortadan yavaş yavaş kalkmaya başlayarak bu ayrımın yerine büyük bütünleşmenin ortaya çıkması ile yani kalkınma ile büyümenin birlikte yer alabilmesi imkanı ortaya çıkmıştır. Bu gelişmenin sonucunda ilk defa iktisatta daha önce dışarıda kalmış olan konu ekonomik coğrafya hatta Krugman'ın diliyle yeni ekonomik coğrafya diye ortaya çıktı ve bunun uygulamaları başladı. Şimdi bu yeni ekonomik coğrafyada şu soru ortaya geldi, bu soru tabii ki asrın başında sorulmuştu, neden bazı bölgeler daha hızlı geliyor, neden bazıları daha yavaş geliyor sorusu ile ilgili ünlü iktisadın kurucularından Alfred Marshall söylemişti. Buna yığınlaşma ekonomileri diyordu. Yani bazı sektörler bir araya gelirlerse bunlar ayrı ayrı bölgelere ayrı ayrı mekanlarda olmasına karşılık eğer bunlar bir araya gelirlerse bu coğrafi yakınlıktan dolayı daha fazla üretim elde ediliyor. Şimdi bu ciddi bir konu çünkü n tane firmanın ayrı ayrı yerde yer alarak üretim yapmasının toplamı ile bir arada olmasının toplamı arasında bir fark vardı ve bu fark işte teknoloji deneme farkını yaratıyordu. Ve buradan geliyoruz ki bu içsel metodun en önemli sonucu da buydu. O klasik, asrın başında ortaya çıkan Alman geometrisinde ortaya çıkan ve Marshall tarafından ifade edilen şu ünlü soru: Bir ekonomik bölge veya bir ekonomik mekansal alan bu anlamda sektörel yoğunluk veya sektörel uzmanlaşma ile mi daha hızlı büyür yoksa sektörel çeşitlilik olduğu takdirde mi daha hızlı büyür? Bu Denizli'ye çok benziyor, eğer Denizli bütün kaynaklarını tekstil havlu bornoza değil de daha dengeli bir sanayi yapısına kavuşturseydi bu şekilde mi daha hızlı ve büyük bir seviyeye yükselirdi yoksa uzmanlaşırsa mı daha hızlı büyürdü? Bu konuya o zamanlar verilen cevap iki türlüydü. İlki uzmanlaşma. Uzmanlaşmanın yaratmış olduğu bir ekonomik avantajlar vardır ve bunun örnekleri Denizli'de olduğu gibi bilinmektedir, fakat bu bir yere kadar çalışır. Bundan sonrası sizin ekonomik yapınızı çeşitlendirmeniz gerekiyor. O zamanlar getirilen kavramsal yapı, sektör uzmanlaşması mı yoksa sektörel çeşitleme mi tartışmasıydı. İşte bu istenmemiş modelleri bunlara ek bir boyut daha getirdi. O da işte Alfred Marshall'dan gelen Marshall, Arrow, Lucas ve Romer bunların adlarının kısaltılmasıyla getirilen MARD saptanıyor. Yani daha dinamik, yani sadece düzey etkisi değil, yani kişi başına gelirin daha yükseğe çıkması değil büyüme hızının devamlı olarak hep pozitif biçimde devam etmesidir. Şimdi bu konunun ikinci boyutu da mekanın önemi anlamına geliyor yani daha evvel bizde analizlerde mekan hiç yoktu. Bu mekanın analize girmesi büyük bir devrim daha yarattı. Bu da mekansal ekonomi veya mekansal ekonometri dediğimiz alan. Demek ki bu yeni ekonomik coğrafyada mekanın yani uzayın önemi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bugün de dinlediğimiz gibi mekansal yani illerin birbirine yakın olması, komşuluk ilişkilerinin analize katılması çok ciddi bir boyut olmaktadır. Bu çerçevede baktığımız zaman kümelenme kavramı önem kazanıyor. Çünkü kümelenmede ne oluyor? Benzer sektörlerde veya sektörde üretim yapan firmaların farklı yerlerde değil bir arada olması bu işin içerisine mekanı getiriyor. Bu mekanın getirilmesi ile birlikte verimlilikteki artışın daha fazla olması gibi sonuçlar ortaya çıkartıyor. Son olarak da bu kümelerin veya bu yığınların kapalı bir ekonomi olması mı daha iyidir, daha iyi büyüme sağlar yoksa bunların açık ekonomileri mi daha hızlı büyüme sağlar boyutu vardır. Buradan da yine Denizli'mizde görüyoruz, dışa açık ağlarla bağlantısı olan kümelerin başarı şansının daha yüksek olduğunu görebiliyoruz. Denizli gibi bu GEKA'nın da yer aldığı kalkınma ajanslarında bu kümelenmelerin bu anlamda global satış zincirlerine veya global şebekelere girmesinin çok daha önemli olduğu sonucu hem teoride ortaya çıkmıştır hem de uygulamada ortaya çıkıyor. Bir başka nokta da devletin bu ekonomik mekansal yapı içerisindeki katkısı ne olmalı sorusuna ilişkin, hatta birinci olan tebliğin esas konusu buydu, burada da tabii ki devletin yatırımlarının artık günümüzdeki algılama bunun sadece doğrudan üretici faaliyetleri içerisinde yer alan yatırımlar değil, bununla ilgili keşifler, altyapı yatırımları ve teknolojiye yönelik araştırmaların altyapı oluşturması. Yani eğer kamu bu anlamda özel girişimin önünü açacak biçimde altyapıya yani yazılımın altyapısına, teknolojinin altyapısına bilgi üretmenin altyapısına yönelik yatırımlar yaptığı takdirde bu şekilde çalışan kümelerin diğer türlü kümelere göre daha yararlı sonuçlar türeteceği biçimde literatürden çıkan bir sonuç var. Buradan da ben yine bu bölgedeki yatırımların planlanmasında bu konunun önemli olduğunu bir daha vurgulamak istiyorum. Zaten yine bir başka çalışmada tipolojik olarak Sedef Akgüngör'ün, bu kümeleri veya bu kalkınma ajanslarını kabaca üçe ayırdı, gelişmiş bölgelerdeki kalkınma ajansları, İstanbul'daki gibi veya metropolitan kalkınma ajansları. Orta düzeydekiler ve düşük bölgeler. Denizli orta bölgedekine tekabül ediyor. Buradaki yani orta bölgedeki gelişmişlik seviyesindeki bölgelerdeki kalkınma ajanslarının sadece ulusal düzeye gelmeleri değil, bunda da yine küresel ölçekteki gelişme defterine dikkat ederek çalışması sonucun olumlu olması açısından çok önemli. Dünyadaki ve özellikle Avrupa'daki kalkınma ajanslarına bakıldığı zaman da her kalkınma ajansı başarılı olmuş. Bu bahsettiğim kriterlere uyan, bu bahsettiğim boyutu dikkate alan daha kalkınma ajansları daha başarılı oluyorlar. Bu çerçevede son cümle olarak şunu söyleyeyim, Denizli, Aydın ve Muğla'nın bulunduğu bu bölgenin bir avantajı var, ben esasında dekanın yapmış olduğu GZFT çalışmalarında veya güçlü, zayıf fırsatlar ve tehditler çalışmalarında ben aktif olarak buldum burada aslında bölgenin çok güzel avantajları var. Müthiş potansiyelleri var. Bir anlamda hem sanayi, Aydın bölgesi tarım ve Muğla bölgesi

turizm açısından Türkiye'nin önde gelen bölgeleri. Bu açıdan daha dengeli bir yapısı var bu üç kentin oluşturduğu bu alanın. Buranın tarihsel olarak gelen bir mirası da var. Eğer bunlar bahsettiğim çerçevede içerisindeki dinamik kümelenme politikası ile dışa açık politikanın uluslararası bilgi üretimi, teknoloji yaratılması ve yenilikçi bir boyutla planlanırsa yatırımlar, buranın çok daha hızlı ve rekabetçi biçimde gelişeceği kanısındayım. Teşekkür ederim.

Oturum Başkanı - Prof. Dr. Fatma Doğruel: Çok teşekkürler. Sözü Sayın Başöz'e vermeden önce küçük bir ilave yapmak istiyorum. Aslında burada tıkanıldığımız yer, bu teorik açıklama ile birlikte buradaki sorunun saptanmasında başka bir noktayı daha dikkate almamızda yarar var, o da bizim gibi gelişmekte olan ülkede sektörel yapının zaman içinde değişmesi de bir şekilde Denizli'yi etkilemiş olabilir. Yani özel olarak Aydın ve Muğla'dan değil de Denizli'den söz etmek istiyorum. Çünkü gelişmenin değişik evrelerinde değişik sektörler önemini kaybediyor. Mesela bugün otomotiv, kimya sektörü gibi sektörler Türkiye için önemli olmaya başlarken tekstil gibi bir sektör ya da gıda sektörü nüfusun büyüklüğünden kaynaklanan önemi dışında dışarıda kalabiliyor. Muhtemelen dolaylı biçimde Denizli'deki olay, Sedef Akgüngör'ün söylediği kilitlenme etkisinin dışında bu tür bir sektörel değişimden de etkilenmiş olabilir. Ama tabii bunların tam nedenini anlamadan önce Sayın Başöz'ü dinlememizde yarar var.

Mehmet Salih Başöz: Ben konuşmaya başlamadan önce üzerinde selam kalmasın diyerekten tabii bu sempozyum öncesinde biz bütün milletvekillerimizi çağırmıştık, sağ olsun iki tanesi bizzat katıldılar, Sayın Nurcan Dalbudak Hanım, başarı dilekleri var hepimize ve sempozyumun iyi geçmesini diliyor. Ben de bir anlamda bunu tüm dinleyicilerimizle paylaşmak istiyorum. Değerli arkadaşlarım, tabii böyle bir proje ortaya çıktığında biz teorik değil pratik bir takım neticeler oluşturulmuş istedik ve Denizli geçmişin ışığında geleceğini arıyor diyerekten bir çalıştay düzenlemeyi düşündük arkadaşlarımızla. Tabii buradaki yaş grubumuz 65 yaş üstü ve artık sanayiden ayrılmış grup, 40-65 yaş arası halen sanayide ve bütün tecrübesini beraberinde taşıyan ikinci grup, bir de 30-40 yaş arasında gerçekten fabrika yöneten, babadan işi devralmış etkin bir yerde ama yaşça daha büyük olan kişilerin tecrübesine sahip olmayan genç arkadaşlarımızdı. Her üçünü de biz üç ayrı salonda ve karışık olarak çalıştayımızı düzenledik. Denizli'deki bütün sanayi ile ticaretle uğraşan sivil toplum kuruluşlarını çağırdık ve çoğunlukla katıldılar, o da bizim için güzel bir gelişmeydi. Şehirleşme konusunda, turizm konusunda, yeni fikirler konusunda, tekstil, seracılık, tarım, hayvancılık konusunda, traverten, krom, demir, bakır gibi maden sektörü olarak ele alabileceğimiz konuda lojistikte, üniversite eğitim ve işbirliği ile neler yapılabilir bu konuda. Enerji ve sosyal yaşantı konusunda çok güzel neticeler ortaya çıktı, onları ben sizle paylaşmaya çalışacağım. Tabi konu çok geniş olduğu için değinemediğim konuları arzu ederlerse arkadaşlarım bana soru olarak yönlendirebilirler.

Şimdi çok güzel otellerimiz var ama yeterince turizmden yararlanabiliyor muyuz, bu konu tartışılır. Mesela katılan bir arkadaşım yazmış, yurtdışında iki taş gösterip adına turizm diyorlar. Prag'a gidiyorsunuz, bir acı su gösteriyorlar böbrek döküyor, bizde bunların çok daha alası var diyerek. Hakikaten var arkadaşlar. Biz bu konuda biraz tanıtmayı becerebilsek pazarlamasını yapabilirsek çok güzel neticeler alabileceğimize ben inanıyorum. Tarih ve kültür turizmine önem verelim diye yazmışlar, tabii ki turizmden elde edeceğimiz kazanç da çok önemli. Şu anda Denizli'de yaklaşık 16.000 tane yatak var. Denizli'de en büyük eksikliklerden birisi uluslararası bir otelin olmaması. Denizlide uluslararası otelin olmama sebebindeki en büyük istek de servis standartlarının düzenlenmesi. Turizmcileri, otel işletmecilerini tedirgin eden 2007'de çıkan bir kanun. Toplam cironun %1'ni ve ayrıca tükettiğimiz sıcak suyun parasını istiyorlar. Bu konuda turizmcilerin yakınması var. Şimdi tabii ki bu neyi getirir, neyi götürür, böyle bir kanun acaba sektöre yeni girecek olan kişileri korkutup girmelerini engeller mi? Veya biz bu işten çok para kazanırız bu şekilde devam edelim mi demeyi ben artık hükümet yetkililerine bırakacağım. Çünkü bir hesap işidir ama sektörün önünün sudan bahanelerle bence kapatılmaması lazım. Birgün telefonum çaldı ve İsviçre'de bize desen hocalığı yapan arkadaşımız beni Pamukkale'den Polat Otel'den arıyor. Yahu nereden geldin dedim, sorma televizyonda bir reklam gördük, Türkiye'ye gidiş dönüş uçak dahil 5 yıldızlı bir otelde 1 hafta tatil dahil 200 İsviçre frangı diye altyazı geçtiler dedi. Bacanağım da bizde misafirlikteydi, o an hepimiz karar verdik pasaportlarımızı alarak tatile geldik çünkü 200 İsviçre frangına biz burada bir hafta geçiremeyiz. Şöyle bir hesapladım, aşağı yukarı 170 euroya geliyor! Uçağı da geçin kişi başına böylecek olursanız o kadar az bir rakam çıkıyor ki zannediyorum günde 15-20 eurolara biz oteli pazarlamış oluyoruz. En son İTMA Makina Fuarı vardı. Dolayısıyla bizlerin Barselona'ya gitmesi gerekti. Otelin geceliği 340 euro idi. Şimdi nereden nereye diyorsunuz? Demek ki turizmi bizim kaliteyi arttırmamızın yanında fiyatı da arttırmamasını bilmemiz lazım. Çünkü çok ucuza nereye kadar gidebiliriz? Denizli'nin şanssızlığı, maalesef tek gece geceleme yapan turistin gelmesi. Tek gece turizmcilerin korkulu rüyasıdır çünkü bütün çarşafı, nevresimleri değiştirmesi lazım. O turisti 2 gün Denizli'de kaldıracak

olursak inanım Denizli'deki şeyler yetmeyeceği gibi bir misli daha otel yapılması gerekir. Bunun için çok güzel adımlar var. Şu anda valiliğin yanına güzel bir şiir müzesi yapılıyor, bunlar gerçekleşme aşamasında. Tabii ki 2,5 milyon turistin 1 gece Pamukkale'de kalmak yerine en azından bir şehre girmesi, kale içinde dolaşması, bakırcıları bizzat bakırı döverken görmesi ve onlardan alışveriş yapması zannediyorum Denizli'ye güzel bir hareketlilik de getirecektir. Ama şunu hesap edemiyorum, 2,5 milyon insan otobüslerle Denizli'ye nasıl girecek, hangi trafikle girecek, şu anda bize yetmeyen caddeler, yollar o zaman nasıl yetecek, işte onun hesabını yapmadık. Çünkü kabus gibi bir anda 50 tane 100 tane otobüsün peş peşe girişini düşünün. Bunlar turizmin şu anki sorunları. Dolayısıyla şehrin stratejik planının yapılmış olması gerekli ve bunun kapsamını tartışmamız lazım. Denizli'de devlet tiyatroları yok. Çalışmaya gelen birçok kişi anlatmış, neden bir tiyatomuz yok, neden opera, bale gibi konulara biz Denizli olarak yabancı kalıyoruz diyerek yakınmalar var. Denizli'nin ekonomik tarihinin bir kitap olması gerekli ve üniversite bunda önderlik yaparsa seviniriz diyorlar. Çünkü mesela Erbakur işini çok güzel geliştirdi ve hakikaten muhteşem bir yayın yaptı. Allah nazardan saklasın. Bir de EGS bankacılık dediğimiz o oldu ve sonu çok hüsrarla bitti. Böyle uç noktadaki oluşumların tarihinin yazılması lazım. Herkes hayatta iken yazılması çünkü yeni gelecek nesile de bunlar bir mesaj olarak iletilecektir diye düşünüyorum. Ar-Ge kısmında da çok enteresan fikirler ortaya çıktı. Geri dönüşüm ve ambalaj sektörü geliştirilmeli diye fikir geldi. Tabii bu hiç tartışmasız, hele Almanya bu konuda çok ileri, bizim de aynı sistemi uygulamamız lazım diye belirtiyorlar. Bir arkadaşımızdan Menderes'i Ege Denizi'ne bağlayalım diye bir proje teklifi geldi. İlk başta hepimiz olur mu öyle şey dedik ama sonradan düşündük ki Avrupa'daki pek çok mavnalarla yapılıyor. Yani eğer bir şekilde Menderes'e uygun bir şekilde su verilir, mavnalarla taşımacılık sağlanabilirse olabilir. Bunun araştırılması lazım yani ilk başta çizmedik yararlı bir şey de olabilir diye düşündük. Denizli'de 400'ün üzerinde eczane var ama maalesef bir ilaç fabrikası bile yok. Olması lazım. Ve eczacıların cüzi katkılarıyla önce belki lisans alarak ama sonra da kendi teknolojilerini üreterek bu sektöre girmenin yararlı olacağı konusunda herkes hemfikir. Tekstil konusunda markacılığın öne çıkması gerektiğini söylüyorlar ama tasarım lazım diyorlar. Tabii ki bir şeyi projelendirebilmek, dizayn edebilmek muhakkak ki o yönde yetkin desen atölyelerinin çıkması gerekir. Bununla ilgili kursların açılması gerekli. Desinatörlerin Denizli'ye muhakkak çok büyük katkı sağlaması düşünülüyor. Nano-teknoloji ve karbon fiberleri muhakkak tekstilde kullanılmalı çünkü bunlarla biz nefes alan fakat su geçirmeyen ya da kurşun geçirmeyen fiber kablolarla yelekler/ceketler yapılabilir son derece de hafif olur ve bizim 3-5 euroya satmak zorunda kaldığımız tekstil mamulleri bir kaç yüz euroya satılabilir. Bunlar da Denizli'nin önümüzde ki dönemde normal sıra dışı tekstilin yanında girilmesi gereken konular gibi geliyor. Tabii ki katma değerlerin işle mi yoksa istihdama mı öncelik vermek lazım bunu da iyi hesaplamalıyız. Çünkü ilkokul mezunu olup çalışmak isteyen çok büyük bir kitle var. Bunun yanında katma değerli işte de çok güzel kazançlar var. Örneğin hep anlatılıyor, bir uçak simülatörü yapılmış, ağırlığı 2 ton geliyor ve 16.000 euroya satılmış. Şimdi herkes kilosu kaçta gelir diye hesap ediyor çünkü teknolojiyi oluşturanlar bazı şeyleri, mesela biz bir tezgah aldığımızda Avrupa'dan, bir tek dokuma tezgahına jakarlı olursa 300 milyar liraya yakın bir para ödüyoruz. Arzum'un kilosunu kaçta aldık diyoruz çünkü neticede o bir demir yığını. Ama mevcut teknoloji ona hayat veriyor. Dolayısıyla katma değer oluşturacak sektörler demire 5-10-20 kat değer verebilir. Bu da önemli bir nokta diye düşünüyorum. Ziraatte de zirai ürünler tekstil kadar öne çıkmalı, tarladan bağ, bahçeye dönmeli diyerekten görüşler var. Hayvancılık geliştirilmeli. Hem beyaz hem kırmızı ette etkin olunmalı, organik tarım için girişim yapılmalı diye öneriler geldi. Şimdi organik tarım olabilmesi için zannediyorum 7 yıl ilaç girmemesi gerekiyor ama İsraililer bunun kolayını bulmuşlar, araziye beton döküyorlar ve üzerine hiç el değmemiş ama üretken temiz toprağı 1 metre kalınlığında yığıyorlar ve bu şekilde yapıyorlar. Önce Sarayköy yöresinde tarlalara kiracı olarak gelmek istediler ardından da Çal'a yöneldiler. Şimdi İsrail Türkiye'den arazi kiralamak istiyorsa ve organik tarım yapmak istiyorsa demek ki bizim de bu noktada ilerleyebileceğimiz şeyler var. Denizli'ye yakın bir yere havaalanı yapalım diyoruz. Belki böyle bir şey gerçekleşirse Denizli hazır yemek sektörüne de girebilir. Hem organik mamulleri uçağa doldururuz hem de hazır yemekleri doldururuz, çalışan Avrupalı bayana akşam evine geldiğinde o gün pişmiş ve hakikaten son derece lezzetli Türk yemeklerini verebiliriz. Bu da bizim için ayrıca çok güzel bir katma değer olur diye düşünüyorum. Teşekkür ederim, sorularınız olursa cevaplandıracağım.

Oturum Başkanı - Prof. Dr. Fatma Doğruel: Sayın Başöz'e de çok teşekkür ederiz böylece Denizli'yle ilgili çok somut olarak bize sağlam bir çerçevede neler olabileceği ya da sorunların neler olduğu konusunda bir bilgi sahibi olmamızı sağladı. 3 ya da 4 soru alabiliriz.

Soru - Haluk Tükel: Anadolu'daki bu temaslar sırasında şöyle bir çelişkili imajla karşı karşıya kalıyoruz. Batıdan hangi ile gelsek Denizli çok iyi, tekstil şu bu falan ama işte baş aşağı gidiyor. İzmir'e gidiyorsunuz, İzmir sanayi şehriydi ama artık sanayi yok İzmir baş aşağı gidiyor. Balıkesir'e gidiyoruz keza aynı şey. Sanki Türkiye'nin batıdaki illeri sürekli olarak mesafe kaydeden iller, doğuya gittiğiniz zaman da Çorum, Diyarbakır,

belki Gaziantep sanki doğudaki illerde bir hareketlenme var. Büyük bir ihtimalle bu güneydoğudan ticaret Irak, Suriye, İran falan etkili olabilir ama genel olarak haritaya koyulduğu zaman batı illeri gelişmiş iller, doğudakiler daha geri kalmış iller gibi gözüküyor. Ama dinamiğe bakarsanız batıda bir çöküntü ve doğuda da bir toparlanma var gibi. Bu imaj doğru bir imaj mı diye bir soru yöneltmek istedim.

Soru - Doç. Dr. Oğuz Karadeniz: Ben GEKA'dan gelen arkadaşına bir soru yönelteceğim, arkasından havaalanı ile ilgili küçük bir eklentim olacak. Çok güzel veri toplanması, fakat TÜİK'in verilerinin sabah Sayın Bakanımız söyledi, çok güzel, bölge bazında daha detay toplanması gerekiyor. Fakat GEKA'nın bu tip projelere de destek vermesi gerekiyor. Ama biz GEKA'nın ilk proje çağrılarında bunlara çok fazla yer verilmediğini gördük. Üniversite olarak mesela biz işgücü piyasa araştırması yapmak istiyoruz Denizli dahil Muğla'da ve bunların düzenli yapılması gerekiyor. Genç işsizi görmek için, hangi mesleklerin ön plana çıktığını görmek için bu konuda proje çağrısına çıkacak mısınız? Çünkü bu kalkınma açısından son derece önemli. Havaalanı ile ilgili bir şey söylemek istiyorum. Benim Avrupa'da gördüğüm en uzak havaalanı bu şehirde ve üniversiteye 75 km. Bu şu anlama geliyor, benim yurtdışına çıkamamam anlamına gelir. Ben geçen hafta Gaziantep'teydim. 18 tane uçak seferi var. Trabzon'dan tutun, Antalya'ya, İzmir'e ve yurtdışına. Bizim 2 tane uçak seferimiz var. Gaziantep 7. büyük ekonomi, biz 8. büyük ekonomiyiz. Ama bu ciddi anlamda eğer beni üniversite hocası olarak etkiliyorsa, benim yatırımcımı acaba nasıl etkiliyor ben bunu çok merak ediyorum. Pamukkale civarına bir havaalanının gelmesi hem turistlerin hem de bizim Ankara ve İstanbul'a ulaşımımızı hem de yurtdışına ulaşımımızı çok daha kolay etkiler ve daha fazla yatırımcı gelir diye düşünüyorum çünkü TÜRKONFED'den gelen arkadaşlarımız sabah söylediler. İki defa geldiler buraya ve İstanbul'dan buraya gelmek için sabahın 4.30'uğunda kalktılar. Yani onlar gelmekte zorlanıyor, biz hangi yatırımcıyı buraya çekeceğiz? Yani havaalanı belki bu GEKA'ya da bir soru, çok acilin acili, yatırımların önünün açılması için çok önemli bir altyapı yatırımı diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Soru - Doç Dr. Ferhan Gezici: Benimki bir soru değil aslında, bir katkı yapmak istiyorum. Sabahtan beri çok vurgulanan bir konuydu, veri problemi. Bölgesel kalkınmayla ilgili bir takım analizlerin yapılabilmesi, politika oluşturma konusunda bir takım şeylerin geliştirilebilmesi için ciddi anlamda veri sıkıntısı yaşadığımızı herkes tespit etti. Bakan da, hatta valilik düzeyinde TÜİK'in büroları olacağı haberini verdi. Arkasından, kalkınma ajanslarının da böyle bir bilgi birikimi, veri tabanı oluşturmaya başladıkları bilgisi geldi. İlçe düzeyinde hatta. Bu çok olumlu bir şey, ama başka bir şeyi de beraberinde getiriyor, bugünden itibaren buna başlıyoruz, geçmişe yönelik veri konusu sorunlu, geçmiş silip atmış durumdayız. Bununla birlikte yerel düzeyde bilgi verisi çok önemli ve TÜİK ile ilişkili olmak zorunda, biz bölgesel analizleri sonuç olarak TÜİK verilerine dayalı olarak yapıyoruz. Bir bunu söylemek istiyorum, bir de hep bölge farklılıklarını konuşuyoruz biz ama yine kalkınma ajanslarının yapacağı çalışmalar üzerinden belki gidilebilir, bölge içi farklılıklar konusu. Yine sabah vurgu yapıldı, bölgelerin belirlenmesi ile ilgili meselelerden. Şimdi Denizli, Muğla, Aydın belki daha işbirliği içinde iller olarak gözüküyor. Hatta rektörün söylediğinden anlaşılıyor ki daha da farklı illerle işbirliği var. Bu belki olumlu, ama başka bölgelerin içinde bu işbirlikleri söz konusu mudur ve bölge içindeki farklılıklar konusunda ajanslar nasıl rol üstlenmelidir gibi bir soruyu da sormuş olayım.

Soru: Benim sorum Sayın Barış Kıyak'a olacak. 2010 yılı mali destek programını bir süre önce kazananların listesini bir süre önce yayınladınız. Asil listede özellikle kar amacı güden kuruluşlarda, asil listede kazanıp da sizinle sözleşme imzalayan firmaların oranını merak ediyorum. Teşekkür ediyorum.

Soru - İbrahim Doruk: Pamukkale Üniversitesi Mezunlar Derneği Başkanı. Hocamızın bu verilerle alakalı bahsettiği çalışma, biz de şu anda GEKA'nın çağrıya çıktığı doğrudan faaliyet desteği programı kapsamında yine üniversitemiz mezunlarımızın bölge istihdamına ve ülke istihdamına katkısı incelenmesi diye bir proje hazırladık, sunmak üzereyiz. Ancak şöyle bir problem olduğunu görüyoruz, aynı zamanda bu veri istatistiklerinin toplanması aynı zamanda şöyle de ne kadar çalışmadan yapılabilir, o da bir problem gibi gördük biz kendimiz. Bu bilgi güvenliği konusunu da irdeleyerek yapmak gerekiyor çünkü aldığımız bu verilerin dağıtımını ve paylaşımında bildiğiniz gibi bir bilgi güvenliği yasası ile ilgili bir sınırlama var. Bununla ilgili neler yapılabilir, bunları ne kadar sağlıklı ve ne kadar çok kişiyle paylaşabiliriz? Bunu o kanunla biraz çelişiyor gibi gördük ve şu anda kendimizi biraz bunu da tam araştırdıktan sonra projeyi sunmak istiyoruz. Saygılar sunuyorum, teşekkür ederim.

Cevap - Barış Kıyak: Hocama önce cevap vereyim, şu anda çıkmış olduğumuz bir program var, doğrudan faaliyet desteği, bütçesi 650 milyar, maksimum destek tutarı 75.000 TL. Şu anda araştırma çalışmalarına bu kapsamda destek veriyoruz. Son tarihi 5 Ocak ve projelerin değerlendirilme usulü de şu şekilde. Yani erken

veren ve amaç ve önceliklere uygun veren proje öncelikle kazanıyor. Yani son tarihi beklememek gerekiyor. Bu kapsamda da biz ajans olarak yapılmasını istediğimiz şeyleri de kamuya fikir vermek açısından oraya yazdık. Özellikle sektörel analizler, işgücü analizleri, envanter çalışmalarını destekliyoruz. İsterseniz toplantıdan sonra da konuşalım. Havaalanı konusunda kalkınma ajansında da böyle bir gündem oluştu, 2012 yılında bununla ilgili özel bir kuruluşa bir fizibilite çalışması yaptırmayı düşünüyoruz. Böyle bir ihtiyaç var mı, varsa nereye yapılmalı, bununla ilgili analizleri yaptıracağız.

Beyefendinin sorduğu soruyla ilgili olarak, 2010 yılı mali destek programında kar amacı güden kuruluşlardan ne kadarı projeyi imzaladı diye. Kar amacı güden kuruluşlar olarak alt başlıkta şu anda aklımda değil ama toplam 108 proje kazandı, bunlardan 72 tanesi ile sözleşme imzalandı. Bu durumda 36 kazanan firma sözleşmeyi imzalamadı. Şu anda yedekte kazananlar sırayla çağrılarak onlarla sözleşmeler imzalanıyor.

Prof. Dr. Celal Naci Küçükler: İlk soruyla ilgili, Anadolu'ya gittiğimiz zaman batı illerinde daha çok olumsuz yönde etkisi gözüküyor ekonomik anlamda. Doğudaki illerde Gaziantep, Kayseri, Urfa, Mardin, bunlarda gelişme var. Bu aslında bugünkü tebliğlerin çoğunda ifade edilmeye çalışılan o temel konsept bu. Bu ekonomi teorisinin büyüme açısından en önemli öngörülenlerden bir tanesi o. Bir il kendi parametrelerine göre, tasarruf oranı, verimlilik katsayıları, vs bir sürü faktör var, bunları dikkate aldığımız zaman bir il kendi ideal olması gereken seviyeden ne kadar uzaktaysa, ne kadar gerideyse, ne kadar az gelişmişse yani başlangıç seviyesi ne kadar gerideyse o kadar hızlı büyür. Dolayısıyla batıdakiler bu kendi durağan durum, denge seviyesi dediğimiz gelişmişlik seviyesine göre doğudakilere göre daha gelişmiş ondan hızı yavaş fakat sona katlanışta daha hızlı gidiyorlar. Bu hem ülke içinde böyle hem dünya çapında böyle, Çin'in hızlı büyümesi, Japonya'nın şimdi yavaşlaması, hepsi temelde bu yakınsama dediğimiz konunun aslında tipik bir örneği.

Mehmet Salih Başöz: Ben de Haluk Bey'e şöyle cevap verebilirim. Şimdi genellikle doğu illerimiz aşağıda en son birkaç ayı hariç tutarsak Suriye ile olan canlılığımız, iyi ilişkimiz, Kuzey Irak, İran, Ermenistan çok güzel ticari imkanlar oluşturdu. Batı illerimiz genellikle Avrupa'ya satış yapıyor, çok şükür işimiz kötü değil ama özellikle Antep'in iş satabildiği alanlar çok güzeldi. Artı geçtiğimiz dönemde yani 2001 yılında Denizlide Sanayi Odası'nın yaptırdığı bir takım parametreler, halkın gelir düzeyi, bu nevi çalışmalarda sigortalılar gerçek rakamlarla bildirildiği için Denizli teşvikte ikinci bölgede kaldı. Diğer pek çok bölge 1/3, 1/4 oranında sigorta bildirdiği için veya hiç bildirmediği için çok daha fakir olarak gösterildi. Dolayısıyla teşviki uygulayanlar da dediler ki Denizli'nin gelişmişliği hayli yüksek. Bırakalım da diğer iller en azından bir Denizli'ye yetişsin. Şimdi onun da çok etkisi var diye düşünüyorum. Yani yenilenemediğiniz zaman ya da teşvikin bir takım artılarını alamadığımız zaman insanlar biraz daha yavaş adım atıyorlar diye düşünüyorum.

Hocam havaalanı konusunda da evet 65-75 km kentimize, 45 dakikada gidilebiliyor ayrıca o kadar sürprizli bir havaalanı ki yazın ortasında uçağın iptal edildiği oluyor hava şartları muhalefeti nedeniyle. Ya da geçtiğimiz günlerde pek çok yolcu Antalya'ya indi, oradan buraya geldi ve neredeyse otobüsle gelmeye eşdeğer bir zaman kaybıyla Antalya'dan geldiler. Yani Sarayköy çevresinde Denizli ile Nazilli arasındaki yolcu kesimine de hitap edebilecek şekilde bir havaalanı o ovanın bütün ürettiği organik meyve ve sebzeleri de yurtdışına taşıyabilecektir. Üstüne üstlük yolumuz İzmir'e doğru olduğu için kesinlikle uçak iptalinde İzmir'e varması çok kolay. Ama burada önce 1 saat harcıyorsunuz Denizli'ye geliyorsunuz, arkasından İzmir'e doğru bir 2,5 saat daha gidiyorsunuz. O bakımdan havaalanının muhakkak ki ayrılması gerekli ve şu anda bizim havaalanımızda THY dışında herhangi bir uçak uçamıyor. Uçak ücretleri çok pahalı. Başka şirketler giremiyor yabancı pilot çalıştırdıkları için ve askeri havaalanı olduğu için maalesef. Pegasus veya Atlas'la ben çok konuştum, teşekkür ederiz biz şu anda girmeyi düşünmüyoruz diyorlar. Bugün kaç tane arkadaşım özel arabalarla gitmek zorunda kaldı, uçak yok. Yani business bile istesiniz uçak yok. Şimdi bunun olmaması lazım. Denizli gibi bir kentte günde 2 sefer yetişmiyor, inanın Denizli 4-5 seferi karşılıklı olarak kaldırabilecek durumda. Elazığ'da var ve 5 sefer yapıyorlar. Denizli niye bu kadar hakir görülüyor? Bunun böyle olmaması gerekir diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Oturum Başkanı - Prof. Dr. Fatma Doğruel: Konuşmacılarımıza ve katkıda bulunanlara çok çok teşekkürler. DESİAD'a ve Pamukkale Üniversitesi'ne çok çok teşekkürler, hepiniz sağ olun, hoşça kalın.

Bildiriler

BÖLGESEL KALKINMADA KAMU SERMAYESİ VE SOSYAL ALTYAPI: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA*

Meneviş Uzbay Pirili
Ege Üniversitesi İktisat Bölümü
Aykut Lenger**
Ege Üniversitesi İktisat Bölümü

Özet

Bölgesel ekonomilerin gelişme deneyimlerinde devletin rolü, Keynesgil bakış açısının ötesine geçmiş ve 1950'lerden başlayarak gelişen kalkınma iktisadı, çeşitli okulların etkisiyle evrilerek, kamu harcamalarının gerekip gerekmediği değil; hangi alana yatırım yapılması gerektiği sorusu etrafında tartışmaları sürdürmüştür. Yeni bölgesel kalkınma anlayışına göre, sosyal altyapıyı ve insani sermayeyi geliştirecek yatırımlar, en az kamu üretimi ve fiziki altyapı yatırımları kadar önemlidir. Aslında, bu ikinci gruptaki yatırımların geliri arttırmada etkili olabilmesi için, birinci gruptaki yatırımların yapılmış olması gereklidir. Bu çerçevede, bu çalışma, Türkiye'de 1987-2001 döneminde, kamu sermaye stokunun illerin gelir düzeyi üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Buna göre, fiziki altyapı yatırımlarının, gelişmiş yörelerin insani gelişme hızı düşük olan illerinde gelir üzerinde yüksek ve olumlu bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal altyapı yatırımları ise aynı yörelerde yalnızca gelişme hızı yüksek olan illerde, gelişmekte olan yörelerde ise tüm illerde gelir üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

Anahtar Sözcükler: Kamu yatırımları, kamu sermaye stoku, bölgesel kalkınma, insani gelişme, sosyal altyapı sermayesi

JEL Kodları: H54, O18, R11.

Abstract

The role of state in regional economies went beyond the Keynesian perspective, and the development economics, flourished starting from 1950's, evolving by the influences of various schools, has kept discussing around the question to which sectors should public investment be directed rather than the necessity of it. According to the understanding of new regional development, the investments for developing social infrastructure and human capital are important at least as those for public production and physical infrastructure. In fact, the former group of investments is essential to benefit from the latter. This study analyzes the effects of public capital on the income of provinces in Turkey for the 1987-2001 period. There is evidence in favor of high and positive effects of public investment in physical infrastructure in developed provinces with lower human development growth. Public investments in social infrastructure have positive effects in developing provinces.

Keywords: Public Investments, public capital stock, regional development, social overhead capital

JEL Codes: H54, O18, R11.

* 1. Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu birincilik ödülüne layık bulunmuştur.

** Adres: Ege Üniversitesi İktisat Bölümü, 35040 Bornova İzmir, Fax: 232.3734194, email:aykut.lenger@ege.edu.tr

TÜRKİYE’DE BÖLGESEL KALKINMA VE BÜYÜMENİN MEKÂNSAL EKONOMETRİK YÖNTEMLERLE MODELLENMESİ*

Pelin Akçagün**

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de iller arası yakınsama ilişkisinin varlığını mekânsal ekonometrik yöntemler kullanarak sorgulamaktır. Solow-Swan büyüme modeli kullanılarak ele alınacak olan beta-yakınsaması zaman içinde Türkiye’de kişi başına milli gelir göstergeleri açısından bir yaklaşmanın, diğer bir ifadeyle bölgesel farklılıkların azalmasının söz konusu olup olmadığını göstermektedir. Bu anlamda çalışmada başta En Küçük Kareler Yöntemiyle tahmin edilmiş olan mekânsal olmayan model, daha sonra Maksimum Olabilirlik yöntemi ile tahmin edilmiş olan altı adet mekânsal ekonometrik model kullanılmıştır. Karşılaştırılan tüm modeller arasında mekânsal Durbin modeli seçilmiş, katsayıların anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre, bir ildeki kişi başına GSYİH artışının o ilin kendi başlangıç seviyesi GSYİH’sına ve komşu illerinin başlangıç seviyesi GSYİH’sına bağlı olduğu söylenebilir. Model tahmin sonucunda negatif ve anlamlı çıkan beta katsayısı iller arasında mekansallık etkisiyle açıklanabilen bir yakınsama ilişkisi olduğunu göstermektedir. Görece daha yoksul olan iller yıllar içinde teknolojik ilerlemenin etkisiyle kişi başına milli gelir anlamında diğer illere yaklaşmıştır; ancak bu dinamiğin doğrudan doğruya komşu illerden etkilendiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Mekânsal ekonometri, beta-yakınsaması.

JEL Kodu: R 11, C 21, O 47

Abstract

This study aims to investigate the presence of convergence among the provinces of Turkey by utilizing spatial econometric methods. The Solow-Swan growth model that explains the beta-convergence shows whether GDP per capita in Turkey tends to converge, i.e. whether the provincial differences tend to dissolve. For that purpose, starting with the non-spatial model estimated by Ordinary Least Squares method, six spatial econometric models estimated by Maximum Likelihood are utilized in the study. The spatial Durbin model is selected based on a comparison among all of the models and this model’s coefficients are observed to be significant. This implies, an increase in GDP per capita in a particular province is explained by its own GDP per capita as well as its neighbors’ GDP per capita at the initial year. The negative and significant beta parameter implies that there exists convergence among the provinces, explained by the spatial effects. Relatively poorer provinces tend to converge to the other provinces thanks to the technological development; yet this dynamic is said to be directly affected by the neighboring regions.

Keywords: Regional Development, Spatial Econometrics, beta-convergence.

JEL Code: R 11, C 21, O 47

* 1. Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu üçüncülük ödülüne layık bulunmuştur.

** Araş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, A-211, Çankaya, Ankara. Tel: +9 0312 210 20 60. e-posta: pelin@metu.edu.tr.

TÜRKİYE'DE TARIM İSTİHDAMI VE BÖLGESEL FARKLILIKLAR*

Mehmet Can Aldan** ve Erol H. Çakmak***

Özet

İktisat yazınında tarım işkolu ile ilgili en çok kabul gören olgulardan biri iktisadi gelişmeye bağlı olarak tarım istihdamının mutlak ve oransal olarak azalacağı; diğeri ise, gelişmekte olan ülkelerde, küçük ölçekli aile işletmelerinin tarımsal üretimdeki hakimiyetidir. Türkiye de bu iki olgu ile ilgili istisnai bir duruş sergilememektedir. Ölçme sorunları bir kenara bırakıldığında, tarım sektörü 1988-2010 yılları arasında barındırdığı istihdamın ve toplam istihdam içindeki payın yaklaşık %50'sini kaybetmiştir. Son istatistiklere göre göre, tarım istihdamının %97'si 1-9 kişilik tarım işletmelerinde çalışmakta, %90'ı ise tarımsal üretim süreçlerine kendi adına veya ücretsiz aile işçisi olarak katılmaktadır.

Söz konusu iki olgu, tarım işkolunun işgücü piyasası ile ilgili tartışmalardaki yerini doğrudan belirlemektedir. Tarım istihdamındaki azalış eğiliminin sürekliliği, işgücü piyasası ile ilgili çalışmaların dikkatini tarımsal üretim süreçlerinden uzaklaştırmaktadır. Küçük ölçekli aile işletmelerinin hakimiyeti ise tarımsal üretim süreçlerine verilen desteklerin, tarım işgücünün refahını görece adil biçimde arttırdığının varsayılmasına neden olmakta; olgu, işgücü piyasasının ilgisi dışında bırakılmaktadır.

Türkiye'deki ulusal toplumsal bilim yazınında tarım istihdamını konu eden çalışmaların, büyük ölçüde iki tartışma ekseninde toplandığı ile karşılaşılmaktadır. İlk tartışma ekseninde temel ilgi alanları işgücü piyasası olan çalışmalar, ikincisinde ise neoliberal yapılanma süreçlerinin kırsallık üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Sırasıyla, 'tarım istihdamındaki mutlak ve oransal düşüşün sürekliliği' ile 'köylülüğün tasfiyesi', söz konusu çalışmaların temel söylemlerini oluşturmaktadır. Bu çalışma ise, TÜİK tarafından İBBS Düzey 1 bölgeleri için 2004-2010 arasındaki yılları kapsayan dönem için üretilmiş olan Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarını inceleyerek, tarım istihdamına yönelik temel yaklaşımları tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Tarım işgücü piyasaları, bölgesel iktisadi etkinlik, işgücü siyasaları, kırsal dönüşüm

JEL Kod: J43, R11, R12

1. Giriş

Yakın geçmişte, gerek kamu kuruluşları, gerek meslek ve üretici örgütleri, gerekse akademi tarafından katkı sunulan yazında, 'tarım istihdamı' olgusunun iki ayrı tartışma hattında toplanabilecek çalışmalarda konu edildiği ile karşılaşılmaktadır. Bu hatların ilkinde ana ilgi alanı 'işgücü piyasası' olan çalışmalar bulunurken; diğeri hattaki çalışmalar ise odaklarını, neoliberal yapılanma süreçlerinin kırsallığa yönelik etkileri üzerine kurgulamaktadırlar.

'İktisadi gelişkinlik düzeyi ile tarım istihdamı arasındaki ters ilişki' (Kuznets, 1986, Timmer, 1988) şeklindeki geleneksel kabul, birinci hattaki çalışmaların hareket noktasını oluşturmaktadır. Buna göre diğeri işkollarındaki istihdam hacminin genişlemesi, tarımsal mekanizasyon, liberalleşme ve çeşitli diğeri etmenlere bağlı olarak, tarım istihdamının mutlak ve oransal düşüşü 'olağan' bir gelişmedir. Tarım istihdamındaki düşüşün 'olağan' nitelendirilmesine bağlı olarak da, bu hattaki çalışmaların ilgisi tarımsal üretim süreçlerinden uzaklaşmaktadır. Temel odakları işgücü piyasası olan çalışmalar, tarım istihdamına yönelik ana ilgilerini, 'tarımdan çözülen işgücü' temelinde şekillendirmektedirler (Koçak, 2007, Tunali, 2010). Benzeri yaklaşımların kamu kurumlarınca üretilen metinlere altlık teşkil edildiği gözlenmektedir; söz konusu yaklaşımlar doğrultusunda,

* 1. Kalkınmada Bölgesel Dinamikler Sempozyumu ikincilik ödülüne layık bulunmuştur.

** Proje Araştırma Asistanı, ODTÜ, İktisat Bölümü, aldanmehmetcan@yahoo.com.

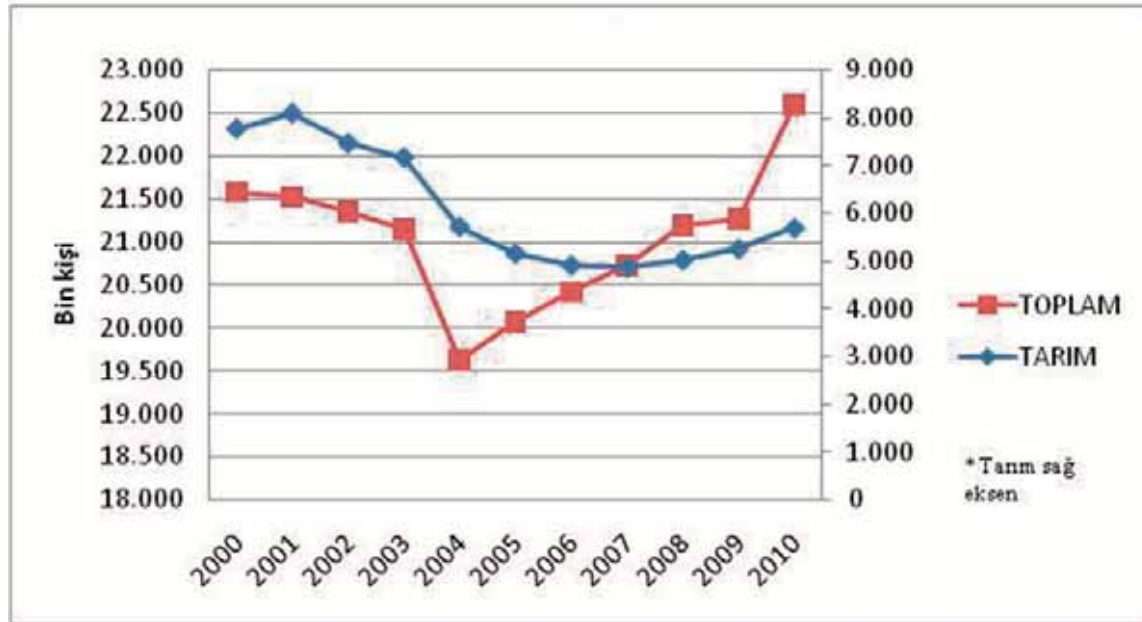
*** Öğretim üyesi, ODTÜ, İktisat Bölümü, cakmake@metu.edu.tr.

tarımdan çözülen işgücünün diğer işkollarında istihdam edilebilirliğinin, belirli siyasa metinlerindeki ana vurgu haline geldiği ile karşılaşılmaktadır (DPT-OİK 590, 2001, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2011).

Diğer hattaki çalışmalar ise ana ilgilerini tarım istihdamının içsel dinamiklerinden çok, 'köylülük' üzerine göstermektedirler. 'Köylünün küresel sermayenin farklı kesimlerince sömürülen tek bir sınıf olduğu' (McMicheal, 2006) şeklinde özetlenebilecek önermenin ışığındaki çalışmalar, söz konusu önermeyi çeşitli düzenleme gündemlerindeki gelişmeler ile desteklemeye çalışmaktadırlar. Bu doğrultuda, siyasa aktarımı (Günaydın, 2010), dış ticaret rejimindeki değişimler (Olhan ve Arısoy, 2007) ya da girdi piyasasındaki düzenlemeler (Özkaya, 2007, Karasaban, 2010) gibi etmenler normatif olarak incelenmekte ve aralarında herhangi bir ayrıma gidilmeyen üreticilerin süreçte karşılaştıkları sorunlar üzerine dikkat çekilmektedir. Buna göre, söz konusu etmenlere ve sorunlara bağlı olarak yerli üretici süreçten dışlanmakta ve köylülük tasfiye edilmektedir. Söz konusu çalışmalar, tarım istihdamında yaşanan hızlı çözülüşü bunun bir kanıtı olarak sunmaktadırlar. Bu çalışmalarda dikkat çekici nokta, tarımsal üretim süreçlerine dahil olan ya da bu süreçlerden dışlanan işgücünü 'köylülük' temelinde homojen bir grup olarak kavranması, çözümlemelerde herhangi bir sınıfsal ayrım gözetilmemesidir.

Türkiye işgücü piyasalarında tarım işkolunun 2000-2007 arasında gösterdiği gelişme, iki tartışma hattındaki çalışmaların da temel savlarını destekler bir çerçeve sundu (Şekil 1). Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) verilerine göre tarım istihdamı 2000 ve 2007 yıllarında 1.976.000 kişi azalırken, toplam istihdam içindeki oranı da %34,46'dan %22,47'ye düştü. İlkaracan ve Tunalı'nın (2010:106) hesaplamalarına göre, tarım istihdamındaki çözülüş eğilimi 1950-1990 arasındaki dönemdeki seyrini sürdürseydi, tarım işkolunun toplam istihdam içindeki oranı 2010 yılında %35 olacaktı. Ancak söz konusu orana henüz 2000 yılında ulaşılmıştı.

Şekil 1. Toplam İstihdam ve Tarım İstihdamı, 2000-2010

Kaynak: TÜİK, 2011(a).

Tarım istihdamı konusundaki beklenmedik gelişmeler ise 2008 yılında başladı. 2000 yılından itibaren düzenli bir düşüş seyri gösteren tarım istihdamı, söz konusu senede 150.000 kişilik bir istihdam artışı üretti. Söz konusu eğilim 2009 ve 2010 yıllarında da sürdü; tarım istihdamı bu senelerde sırasıyla 238.000 ve 528.000 kişi arttı. Ancak söz konusu gelişmeler iki tartışma hattında da yer alan çalışmaların genel yaklaşımlarında bir değişme yaşanmasına neden olmadı. İlgi çekici olan, gerek temel ilgi alanları işgücü piyasası olan çalışmalar, gerekse diğer hatta yer alan çalışmalarda geliştirilen yaklaşımlardan fazlaca yararlanan üretici örgütleri, tarım istihdamındaki artışı, ortak bir biçimde, 'küresel kriz' teması ile açıklama yoluna gittiler. Bu doğrultuda, küresel krizin diğer işkollarında mevcut işleri ve iş olanaklarını olumsuz etkilemesine, buna bağlı olarak da tarımsal üretim süreçlerine 'olağan dışı' bir dönüşe işaret edildi (Gürsel vd., 2010). TZOB da hizmet işkolundaki istihdam

olanaklarından dışlananların tarıma sığındığını belirtmekte, tarımın 'sigorta' işlevine vurgu yapmıştır (TZOB, 2010).

Bu çalışma, söz konusu çalışmaların ya da açıklamaların temel yaklaşımlarındaki ortak varsayımlara dikkat çekmek istemektedir. Birkaç istisna haricinde, her iki gruptaki çalışmalar da, gerek ülkenin farklı alanlarındaki tarımsal üretim süreçlerini, gerekse bu süreçlere dahil olan ya da dışlanan işgücünü bir bütün olarak kavramaktadır. Buna göre çeşitli yapısal siyasalar ya da makro iktisadi gelişmeler ülkedeki tarım işkolunu benzer şekilde etkilemekte, ülkenin her coğrafyasında tarımsal üretim süreçlerine dahil olma ya da olmama kararı bu gelişmelere göre verilmektedir.

Ancak, Tablo 1'de yer alan gelişmeler söz konusu varsayımın sağlamlığı hakkında şüphe uyandırmaktadır. 2007 ile 2010 yılları arasında, tarım işkolu toplamda 916.000 kişilik 'yeni' istihdam yaratmıştır. Ancak istihdam artışı bölgesel temelde incelendiğinde, toplam istihdam artışının %27,64'ünün, Akdeniz Bölgesi'nde (İBBS, Düzey1 kodu TR6) etkinlik gösteren işletmeler aracılığı ile tarımsal üretim süreçlerine dahil olduğu gözlenmektedir. Ancak daha ilgi çekici olan nokta, söz konusu artışın TR6 bölgesinde 2004 yılından beri düzenli bir eğilim olduğudur. 2005 yılı göz ardı edildiğinde, TR6 bölgesinde tarım işkolunun istihdam ettiği işgücü her sene artmaktadır. Söz konusu dönemde, tarım dışı istihdamın da genelde artış göstermesi, farklı bir tablo ile karşılaşıldığı anlamına gelmektedir.

Tablo 1. Düzey 1 Bölgeleri İtibariyle Tarım İstihdamı, 2004-2010 (Bin kişi)

YIL	TR2	TR3	TR4	TR5	TR6	TR7	TR8	TR9	TRA	TRB	TRC3	TR
2004	434	992	311	261	635	410	738	680	467	318	451	5.713
2005	384	836	277	206	625	369	723	621	432	330	336	5.154
2006	373	776	276	203	695	302	743	552	347	372	255	4.908
2007	376	691	308	229	740	304	740	510	327	339	291	4.867
2008	321	642	317	269	776	261	819	547	396	262	393	5.017
2009	349	710	327	265	846	296	837	587	383	300	342	5.255
2010	354	868	335	318	984	364	720	567	377	468	412	5.783
2007-2010 DEĞİŞİM	-22	177	27	89	244	60	-20	57	50	129	121	916
2004-2010 DEĞİŞİM	-80	-124	24	57	349	-46	-18	-113	-90	150	-39	70

Kaynak: TÜİK; 2011(a).

Yukarıda çok kısa ve kaba biçimde betimlenen görünüme bağlı olarak, TR6 bölgesindeki tarımsal üretim ve tarım istihdamı örüntüleri, bu çalışmanın ana ilgi odağını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, HİA bölgesel düzey verilerinin mevcut bulunduğu yıllara bağlı olarak, incelemesini 2004 yılından başlatmıştır. Çalışma söz konusu örüntülere bağlı olarak, işgücü siyasalarını etkileyen 'tarım istihdamında mutlak düşüş' söylemi ile tarımsal üretime dahil olan işgücünü 'köylülük' temelinde tek bir sınıf olarak tanımlayan çalışmaların yeterliliği ile ilgili sorular sormayı amaçlamaktadır.

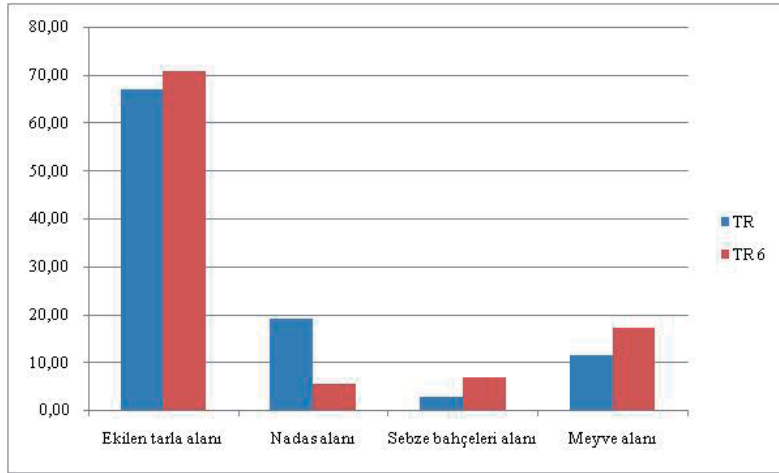
2. Tarımsal Üretim ve Tarım İstihdamı ile ilgili Türkiye ve Akdeniz Örüntüleri

Bu bölüm öncelikle, tarımsal üretim ile ilgili çeşitli başlıklarda Akdeniz bölgesi ile Türkiye'nin geri kalanının gösterdiği genel davranışları karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda TÜİK veri tabanından, HİA bölgesel düzey verilerinin mevcut bulunduğu döneme bağlı olarak, 2004 ve 2009 yıllarını kapsayan dönem için temin edilen verilerden çeşitli tablolar ve şekiller üretilmiştir. Söz konusu tablolarda, TR(GK)'ye ait satırlarda yer alan veriler, ilgili başlıktaki Türkiye verisinden TR6 verisinin çıkartılmasıyla elde edilmiş; bir

başka deyişle, Türkiye'nin geri kalanı tek bir bölge olarak kabul edilmiştir.¹ Bu verilerin paylaşılmasının sebebi, herhangi bir model kurgulamaktan çok, iki bölgenin tarımsal üretim süreçlerinin farklılığına dair sorular sorulabilmesine olanak tanımaktır. Bu amaçla iki bölgenin tarımsal alan kullanım örüntüleri, bitkisel ve hayvansal üretim eğilimleri, tarımsal katma değerleri ve tarım dış ticaretlerindeki gelişmeler karşılaştırılacaktır.

Ek Tablo 1, TR6 ve TR(GK) özelinde tarımsal toprak kullanım örüntülerine dair veriler içermektedir. Söz konusu başlıkla ilgili çeşitli durumlarda, her iki bölge benzer ve farklı davranış eğilimleri göstermektedirler. Her iki bölgede de, toplam tarım alanı düzenli olarak azalmaktadır. Tarım alanlarının bileşenleri incelendiğinde, her iki bölgede de ekilen tarla alanının azaldığı görülmektedir. TR(GK) bölgesinde meyve bahçeleri dalgalı bir seyir izlemekte, TR6 bölgesinde ise düzenli olarak artmaktadır. Buna karşın, TR(GK) bölgesinde sebze ekimi yapılan alanlarda da düzenli bir azalış göze çarparken, TR6 bölgesinde söz konusu alanlar hızla artmaktadır. Her iki bölgede de nadas bırakılan tarım toprağı yüzölçümünde düşüş gözlemlenmektedir; ancak, 2009 yılı için TR(GK) bölgesinde nadas alanı toplam tarım alanının %19,17'sini oluştururken, söz konusu değer TR6 bölgesi için %5,34'tür. Nadas alanı ile beraber, sebze ekimi yapılan alanların toplam tarım alanı içerisindeki ağırlığı, iki bölgenin farklılık gösterdiği başka bir noktadır; sebze ekimi yapılan alanlar, TR(GK) bölgesi tarım toprağının %2,64'ünü, TR6 bölgesinin ise %6,76'sını oluşturmaktadır. Her iki bölgenin tarla alanları ve meyve alanlarının toplam içindeki ağırlıkları birbirine yakındır. Şekil 2, ilgili başlığın 2009 yılındaki görünümünü sunmaktadır.

Şekil 2. TR(GK) ve TR 6 Çeşitli Kullanımların Toplam Tarım Alanı İçerisindeki Oranı, 2009 (%)

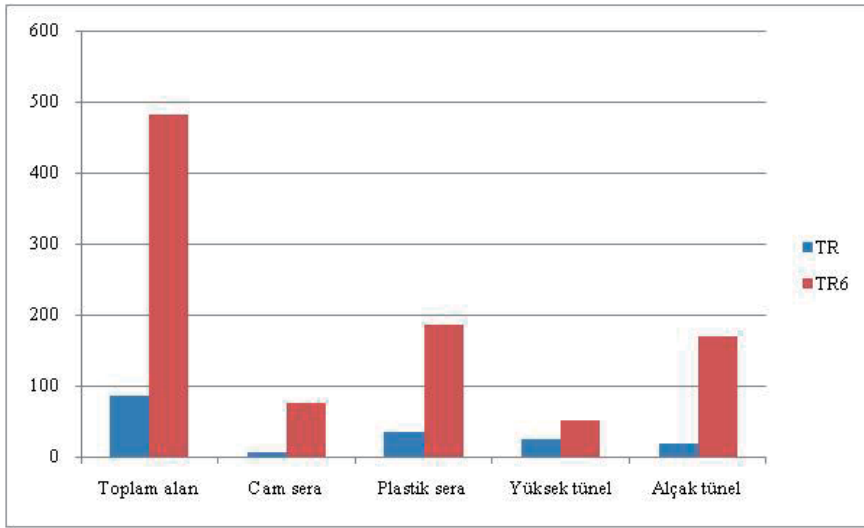

Kaynak: TÜİK, 2010(a).

Her iki bölgenin tarım alanı kullanımı ile davranış örüntüleri arasındaki en ciddi fark, farklı kullanım alanlarındaki gelişme hızlarından kaynaklanmaktadır. 2004=100 şeklinde yapılan endeks hesaplamalarında, tarla alanının benzer bir hızla azaldığı ile karşılaşılmaktadır. Buna karşın, TR(GK) bölgesinde nadas bırakılan alan, TR6 bölgesine kıyasla daha yavaş azalmaktadır. En büyük fark ise meyve alanlarından kaynaklanmaktadır; TR(GK) bölgesinin 2004 yılı için 100 olan endeks değeri 2009 yılında 103'e, TR6 bölgesinde ise 133'e yükselmiştir (Ek Tablo1).

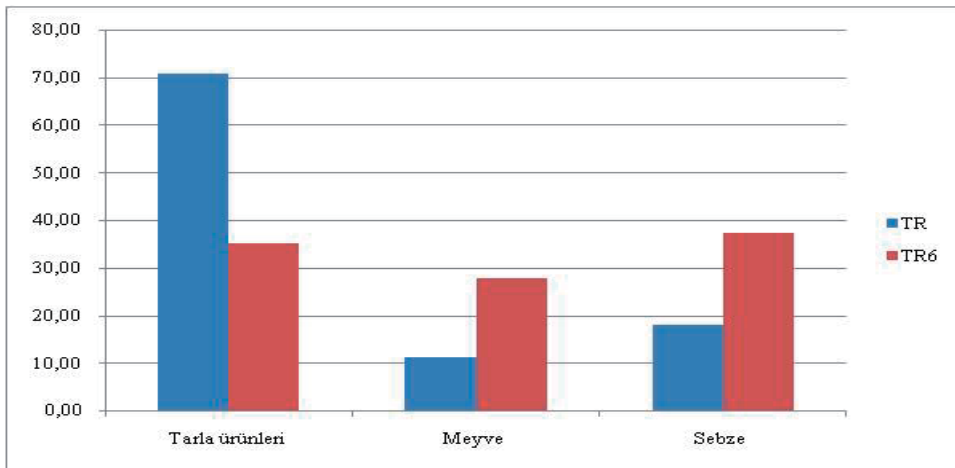
Ek Tablo 2'de ise tarımsal üretime konu alanlarla ilgili başka bir farklılığa işaret etmektedir. Örtüaltı üretim alanlarının yer aldığı bu tablo, tüm Türkiye'de gerçekleştirilen örtüaltı üretiminin tamamına yakınının TR6 bölgesinde yer alan işletmelerde yapıldığını göstermektedir. Buna göre, TR6 bölgesindeki tarımsal işletmelerin etkinlik gösterdiği örtüaltı üretim alanı, ülkedeki toplam alanın %84,94'üne karşılık gelmektedir. Söz konusu durumun 2009 yılındaki durumu için Şekil 3'ün incelenmesi olanaklıdır.

¹ Boyutları nedeni ile, tarımsal üretim ile ilgili bütüncül verilere çalışmanın sonunda yer verilmiştir. Ancak çalışma boyunca ulaşılan çeşitli gözlemlerin ifadesinin kolaylaşması amacı ile, çalışma boyunca bazı görseller paylaşılmıştır.

Şekil 3. TR(GK) ve TR6 Örtüaltı Üretim Alanları, 2009 (Bin dekar)

Kaynak: TÜİK, 2010(a).

İki bölge, bitkisel üretim başlığındaki verilerde oldukça farklı örüntüler sergilemektedir. Ek Tablo 3, bitkisel üretim ile ilgili verileri içermektedir. 2009 yılı için TR(GK) bölgesinde toplam tarımsal üretimin %70,78'ini tarla, %11,27'sini meyve, %17,95'ini ise sebze üretimi oluşturmaktadır. Buna karşın TR6 bölgesinde toplam tarımsal üretim içerisinde tarla ürünlerinin oranı %35,05, meyvelerin oranı % 27,72, sebzelerin oranı ise %37,22'dir. Meyve üretimindeki verimlilik farkı ayrıca göze çarpmaktadır. 2009 yılı için TR(GK) bölgesinde 1 dekar meyve alanına 0,46 ton ürün düşmektedir; TR6 bölgesinde ise, meyve alanlarının verimliliği dekar başına 1,49 tondur. Şekil 4, 2009 yılı için farklı ürün gruplarının toplam tarımsal üretim içindeki ağırlığını sunmaktadır.

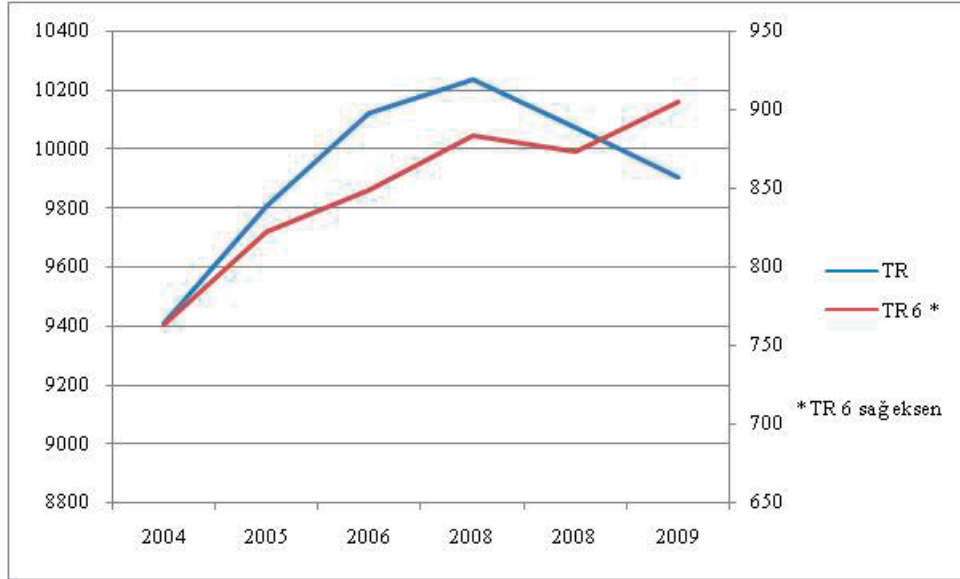
Şekil 4. TR(GK) ve TR6 Farklı Ürün Gruplarının Toplam Tarımsal Üretim İçindeki Oranı, 2009 (%)

Kaynak: TÜİK, 2010(a).

Ek Tablo 4 küçükbaş, Ek Tablo 5 ise büyükbaş hayvansal üretime ilişkin verileri içermektedir. Küçükbaş hayvancılık başlığında, iki bölgenin de benzer eğilimler içinde olduğu gözükmemektedir. Gerek TR(GK), gerek TR6 bölgesinde küçükbaş hayvan varlığı düzenli olarak azalmaktadır. Süt üretimi de düzenli bir şekilde her iki bölgede düşmekte iken; et üretimi 2007 yılında tepe yapmış, daha sonra düşüşe geçmiştir. İki bölgenin gösterdiği benzer eğilimlere karşın, TR6 bölgesinde küçükbaş süt ve et verimliliğinin daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Büyükbaş hayvan varlığı iki bölgenin farklı eğilim gösterdiği başka bir başlıktır; TR(GK) bölgesinde büyükbaş hayvan varlığında azalma gözlenirken, TR6 bölgesinde 2008 yılı göz ardı edildiğinde düzenli bir artış ile karşılaşılmaktadır. İki bölge de büyükbaş süt üretimi artarken, büyükbaş et üretimi, küçükbaş et üretimi ile aynı

eğilimi göstermektedir. Büyükbaş et ve süt üretimindeki verimlilik iki bölgede de birbirine yakındır. Şekil 5 iki bölgenin farklı örüntüler gösterdiği büyükbaş hayvan varlığının 2004-2009 dönemi görünümünü paylaşmaktadır.

Şekil 5. TR(GK) ve TR6 Büyükbaş Hayvan Varlığı (2009) [Bin hayvan]

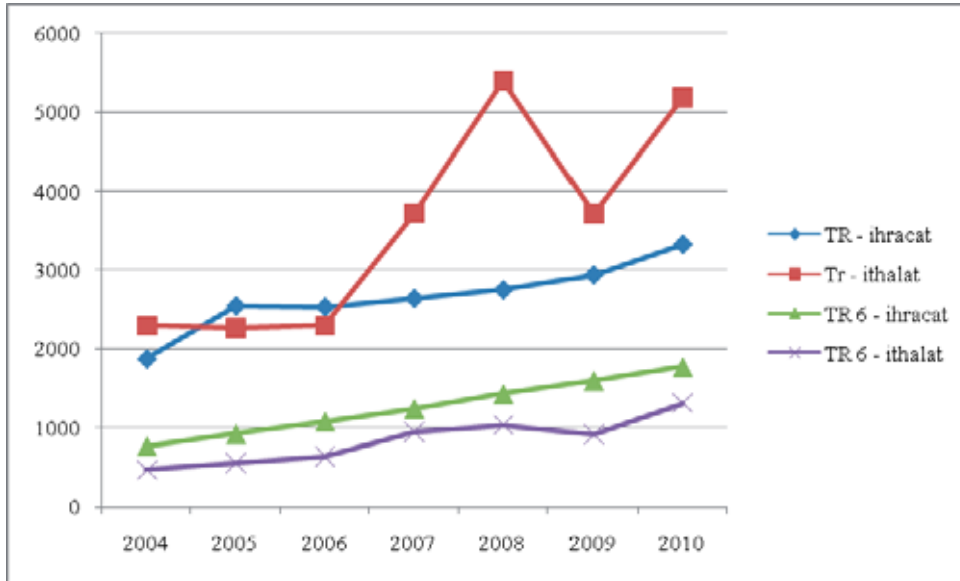

Kaynak: TÜİK, 2010(b).

TÜİK tarafından 2004-2008 yılları için yayımlanan Bölgesel Gayri Safi Katma Değer tabloları ise iki bölge arasındaki yapısal bir farka işaret etmektedir (Ek Tablo 6). Her iki bölgede de tarım işkolunca üretilen katma değer toplam içindeki ağırlığın azalmasına karşın, işkolunun bölgesel iktisattaki yeri farklılık arz etmektedir. 2008 yılı için TR(GK) bölgesinde tarım işkolunun toplam katma değer içindeki oranı %7,69'dur; söz konusu oran TR6 bölgesi içinse %15,07 olarak hesaplanmaktadır. Ayrıca, TR6 bölgesindeki iktisadi işletmelerin, TR(GK) bölgesindekilerin %22'si kadar tarımsal katma değer yaratmaları da dikkat çekicidir.

Tarım dış ticareti iki bölgenin yapısal farklılıklarına dikkat çeken başka bir başlıktır (Ek Tablo 7). Buna göre TR(GK) bölgesi 2005 ve 2006 yılları hariç, işlenmemiş tarımsal ürünlerde net ithalatçı durumundadır. TR 6 bölgesi ise 2004-2010 yıllarını kapsayan dönemde söz konusu başlıkta net ihracatçı konumundadır. Dış ticaret değerlerinin alt bileşenleri incelendiğinde, çoğu ürün kaleminin benzer eğilimler içinde olduğu ile karşılaşılmaktadır. Aradaki fark büyük ölçüde, 'sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri' ile 'meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri' kalemlerinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu iki kalem TR6 bölgesinin 2010 yılı ihracatının %84,82'sini oluşturmaktadır. Ayrıca TR6 bölgesinin söz konusu iki kalemdaki ihracatı, TR(GK) bölgesinin yine aynı kalem için hesaplanan toplam ihracatının %74,08'ine karşılık gelmektedir. Şekil 6, 2004-2010 yılları arasındaki dönemde, iki bölgenin toplam tarımsal ihracat ve ithalat değerlerini görselleştirmektedir.

Şekil 6. TR(GK) ve TR6 Tarım ve Ormanlık İhracat ve İthalat Değerleri, 2004-2010 (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2011(b).

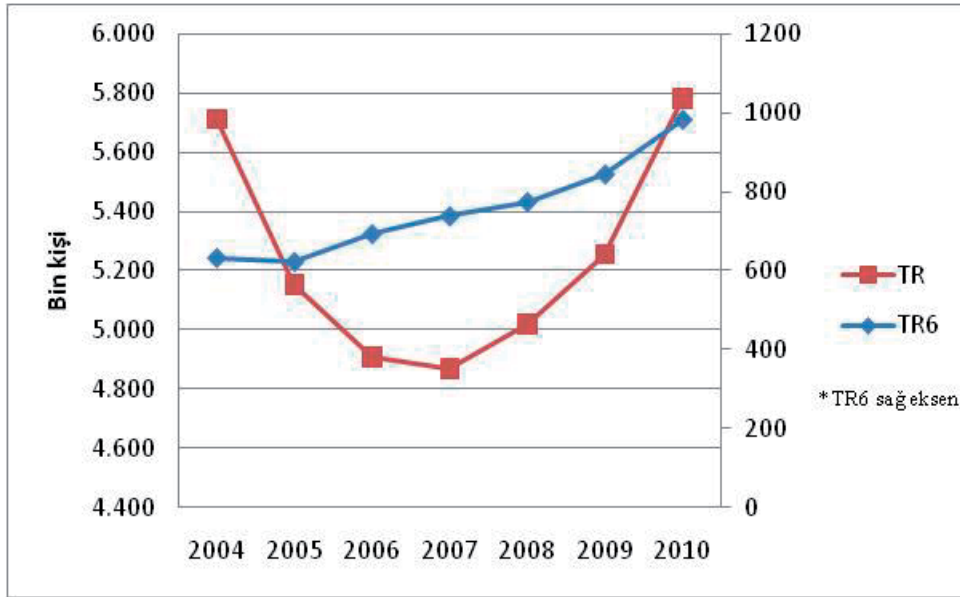
Gelinen aşamada iki ayrı bölge kabul edilen Akdeniz bölgesi ise Türkiye'nin geri kalanının, tarımsal üretim başlığı altında farklı örüntüler sergilediği ile karşılaşılmaktadır. Bu farklılıklar tekrar tanımlanırsa;

- TR 6 bölgesinde nadas alanı toplam tarımsal alanın %5'i civarındadır; Türkiye'nin geri kalanı ise söz konusu oran %19,17 olarak hesaplanmaktadır,
- TR6 bölgesinde sebze bahçelerinin toplam alan içerisindeki ağırlığı TR(GK) bölgesinin üç katına yakındır,
- TR6 bölgesinde, TR(GK) bölgesine kıyasla çok daha hızlı bir meyve alanı üretimi ile karşılaşılmaktadır,
- Ülkedeki toplam örtüaltı üretimin tamamına yakın TR6 bölgesindeki tarımsal işletmelere ait alanlarda gerçekleştirilmektedir,
- TR(GK) bölgesindeki tarımsal üretimin ezici çoğunluğunu tarla ürünleri oluştururken, TR6 bölgesinde üç ürün grubu birbirine yakın ağırlıklara sahiptir,
- TR6 bölgesinde, TR(GK)'nin aksine, büyükbaş hayvan varlığında düzenli bir artış gözlenmektedir,
- TR6 bölgesinde tarım işkolunun toplam katma değer içindeki oranı daha fazladır,
- TR6 bölgesi, işlenmemiş tarım ürünlerinde net ihracatçı durumundadır ve toplam ihracatının %85'ini meyve ve sebze ihracatı oluşturmaktadır. Buna ek olarak, 2010 yılında Akdeniz bölgesindeki iktisadi işletmeler, Türkiye'nin geri kalanında etkinlik gösteren işletmelerin %74'ü kadar meyve ve sebze ihracatı yapmışlardır.

İstatistiki bir model içine koyulmadığı sürece, yukarıdaki bulgulardan çok net iktisadi yargılara ulaşılması kuşkusuz ki çok olanaklı değildir. Ama bu bulgular, başka bir soruyu akla getirmektedir. Tarımsal üretim örüntüleri arasında ciddi farklılık gösteren iki bölgenin, makro iktisadi siyasalardan ve/veya başka işkollarındaki ve piyasalardaki gelişmelerden tamamen aynı ya da benzer şekilde etkilenmesi olası mıdır? Bu ve benzeri sorular, başka bir soruyu akla getirmektedir; üretim örüntülerinin bu kadar farklı olan bölgelerin tarım istihdamı başlığında benzer eğilim gösterme olasılığı nedir?

Aslında son sorunun cevabı, çalışmanın 'Giriş' bölümünde verilmişti. Şekil 7 ise yargının görselleştirilmesi adına paylaşılmıştır. Çalışmanın geri kalanında ise tarım istihdamının alt bileşenlerine dair verilerin yer aldığı tablolar sunulmaktadır. Bu tablolarda yer alan verilere bağlı olarak, tarım istihdamının genel niteliklerine dair yine TR(GK) ve TR6 özeli için bazı yargılara ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu çabaya bağlı olarak, iki bölge arasında tarım-tarım dışı istihdam eğilimleri, tarım istihdamının işteki durumu, meslek grubu, işyeri büyüklüğü ile işsiz ve işgücüne dahil olmayan nüfus arasında en son tarım işkolunda çalışanların ağırlığı karşılaştırılacaktır.

Şekil 7. TR(GK) ve TR6 Tarım İstihdamı , 2004-2010 (Bin kişi)

Kaynak: TÜİK, 2011(a).

Daha önce de değinildiği gibi, tarım istihdamındaki son dönem artış büyük ölçüde 'küresel kriz' teması ekseninde açıklanmaktadır. Gerçekten krizin etkilerinin hissedildiği 2009 yılında, her iki bölgede de tarım dışı istihdamın önceki yıla göre gerilediği gözlemlenmektedir. Buna ek olarak var olan kriz bir yandan da yeni iş olanaklarının yaratılmasına engel olmuştur. Bu genel geçer yargılar TR(GK) bölgesi için doğru kabul edilse dahi, TR6 bölgesinde farklı bir durum ile karşılaşılmaktadır. TR6 bölgesinde tarım istihdamı 2004 yılından beri düzenli bir artış içerisinde; 2004=100 kabul edilerek hesaplanan endeks değeri 2010 yılında TR(GK) bölgesi için 92,52, TR6 bölgesi için 155,21'dir. Böyle bir artışın sadece 'tarıma sığınma' söylemi ile açıklanması çok olanaklı gözükmemektedir.

Tablo 2. TR(GK) ve TR6 Tarım - Tarım dışı İstihdam, 2004-2010 (Bin kişi) (2004=100)

Yıl		Tarım dışı		Tarım		Toplam	
		Bin kişi	Endeks	Bin kişi	Endeks	Bin kişi	Endeks
2004	TR(GK)	12.289	100,00	5.079	100,00	17.368	100,00
2005	TR(GK)	13.128	106,83	4.529	89,17	17.657	101,66
2006	TR(GK)	13.652	111,09	4.212	82,93	17.863	102,85
2007	TR(GK)	13.960	113,60	4.126	81,24	18.087	104,14
2008	TR(GK)	14.287	116,26	4.242	83,52	18.527	106,67
2009	TR(GK)	14.159	115,22	4.408	86,79	18.567	106,90
2010	TR(GK)	14.892	121,18	4.699	92,52	19.591	112,80
2004	TR6	1.630	100,00	634	100,00	2.264	100,00
2005	TR6	1.784	109,45	625	98,58	2.409	106,40
2006	TR6	1.864	114,36	696	109,78	2.560	113,07
2007	TR6	1.911	117,24	740	116,72	2.651	117,09
2008	TR6	1.891	116,01	775	122,24	2.666	117,76
2009	TR6	1.864	114,36	846	133,44	2.710	119,70
2010	TR6	2.020	123,93	984	155,21	3.004	132,69

Kaynak: TÜİK, 2011(a).

Tablo 3'te TR(GK) ve TR6 bölgelerindeki tarımsal işletmelerde istihdam edilen işgücünün işteki durumu sunulmaktadır. İki bölge karşılaştırmasında ilk göze çarpan durum, tarımsal üretim süreçlerine ücretli işçi olarak katılan işgücü ile ilgilidir. TR(GK) bölgesinde ücretli işçilerin tarım istihdamı içindeki sayıları dalgalı bir seyir

izlerken, TR6 bölgesinde ücretli işçilerin sayısı düzenli olarak artmaktadır. Nitekim söz konu başlık ile ilgili hesaplanan endeks değeri TR6 bölgesi için 179,59'dur. Bu değerden yola çıkarak, TR6 bölgesinde yaşanan hızlı işçileşme sürecine dikkat çekilebilir. Bir başka dikkat çekici nokta ise, ücretli işçilere dair dikey bir gözlem sonucu ortaya çıkmaktadır. Akdeniz bölgesindeki tarımsal işletmelerde istihdam edilen ücretli tarım işçilerin, tüm ülkedeki ücretli tarım işçilerinin %33,40'ını oluşturmaktadırlar.

Tablo 3. TR(GK) ve TR6 Tarım İstihdamı - İşteki Durum, 2004-2010 (Bin kişi) (2004=100)

Yıl		Ücretli		İşveren/Kendi hesabına		Ücretsiz aile işçisi	
		Bin kişi	Endeks	Bin kişi	Endeks	Bin kişi	Endeks
2004	TR(GK)	304	100,00	2.147	100,00	2.631	100,00
2005	TR(GK)	330	108,55	2.062	96,04	2.137	81,22
2006	TR(GK)	310	101,97	1.961	91,34	1.941	73,77
2007	TR(GK)	288	94,74	1.943	90,50	1.896	72,06
2008	TR(GK)	303	99,67	1.975	91,99	1.961	74,53
2009	TR(GK)	302	99,34	2.020	94,08	2.086	79,29
2010	TR(GK)	351	115,46	2.103	97,95	2.245	85,33
2004	TR6	98	100,00	298	100,00	237	100,00
2005	TR6	96	97,96	309	103,69	220	92,83
2006	TR6	117	119,39	314	105,37	263	110,97
2007	TR6	114	116,33	331	111,07	294	124,05
2008	TR6	130	132,65	341	114,43	305	128,69
2009	TR6	164	167,35	353	118,46	330	139,24
2010	TR6	176	179,59	410	137,58	398	167,93

Kaynak: TÜİK, 2011(a).

Tablo 4'te yer alan veriler, bir yanda farklı bir işçileşme sürecine gönderme yapmakta, bir yanda da tarımsal üretim süreçlerine dair genel bir yargıya ulaşılmasını sağlamaktadır. Tablo 4'te, tarım istihdamının ISCO 88 sınıflamasına göre tanımlanan meslek gruplarına dair veriler sunulmaktadır. Niteliksiz tarım işçilerinin, toplam tarım istihdamı içerisinde oranı, 2010 yılında, TR(GK) bölgesi için %12,11, TR6 bölgesi içinse %37,09 olarak hesaplanmaktadır. ILO tarafından geliştirilen ISCO 88'de, nitelikli ve niteliksiz tarım işçilerinin arasındaki temel farkın, karar verme süreçlerine müdahil olma ya da olamama durumlarından kaynaklandığı görülmektedir. Her iki gruptaki çalışanlardan da, toprağın hazırlanması, ekim, sulama, gübreleme, hasat gibi süreçlere işgücü olarak katılması beklenmektedir; ancak, ekim zamanı, ürünlerin pazarlanacağı yer ve kişiler, kullanılacak gübrenin çeşidi gibi temel üretim ve üretim sonrası kararları verenler, 'nitelikli tarım işçisi' olarak tanımlanmaktadırlar. Bir başka deyişle, niteliksiz tarım işçileri, tarımsal üretim sürecine sadece emekleriyle katılmaktadırlar. Gerek TR(GK), gerekse TR6 bölgesinde, niteliksiz tarım işçilerinin sayısı, ücretli işçilerden fazladır. Bu noktadan yola çıkarak, ücretsiz aile işçilerinin bir kısmının da, sürece sadece işgücü olarak katıldığının belirlenmesi olanaklıdır. Ancak söz konusu meslek grubunun ağırlığının TR6 bölgesinde çok daha baskın olması, hızlı işçileşme sürecine dolaylı bir gönderimde bulunmaktadır.

Tablo 4'te yer alan verilere göre, 2010 yılı boyunca Türkiye'de toplam 13.000 kişi tarımsal üretim süreçlerine 'makine operatörü' olarak katılmıştır. Söz konusu meslek grubundan 4.000 kişi, bir başka deyişle meslek grubunun %33,33'ü TR6 bölgesindeki tarımsal işletmeler aracılığıyla sürece dahil olmuşlardır. Bu durumun, tarımsal ve hayvansal üretim süreçlerinde kullanılan tarım makinelerinin niteliğine bir gönderimde bulunması olasıdır. Türkiye tarımında yaşanan hızlı makineleşmeye karşı, operatörlerin TR6 bölgesinde gösterdiği yoğunlaşma, yüksek işgücü niteliği isteyen makinelerin de bölgede yoğunlaştığını göstermektedir.

Tablo 4. TR(GK) ve TR6 Tarım İstihdamı - Meslek Grubu, 2004-2009 (Bin kişi) (2004=100)

Yıl		Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar		Nitelikli tarım işçileri		Makine operatörleri	
		Bin kişi	Endeks	Bin kişi	Endeks	Bin kişi	Endeks
2004	TR(GK)	587	100,00	4.462	100,00	8	100,00
2005	TR(GK)	463	78,88	4.019	90,07	14	175,00
2006	TR(GK)	528	89,95	3.648	81,76	12	150,00
2007	TR(GK)	500	85,18	3.602	80,73	8	100,00
2008	TR(GK)	569	96,93	3.634	81,44	9	112,50
2009	TR(GK)	567	96,59	3.813	85,45	8	100,00
2010	TR(GK)	616	104,94	4.049	90,74	9	112,50
2004	TR6	150	100,00	471	100,00	6	100,00
2005	TR6	164	109,33	446	94,69	7	116,67
2006	TR6	230	153,33	452	95,97	4	66,67
2007	TR6	306	204,00	423	89,81	4	66,67
2008	TR6	324	216,00	439	93,21	6	100,00
2009	TR6	375	250,00	458	97,24	6	100,00
2010	TR6	365	243,33	606	128,66	4	66,67

Kaynak: TÜİK, 2011(a).

Tablo 5'te, tarım istihdamı, tarımsal üretim süreçlerine katıldıkları tarımsal işletmelerin istihdam hacimlerine bağlı olarak sınıflandırılmışlardır. Gerek TR(GK), gerekse TR6 bölgesinde, 1-9 kişilik tarımsal işletmeler üretim süreçlerindeki ağırlıklarını korumaktadırlar. Ama dikey bir gözlem yapıldığında, istihdam hacimleri itibariyle büyük çiftlikler olarak nitelendirilebilecek tarımsal işletmelerin TR6 bölgesindeki yoğunlaşmaları dikkat çekicidir. Tüm Türkiye'de 25 kişiden fazla işçi çalıştıran tarımsal işletmeler aracılığıyla üretim sürecine katılan tarım işgücününün, %37,09'u tek başına TR6 bölgesinde bulunmaktadır. Söz konusu oran, 25-29 kişilik işletmeler için %42,11, 50+ kişilik işletmeler için %29,63'tür.

Tablo 5. TR(GK) ve TR6 Tarım İstihdamı - İşyeri Büyüklüğü (2004-2009) (Bin kişi] (2004=100)

Yıl		1-9		10-24		25-49		50+	
		Bin kişi	Endeks	Bin kişi	Endeks	Bin kişi	Endeks	Bin kişi	Endeks
2004	TR(GK)	4.958	100,00	70	100,00	31	100,00	20	100,00
2005	TR(GK)	4.379	88,32	103	147,14	27	87,10	21	105,00
2006	TR(GK)	4.081	82,31	81	115,71	29	93,55	22	110,00
2007	TR(GK)	4.023	81,14	66	94,29	19	61,29	18	90,00
2008	TR(GK)	4.106	82,82	94	134,29	28	90,32	13	65,00
2009	TR(GK)	4.294	86,61	66	94,29	30	96,77	19	95,00
2010	TR(GK)	4.589	92,56	76	108,57	33	106,45	19	95,00
2004	TR6	588	100,00	25	100,00	18	100,00	3	100,00
2005	TR6	589	100,17	16	64,00	14	77,78	5	166,67
2006	TR6	643	109,35	33	132,00	11	61,11	8	266,67
2007	TR6	700	119,05	31	124,00	5	27,78	5	166,67
2008	TR6	721	122,62	39	156,00	10	55,56	6	200,00
2009	TR6	774	131,63	45	180,00	16	88,89	11	366,67
2010	TR6	908	154,42	44	176,00	24	133,33	8	266,67

Kaynak: TÜİK, 2011(a).

Tablo 6 ve Tablo 7'de yer alan veriler ise tarım istihdamının başka bir boyutuna işaret etmektedir. 2010 yılı için en son tarım işkolunda istihdam edilenler TR(GK) bölgesinde işsiz nüfusun %5,55'ini, işgücüne dahil

olmayan nüfusun % 7,47'sini oluşturmaktadır. Aynı değerler TR6 bölgesi için sırasıyla %14,61 ve %21,71'dir. Bu durum 2010 yılına özgü olduğu gözlemlenmemektedir. Ayrıca, TR6 bölgesinde en son tarım işkolunda istihdam edilen işsiz sayısı 2007, 2008 ve 2009 yılları boyunca artmıştır. Bir başka deyişle, tarım işkolu aynı anda işgücünün bir kısmını içermiş, bir kısmını ise süreçten dışlamıştır.

Tablo 6. TR(GK) ve TR6 İşsiz Nüfus İçerisinde En Son Tarım İşkolunda İstihdam Edilenler, 2004-2010 (Bin kişi) (%)

Yıl		Tarım		Toplam
		Bin kişi	%	
2004	TR(GK)	102	4,98	2.048
2005	TR(GK)	102	5,10	2.000
2006	TR(GK)	106	5,41	1.961
2007	TR(GK)	133	6,59	2.017
2008	TR(GK)	127	5,83	2.180
2009	TR(GK)	167	5,77	2.895
2010	TR(GK)	142	5,55	2.560
2004	TR6	44	13,06	337
2005	TR6	36	9,28	388
2006	TR6	42	11,44	367
2007	TR6	34	9,44	360
2008	TR6	54	12,53	431
2009	TR6	82	14,24	576
2010	TR6	71	14,61	486

Tablo 7. TR(GK) ve TR6 İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus İçerisinde En Son Tarım İşkolunda İstihdam Edilenler 2004-2010 (Bin kişi) (%)

Yıl		Tarım		Toplam
		Bin kişi	%	
2004	TR(GK)	2.541	11,39	22.318
2005	TR(GK)	2.658	11,67	22.778
2006	TR(GK)	2.732	11,73	23.284
2007	TR(GK)	2.792	11,77	23.719
2008	TR(GK)	3.153	13,24	23.807
2009	TR(GK)	1.808	7,59	23.818
2010	TR(GK)	1.854	7,47	24.828
2004	TR6	386	12,03	3.209
2005	TR6	476	15,23	3.126
2006	TR6	517	16,47	3.139
2007	TR6	582	18,42	3.160
2008	TR6	678	21,46	3.160
2009	TR6	450	14,42	3.120
2010	TR6	450	21,71	2.073

Kaynak: TÜİK, 2011(a).

Tarımsal üretim örüntüleri ile benzer şekilde iki bölgenin istihdam örüntülerinde de önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Bunlar tekrar özetlenecek olursa;

- TR6 bölgesinde tarım istihdamı 2004 yılından itibaren düzenli bir biçimde artış göstermektedir,
- TR6 bölgesinde istihdam edilen ücretli tarım işçisi sayısının TR(GK) bölgesinde istihdam edilen ücretli işçi sayısının yarısına yaklaşması ve 2004 yılından bugüne gösterdiği gelişme hızı, TR6 bölgesinde TR(GK) bölgesine kıyasla daha hızlı bir 'işçileşme' süreci yaşandığını göstermektedir,
- TR6 bölgesinde nitelsiz tarım işçilerinin toplam tarım istihdamındaki ağırlığı, işçileşme sürecinin sadece doğrudan değil, dolaylı yollardan da hızlı biçimde gerçekleştiğinin bir göstergesi olarak görülebilir,
- Tüm ülkede, tarımsal üretim süreçlerine makine operatörü olarak dahil olan işgücünün 1/3'ünün TR6 bölgesindeki tarımsal işletmelerde bulunması, yüksek işgücü niteliği isteyen makinelerin bölgedeki yoğunlaşmasına işaret ediyor olabilir,
- Tüm Türkiye'de 25 kişiden fazla kişi istihdam eden tarımsal işletmelerde istihdam edilenlerin yarıya yakını TR6 bölgesindeki işletmelerde istihdam edilmektedir; bu da bölgedeki 'büyük çiftçilik' olgusunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir,
- TR6 bölgesinde tarım işgücü piyasasında, TR(GK) bölgesine kıyasla daha yüksek bir hareketlilik göze çarpmaktadır. Aynı yıllarda işgücünün bir kısmı tarımsal üretim süreçlerine dahil olurken, bir kısmı tarımsal üretim süreçlerinden dışlanmaktadır.

Çalışmanın 'Giriş' kısmında önerilen yöntem uyarınca, bu bölüm, iki bölge olarak kabul edilen Akdeniz bölgesi ile Türkiye'nin geri kalanı hakkında belirli başlıklar ile ilgili karşılaştırmaya yapmayı amaçlamıştır. Çalışmanın devamında, bu karşılaştırma ile edilen çok genel gözlemler ışığında, tarım istihdamına yönelik geliştirilen temel yaklaşımların yeterliliği ile ilgili bazı sorular sorulacaktır.

3. Sonuç: Sorular ve Gereksinim

Çeşitli çalışmaların da belirttiği gibi, işgücü siyasalarının temel amacı, iktisattaki dönüşümlere bağlı olarak yeni istihdam yaratmaktır (DPT – ÖİK 662, 2007). Bu cümle, 2002 sonrasında Türkiye’de yaşanan ‘istihdamsız büyüme’ sorunu ile beraber okunduğunda, işgücü ile ilgili çalışmaların temel önceliklerini ‘yeni istihdam üretimi’ olgusuna vermeleri olağanlaşmaktadır. Bu doğrultuda, ‘mevzuat hantallığı’, ‘işgücü piyasası üzerindeki kamu kaynaklı mali yük’ ya da ‘işveren kesimi talebi ile işgücü kesimi arzı arasındaki uyumsuzluk’ şeklindeki değerlendirmeler önem kazanmaktadır. Ancak yeni istihdam yaratma aceleciliğinin çeşitli eksikler doğurma olasılığı bulunmaktadır. ‘Yeni istihdam’ olgusunun yanı sıra, işgücü siyasalarından aynı zamanda sosyal güvenlik ağının genişletilmesi, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, toplu pazarlık süreçlerinin yürütülebilmesi için kurumsal altyapı oluşumunun teşvik edilmesi gibi konularda da uygulamalar geliştirmesi beklenmektedir. Tunalı’nın dediği gibi, ‘istihdam stratejisine ihtiyaç vardır’ (Tunalı, 2010:12); ancak bu stratejinin temel bileşenlerinin tanımlanmasına da ayrıca gereksinim duyulmaktadır.

Bu çerçevede tarım işkolunun nasıl değerlendirmesi gerektiği ise ayrı bir tartışma konusudur. Daha önce de belirtildiği gibi tarım işkolu, işgücü piyasaları ilgili çalışmalarda büyük ölçüde tarımdan kopan işgücü temelinde değerlendirilmektedir. Ancak tarım istihdamındaki sürekli düşüş ülkenin her coğrafyasında yaşanmamaktadır. Aksine TR6 örneğinde görüldüğü gibi, tarım istihdamı artışının düzenli bir hal kazandığı bir bölge ile de karşılaşılabilir. Aynı zamanda gerek söz konusu bölgede, gerekse ülkenin geri kalanında etkinlik gösteren tarımsal işletmelerde hızlı bir ‘işçileşme’ sürecinin yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu gelişme, işgücü piyasaları ile ilgili çalışmaların, tarım istihdamının içsel dinamikleri ile ilgili öneriler geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda tarım işçilerinin, ‘sosyal güvenlikleri’, ‘çalışma saatlerinin denetlenmesi’, ‘örgütlenme zeminleri’, ‘ücret pazarlığı süreçlerine katılımları’, ‘eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi’, ‘meslek içi eğitimleri’ gibi olgular ilk akla gelen konulardır.

Tarımsal üretim süreçlerinde yaşanan doğrudan ve de dolaylı işçileşme sürecine ya da tarım istihdamının içsel ve coğrafi dinamiklerine ilgisiz kalmak, sadece işgücü piyasaları ile ilgili çalışma alanında bir boşluğun doğmasına neden olmayacaktır. Kırsal dönüşümü anlama iddiasında bulunan ya da neoliberal dönemde akademinin sınıflara karşı kör olduğu savındaki çalışmalar için de benzer bir boşluk tehlikesi bulunmaktadır.

Bernstein ve Byres, kırsal alanda sınıf oluşumunu konu alan çalışmalarda, Chayanov’un simgeselliğine ve tezlerinin ağırlığına dikkat çekmektedirler (Bernstein ve Byres, 2001:7). Bu doğrultuda, Chayanov’un köylülerin ‘bağımsız bir sınıf olduğu’ (Chayanov,1991:18) ve ‘kendi kendilerini sömürdükleri’ (Chayanov,1966’tan aktaran Bernstein, 2009(a):59) şeklindeki tezleri, yazında geliştirilen tartışmaların temel hareket noktasını oluşturmuştur. Söz konusu tezlerin temelinde, tarımsal üretim süreçlerinde kullanılan aile emeğinin eziciliği bulunmaktadır. Bu doğrultuda, tarımsal üretim süreçlerine dahil olan köylüler arasındaki farklılık geleneksel sınıf kimlikleri üzerine kurulmamış, ‘toprak büyüklüğü’ ve ‘pazarlanan ürün hacmi’ ile buna bağlı olarak elde edilen ‘gelir’, köylüler arasındaki farklılaşmayı değerlendirebilmek için kullanılmıştır (Cousins, 2009:8).

Günümüzde de kırsal alandaki sınıf oluşumu ile ilgili tezlerin hemen hepsinde, köylünün kendi içinde sınıfsal ayrımlara uğramadığı ve tek bir sınıf olduğu şeklindeki vurgu, alandaki hakimiyetini devam ettirmektedir. Nitekim köylü hareketlerinin en büyüğü olan La Via Campesina hakkındaki bir çalışma, ‘hareketin zaman zaman çıkarları farklılaşabilen, topraksız insanları, tarım işçilerini ve çiftçileri, yerli ya da yabancı köylüleri bir araya getirdiğini’ (Martinez-Torrez ve Rosset, 2010:155) belirtmektedir. Çıkar çatışmasından çok farklılığa vurgu yapan bu çerçeve, Brass tarafından ‘halk hareketlerini sınıf dışı biçimlerde bilinçlendirmek’ şeklinde tanımlanmakta ve bunun ‘popülizmin siyasi rolü’ olduğu iddia etmektedir (Brass, 2000:15). Kırsal alanlar ile ilgili tartışmalardaki popülizm ile gönderme yapılan, sınıf-dışı temelde, çeşitli aktörlerin - devlet, girdi sanayi, finans kesimi vb. uygulamalarına gösterilen muhalefet ile küçük köylü ekonomisine dönüş yönündeki arzudur (Bernstein, 2009(a):68).

Benzeri eğilimler ile Türkiye yazınında da karşılaşılmaktadır. 2002 sonrası dönemde uygulanan siyasaların etkisi, ‘kırsallıkta dönüşüm’ (Günaydın, 2010) ya da ‘kırsal dönüşüm’ (Çalışkan, 2010) gibi söylemlerle incelenmekte, temel vurgu üreticilerin süreçte yaşadığı zorluklar üzerine kurulmakta, üretim süreçlerinde meydana gelen sınıfsal ayrımlar göz ardı edilmektedir. Bu çalışmaların doğruluğunu tartışmak bu çalışmanın ilgi alanı dışındadır; ama yeterliliği ile ilgili kuşku duyulmasına neden olacak yeterli istatistiksel bilgi elde bulunmaktadır. Bir yanda yaşanan doğrudan işçileşme süreci, köylülüğün ya da üreticiliğin tek bir sınıf olmadığını açıkça göstermektedir. Bu işçileşme sürecini sadece büyük şirketlerin tarıma yaptığı yeni yatırımlarla

açıklama olanağı bulunmamaktadır; veri, 1-9 kişilik tarım işletmelerinde de ücretli işçi kullanıldığını kanıtlamaktadır. Yaşanan dolaylı işçileşme süreci ise aile arasındaki eşitsiz konumlara işaret etmektedir. Ailenin belirli üyeleri, tarımsal üretim süreçlerine sadece 'işgücü' olarak katılabilmekte, üretim ve üretim sonrası süreçlerdeki temel karar alma mekanizmalarında karar sahibi olamamaktadırlar. Söz konusu durumun, bölüşüm aşamasında da geçerli olması büyük olasılıktır.

Keyder ve Yenal, 1990'larla birlikte köy çalışmalarının yazında etkisinin azaldığını, ortaya çıkan boşluğun gazete haberleri ve de istatistiklerle doldurulmaya çalışıldığını belirtmektedirler (Keyder ve Yenal, 2010:22). Kuşkusuz tarım istihdamının içsel dinamiklerinin ya da tarımsal üretim süreçlerindeki sınıfsal oluşumun, tek başına istatistiki verilere bakılarak anlaşılması çok olanaklı değildir. Ancak HİA verileri temel yaklaşımların yeterliliği ile ilgili bazı sorular sorulabilmesine imkan vermektedir. Bu doğrultuda ilk olarak akla gelen, işgücü piyasaları ile ilgili çalışmaların, tarım işkolunu sadece tarımdan çözülen işgücü temelinde değerlendirilmesinin ya da istihdam artışını sadece 'olağandışı' etmenlerle açıklama eğiliminin yetersiz kalabilme olasılığıdır. İkinci olarak ise makro-iktisadi yapılanma süreçlerini, tarımsal üretim sürecine dahil olanlar arasındaki farklılaşmadan bağımsız incelemek, bütün araştırma alanının sadece 'ideolojik olarak cazip bulabileceğimiz (örneğin, 'küçük güzeldir'e karşı 'büyük çirkindir' ya da erdemli köylü aile çiftçiliğine karşı ahlaksız tarım şirket işletmeciliği) öyküler' (Bernstein, 2009(b):21) tarafından doldurulması riskini taşımaktadır. Bu sebeple bu çalışma, işgücü piyasaları ile ilgilenen araştırmacılara ön yargılarına kırmaları için, kırsal dönüşümü anlama çabasındaki araştırmacılar için de 'kapitalist dünyada ne varsa bunları, sermayenin çıkarlarına hizmet ediyor diye düşünmek ile var olan nelerin kapitalist sosyal ilişkilerin sonucu olarak oraya çıktığını araştırmak arasındaki önemli bir fark' (Bernstein, 2009(b):144) olduğunu hatırlatmak için yapılan bir çağrıdır.

Kaynakça

- Bernstein H. ve T. J. Byres (2001), From Peasant Studies to Agrarian Change, *Journal of Agrarian Change* Vol.1 No.1, January 2001, sf.1-36
- Bernstein, H. (2009(a)), V.I. Lenin and A.V. Chayanov: looking back, looking forward, *The Journal of Peasant Studies*, Vol.36. No.1 January 2009, sf. 55-81
- Bernstein, H. (2009(b)), *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*, [Çev.] Köymen, O, İstanbul, Yordam
- Brass, T. (2000), *Peasants, Populism and Postmodernism: The Return of the Agrarian Myth*, Londra, Frank Cass
- Chayanov, A.V. (1966), *The Theory of Peasant Economy*, [Ed] Thorner, D., Kerblay, A. ve R. E. F. Smith, Homewood, Illionis, Richard Irwin for the America Economic Association
- Cahaynov A. V. (1991), *The Theory of Peasant Co-operatives*,[Çev.] Ben, D. W., Colimbus, Ohio State University Press
- Cousins, B. (2009), *What is a 'smallholder'?: Class-analytic perspectives on small-scale farming and agrarian reform in South Africa*, PLAAS Working Paper 16
- Çalışkan, K. (2010), Köyler Dertli Kır Bitiyor, *Radikal*, 05.12.2010
- DPT - ÖİK 662(2007), 9. Kalkınma Planı İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, DPT
- DPT - OİK 590 (2001), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Nitelikli İnsan Gücü, Meslek Standartları Düzeni ve Sosyal Sermaye Birikimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, DPT
- Günaydın, G. (2010), *Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm: Politika Transferi Süreci/AB ve Türkiye*, Ankara, Tan
- Gürsel S. ,İmamoğlu, Z. Ve T. Zeydanlı (2010), *Tarımda İstihdam Bilmecesi*, Betam Araştırma Notu 10/95
- İlkkaracan İ. ve İ. Tunalı (2010), Agricultural Transformation and the Rural Labour Market in Turkey, [Ed] Karapınar, B., Adaman, F. Ve G. Özertan, *Rethinking Structural Reform in Turkish Agriculture*, New York, Nova, sf.105-48
- Karasaban (2010), *Çiftçinin Neoliberalizmle İmtihanı, Harican İslamoğlu ve Abdullah Aysu Tartışıyor: Ne Olacak Tarımın Hali?* www.karasaban.net, indirilme tarihi: 05.12.2010
- Keyder Ç. ve Z. Yenal (2010), Rural Transformation Trends and Social Policies in Turkey in the Post-Developmentalist Era, [Ed] Karapınar, B., Adaman, F. Ve G. Özertan, *Rethinking Structural Reform in Turkish Agriculture*, New York, Nova, sf.11-28
- Koçak, H. (2007), Türkiye'de 1988-2003 Eğilimlerine Genel Bakış, *Praksis* 16, sf.171-93
- Kuznets, C. T. (1986), *Modern Economic Growth: Rate, Structure, and Spread*, New Haven, CT, Yale University Press
- Martinez-Torrez M. ve P. M. Rosset (2010), La Via Campesina: the birth and evolution of a transnational social movement, *The Journal of Peasant Studies* Vol. 37. No.1, January 2010, sf. 149-75
- McMicheal, P. (2006), Reframing development: global peasant movements and the new agrarian question, *Canadian Journal of Development Studies*, Volume 7 Issue 4, sf.471-83

Olhan E. ve H. Arısoy (2007), The Impact of Custom Union Agreement on Turkey's Foreign Trade, [Ed] Koveos, P.E., *Critical Issues for the 21st Century Global Economy: Economics, Finance, Manegement& Entrepreneurship*, Atina, Atiner, sf. 147-60

Özkaya, T. (2007), Tohumda Tekelleşme ve Etkileri, *Tarım Ekonomisi Dergisi* Cilt:13 Sayı, 1,2, sf. 39-48

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı (2011), *Kırsal Kalkınma Planı (2010-2013)*, Ankara, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı

Timmer, C. P. (1988), The Agricultural Transformation, Chenery, [Ed.] H. Ve T. N. Srinivasan, *Handbook of Development Economics*, Elseiver, sf. 275-328

TÜİK (2010(a)), Bitkisel Üretim İstatistikleri Veri Tabanı, www.tuik.gov.tr

TÜİK (2010(b)), Hayvancılık İstatistikleri Veri Tabanı, www.tuik.gov.tr

TÜİK (2011(a)), İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, www.tuik.gov.tr

TÜİK (2011(b)), Ulusal Hesaplar Veri Tabanı, www.tuik.gov.tr

TÜİK (2011(c)), Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, www.tuik.gov.tr

Tunalı, İ. (2010), İşgücü Piyasasında Köklü Sorunlar ve Politika Seçenekleri, *Türkiye İstihdam Politikası Konferansı*, 18.Aralık.2010

TZOB (2010), *Aralık Ayı Yağışları Çiftçinin Yüzünü Güldürdü, Tarım Sektörü Ülkemiz İçin Halen Önemli Bir İstihdam Deposudur*, 19.Aralık.2010 tarihli Basın Bülteni

EK TABLOLAR

Ek Tablo 1. TR(GK) - TR(GK) 6 Tarımsal Alan Kullanımı, 2004-2009 (dekar)

Yıl		Toplam	Tarla	Nadas	Sebze	Meyve
2004	TR(GK)	239.912.460	161.732.660	47.704.550	6.406.960	24.068.290
2005	TR(GK)	239.840.310	161.850.310	47.072.440	6.449.210	24.468.350
2006	TR(GK)	232.816.870	156.176.436	45.385.726	6.156.541	25.098.167
2007	TR(GK)	224.230.406	152.968.883	40.601.013	5.839.195	24.821.315
2008	TR(GK)	220.641.293	148.565.852	41.093.750	5.973.159	25.008.532
2009	TR(GK)	218.749.484	146.265.317	41.938.648	5.778.560	24.766.959
2004	TR6	26.019.320	19.365.910	1.859.230	1.645.410	3.148.770
2005	TR6	26.226.840	19.633.460	1.689.200	1.607.970	3.296.210
2006	TR6	25.945.840	19.422.160	1.522.680	1.610.550	3.390.450
2007	TR6	24.643.529	17.657.785	1.588.460	1.569.806	3.827.478
2008	TR6	24.410.932	17.250.181	1.498.147	1.635.523	4.027.081
2009	TR6	24.197.324	17.093.224	1.290.980	1.635.851	4.177.269

Kaynak: TÜİK, 2010(a).

Ek Tablo 2. TR(GK) - TR(GK) 6 Tarımsal Alan Kullanımı, 2004-2009 (%)

Yıl		Tarla	Nadas	Sebze	Meyve
2004	TR(GK)	67,41	19,88	2,67	10,03
2005	TR(GK)	67,48	19,63	2,69	10,2
2006	TR(GK)	67,08	19,49	2,64	10,78
2007	TR(GK)	68,22	18,11	2,6	11,07
2008	TR(GK)	67,33	18,62	2,71	11,33
2009	TR(GK)	66,86	19,17	2,64	11,32
2004	TR6	74,43	7,15	6,32	12,1
2005	TR6	74,86	6,44	6,13	12,57
2006	TR6	74,86	5,87	6,21	13,07
2007	TR6	71,65	6,45	6,37	15,53
2008	TR6	70,67	6,14	6,7	16,5
2009	TR6	70,64	5,34	6,76	17,26

Kaynak: TÜİK, 2010(a).

Ek Tablo 3. TR(GK) - TR(GK) 6 Tarımsal Alan Kullanımı, 2004-2009 (2004=100)

Yıl		Toplam	Tarla	Nadas	Sebze	Meyve
2004	TR(GK)	100	100	100	100	100
2005	TR(GK)	99,97	100,07	98,67	100,66	101,66
2006	TR(GK)	97,04	96,56	95,14	96,09	104,28
2007	TR(GK)	93,46	94,58	85,11	91,14	103,13
2008	TR(GK)	91,97	91,86	86,14	93,23	103,91
2009	TR(GK)	91,18	90,44	87,91	90,19	102,9
2004	TR6	100	100	100	100	100
2005	TR6	100,8	101,38	90,85	97,72	104,68
2006	TR6	99,72	100,29	81,9	97,88	107,68
2007	TR6	94,71	91,18	85,44	95,41	121,55
2008	TR6	93,82	89,07	80,58	99,4	127,89
2009	TR6	93	88,26	69,44	99,42	132,66

Kaynak: TÜİK, 2010(a).

Ek Tablo 4. TR(GK) - TR(GK) 6 Niteliklerine Göre Örtüaltı Üretim Alanları, 2004-2009 (Dekar)

Yıl		Toplam alan	Cam sera	Plastik sera	Yüksek tünel	Alçak tünel
2004	TR(GK)	61.579	5.276	33.895	11.389	11.019
2005	TR(GK)	62.313	5.397	33.012	13.201	10.703
2006	TR(GK)	63.456	5.323	31.390	15.273	11.470
2007	TR(GK)	67.342	6.932	35.464	13.154	11.792
2008	TR(GK)	70.880	6.999	38.128	15.801	9.952
2009	TR(GK)	85.421	7.023	35.199	25.388	17.811
2004	TR6	416.160	66.419	135.362	54.853	159.526
2005	TR6	405.227	60.030	138.031	53.715	153.451
2006	TR6	405.625	63.030	150.964	54.561	137.070
2007	TR6	426.897	68.861	159.716	52.153	146.167
2008	TR6	471.278	75.254	173.552	51.159	171.313
2009	TR6	481.759	75.909	184.987	51.658	169.205

Kaynak: TÜİK, 2010(a).

Ek Tablo 5. TR(GK) - TR(GK) 6 Bitkisel Üretim Verileri, 2004-2009 (Ton)

Yıl		Tarla ürünleri	Meyve	Sebze	Toplam
2004	TR(GK)	62.807.524	9.295.420	18.101.743	90.204.687
2005	TR(GK)	66.806.591	10.741.913	18.952.144	96.500.648
2006	TR(GK)	68.523.089	10.704.812	18.096.774	97.324.675
2007	TR(GK)	62.026.913	10.086.685	17.637.535	89.751.133
2008	TR(GK)	65.558.363	11.188.928	19.002.890	95.750.181
2009	TR(GK)	72.190.013	11.497.908	18.311.335	101.999.256
2004	TR6	7.307.923	4.819.439	7.122.667	19.250.029
2005	TR6	8.323.788	5.232.740	7.402.580	20.959.108
2006	TR6	8.364.352	5.474.172	7.670.420	21.508.944
2007	TR6	7.978.085	5.462.269	7.918.592	21.358.946
2008	TR6	8.510.619	5.576.870	8.108.005	22.195.494
2009	TR6	7.875.908	6.228.595	8.363.812	22.468.315

Kaynak: TÜİK, 2010(a).

Ek Tablo 6. TR(GK) - TR(GK) 6 Bitkisel Üretim Verileri, 2004-2009 (%)

		Tarla ürünleri	Meyve	Sebze
2004	TR(GK)	69,63	10,30	20,07
2005	TR(GK)	69,23	11,13	19,64
2006	TR(GK)	70,41	11,00	18,59
2007	TR(GK)	69,11	11,24	19,65
2008	TR(GK)	68,47	11,69	19,85
2009	TR(GK)	70,78	11,27	17,95
2004	TR6	37,96	25,04	37,00
2005	TR6	39,71	24,97	35,32
2006	TR6	38,89	25,45	35,66
2007	TR6	37,35	25,57	37,07
2008	TR6	38,34	25,13	36,53
2009	TR6	35,05	27,72	37,22

Kaynak: TÜİK, 2010(a).

Ek Tablo 7. TR(GK) - TR(GK) 6 Küçükbaş Hayvan Varlığı ve Hayvansal Üretim (2004-2009)

Yıl	Toplam (baş)	Sağlan hayvan sayısı (baş)	Süt (Ton)	Süt verim (kg/baş)	Kesilen hayvan sayısı toplam (baş)	Et toplam (ton)	Et verim (kg/baş)	Deri toplam (adet)
2004	TR(GK) 28.547.215	11.093.910	904.296	81,51	3.950.326	69.438	17,58	4.269.857
2005	TR(GK) 28.595.449	11.280.190	916.870	81,28	4.248.127	74.785	17,60	4.588.680
2006	TR(GK) 29.072.999	11.429.508	929.711	81,34	4.897.190	82.899	16,93	5.298.401
2007	TR(GK) 28.872.475	11.285.990	914.645	81,04	6.694.398	121.322	18,12	7.145.146
2008	TR(GK) 26.968.714	10.628.494	860.903	81,00	5.671.720	96.985	17,10	6.128.575
2009	TR(GK) 24.449.659	10.304.756	837.962	81,32	3.933.275	72.623	18,46	4.239.741
2004	TR6 3.263.877	1.301.854	126.506	97,17	554.159	10.576.83	19,09	590.731
2005	TR6 3.226.340	1.312.894	126.766	96,55	585.920	11.348,30	19,37	623.412
2006	TR6 3.187.207	1.237.029	118.729	95,98	669.267	13.132,43	19,62	711.449
2007	TR6 2.876.176	1.087.626	105.429	96,93	990.816	20.337,25	20,53	1.032.963
2008	TR6 2.599.438	1.011.365	95.539	94,46	684.708	13.505,68	19,72	724.644
2009	TR6 2.428.134	933.924	88.467	94,73	670.115	13.684,79	20,42	713.081

Kaynak: TÜİK, 2010(b).

Ek Tablo 8. TR(GK) - TR6 Büyükbaş Hayvan Varlığı ve Hayvansal Üretim (2004-2009)

Yıl	Toplam	Sağlan hayvan sayısı (baş)	Süt (Ton)	Süt verim (kg/baş)	Kesilen hayvan sayısı toplam (baş)	Et toplam (ton)	Et verim (kg/baş)	Deri toplam (adet)
2004	TR(GK) 9.410.304	3.590.462	8.742.498	2.434,92	1.723.226	339.862	197,22	1.864.048
2005	TR(GK) 9.808.897	3.689.974	9.076.597	2.459,80	1.493.651	295.047	197,53	1.630.176
2006	TR(GK) 10.123.051	3.865.747	9.854.719	2.549,24	1.630.878	317.009	194,38	1.781.324
2008	TR(GK) 10.237.660	3.901.200	10.254.734	2.628,61	1.859.770	398.914	214,50	2.021.371
2008	TR(GK) 10.073.411	3.750.456	10.210.604	2.722,50	1.588.267	337.289	212,36	1.735.344
2009	TR(GK) 9.906.161	3.786.060	10.468.863	2.765,11	1.366.151	297.222	217,56	1.491.083
2004	TR6 762.942	324.622	906.106	2.791,26	143.181	27.087	189,18	156.192
2005	TR6 822.508	346.328	987.663	2.851,81	145.740	28.211	193,57	159.784
2006	TR6 848.829	358.738	1.048.940	2.923,97	129.777	25.471	196,26	142.269
2007	TR6 883.798	358.700	1.054.981	2.941,12	153.753	35.037	227,88	167.920
2008	TR6 872.828	361.226	1.075.994	2.978,73	155.091	34.663	223,50	169.982
2009	TR6 905.004	379.449	1.146.893	3.022,52	140.779	29.069	206,49	154.165

Kaynak: TÜİK, 2010(b).

Ek Tablo 9. TR(GK) - TR6 Bölgesel GSKD ve Tarım İşkolunun Oranı, 2004-2008
(Milyon TL) (%)

Yıl		GSKD	Tarım	Yıl		Tarım
2004	TR(GK)	443.301	43.980	2004	TR(GK)	9,92
2005	TR(GK)	511.546	49.886	2005	TR(GK)	9,75
2006	TR(GK)	599.116	51.453	2006	TR(GK)	8,59
2007	TR(GK)	675.347	51.799	2007	TR(GK)	7,67
2008	TR(GK)	765.642	58.870	2008	TR(GK)	7,69
2004	TR6	51.583	9.018	2004	TR6	17,48
2005	TR6	60.169	10.828	2005	TR6	18,00
2006	TR6	69.303	11.210	2006	TR6	16,17
2007	TR6	79.038	12.532	2007	TR6	15,86
2008	TR6	88.943	13.405	2008	TR6	15,07

Kaynak: TÜİK, 2011(c).

Ek Tablo 10. TR(GK) - TR6 Seçilmiş Ürünlerde Dış Ticaret, 2004-2010 (\$)

Yıl	NUTS Kodu	ISIC	ISIC adı	İhracat	İthalat
2004	TR(GK)	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	563.788.754	1.744.487.566
2004	TR(GK)	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	85.072.421	42.698.141
2004	TR(GK)	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	1.084.870.459	251.783.628
2004	TR(GK)	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	2.085.101	5.586.843
2004	TR(GK)	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	34.775.702	24.055.007
2004	TR(GK)	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	8.206.358	221.929.777
2004	TR(GK)	500	Balıkçılık	100.818.351	7.740.525
2004	TR(GK)	Toplam		1.879.617.146	2.298.281.487
2005	TR(GK)	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	708.028.565	1.640.521.761
2005	TR(GK)	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	91.385.466	54.394.368
2005	TR(GK)	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	1.574.193.543	265.001.938
2005	TR(GK)	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	238.977	12.969.413
2005	TR(GK)	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	30.852.160	25.413.258
2005	TR(GK)	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	8.603.614	248.181.190
2005	TR(GK)	500	Balıkçılık	134.911.592	24.091.574
2005	TR(GK)	Toplam		2.548.213.917	2.270.573.502
2006	TR(GK)	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	902.093.901	1.616.879.118
2006	TR(GK)	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	133.688.114	72.290.314

2006	TR(GK)	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	1.334.985.352	285.866.295
2006	TR(GK)	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	4.377.845	12.446.596
2006	TR(GK)	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	27.393.275	20.260.080
2006	TR(GK)	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	7.035.880	257.320.313
2006	TR(GK)	500	Balıkçılık	125.509.340	31.959.575
2006	TR(GK)	Toplam		2.535.083.707	2.297.022.291
2007	TR(GK)	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	754.273.612	2.891.359.518
2007	TR(GK)	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	202.250.613	87.627.770
2007	TR(GK)	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	1.456.506.500	384.192.269
2007	TR(GK)	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	1.076.284	25.487.479
2007	TR(GK)	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	73.366.263	30.405.857
2007	TR(GK)	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	6.520.966	277.184.206
2007	TR(GK)	500	Balıkçılık	149.012.182	30.358.442
2007	TR(GK)	Toplam		2.643.006.420	3.726.615.541
2008	TR(GK)	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	708.092.269	4.480.767.367
2008	TR(GK)	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	265.886.571	113.641.738
2008	TR(GK)	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	1.414.609.302	459.559.175
2008	TR(GK)	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	5.524.227	31.446.681
2008	TR(GK)	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	122.395.944	39.813.266
2008	TR(GK)	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	6.675.679	229.153.178
2008	TR(GK)	500	Balıkçılık	228.190.848	40.154.051
2008	TR(GK)	Toplam		2.751.374.840	5.394.535.456
2009	TR(GK)	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	937.596.945	2.927.749.179
2009	TR(GK)	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	276.350.959	94.913.910
2009	TR(GK)	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	1.405.167.480	462.345.350
2009	TR(GK)	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	12.707.571	27.150.351
2009	TR(GK)	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	131.246.294	31.463.467
2009	TR(GK)	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	6.997.501	139.207.517
2009	TR(GK)	500	Balıkçılık	170.166.165	30.935.208
2009	TR(GK)	Toplam		2.940.232.915	3.713.764.982
2010	TR(GK)	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	992.075.118	3.954.112.361
2010	TR(GK)	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	338.337.990	105.235.306
2010	TR(GK)	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	1.688.253.287	535.248.807
2010	TR(GK)	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	721.724	320.552.541

2010	TR(GK)	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	162.989.483	42.161.356
2010	TR(GK)	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	10.008.947	187.625.076
2010	TR(GK)	500	Balıkçılık	133.540.128	32.799.151
2010	TR(GK)	Toplam		3.325.926.677	5.177.734.598
2004	TR6	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	178.932.628	400.460.810
2004	TR6	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	163.145.641	27.021.470
2004	TR6	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	406.195.199	21.250.269
2004	TR6	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	802.087	9.156.412
2004	TR6	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	6.160.365	1.239.066
2004	TR6	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	7.742.274	7.722.857
2004	TR6	500	Balıkçılık	2.300.061	127.139
2004	TR6	Toplam		765.278.255	466.978.023
2005	TR6	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	165.704.980	462.222.393
2005	TR6	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	221.179.966	34.418.019
2005	TR6	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	518.357.953	38.943.254
2005	TR6	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	93.270	6.994.711
2005	TR6	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	3.995.897	944.295
2005	TR6	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	6.179.987	11.360.826
2005	TR6	500	Balıkçılık	4.588.727	141.301
2005	TR6	Toplam		920.100.780	555.024.799
2006	TR6	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	240.022.412	548.024.252
2006	TR6	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	243.441.608	39.351.802
2006	TR6	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	574.063.268	32.926.800
2006	TR6	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	117.537	5.088.101
2006	TR6	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	6.447.232	1.211.571
2006	TR6	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	6.872.626	10.703.610
2006	TR6	500	Balıkçılık	5.348.803	667.637
2006	TR6	Toplam		1.076.313.486	637.973.773
2007	TR6	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	207.749.104	817.006.417
2007	TR6	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	341.367.772	50.827.687
2007	TR6	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	667.316.277	59.039.264
2007	TR6	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	0	4.282.951
2007	TR6	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	5.540.764	2.557.627
2007	TR6	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	9.244.565	10.605.580
2007	TR6	500	Balıkçılık	9.240.287	576.767

2007	TR6	Toplam		1.240.458.769	944.896.293
2008	TR6	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	197.508.032	890.485.949
2008	TR6	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	408.109.416	58.270.497
2008	TR6	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	788.661.861	69.755.312
2008	TR6	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	19.962	5.112.739
2008	TR6	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	12.818.857	2.490.198
2008	TR6	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	6.408.875	11.418.231
2008	TR6	500	Balıkçılık	12.139.167	971.321
2008	TR6	Toplam		1.425.666.170	1.038.504.247
2009	TR6	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	216.770.923	770.854.396
2009	TR6	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	405.272.476	54.756.757
2009	TR6	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	936.218.427	74.977.610
2009	TR6	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	103.488	3.246.988
2009	TR6	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	15.345.674	625.904
2009	TR6	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	3.704.801	6.547.397
2009	TR6	500	Balıkçılık	18.824.085	281.850
2009	TR6	Toplam		1.596.239.874	911.290.902
2010	TR6	111	Tahıl ve başka yerde sınıflandırılmamış bitkisel ürünler	229.603.407	1.144.519.434
2010	TR6	112	Sebze, bahçe ve kültür bitkileri ürünleri	444.779.037	61.765.135
2010	TR6	113	Meyveler, sert kabuklular, içecek ve baharat bitkileri	1.056.561.190	89.556.092
2010	TR6	121	Sığır, koyun, keçi, at, eşek, bardo, katır v.b.	0	7.443.393
2010	TR6	122	Başka yerde sınıflandırılmamış hayvanlar ve hayvansal ürünler	11.037.734	922.285
2010	TR6	200	Ormancılık ve tomrukçuluk	5.472.229	7.753.052
2010	TR6	500	Balıkçılık	22.476.327	523.110
2010	TR6	Toplam		1.769.929.924	1.312.482.501

Kaynak: TÜİK, 2011(b).

TÜRKİYE’DE FARKLI BÖLGESEL GELİŞME PERFORMANSLARI ÜZERİNE BİR VERİ ZARFLAMA ANALİZİ (2004-2008)*

Doç. Dr. Seyit Köse
Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur Eser
Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Fatih Konur
Abant İzzet Baysal Üniversitesi**

Özet

Bu çalışmanın ana amacı, Türkiye’de düzey-2 bölgelerinin ölçeklerini ve kaynaklarını görece ne ölçüde etkin kullanabildiklerini, dolayısıyla katma değerlerini potansiyellerine ne derece yakın büyütebildiklerini Veri Zarflama Analizi ile incelemektir. Bu çerçevede, genel istihdam yanında, istihdamın sektörel dağılımı, beşeri sermaye, kamu altyapı yatırımları, girişimcilik, yenilikler, teknoloji düzeyi ve ihracat girdilerindeki gelişmelerin kişi başına gayri safi katma değerinin büyümesi üzerindeki etkisi yoluyla bölgelerin ekonomik performansı değerlendirilmektedir. Ayrıca sözkonusu girdilerin hangilerindeki değişmelerin bölgelerarası performans farklılıklarını açıklamakta anlamlı olduklarını doğrusal regresyon tahmini ile incelenmektedir. Sonuç olarak, yükseköğretim mezunu ve hizmetler sektöründe istihdam edilenler gelişmiş bölgelerin büyümelerine en büyük katkıda bulunurken; ilköğretim ve ortaöğretim mezunu sanayide istihdam edilenler ve kamu altyapı yatırımlarındaki gelişmeler ise geri kalmış bölgelerin büyümelerine en önemli katkıyı sağlamıştır. Genelde beşeri sermayenin, sanayide istihdamın ve kamusal altyapının iyileştirilmesi tüm bölgelerin kalkınmasını olumlu etkilemekte iken, ihracattaki gelişme bölgelerin kalkınmasını olumsuz etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel kalkınma, Bölgesel büyüme, Veri zarflama analizi

Jel Kodları: R0, R11, R15

Abstract

Main aim of this study is to investigate to what extent the level-2 regions (NUTS-2) could respectively benefit from scale economies and use their sources efficiently, hence how close they could enlarge the value added with respect to their potentials in Turkey by implementing Data Envelopment Analysis. In this respect, through the impacts of developments in aggregate employment, employments by main sectors, human capital, public infrastructure investments, entrepreneurship, innovations, technology levels and exports on growths of per capita gross value added, the economic performances of the regions are evaluated. Additionally, we investigate through linear regression estimation that variations of which inputs are significant to explain the cross regional performance disparities. In conclusion, as the developments in higher education graduates that employed in services contribute into the growth of developed regions at the highest extent, those in primary school and high school graduates that employed in industry and public infrastructure investments contribute into the growth of less developed regions at the highest extent. In general, development of human capital and its employment in

* Bu çalışma, yakın zamanda tamamlanmış doktora tezinin bir kısmından geliştirilmiştir [Fatih Konur (2011), *Yeni Yaklaşımlar Çerçevesinde Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Analizi*, Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu].

** Yazışmaların yapılacağı adres: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, 14280 Gölköy/Bolu, Tel: 0 374 254 10 00 / 15 09, Faks: 0 374 253 45 21, E-posta: konur_f@ibu.edu.tr

industry and improvement of public infrastructure influence the growth of all over the regions positively, whereas developments in exports influence them in negative way.

Keywords: Regional development, Regional growth, Data envelopment analysis

JEL Code: R0, R11, R15

1. Giriş

Ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımı ve örgütlenmesi endüstriyel üretim sürecinin başından beri eşitsiz olmuştur. Kalkınma süreci ülkeler coğrafyasında eşit, dengeli ve homojen biçimde başlamamış, ekonomik faaliyetler coğrafi olarak hep belirli mekânlarda yoğunlaşmıştır. Kaldor (1970), Hirschman (1958) ve Myrdal (1959) gibi heteredoks kalkınma iktisatçılarının da belirttiği gibi “gelişme her yerde aynı anda ortaya çıkmamış, bazı gelişme kutuplarında değişik yoğunluklarda kendini göstermiştir”. Örneğin, Hirschman (1958) kalkınmanın tarihsel süreci içerisinde, dengesizliklerin sürükleyici rol üstlendiğini vurgulamıştır.

Dünya coğrafyasında bu çok parçalı ve eşitsiz görünüm son çeyrek yüzyıldır giderek artmıştır. Dünya coğrafyasında üretimin büyük kent merkezlerinde yoğunlaşması, bazı kentlerin öne çıkması, ülkelerin refah ve zenginlik seviyeleri arasında farklılıklar yakın dönemin ilgi çekici araştırma konuları arasındadır. Dünya Bankası'nın 2009 yılı raporu ekonomik faaliyetlerin ülkeler arasında ve ülkelerin kendi içindeki eşitsiz dağılımı hakkında yeterince fikir vermektedir (Dünya Bankası, 2009:viii-xix).

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları azaltılmalarına yönelik çeşitli stratejilere ve politikalara azımsanamayacak derecede kaynak ayrılmasına rağmen, dünyadaki ülkelerin büyük bir çoğunluğunda hala önemli boyutlarda bir sorun olmayı sürdürmektedir. Bu sorun, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve bu arada Türkiye'de daha şiddetle devam etmektedir.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) adına hazırlanan bir rapora göre, Marmara Bölgesi ile diğer bölgeler arasında gelişme açığı Ege Bölgesi'nde 5 yıl, Akdeniz Bölgesi'nde 14 yıl iken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 72 yıl, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise 128 yıldır (DPT, 2004:31). Türkiye'de bölgeler arasındaki büyüme ve kalkınma tüm dönemler boyunca eşitsiz ve dengesiz gerçekleşmiştir (Filiztekin, 1998; Berber, Yamak ve Artan, 2000; Karaca, 2004). Bölgeler arasındaki gelişme açığı Tablo 1'de sergilenen bölgelerarasındaki kişi başına gayri safi katma değer (KBGSKD) ve ondaki büyüme oranları farklılıkları ile açık bir şekilde görülmektedir. 2002 yılında oluşturulan İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasını temel alan 26 adet düzey-2 bölgesine (İİBS-2) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 2008 yılında en gelişmiş TR10 Bölgesi (İstanbul) ile en az gelişmiş TRA2 Bölgesi (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) arasındaki gayri safi katma değer (GSKD) farkı 44,9 kattır. Bölgelerin aynı yıla ait cari KBGSKD'leri karşılaştırıldığında, en yüksek rakama sahip TR10 Bölgesi (İstanbul: 18.689 TL) ile en düşük rakama sahip TRB2 Bölgesi (Van, Muş, Bitlis, Hakkari: 4.379 TL) arasındaki fark 4,3 kattır.

Diğer taraftan, 2004-2008 döneminde Türkiye genelinde reel KBGSKD yaklaşık %16,8 oranında artmıştır. Bu dönemde en yüksek büyüme performansını %28,1 ile TRC3 Bölgesi (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) sergilerken, en düşük büyüme performansını %0,8 ile TRC2 Bölgesi (Şanlıurfa, Diyarbakır) göstermiştir. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde yer alan TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) ve TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) bölgelerinin de ülke ortalamasının oldukça altında büyüme oranlarına sahip oldukları görülmektedir. Bu dönemde özellikle TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla), ardından TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) ve TR31 (İzmir) bölgelerinin düşük büyüme oranları dikkat çekmektedir. Bu durum bize kişi başına gelir açısından 2004-2008 döneminde görece fakir Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde yer alan yedi düzey-2 bölgesinden ikisinin –özellikle TRC3 Bölgesinin– Türkiye ortalamasına yakınsadığını, diğerlerinin ise uzaksadığını göstermektedir. Kişi başına geliri görece en hızlı büyüyen diğer beş bölgeden dördü –özellikle TR33 Bölgesi (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)- hızla Türkiye ortalamasına yakınsarken, TR21 Bölgesi (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) ortalamadan hızla uzaklaşmaktadır. Kişi başına geliri görece en yavaş büyüyen beş bölgeden üçü Türkiye ortalamasının altına düşerek uzaksarken, diğer ikisi –TR31 ve TR61 Bölgeleri– sözkonusu ortalamaya doğru gerilemiştir.

Sözkonusu bölgelerarası gelişmişlik ve gelişme farklılıkları çok çeşitli etkenlerden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, elde edilebilen veriler kısıtı altında en önemlileri olduğu düşünülen istihdam yanında, istihdamın sektörel dağılımının, beşeri sermayenin, kamu altyapı yatırımlarının, girişimciliğin, yeniliklerin, teknoloji düzeyinin ve ihracatın ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkilediği varsayılmaktadır. Literatürde söz konusu değişkenler ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi inceleyen yığınla teorik ve ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan öne çıkanları aşağıda özetlenmiştir.

Tablo 1. Düzey-2 Bölgelerinin Cari KBGSKD'leri ve Reel KBGSKD'lerindeki Büyüme Oranları (2004-2008)

Bölge Kodu	Bölge Adı	2004 (cari TL)	2004 Türkiye = 100	2008 (cari TL)	2008 Türkiye = 100	Reel KBGSKD Büyüme Oranı* (2004-2008; %)
TR	Türkiye	7.307	100	12.020	100	16,8
TR10	İstanbul	11.375	156	18.689	155	16,7
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	9.022	123	15.682	130	22,4
TR22	Balıkesir, Çanakkale	6.465	88	11.528	96	24,9
TR31	İzmir	9.448	129	14.817	123	12,1
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	7.618	104	11.626	97	9,3
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	5.789	79	10.575	88	27,3
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	9.923	136	16.630	138	18,7
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	10.286	141	16.990	141	17,3
TR51	Ankara	9.993	137	16.136	134	15,0
TR52	Konya, Karaman	5.567	76	9.239	77	17,7
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	8.661	119	13.236	110	9,5
TR62	Adana, Mersin	5.821	80	9.431	78	15,3
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	4.518	62	7.605	63	19,1
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	5.262	72	8.696	72	17,3
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	5.205	71	8.726	73	18,7
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	7.459	102	11.187	93	7,6
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	5.984	82	8.551	71	2,8
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	5.083	70	8.855	74	22,6
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	5.076	69	9.042	75	24,8
TR A1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	4.260	58	7.071	59	17,7
TR A2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	2.933	40	4.613	38	12,4
TR B1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	4.320	59	7.066	59	16,3
TR B2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	2.688	37	4.379	36	15,9
TR C1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	3.835	52	5.888	49	9,9
TR C2	Şanlıurfa, Diyarbakır	3.404	47	4.770	40	0,8
TR C3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	2.653	36	4.882	41	28,1

Kaynak: TÜİK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler, 2011.

* Bölgelerin reel KBGSKD'lerindeki büyüme oranı 2004-2008 yılları arasındaki doğal logaritma farkı olarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de düzey-2 bölgelerinin ekonomik gelişme performansları arasındaki farklılıkları açıklayabilmek için üretimde ölçek ekonomilerinden ve teknik etkinlikten oluşan toplam etkinlikten ne ölçüde yararlanabildiklerini, girdilerini görece ne derece etkin kullanabildiklerini ve dolayısıyla katma değerlerini ne derece potansiyellerine yakın büyütebildiklerini Veri Zarflama Analizi (VZA) ile incelemektir. Bu çerçevede, istihdamın yanında, istihdamın sektörel dağılımında, beşeri sermayede, kamu altyapı yatırımlarında, girişimcilikte, yeniliklerde, teknoloji düzeyinde ve ihracattaki büyümenin reel KBGSKD’deki büyüme oranı üzerindeki etkisi yoluyla düzey-2 bölgelerinin 2004-2008 yılları arasındaki ekonomik büyüme performansları değerlendirilmektedir. Ayrıca, bölgelere ait sözkonusu değişkenlerin hangilerindeki değişimin bölgelerin KBGSKD’lerindeki büyüme farklılıklarını açıklamakta ne yönde ve ne derece etkili olduğunu anlayabilmek için doğrusal regresyon ilişkisi tahmini yapılmıştır.

Nihayetle, VZA sonuçlarından farklı girdilerdeki değişmelerin farklı bölgelerin performanslarını farklı biçimlerde etkiledikleri gözlemlenirken, doğrusal regresyon sonuçlarından ise sözkonusu girdilerdeki değişmelerin tüm bölgeleri ne yönde ve ne derecede ortak olarak etkiledikleri belirlenmektedir. Beşeri sermayenin geliştirilmesinin, sanayi sektöründe istihdamın, kamusal altyapının iyileştirilmesinin tüm bölgelerin kalkınmasını olumlu etkilemesi bu çalışmadan beklediğimiz sonuçlardan biri iken, ihracattaki gelişmenin bölgelerin kalkınmasını olumsuz etkilemesi ise beklemediğimiz bir sonuç olmuştur. Diğer taraftan, yükseköğretim mezunu ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin gelişmiş bölgelerin büyümelerine, ilköğretim ve ortaöğretim mezunu sanayide istihdam edilenlerin ve kamu altyapı yatırımlarının ise geri kalmış bölgelerin büyümelerine en önemli katkıyı sağlıyor olmaları da beklediğimiz sonuçlardan biridir. Bununla birlikte; girişimcilik, yenilikler ve teknolojiye dayalı sektörlerdeki gelişmelerin bölgelerin büyümelerine katkıları açısından sistematik bir sonucun elde edilememesi bu çalışmanın önemli bir eksikliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Bölgesel Kalkınmada Etkili Olan Faktörler

Lucas (1988) beşeri sermayenin ekonomik kalkınmanın itici gücü olduğunu, literatüre sürükleyici bir katkısı olan öncül bir çalışmada içsel büyüme modeli çerçevesinde açıklamıştır. Literatürde beşeri sermayenin büyüme ile ilişkisini kanıtlayan çeşitli ekonometrik çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin; Young (1995) yaptığı bir çalışmada Doğu Asya’nın yeni sanayileşmiş ülkelerinde (Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan) eğitim seviyesindeki artışın beşeri sermayeyi olumlu etkileyerek verimliliği arttırdığını gözlemlemiştir. Laabas ve Razzak (2011) çalışmalarında gelişmiş ve gelişmekte olan 30 ülkenin 1980-2007 dönemine ait verilerini kullanarak beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada eğitim kalitesindeki değişimlerin büyüme üzerindeki etkisi kurulan içsel büyüme modeli ile sorgulanmıştır. Çalışmada Akdeniz’e kıyaslı olan Mısır, Tunus ve Umman dışındaki Arap ülkelerinde verimlilik artışı üzerinde beşeri sermayenin olumsuz etkisi olduğu; Almanya, Fransa ve İtalya gibi G7 ülkelerinin diğer ülkelere oldukça farklı bir gelişme gösterdiği, beşeri sermayenin büyümeye önemli katkısı olduğu kurulan model sonucunda ulaşılan bulgularla desteklenmiştir.

Kamu harcamalarının bölgesel ekonomik kalkınmayı nasıl olumsuz yönde (Carr, 1989; Ram, 1986) ve nasıl olumlu yönde (Ghali, 1998) etkilediğini açıklayan görüşler ve çalışmalar mevcuttur. Altyapının verimlilik üzerindeki etkisi tartışmalı bir alandır. Üretim-altyapı ilişkisinin teorik çerçevesi Arrow ve Kurz (1970), Holtz-Eakin ve Schwartz (1995), Holtz-Eakin ve Lovely’in (1995) çalışmalarında da görülmektedir. Munnell’e (1992:189-198) göre altyapı, kaynakların kullanılabilirliğini ve verimliliğini artırarak özel sektör için fırsatlar yaratmaktadır. Aschauer (1989, 1990), Munnell (1990), Destefanis ve Sena (2005) çalışmalarında altyapının kamu sermayesi üzerinde olumlu etkileri olduğunu kanıtlamışlar; Holtz-Eakin (1994) ve Garcia-Mila, McGuire ve Porter (1996) ise çalışmalarında üretim ve kamu sermayesi arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu vurgulamışlardır.

Kamu altyapı yatırımlarının yakın bölgeleri etkileyip etkilemediği de tartışma konularından biridir. Holtz-Eakin ve Schwartz (1995) çalışmalarında ABD’de altyapının yersel yığılmalara neden olmadığı, Cohen ve Paul (2004) ise çalışmalarında İspanya ve ABD için altyapının yersel yığılmalara neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Boarnet’e (1998) göre kamu harcamaları bir bölgenin, üretim ya da verimliliğin düşük olduğu bölgelerdeki üretim faktörleri için çekim merkezi olmasına neden olmakta, karşılaştırmalı üstünlükler aracılığıyla bölgelerarası dengesizliği azaltabilmektedir. Altyapı yatırımları gerçekleştirildikleri bölgeyi üretken girdiler ve nitelikli çalışanlar için çekim merkezine dönüştürmekte, beşeri sermaye birikiminin hızlanmasına,

özel sektör yarıtımının artmasına ve üretim üzerinde dolaylı etkilere neden olmaktadır (Bronzini ve Piselli, 2009:187-199).

Bosma ve Levie (2009) göre ekonomik kalkınma ile girişimcilik arasında yakın bir ilişki vardır. Yazarlar bu ilişkiyi ve girmiciliği etkileyen çeşitli faktörler üzerinde durmaktadır. Onlara göre girişimcilik faktör etkili ekonomilerde farklı, yüksek verimli ekonomilerde farklı, yenilikçi ekonomilerde farklı rol oynamaktadır. Porter (2008:80) ve Sarıdoğan (2010:37) çalışmalarında girişimcilği ve girişimcilerin stratejilerini belirleyen etkenler üzerinde durmaktadır.

Literatürde girişimcilik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların sayısı son yıllarda artmaya başlamıştır. Holtz-Eakin ve Kao (2003) ABD ekonomisi için eyalet ve sektör düzeyinde panel veriler kullanarak yapmış oldukları bir çalışmada yeni kurulan firma sayısı artıkça üretimin arttığı yönünde bir bulguya ulaşmışlardır. Sutter (2010) çalışmasında 49 ABD bölgesinin 1997-2003 dönemine ait verileriyle girişimciliğin büyüme üzerindeki etkisinin bilginin etkisinden beş kat daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Braunerhjelm, Acs, Audretsch ve Carlsson (2010) çalışmalarında 20 OECD üyesi ülkenin 1981-2002 yıllarına ait verilerini kullanarak girişimcilik ve büyüme arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Çalışmada 1990'lı yıllara ait bulguların 1980'li yıllara göre daha belirgin sonuçları olduğu vurgulanmaktadır. Bu çalışmalar girişimciliği teşvik eden politikaların bilgi akışını sağladığını ve ekonomik büyümeyi hızlandırdığını kanıtlamaktadır.

Çok sayıda ekonomik faaliyet (imalat sanayi, hizmet sektörleri) bugün bölgesel kümelenmeler ve yığılmalar biçiminde ve büyük kent bölgelerinde gerçekleşmektedir. Porter'a (2004:44) göre, bir bölgede aynı sektörde faaliyet gösteren firmaların yoğunlaşması ile kümelenme oluşumlarının temelinde bilgi taşmaları ve dışsallıklar yer almaktadır. Diğer bir deyişle, bir bölgede bulunan söz konusu rakip firmalar üretim, girdi temini ve pazarlama konusunda işbirliğine giderek birbirlerinin elde ettikleri başarıları paylaşmaktadırlar.

Yeniliği ve teknolojik gelişmeyi ortaya çıkaran ve büyümenin itici gücü olarak görülen Ar-Ge faaliyetlerinin önemini vurgulayan içsel büyüme modeli ilk kez Romer'in (1990) çalışmasında vurgulanmış; Rivera-Betiz ve Romer (1991), Grossman ve Helpman (1992), Aghion ve Howitt (1992) tarafından geliştirilmiştir. Ar-Ge yatırımları, bir ülkenin/bölgenin rekabet gücünün, ekonomik gelişmişliğinin değerlendirilmesinde önemli bir faktördür. Ar-Ge yatırımları büyümeyi yenilik, beşeri sermaye gelişimi, sermaye birikimi gibi öğelerle etkilemektedir (Bor, Chuang, Lai ve Yang, 2010: 171). Ar-Ge yatırımları firmaların teknolojide daha yüksek standartlara ulaşma olanağını artırmakta, daha yüksek gelir seviyesine ve büyümeye neden olmaktadır (Osorio ve Pose, 2004:435).

Teknolojik yenilik, sadece ulusların zenginliğinin, dar anlamıyla, refahın yükseltilmesinin, artırılmasının bir yolu olarak değil, insanların daha önce hiç yapılamamış şeyleri yapabilmeleri için olanak sağlayacak niteliği ile önem kazanmaktadır. Yenilik, bütün bir yaşam kalitesinin daha iyiye mi, yoksa daha kötüye mi gideceğini belirlemektedir (Freeman ve Soete, 2003).

Porter (1991) prodüktivite artışının sürdürülebilmesini, kendini sürekli olarak geliştiren bir ekonomiye bağlamakta ve ürün kalitesinin artırılmasının ve ürüne ek özellikler kazandırılmasının önemini vurgulamakta, yani teknolojik yeniliklerle ürün teknolojisinde yaratılan gelişmelerin günümüzde uluslararası rekabet gücü kazanılmasındaki önemine işaret etmektedir. Bu nedenle bir bölgede gerçekleştirilen patent, faydalı ürün, endüstriyel tasarım ve marka geliştirme çabaları bölgesel kalkınma performansını etkilemektedir.

Literatürde Ar-Ge yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Woo, Kim ve Lim (2011) Güney Kore'deki Seul Bölgesi ve diğer bölgeleri kapsayan 1995-2005 dönemine ait bir panel çalışmasında Seul Bölgesi'nde eğitime yapılan yatırımın ve Ar-Ge harcamalarının diğer bölgelere oranla beşeri sermaye üzerinde daha az etkili olduğu, fakat nüfusun artmasında ve bölgesel büyümenin sağlanmasında diğer bölgelere oranla daha etkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Koo ve Kim (2009) ABD'nin 48 eyaletine ait 1992-2000 dönemi verileriyle yapmış oldukları bir araştırma sonucunda girişimcilik ve özellikle Ar-Ge harcamalarının bölgesel kalkınma üzerinde etkili olduğu bulgularını elde etmişlerdir.

Taylor'a (1999) göre bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi uzun dönemde sürekli ve yüksek bir milli gelir artış hızına; o da dış ticaretin, özellikle ihracatın artmasına bağlıdır. Halbuki, Seyidoğlu'na (2007:511) göre

geleneksel karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayalı dış ticaret mevcut dengesizliklere süreklilik kazandırmakta, kısa dönemde refah artışına neden olsa da uzun dönemde az gelişmiş ülkelerin ya da bölgelerin kalkınmasını sağlayamamaktadır.

Yeni büyüme teorileri, dış ticaretin kaynak dağılımı etkisinin, ekonomik büyümeyi artırarak, kazançlara neden olabileceğini savunmaktadır. Grossman ve Helpman (1992:144-152) teknolojinin içsel olarak belirlendiği dinamik karşılaştırmalı üstünlükler modelinde, dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisinin, dışa açılma sonucunda kaynakların aktarılacağı sektörlerin özellikleriyle bağlantılı olduğunu belirtmişlerdir. Dış ticaret sonucunda kaynaklar düşük teknoloji sektörlerden ölçeğe göre artan getiriyi oluşturan ileri teknoloji sektörlerine aktarılırsa uzun dönem büyüme oranı artacaktır. Aksi halde, düşecektir.

Literatürde dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Soukiazis ve Antunes (2011:1363-1373) çalışmalarında 1996-2005 döneminde Portekiz'in düzey-3 bölgelerinde dış ticaret ve büyüme ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmada Portekiz'de dış ticaretin bölgesel kalkınma için önemli olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca dış ticaret, beşeri sermaye ve sektörel işgücü payının bölgesel ekonomik büyümeyi açıkladığı ve Portekiz'in bölgeleri arasında koşullu bir yakınsama olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Jarreay ve Poncet (2011) çalışmalarında 1997-2009 döneminde ihracatın Çin eyaletlerinin daha hızlı büyümelerine neden olduğunu ortaya koymuşlardır.

3. Türkiye'nin Bölgeleri Üzerine Bir Veri Zarflama Analizi

3.1. Literatür

Son yıllarda bölgelerarası gelişmişlik farklarını belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar artış göstermiştir. Her ne kadar seçilen örneklem ve değişkenler arasında farklılıklar söz konusu olsa da temel amaç; bölgelerarası gelişmişlik farklarının ortaya konulmasıdır. Bu çalışmalarda genellikle endeksleme yöntemi, temel bileşenler analizi, faktör analizi, kümeleme analizi ve Veri Zarflama Analizi (VZA) gibi yöntemlerden yararlanılmıştır. Bu yöntemlerle illerin/bölgelerin sınıflandırılması yapılmış ve öncelikle kalkınması gereken illerin/bölgelerin belirlenmesine çalışılmıştır. Çalışmada kullanılacak olan VZA'nin amacı; düzey-2 bölgelerinin hangi kaynakları etkin şekilde kullandığının, hangi kaynakları daha az verimli kullandığının belirlenmesidir. VZA'nin seçilmesinin nedenleri; çok sayıda girdinin ve çok sayıda çıktının kullanılabilmesi, analiz sonucunda etkinlikleri hesaplanan karar birimlerinin (bölgelerin) görece olarak tam etkinliğe sahip olanlarla kıyaslanabilmesi, girdilerin çok farklı birimlerden oluşabilmesidir.

VZA kullanılarak bölgelerarası rekabet edebilirlikte verimlilik karşılaştırması konusunda yapılmış çalışmalar özellikle Çin illerinin/bölgelerinin faaliyetlerini ele almaktadır. Bu çalışmalarda bölgesel düzeyde, verimliliği ölçülecek birimin, girdileri ve çıktıları belirlenerek, girdilerin çıktılara ne derece verimli dönüştürüldüğü hesaplanmaya çalışılmıştır.

Charnes, Cooper ve Shanling (1989) tarafından yapılan bir çalışmada Çin'de 28 ilin ekonomik performansları VZA ile incelenmiştir. Çalışmada; işgücü, sermaye ve yatırım değerleri girdi olarak kullanılırken, satışlar, kârlar, endüstriyel çıktı ve vergiler çıktılar olarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda kentlerin ekonomik performansları verimli olup olmadıklarına göre belirlenmiştir. Çalışmada, verimsiz kullanılan kaynakların belirlenmesinin geri kalmış ülkeler ve bölgeler açısından önemi üzerinde durulmuştur.

Golany ve Thore (1997) tarafından yapılan çalışmada, VZA metoduyla 1970-1985 yıllarını kapsayan dönemde gelişmekte olan ve gelişmiş 72 ülkenin ekonomik ve sosyal performansları ölçülmüştür. Her bir ülke için verimlilik sıralaması ve ölçeğe göre getiriler (artan, azalan ve sabit) belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan girdiler; reel yurtiçi yatırımın reel GSYİH'ye oranı, eğitim ve savunma sanayi haricinde yapılan reel kamu harcamalarının reel GSYİH'ya oranı ve eğitim alanındaki kamu harcamalarının nominal GSYİH'ya oranıdır. Çıktılar ise; kişi başına GSYİH'nın artış oranı, bebek ölüm oranı, ortaöğretim kurumlarına kayıtlı öğrenci oranı ve sosyal sigorta ödemelerinin nominal GSYİH'ya oranı olarak belirlenmiştir. Analizler sonucunda ülkelerin uzun dönemde ekonomik ve teknolojik performansları arttıkça sosyo-ekonomik faktörlerin de bu gelişmelerden olumlu etkilendiği ortaya konulmuştur.

Karkazis ve Thanassoulis (1998) yaptıkları çalışmada, VZA ile kuzey Yunanistan'a özel sektör yatırımlarını çekmek için verilen teşvikler ve gerçekleştirilen altyapı yatırımlarının, bölgelerarasındaki görece verimliliğini

hesaplamışlardır. Kamu harcamalarının oldukça büyük bir bölümünü oluşturan teşviklerin ve altyapı yatırımlarının özel sektör yatırımlarını çekmede görece daha başarılı olduğu bölgeler belirlenmiştir. Ayrıca, bu başarının altında yatan nedenler sorgulanarak Yunanistan'ın bölgesel gelişme politikalarının iyileştirilmesi üzerine yorumlar yapılmıştır.

Halkos ve Tzemeris (2005) tarafından yapılan çalışmada, VZA metoduyla 1980, 1990 ve 2000 yıllarında Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinin etkinlikleri ve optimum çıktı değerleri hesaplanmıştır. Modelde kullanılan girdiler; bin kişi başına düşen hastane yatağı sayısı, doktor sayısı, toplu ulaşım aracı sayısı ve bin öğrenci başına düşen okul sayısıdır. Çıktılar ise; GSYİH, kentsel nüfus ile kırsal nüfusun farkı, bin kişi başına düşen yeni konut sayısıdır. Analiz sonucunda Yunanistan'daki bölgeler arasında yaşam standartları ve bölgesel gelişmişlik düzeyi arasında ilişki olduğu yorumu yapılmıştır.

Türkiye'de bölgesel gelişme farklılıkları olduğuna yıllardır devlet kurumları ve sivil toplum örgütleri tarafından yapılan çeşitli çalışmalarda değinilmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan kalkınma planlarındaki bölgesel politika bölümleri bu farklılıkları ortaya koyarken, farklılıkların azaltılmasına yönelik uygulanması gereken politikaları önermektedir. Literatürde VZA yöntemiyle Türkiye'de bölgesel gelişmişlik farkları üzerine yapılan araştırma sayısının çok az olduğu görülmektedir.

Aydemir (2002) tarafından yapılan çalışmada, VZA ile illerin kaynak kullanımında görece verimlilikleri değerlendirilmiştir. Ayrıca, çalışmada daha önce bölgelerarası ve bölgesel düzeyde gelişmişlik farklarını açıklamada kullanılmış analiz yöntemleri ele alınmıştır. Modelde kullanılan girdiler; illerdeki rekabetçi yapı, nitelikli insan gücü, ulaşım altyapısı harcamaları, özel kesim yatırımları, tarım, imalat, madencilik, enerji ve diğer sektörlerde gerçekleşen teşvik belgeli yatırımlar toplamı, tarım ve imalat sektörlerinde hizmet veren KOBİ'lere verilen toplam yatırım ve işletme kredileri olarak belirlenmiştir. İl bazında üretilen katma değer ise çıktı olarak kullanılmıştır. Bölgesel dengesizliklerin kaynakların etkin kullanılmadığı iller nedeniyle daha da arttığı çalışmada vurgulanmıştır.

Kıran (2008) tarafından yapılan çalışmada kalkınmada öncelikli illerin ekonomik etkinlikleri VZA ile değerlendirilmiştir. Çalışmada 1995-2000 yılları arasındaki dönemde iller bazında kamu yatırım gerçekleştirmeleri, teşvik belgeli yatırımlar, toplam banka kredileri girdi olarak; GSYİH, teşviklerle yaratılan istihdam, açılan işyeri sayısı ve dış ticaret dengesi ise çıktı olarak belirlenmiştir. Çalışmada hükümetlerce uygulanan kalkınmada öncelikli il politikalarının, illerin ekonomilerini destekleyen ve rekabetçi yapılarına katkıda bulunan politikalar olarak uygulanması gerektiği belirtilmektedir.

3.2. Veri ve Yöntem

Türkiye'de 26 Düzey-2 Bölgesi için 2004 ve 2008 yıllarına ait girdiler 100 bin kişi başına düşen rakamlara dönüştürülüp sözkonusu dönemdeki büyüme oranları doğal logaritmik farklar olarak hesaplanmıştır. 2004-2008 dönemi reel KBGSKD'deki büyüme oranı da aynı şekilde hesaplanmıştır. Bölgelerin büyüme performanslarının incelenmesi amacıyla üç farklı analiz yapılmıştır. Analizlerde kullanılan değişkenler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler (2004-2008 Dönemi Büyüme Oranları, %)

Model I	<p><u>Çıktı:</u> Reel KBGSKD'deki büyüme oranı</p> <p><u>Girdiler:</u> İstihdam, Kamu yatırımları, İhracat, Girişimcilik (Yeni kurulan firma sayısı), Faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, Patent başvurusu, Orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı, değişkenlerinin büyüme oranları</p>
Model II	<p><u>Çıktı:</u> Reel KBGSKD'deki büyüme oranı</p> <p><u>Girdiler:</u> Tarım, Sanayi ve Hizmetler sektörlerinde istihdam edilenler, Kamu yatırımları, İhracat, Girişimcilik (Yeni kurulan firma sayısı), Faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, Patent başvurusu, Orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı değişkenlerinin büyüme oranları</p>

Model III	<p>Çıktı: Reel KBGSKD'deki büyüme oranı</p> <p>Girdiler: İlköğretim, Ortaöğretim ve yüksek öğretim mezunu istihdam edilenler, Kamu yatırımları, İhracat, Girişimcilik (Yeni kurulan firma sayısı), Faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarım başvurusu, Patent başvurusu, Orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı değişkenlerinin büyüme oranları</p>
-----------	--

Türk Patent Enstitüsü'nden alınan yenilik verilerinin, DPT'den alınan kamu harcamalarının ve TÜİK'den alınan diğer verilerin VZA'nda Banxia Frontier Analyst 4.1 programı kullanılmıştır. Analizlerde verimliliğin ölçülmesi amacıyla VZA çerçevesinde geliştirilmiş olan girdi odaklı Charnes-Cooper-Rhodes (CCR) Yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmada girdi odaklı modelin çıktı odaklı modele göre tercih edilmesinin nedeni, girdi odaklı modelin hedef fonksiyonunun mevcut girdileri minimize etmesidir. Mevcut çıktıyı en az girdiyle üretme amacına yönelik girdi odaklı model, bu yönüyle tasarruf yönelimli bir model özelliğine sahiptir. Ayrıca farklı ülkelerde yapılan çalışmalarda kamu sektörü için tercih edilen modeldir (Aydemir, 2002:104).

Üç modelin her biri, belirlenen çıktı ve girdilerle, girdi-odaklı CCR modeli uygulanarak çözülmüştür. CCR modeli ölçeğe göre sabit getiri varsayımını taşımaktadır. Öncelikle CCR modelinin tercih edilmesinin sebebi, sabit getiri varsayımı altında elde edilebilecek verimlilik değerlerinin, değişken getirili verimlilik değerlerine göre daha düşük çıkmasıdır. Daha gerçekçi ve fazla iyimser olmadan yapılacak bir analiz, daha anlamlı sonuçlar ortaya koyması hedeflenerek, ölçeğe göre sabit getiri varsayımı taşıyan CCR modeli benimsenmiş, değişken getirili girdi-odaklı Banker-Charnes-Cooper (BCC) modelinin sonuçları ise ölçek verimliliğinin hesaplanması amacıyla kullanılmıştır (Aydemir, 2002:104).

Analiz sonucunda elde edilen bulguların yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, verimlilik sonuçlarının sadece göreceli verimlilik değerlerini yansıtmasıdır. Diğer bir ifadeyle herhangi bir düzey 2 bölgesinin yüzde 100 verimli olması sadece karşılaştırıldığı diğer 25 düzey 2 bölgesine göre mevcut girdiler ve çıktı sonucunda yüzde 100 verimliliği ifade etmektedir. Bu sonuç söz konusu bölgenin kendi başına değerlendirildiğinde kaynak kullanımında yüzde 100 verimli olduğu anlamına gelmemektedir (Aydemir, 2002:104-105).

Ayrıca, SPSS 18 programında bölgelere ait yukarıda üç farklı modelde sunulan değişkenlerin hangilerindeki değişimin bölgelerin KBGSKD'lerindeki büyüme farklılıklarını açıklamakta ne yönde ve ne derece etkili olduğunu anlayabilmek için doğrusal regresyon ilişkisi tahmini yapılmıştır. Geriye-dönük ayıklama yöntemine dayalı doğrusal regresyon tahminlerinden her üç model için iki farklı sonuç verilmektedir: Denklem 1'de düzeltilmiş-R² en yüksek (tahminin standart hatası en düşük) iken, Denklem 2'de tahminlerde %10 düzeyinde parametreleri istatistiksel olarak anlamlı olmayan değişkenler elendikten sonra sadece anlamlı olanları kalmaktadır.

3.3. Bulgular

Tablo 1'den izleneceği üzere, 2004-2008 yılları arasında onüç bölge kişi başına katma değerde Türkiye ortalamasının altında büyüme oranına sahipken, 2008 yılında oniki bölge ise Türkiye ortalamasının %75'inin altında kişi başına katma değer yaratmıştır.¹ Geriye kalan onüç bölge ise Türkiye ortalamasının üzerinde büyüme oranına sahipken, sadece yedi bölge Türkiye ortalamasının üzerinde kişi başına katma değer yaratmaktadır. Bunların içerisinde özellikle problemliler şunlardır. Türkiye ortalamasına göre sırasıyla kişi başına katma değer yüzdeleri ve büyüme oranları dikkate alındığında TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop: %71 ve %2,8), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan: %38 ve %12,4), TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis: %49 ve %9,9) ve TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır: %40 ve %0,8) Bölgeleri en hızlı ve daha da fakirleşen fakir bölgelerdir. TR61 (Antalya, Isparta, Burdur: %110 ve %9,5), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla: %97 ve %9,3) ve TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın: %93 ve %7,6) Bölgeleri ise Türkiye ortalamasına doğru veya onun altına düşerek gerileyen Türkiye ortalamasına yakın kişi başına gelire sahip bölgelerdir.

¹ AB'nin yakın döneme kadar kalkınmalarına yönelik çeşitli plan, program, proje, strateji ve politikalarına en fazla destek ve fon sağladığı bölgeler grubudur.

Diğer taraftan, görece zengin TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli: %130 ve %22,4) Bölgesi hızla Türkiye ortalamasından uzaklaşırken; TR22 (Balıkesir, Çanakkale: %96 ve %24,9) ve TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak: %88 ve %27,3) Bölgeleri ise hızla ona yakınsayan bölgelerdir. TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya: %74 ve %22,6), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane: %75 ve %24,8) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt: %41 ve %28,1) Bölgeleri de Türkiye ortalamasına hızla yakınsama eğilimi gösteren diğer dinamik bölgelerdir.

3.3.1. Model I

Düzyey-2 bölgelerinin 2004-2008 dönemindeki büyüme performanslarını karşılaştırmak amacıyla genel istihdam, kamu altyapı yatırımları, ihracat, girişimcilik (yeni kurulan firma sayısı), faydalı ürün ve endüstriyel tasarım başvurusu, patent başvurusu, orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdama oranı değişkenlerinin büyüme oranları girdi, reel KBGSKD'deki büyüme oranı çıktı olarak belirlenmiştir. Elde edilen analiz sonuçları Tablo 3'de özetlenmiştir.

VZA ile bölgelerin büyüme performanslarının analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre beş düzey-2 bölgesinin (sırasıyla TR82, TR81, TR61, TRC1 ve TR71) 26 düzey-2 bölgesi arasında görece oldukça düşük ölçek etkinliğine sahip olduğu görülmektedir. TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Bölgesi büyüme performansı açısından yaklaşık %17 ile 26 düzey-2 bölgesi arasında görece en düşük ölçek etkinliğine sahiptir. Bu bölgeyi %50 ile TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), %53 ile TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), %62 ile TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) ve TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir) Bölgeleri izlemektedir. Söz konusu bölgelerin görece ölçek ekonomilerinden yararlanamadıkları görülmektedir. Ayrıca, TR61 ve TR71 bölgelerinin etkisizliği tamamıyla ölçek etkisizliğinden kaynaklanmaktadır.

Bulgular incelendiğinde onbeş düzey-2 bölgesinin girdilerindeki büyümeyi çıktılarındaki büyümeye dönüştürmede diğer bölgelere göre %100 verimli olduğu görülmektedir. Ancak, yedi düzey-2 bölgesinin (sırasıyla TR82, TR81, TR52, TR83, TRC1, TR42 ve TRB1) görece oldukça düşük teknik etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu bölgeler ile sadece ölçek etkisizliği sergileyen TR61 ve TR71 bölgeleri üretimde ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamamaları (ölçeğe göre artan/azalan getiriye sahip olmaları) ve etkisiz girdi kullanımları sonucu 2004-2008 döneminde KBGSKD'lerini gelişme potansiyellerinin görece çok altında arttırabilmişlerdir.

TR82 Bölgesi KBGSKD'ini büyütmede en düşük teknik etkinliğe (%18), ölçek etkinliğine (%17) ve dolayısıyla toplam etkinliğe (%3) sahip olan bölgedir. Bölgede göreceli olarak ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanılamaması ve analizde kullanılan tüm girdilerin verimli kullanılamaması düşük büyüme performansına neden olmuştur. Bölge 2004-2008 döneminde %2,8 ile Türkiye ortalamasının en altında büyüme oranına sahip bölgelerden ikincisidir. Etkinliği düşük diğer bölgeler için de bazı farklılıklarla benzer sonuca varabiliriz. Dolayısıyla, bunların içinde TR82 yanında TR81, TR61, TRC1 ve TRB1 bölgeleri ölçek ekonomilerinden ve kaynak etkinliğinden yeterince yararlanamadıkları için Türkiye ortalamasının altında düşük büyüme oranı performansı sergilerken; TR83, TR52, TR42 ve TR71 bölgeleri ise Türkiye ortalamasının çok daha üzerindeki büyüme potansiyellerine ulaşamamışlardır. Bu bölgelerin en etkisiz kullandıkları girdiler öncelikle genel istihdam, orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerde çalışanlar, ardından diğerleridir. Büyüme performanslarına en büyük katkı ise ihracattan gelmektedir. Bölgelerin büyümelerine ihracatlarındaki büyümenin katkısı bazı gelişmiş bölgelerde ve geri kalmış Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde genelde daha yüksek çıkmaktadır.

Tablo 3. Genel İstihdam Oramındaki Büyümenin de Yer Aldığı Model I'deki Bölgelerin Reel KBGSKD'lerindeki Büyüme Oranları Çıktısını Etkileyen Girdiler Üzerine VZA Sonuçlar (2004-2008 Dönemi)

Bölge	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	İyileştirme Önerileri, %							Girdilerin Üretme Katkıları, %							
					A	B	C	D	E	F	G	A	B	C	D	E	F	G	
TR10	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	0	48	23	23	-36	43	-2
TR21	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	0	6	58	6	0	32	-2
TR22	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-33	18	30	0	93	-7
TR31	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-1084	-1666	0	1208	-578	532	1687
TR32	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-12	0	767	737	172	-1564
TR33	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	0	64	12	76	78	27	-158
TR41	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-67	13	34	0	95	26
TR42	50	54	94	Artan	122	-50	-50	-50	-50	-50	-90	-90	0	3	5	22	-2	73	0
TR51	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-75	-575	266	56	0	232	197
TR52	35	36	99	Artan	99	-65	-65	-65	-65	-65	-92	-92	0	7	5	16	-1	73	0
TR61	53	100	53	Artan	-47	-62	-47	-84	-96	-47	-101	-101	-100	0	51	0	0	149	0
TR62	91	100	91	Artan	-9	-9	-43	-49	-90	-9	-93	-93	-103	22	0	0	0	182	0
TR63	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	-1797	820	1077
TR71	62	100	62	Azalan	49	-38	-71	-38	-38	-38	-38	-38	0	42	0	60	-9	69	-61
TR72	83	90	92	Artan	6	-17	-17	-17	-73	-17	-97	-97	0	11	13	13	0	63	0
TR81	13	25	50	Artan	-31	-87	-87	-87	-97	-87	-97	-97	0	3	0	0	0	96	0
TR82	3	18	17	Artan	-78	-97	-97	-97	-99	-97	-99	-99	0	1	0	2	0	96	0
TR83	37	37	100	Azalan	34	-64	-64	-77	-68	-64	-64	-64	0	2	11	0	0	86	0
TR90	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-22	3	0	0	-13	132	0
TR11	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	0	59	0	-204	160	126	-42
TR12	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	-3384	1019	1163	1302
TR13	73	80	91	Artan	20	-27	-27	-78	-94	-27	-79	-79	0	4	-9	0	0	105	0
TR14	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-38	0	-2272	1241	1169	0
TR15	32	52	62	Artan	-22	-68	-68	-68	-68	-68	-68	-68	0	6	5	20	-6	72	2
TR16	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-3985	-6653	0	26595	-29041	33166	-19982
TR17	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-32	34	-201	0	439	312	-452

A: Girişimcilik, B: Kamu Yatırımları, C: Patent Başvurusu, D: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Ürün Tasarım Başvurusu, E: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdam oramı, F: İhracat, G: İstihdam

Orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın gelişimi de bazı Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinin büyümesinde önemli bir girdi olduğunu ortaya koymaktadır. Yeniliklerdeki (patentler ve faydalı ürünler+endüstriyel ürün tasarımlarındaki) gelişmelerin bölgelerin büyümelerine katkıları, birkaç az gelişmiş bölge hariç, genelde gelişmiş bölgelerde görülmektedir.

Bulgular görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan ve genelde Doğu ve Güneydoğuda yer alan bölgeler (TRA1, TRA2, TRB2, TRC2 ve TRC3) açısından ele alındığında kişi başına katma değer büyümesinde TRA1 Bölgesi'nde teknolojiye dayalı sektörlerde istihdamın, ihracat ve kamu altyapı yatırımlarındaki büyümenin; TRA2 Bölgesi'nde genel istihdam, ihracat ve teknolojiye dayalı sektörlerde istihdamın büyümesinin; TRB2 Bölgesi'nde teknolojiye dayalı sektörlerde istihdamın ve ihracatın büyümesinin; TRC2 Bölgesi'nde ihracat ve faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımlarındaki büyümenin; TRC3 Bölgesi'nde teknolojiye dayalı sektörlerde istihdamın, ihracat ve kamu altyapı yatırımlarındaki büyümenin önemli etkileri olduğu görülmektedir.

Kıscası, görece düşük ölçek ve girdi kullanımını etkinliğine sahip bölgelerde kişi başına katma değerleri büyütmede öncelikle genel istihdam, orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerde çalışanlar, ardından diğer girdilerden en verimsiz olarak yararlanılmıştır. Bu bölgelerde öncelikle sözkonusu girdilerin daha etkin kullanımının KBGSKD'lerindeki büyümenin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, görece geri kalmış ve girdi kullanımında etkin olan bölgelerin ise özellikle teknolojiye dayalı sektörlerde istihdamın, ihracat ve kamu altyapı yatırımlarındaki büyümenin bölgelerin KBGSKD'lerinin daha hızlı büyümesine en fazla etki ederek bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

Ayrıca, gerilemeyi sürdüren fakir bölgeler içerisinde görece etkinliği düşük olanlar, girişimcilik görece daha az olmak üzere, tüm girdilerini etkisiz kullanmışlardır. Bu bölgelerin zayıf büyüme performanslarına en önemli katkı genel istihdam, yenilikler (faydalı ürün ve endüstriyel ürün tasarımları), teknoloji ve ihracattan gelmektedir.

Gerileyen orta gelirli bölgeler içerisinde görece etkinliği düşük olanlar ise başta genel istihdam, yenilikler (faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımları) ve teknoloji olmak üzere tüm girdilerini etkisiz kullanmışlardır. Bu bölgelerin düşük büyüme performanslarına en önemli katkı yenilikler (faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımları ve patentler), teknoloji ve ihracattan gelmektedir.

Hızlı büyüyen bölgelerden görece etkinliği %100 oranının altında kalan sadece TR83 Bölgesidir; Bölge girişimcilik hariç tüm girdilerini etkisiz kullanmıştır. Söz konusu bölgelerin büyüme performanslarına en önemli katkı kamu yatırımları, yenilikler (faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımları ve patentler), teknoloji ve ihracattan gelmektedir.

Tablo 4'de yukarıda Model I'de sözü geçen değişkenler arasındaki doğrusal regresyondan çıkarılan en iyi iki tahmin sonuçları yer almaktadır. İki denklemden elde edilen sonuçlara göre, bölgelerarası KBGSKD'deki büyüme farklılıklarını açıklamakta sadece iki değişken %10 düzeyinde anlamlı çıkmaktadır. Özellikle, genel istihdam oranlarındaki büyüme bölgelerin KBGSKD'lerindeki büyüme oranlarını negatif yönde etkilerken; daha zayıf bir olasılıkla yüz bin kişiye düşen kamu altyapı yatırımlarındaki büyüme ise ona pozitif yönde bir katkı sağlamaktadır.

Tablo 4. Genel İstihdam Oranındaki Büyümenin Yer Aldığı Denklemlerde Bölgelerin KBGSKD'lerindeki Büyüme Oranlarını Belirleyen Değişkenler Üzerine Regresyon Sonuçları (2004-2008 Dönemi; N=26)

	Denklem 1	Denklem 2
<u>Değişkenler</u>	Katsayıların Tahminleri <i>t-Değeri</i> (Anlam Düzeyi)	Katsayıların Tahminleri <i>t-Değeri</i> (Anlam Düzeyi)
Sabit	14,231*** 2,950 (,008)	17,319*** 13,051 (,000)
İSTİHDAM	-,153* -1,854 (,078)	-,201** -2,389 (,025)
KAMUYAT	,042* 1,762 (,093)	- -
İHRACAT	-,033 -1,170 (,255)	- -
GİRİŞİM	-,068 -1,006 (,326)	- -
<i>Ayarlı-R²</i>	,250	,158
Tahmin. Stand. Hatası	5,945	6,298
<i>F</i> (Anlam Düzeyi)	3,086** (,038)	5,706** (,025)

*** 0,01 düzeyinde, ** 0,05 düzeyinde ve * 0,10 düzeyinde (çift-tarflı teste göre) anlamlı olduğunu ima eder.

3.3.2. Model II

Yukarıda sözü edilen diğer girdilere ilave olarak genel istihdam yerine tarım, sanayi ve hizmetler ana sektörlerinde istihdam edilenlerin oranlarındaki büyümenin yer aldığı yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 5'de özetlenmiştir.

VZA ile bölgelerin 2004-2008 dönemi büyüme performanslarının analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre; sekiz bölgenin –bunların içerisinde özellikle üç tanesinin (sırasıyla TR82, TR81 ve TR83)– görece oldukça düşük ölçek etkinliğine sahip olduğu, dolayısıyla ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamadıkları görülmektedir. TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Bölgesi kabaca %17 ile görece en düşük ölçek etkinliğine sahiptir. Bu bölgeyi %58 ile TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), %77 ile TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) ve diğer beş bölge izlemektedir. Ayrıca, TR62 Bölgesi'nin etkisizliği tamamıyla ölçek etkisizliğinden kaynaklanmaktadır.

Analizden onsekiz düzey-2 bölgesinin girdilerindeki büyümeyi çıktılarındaki büyümeye dönüştürmede diğer bölgelere göre %100 etkin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, yedi düzey-2 bölgesinin (sırasıyla TR82, TR81, TR52, TR42, TR83, TRB1 ve TR72) –bunların içerisinde özellikle ilk üçünün– görece oldukça düşük teknik etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sekiz bölge üretimde ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamamaları (ölçeğe göre artan/azalan getiriye sahip olmaları) ve etkisiz girdi kullanımları sonucu 2004-2008 döneminde KBGSKD'lerini gelişme potansiyellerinin görece çok altında arttırabilmişlerdir.

TR82 Bölgesi KBGSKD'ini büyütmede en düşük teknik etkinliğe (%25), ölçek etkinliğine (%17) ve dolayısıyla toplam etkinliğe (%4) sahip olan bölgedir. Bölgede göreceli olarak ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanılamaması ve analizde kullanılan tüm girdilerin verimli kullanılamaması çok düşük büyüme performansına neden olmuştur. Etkinliği düşük diğer bölgeler için de bazı farklılıklarla benzer sonuca varabiliriz. Dolayısıyla, bunların içinden TR82 yanında TR81, TRB1 ve TR62 bölgeleri yeterince ölçek ekonomilerinden ve kaynak etkinliğinden yararlanamadıkları için Türkiye ortalamasının altında düşük büyüme oranı performansı sergilerken; TR83, TR52, TR42 ve TR72 bölgeleri ise Türkiye ortalamasının çok daha üzerindeki büyüme potansiyellerine ulaşamamışlardır. Bu bölgelerin en etkisiz kullandıkları girdiler öncelikle ilköğretim mezunu istihdam, orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerde çalışanlar, yenilikler ve ardından diğerleridir. Büyüme performanslarına en büyük katkı ise ihracattan gelmektedir. Bölgelerin büyümelerine ihracatlarındaki artışın katkısı bazı geri kalmış bölgelerde daha yüksek çıkmaktadır. Genelde yükseköğretim mezunu istihdam edilenler gelişmiş bölgelerin büyümelerine en büyük katkıyı sağlarken, ilköğretim ve ortaöğretim mezunu istihdam

edilenlerin ve kamu altyapı yatırımlarının ise bazı Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinin büyümesinde önemli bir girdi olduğu anlaşılmaktadır. Girişimcilik, yenilikler ve teknolojiye gelişmelerin bölgelerin büyümelerine katkıları ya yok denecek kadar düşük düzeyde ya da az sayıda bölge üzerinde farklılaşarak dağılmaktadır.

Diğer taraftan, bulgular görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan ve genelde Doğu ve Güneydoğu'da yer alan bölgeler (TRA1, TRA2, TRB2, TRC1, TRC2 ve TRC3) açısından ele alındığında kişi başına katma değer artmasında TRA1 Bölgesi'nde yükseköğretim mezunu istihdamın, teknolojiye dayalı sektörlerde istihdamın, patentlerin ve kamu altyapı yatırımlarındaki büyümenin; TRA2 Bölgesi'nde ihracat ve ve kamu altyapı yatırımlarındaki büyümenin; TRB2 ve TRC1 Bölgelerinde ilköğretim ve ortaöğretim mezunu istihdamdaki büyümenin; TRC2 Bölgesi'nde faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımlarındaki, ilköğretim ve ortaöğretim mezunu istihdamdaki büyümenin; TRC3 Bölgesi'nde kamu altyapı yatırımlarındaki büyümenin önemli etkileri olduğu görülmektedir.

Kısacası, görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgeler kişi başına katma değerlerini arttırmada öncelikle ilköğretim mezunu istihdam, orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerde çalışanlar, yenilikler ve ardından diğer girdilerden en verimsiz olarak yararlanmışlardır. Bu bölgelerde öncelikle sözkonusu girdilerin daha etkin kullanımının KBGSKD'lerindeki artışın Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, görece geri kalmış ve girdi kullanımında etkin olan bölgelerin ise özellikle kamu altyapı yatırımları, ilköğretim ve ortaöğretim mezunu istihdamlarındaki büyümenin KBGSKD'lerinin daha hızlı büyümesine en fazla etki ederek bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayacağı anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Ana Sektörlerdeki İstihdam Oranlarındaki Büyümenin de Yer Aldığı Model II'deki Bölgelemlerin Reel KBGSKD'lerindeki Büyüme Oranları Çıktısını Etkileyen Girdiler Üzerine VZA Sonuçları (2004-2008 Dönemi)

	CCR Toplam Etkinlik %	BCC Teknik Etkinlik %	Ölçek Etkinliği %	Ölçek Türü	İyileştirme Önerileri, %												Girdilerin Üretime Katkıları, %														
					İyileştirme Önerileri, %												Girdilerin Üretime Katkıları, %														
					A	B	C	D	E	F	G	H	I	A	B	C	D	E	F	G	H	I									
TR10	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	96	72	33	-41	0	0	0	0	0	0	0	0	-61
TR21	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-4	100	17	-12	0	0	0	0	0	0	0	0	-2
TR22	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22	0	127	-21	-29	0	0	0	0	0	0	0	0
TR31	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-138	78	268	0	-147	0	0	0	0	0	0	0	0
TR32	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-157	0	260	0	-3	0	0	0	0	0	0	0	0
TR33	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-99	0	149	0	50	0	0	0	0	0	0	0	0
TR41	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-19	11	88	0	-43	57	0	0	0	0	0	5	
TR42	60	66	90	Artan	-68	-40	-45	78	-40	-40	-93	-40	-40	-	-	-	-	0	27	0	0	0	11	52	0	0	10	0	-1		
TR51	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	197	812	0	0	-1308	0	0	0	0	0	0	0	0	78
TR52	39	43	90	Artan	-84	-62	-62	92	-73	-62	-69	-62	-62	-	-	-	-	0	0	24	0	0	0	66	0	0	11	0	-1		
TR61	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	88	12	-258	0	224	0	0	0	0	0	0	33	
TR62	91	100	91	Artan	-102	-43	-35	-9	-9	-9	-43	-49	-90	-	-	-	-	0	0	0	0	-103	22	182	0	0	0	0	0	0	
TR63	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	-51	-702	640	0	841	0	0	0	-628	
TR71	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-86	0	74	0	0	0	64	0	61	0	0	-13		
TR72	83	93	89	Artan	-86	-44	-39	6	-17	-17	-17	-17	-73	-	-	-	-	0	0	0	0	0	11	63	13	13	0	0	0	0	
TR81	25	42	58	Artan	-75	-75	-75	-9	-75	-77	-129	9684	-99	-	-	-	-	47	26	19	0	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TR82	4	25	17	Artan	-96	-96	-96	-77	-96	-96	-96	-97	-100	-	-	-	-	4	26	13	0	16	41	0	0	0	0	0	0	0	0
TR83	60	78	77	Azalan	-40	-40	-40	20	-40	-43	-92	-93	-40	-	-	-	-	9	19	22	0	20	0	0	0	0	0	0	0	0	30
TR90	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22	63	9	0	3	9	0	0	0	0	0	0	-6	
TR91	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-63	0	107	0	52	0	54	0	54	-124	75	0	0	
TR92	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	198	208	-100	-206	0	0	0	0	0
TRB1	73	84	87	Artan	-84	-63	-46	20	-27	-27	-27	-78	-94	-	-	-	-	0	0	0	0	4	105	-9	0	0	0	0	0	0	0
TRB2	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	126	1330	0	0	-86	0	0	0	-1270	0	0	0	0	0
TRC1	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	431	18	-224	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-126
TRC2	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7567	3125	0	0	-18056	0	-119	7582	0	0	0	0	0	0
TRC3	100	100	100	Sabit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-3	12	0	152	0	-71	0	0	0	0	0	0	0

A: İlköğretim, B: Ortaöğretim, C: Yükseköğretim Mezunlu İstihdam Edilenler, D: Girişimcilik, E: Kamu Yatırımları, F: İhracat, G: Patent Başvurusu, H: Faydalı Ürün ve Endüstriyel Ürün Tasarım Başvurusu, I: orta-yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörlerdeki istihdamın toplam istihdam oranı.

Ayrıca, gerilemeyi sürdüren fakir bölgeler içerisinde sadece görece etkinliği düşük olan TR82 Bölgesi tüm girdilerini etkinsiz kullanmıştır. Bu bölgelerin zayıf büyüme performanslarına en önemli katkı öncelikle ilköğretim ve ortaöğretim mezunu çalışanlarından, ardından ihracat ve kamu altyapı yatırımlarından gelmektedir.

Gerileyen orta gelirli bölgeler içerisinde görece etkinliği düşük olan sadece TR81 Bölgesidir; yenilikler (faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımları) ve girişimcilik hariç diğer girdilerini etkinsiz kullanmıştır. Bu bölgelerin düşük büyüme performanslarına en önemli katkı ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu çalışanlardan ve ihracattan gelmektedir.

Hızlı büyüyen bölgelerden görece etkinliği %100 oranının altında kalan yine sadece TR83 Bölgesi'dir; özellikle yeniliklerini (patentler ve faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımları) etkinsiz kullanmıştır. Söz konusu bölgelerin büyüme performanslarına en önemli katkı ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu çalışanlarından ve kamu altyapı yatırımlarından gelmektedir.

Tablo 6. Ana Sektörlerdeki İstihdam Oranlarındaki Büyümenin Yer Aldığı Denklemlerde Bölgelerin KBGSKD'lerindeki Büyüme Oranlarını Belirleyen Değişkenler Üzerine Regresyon Sonuçları (2004-2008 Dönemi; N=26)

Değişkenler	Denklemler	Denklemler
	Katsayıların Tahminleri t-Değeri (Anlam Düzeyi)	Katsayıların Tahminleri t-Değeri (Anlam Düzeyi)
Sabit	11,017** 2,720 (,013)	14,714*** 7,505 (,000)
TARIM	-,058** -2,363 (,028)	-,059** -2,409 (,025)
SANAYİ	,135** 2,703 (,014)	,137** 2,726 (,013)
KAMUYAT	,043** 2,181 (,041)	,041** 2,114 (,047)
İHRACAT	-,050* -2,064 (,052)	-,057** -2,510 (,020)
GİRİŞİM	-,058 -1,042 (,310)	- -
Ayarlı-R ²	,485	,482
Tahmin. Stand. Hatası	4,929	4,939
F (Anlam Düzeyi)	5,700*** (,002)	6,826*** (,001)

*** 0,01 düzeyinde, ** 0,05 düzeyinde ve * 0,10 düzeyinde (çift-tarflı teste göre) anlamlı olduğunu ima eder.

Tablo 6'da yukarıda Model II'de sözü geçen değişkenler arasındaki doğrusal regresyondan çıkarılan iki en iyi tahmin sonuçları yer almaktadır. İki denklemden elde edilen sonuçlara göre, bölgelerarası KBGSKD'deki büyüme farklılıklarını açıklamakta en azından %10 düzeyinde dört değişken anlamlı çıkmaktadır. Özellikle, bölgelerin tarımda istihdam edilenlerin oranları ile ihracat oranlarındaki büyümeler KBGSKD'lerindeki büyüme oranlarını negatif yönde etkilerken; sanayide istihdam edilenlerin oranları ile yüz bin kişiye düşen kamu altyapı yatırımlarındaki büyüme ise ona pozitif yönde bir katkı sağlamaktadır.

3.3.3. Model III

Yukarıda Model I'de sözü edilen diğer girdilere ilave olarak genel istihdam yerine ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu istihdam edilenlerin oranlarındaki büyümenin yer aldığı yöntem ile elde edilen analiz sonuçları Tablo 7'de verilmektedir.

VZA ile düzey-2 bölgelerinin 2004-2008 dönemi büyüme performanslarının analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre özellikle iki bölgenin (sırasıyla TR82 ve TR83) görece oldukça düşük ölçek etkinliğine sahip olduğu, dolayısıyla ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamadıkları görülmektedir. TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) bölgesi yaklaşık %19 ile görece en düşük ölçek etkinliğine sahiptir. Bu bölgeyi %74 ile TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) bölgesi izlemektedir.

Analizden on dokuz bölgenin girdilerindeki büyümeyi çıktılarındaki büyümeye dönüştürmede diğer bölgelere göre %100 etkin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, yedi düzey-2 bölgesinin (sırasıyla TR82, TR71, TR52, TR83, TR42, TRB1 ve TR72) –bunların içerisinde özellikle ilk dördünün– görece oldukça düşük teknik etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yedi bölge üretimde ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamamaları (ölçeğe göre artan/azalan getiriye sahip olmaları) ve etkinsiz girdi kullanımları sonucu 2004-2008 döneminde KBGSKD'lerini gelişme potansiyellerinin görece çok altında büyütebilmişlerdir.

TR82 Bölgesi KBGSKD'ini büyütmede en düşük teknik etkinliğe (%19), ölçek etkinliğine (%19) ve dolayısıyla toplam etkinliğe (%4) sahip olan bölgedir. Bölgede göreceli olarak ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanılamaması ve analizde kullanılan tüm girdileri verimli kullanılamaması çok düşük büyüme performansına neden olmuştur. Etkinliği düşük diğer bölgeler için de bazı farklılıklarla benzer sonuca varabiliriz. Dolayısıyla, bunların içinden TR82 yanında TRB1 bölgesi ölçek ekonomilerinden ve kaynak etkinliğinden yeterince yararlanamadığı için Türkiye ortalamasının altında düşük büyüme oranı performansı sergilerken; TR71, TR52, TR83, TR42 ve TR72 bölgeleri ise Türkiye ortalamasının çok daha üzerindeki büyüme potansiyellerine ulaşamamışlardır. Bu bölgelerin en etkinsiz kullandıkları girdiler öncelikle tarımda istihdam edilenler, yenilikler, orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerde çalışanlar, ardından girişimcilik hariç diğerleri gelmektedir. Büyüme performanslarına en büyük katkı ise ihracattan kaynaklanmaktadır. Bölgelerin büyümelerine ihracatlarındaki büyümenin katkısı bazı geri kalmış bölgelerde daha yüksek çıkmaktadır. Genelde hizmetler sektöründe istihdam edilenler gelişmiş bölgelerin büyümelerine en büyük katkıyı sağlarken, sanayide istihdam edilenlerin ve kamu altyapı yatırımlarının ise Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinin çoğunun büyümesinde önemli bir girdi olduğu anlaşılmaktadır. Tarım, girişimcilik, yenilikler ve teknolojiye gelişmelerin bölgelerin büyümelerine katkıları ya yok denecek kadar düşük düzeyde ve az sayıda bölge üzerinde ortaya çıkmakta ya da bazı bölgeleri negatif yönde etkileyerek farklılaşan bir dağılım sergilemektedir.

Diğer taraftan, bulgular görece geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan, genelde Doğu ve Güneydoğuda yer alan bölgeler (TRA1, TRA2, TRB2, TRC1, TRC2 ve TRC3) açısından ele alındığında kişi başına katma değer büyümesinde TRA1 Bölgesi'nde ihracat ve faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımlarındaki büyümenin; TRA2 Bölgesi'nde kamu altyapı yatırımları ve sanayi istihdamındaki büyümenin; TRB2 Bölgesi'nde ihracattaki büyümenin; TRC1 Bölgesi'nde tarım ve sanayi istihdamındaki, ihracatta ve kamu altyapı yatırımlarındaki büyümenin; TRC2 Bölgesi'nde sanayi istihdamındaki, faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımlarındaki, ve ihracattaki büyümenin; TRC3 Bölgesi'nde kamu altyapı yatırımlarında, sanayi istihdamında ve ihracattaki büyümenin önemli etkileri olduğu görülmektedir.

Kısacası, görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgeler kişi başına katma değerlerini arttırmada öncelikle tarımda istihdam edilenler, yenilikler, orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerde çalışanlar, ardından girişimcilik hariç diğer girdilerden en verimsiz olarak yararlanılmıştır. Bu bölgelerde öncelikle sözkonusu girdilerin daha etkin kullanımının KBGSKD'lerindeki büyümenin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, görece geri kalmış ve girdi kullanımında etkin olan bölgelerin ise özellikle kamu altyapı yatırımları, ihracat, sanayi istihdamı ve faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımlarındaki büyümenin KBGSKD'lerinin daha hızlı büyümesine en fazla etki ederek bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayacağı anlaşılmaktadır.

Ayrıca, gerilemeyi sürdüren fakir bölgeler içerisinde görece etkinliği düşük olan yine sadece TR82 Bölgesi tüm girdilerini etkinsiz kullanmıştır. Bu bölgelerin zayıf büyüme performanslarına en önemli katkı öncelikle sanayi ve tarımda çalışanlardan, ardından ihracat ve kamu altyapı yatırımlarından gelmektedir.

Bu modele göre, gerileyen orta gelirli bölgelerde görece etkinsizlik sözkonusu değildir. Bu bölgelerin düşük büyüme performanslarına en önemli katkı hizmetler ve sanayide çalışanlarından, ihracat ve kamu altyapı yatırımlarından gelmektedir.

Hızlı büyüyen bölgelerden görece etkinliği %100 oranının altında kalan yine sadece TR83 Bölgesi'dir; Bölgede tarımsal istihdam ve girişimcilik dışındaki girdileri etkinsiz kullanılmıştır. Bu bölgelerin büyüme performanslarına en önemli katkı ihracat, sanayide çalışanlar ve kamu altyapı yatırımlarından gelmektedir.

Tablo 8'de yukarıda Model III'de sözü geçen değişkenler arasındaki doğrusal regresyondan çıkarılan iki en iyi tahmin sonuçları yer almaktadır. İki denklemden elde edilen sonuçlara göre, bölgeler arası KBGSKD'deki büyüme farklılıklarını açıklamakta yine en azından %10 düzeyinde dört değişken anlamlı çıkmaktadır. Özellikle, bölgelerin ilköğretim mezunu istihdam edilenlerin oranları ile ihracat oranlarındaki büyümeler KBGSKD'lerindeki büyüme oranlarını negatif yönde etkilerken; ortaöğretimde istihdam edilenlerin oranları ile yüz bin kişiye düşen kamu altyapı yatırımlarındaki büyüme ise ona pozitif yönde bir katkı sağlamaktadır.

Tablo 8. Eğitim Düzeylerine Göre Ayrılan İstihdam Oranlarındaki Büyümenin Yer Aldığı Denklemlerde Bölgelerin KBGSKD'lerindeki Büyüme Oranlarını Belirleyen Değişkenler Üzerine Regresyon Sonuçları (2004-2008 Dönemi; N=26)

	Denklemler	Denklemler
Değişkenler	Katsayıların Tahminleri <i>t-Değeri (Anlam Düzeyi)</i>	Katsayıların Tahminleri <i>t-Değeri (Anlam Düzeyi)</i>
Sabit	16,986*** 5,696 (,000)	17,577*** 10,304 (,000)
İLKÖĞRETİM	-,148** -2,232 (,037)	-,168** -2,563 (,017)
ORTAÖĞRETİM	,169* 1,917 (,070)	- -
KAMUYAT	,058** 2,403 (,026)	,040* 1,720 (,099)
İHRACAT	-,057* -1,998 (,059)	- -
PATENT	-,021 -1,646 (,115)	- -
<i>Ayarlı-R²</i>	,330	,249
Tahmin. Stand. Hatası	5,621	5,948
<i>F (Anlam Düzeyi)</i>	3,459** (,021)	5,152** (,014)

*** 0,01 düzeyinde, ** 0,05 düzeyinde ve * 0,10 düzeyinde (çift-tarflı teste göre) anlamlı olduğunu ima eder.

4. Sonuçlar

Türkiye genelinde 2004-2008 döneminde reel kişi başına gayri safi katma değer (KBGSKD) yaklaşık %16,8 oranında büyümüştür. Bu dönemde en yüksek büyüme performansını 26 düzey-2 bölgesi arasında %28,1 ile Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde yer alan TRC3 Bölgesi (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) sergilerken, en düşük büyüme performansını ise %0,8 ile yine aynı bölgelerde yer alan TRC2 Bölgesi (Şanlıurfa, Diyarbakır) göstermiştir. On üç bölge Türkiye ortalamasının altında büyüme oranına sahipken, 2008 yılında on iki bölge Türkiye ortalamasının %75'inin altında kişi başına katma değer yaratmıştır. Geriye kalan on üç bölge ise Türkiye ortalamasının üzerinde büyüme oranına sahipken, 2008 yılında sadece yedi bölge Türkiye ortalamasının üzerinde kişi başına katma değer yaratmıştır. Bunların içerisinde özellikle problemlili olanlar şunlardır: Türkiye ortalamasına göre TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) ve TRC2 Bölgeleri en hızlı daha da fakirleşen fakir bölgelerdir. TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) ve TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) Bölgeleri ise Türkiye ortalamasına doğru veya onun altına düşerek gerileyen Türkiye ortalamasına yakın kişi başına gelire sahip bölgelerdir.

Veri Zarflama Analizi (VZA) sonucunda, en az üç modelin birinden elde edilen bulgulara göre; on bir bölgenin (sırasıyla TR82, TR81, TRC1, TR52, TR83, TR42, TR61, TR71, TRB1, TR72 ve TR62) 26 bölge arasında görece oldukça düşük etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu bölgeler üretimde ölçek ekonomilerinden yeterince yararlanamamaları (ölçeğe göre artan/azalan getiriye sahip olmaları) ve etkisiz girdi kullanımları sonucu 2004-2008 döneminde KBGSKD'lerini gelişme potansiyellerinin görece çok altında büyütebilmişlerdir. Bunlar içerisinde özellikle görece düşük büyüme performanslarıyla daha da gerileyen fakir TRC1, TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) ve TR82 Bölgelerinin; gerileyen orta gelire yakın TR81 Bölgesi'nin; ve gerileyen zengin TR61 Bölgesi'nin sorunlu oldukları anlaşılmaktadır.

Görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bu bölgeler kişi başına katma değerlerini büyütmede öncelikle genel istihdam, ilköğretim mezunu istihdam, tarımda istihdam, orta-ileri teknoloji düzeyine sahip sektörlerde istihdam ve yeniliklerden en verimsiz olarak yararlanmışlardır. Bu bölgelerde öncelikle sözkonusu girdilerin daha etkin kullanımının KBGSKD'lerindeki büyümenin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı görülmektedir. Bu bölgelerin kişi başına katma değerlerini büyütmelemlerine en büyük katkı ihracattan gelmektedir.

Diğer taraftan, görece en geri kalmış, ancak kaynak kullanımında etkin olan genelde Doğu ve Güneydoğuda yer alan bölgelerin (TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC2 ve TRC3) ise KBGSKD'leri Türkiye ortalamasının en altında %36-59 aralığında dağılmaktadır. Bu bölgelerin özellikle kamu altyapı yatırımlarını, ilköğretim ve ortaöğretim mezunu istihdamlarını, sanayideki istihdamlarını ve ihracatlarını artırmaları KBGSKD'lerinin daha hızlı büyümesine en fazla etki ederek bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayacağı anlaşılmaktadır.

Yükseköğretim mezunu ve hizmetler sektöründe istihdam edilenler gelişmiş bölgelerin büyümelerine genelde en büyük katkıyı sağlarken, ilköğretim ve ortaöğretim mezunu sanayide istihdam edilenlerin ve kamu altyapı yatırımlarının ise çoğu Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinin büyümesinde önemli bir girdi olduğu anlaşılmaktadır.

Tarım, girişimcilik, yenilikler ve teknolojiye gelişmelerin bölgelerin büyümelerine katkıları ya yok denecek kadar düşük düzeyde ve az sayıda bölge üzerinde ortaya çıkmakta ya da bazı bölgeleri negatif yönde etkileyerek farklılaşan bir dağılım sergilemektedir. Yenilikler birkaç az gelişmiş bölge hariç, genelde gelişmiş bölgelerin büyümesine katkı sağlamaktadır.

Kısacası, görece düşük ölçek ve girdi kullanımı etkinliğine sahip bölgeler kişi başına katma değerlerini büyütmede öncelikle genel istihdam, ilköğretim mezunu istihdam ve tarımda istihdam edilenleri, yenilikler, teknolojiye dayalı sektörlerde istihdam ve ardından diğer girdilerin daha etkin kullanımının KBGSKD'lerindeki büyümenin Türkiye ortalamasına ve üzerine çıkmalarına en önemli etkiyi sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, görece geri kalmış ancak girdi kullanımında etkin olan bölgelerin ise özellikle kamu altyapı yatırımlarındaki, ilköğretim ve ortaöğretim mezunu istihdamlarındaki, sanayi istihdamlarındaki, teknolojiye dayalı sektörlerde istihdamlarındaki ve yeniliklerindeki (faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımlarındaki) ve ihracatlarındaki

büyümenin KBGSKD'lerinin daha hızlı büyümesine en fazla etki ederek bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına katkı sağlayacağı anlaşılmaktadır.

Ayrıca, gerilemeyi sürdüren fakir bölgeler içerisinde görece etkinliği düşük olanlar genelde tüm girdilerini etkinsiz kullanmışlardır. Bu bölgelerin zayıf büyüme performanslarına en önemli katkı genel istihdam, ilköğretim ve ortaöğretim mezunu çalışanlar, sanayi ve tarımda çalışanlar, teknolojiye dayalı endüstrilerde çalışanlar, yenilikler (faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımları) ve ihracattan gelmektedir.

Gerileyen orta gelirli bölgeler içerisinde görece etkinliği düşük olanlar ise genelde tüm girdilerini etkinsiz kullanmışlardır. Bu bölgelerin düşük de olsa büyüme performanslarına en önemli katkı ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu çalışanlar, hizmetler ve sanayide çalışanlar, teknolojiye dayalı sektörlerde çalışanlar, kamu altyapı yatırımları, yenilikler (faydalı ürün+endüstriyel ürün tasarımları ve patentler) ve ihracattaki gelişmelerden gelmektedir.

Hızlı büyüyen bölgelerden görece etkinliği %100 oranının altında kalan sadece TR83 Bölgesi'dir; Bölge hemen hemen tüm girdilerini etkinsiz kullanmıştır. Söz konusu bölgelerin büyüme performanslarına en önemli katkı ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu çalışanlar, sanayide çalışanlar, teknolojiye dayalı sektörlerde çalışanlar, kamu altyapı yatırımları, yenilikler (faydalı ürün+ endüstriyel ürün tasarımları ve patentler) ve ihracattan gelmektedir.

Doğrusal regresyondan elde edilen sonuçlara göre bir genelleme yaparsak, bölgelerin genel istihdam oranlarında, ilköğretim mezunu istihdam edilenlerin oranlarında, tarımda istihdam edilenlerin oranlarında ve ihracat oranlarındaki büyümeler bölgelerin KBGSKD'lerindeki büyüme oranlarını negatif yönde etkilemekte; buna karşın ortaöğretimde istihdam edilenlerin oranlarında, sanayide istihdam edilenlerin oranlarında, kamu altyapı yatırımları oranlarındaki büyüme ise pozitif yönde etkilemektedir.

Doğrusal regresyon tahminlerine göre, beşeri sermayenin geliştirilmesi ve sanayide istihdamı, kamusal altyapının iyileştirilmesi tüm bölgelerin kalkınmasını olumlu etkilemesi bu çalışmadan beklediğimiz sonuçlardan biri iken; ihracattaki gelişmenin bölgelerin kalkınmasını olumsuz etkilemesi ise beklemediğimiz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan VZA'ne göre ise, yükseköğretim mezunu ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin gelişmiş bölgelerin büyümelerine; ilköğretim ve ortaöğretim mezunu sanayide istihdam edilenlerin ve kamu altyapı yatırımlarının ise geri kalmış bölgelerin büyümelerine en önemli katkıyı sağlıyor olmaları da beklediğimiz sonuçlardan biridir. Bununla birlikte, girişimcilik, yenilikler ve teknolojiye dayalı sektörlerdeki gelişmelerin bölgelerin büyümelerine katkıları açısından sistematik bir sonucun elde edilememesi bu çalışmanın önemli bir eksikliğidir.

Kaynakça

- Aghion, Philippe & Howitt, Peter. “A Model Of Growth Through Creative Destruction”, *Econometrica*. 60 (2), 1992, 323-351.
- Arrow, Kenneth, J. & Kurz, Mordecai. *Public Investment, The Rate Of Return, And Optimal Fiscal Policy*, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1970.
- Aschauer, David, Alan. “Is Public Expenditure Productive?”, *Journal of Monetary Economics*, 23, 1989, 177–200.
- Aschauer, David, Alan. “Why is infrastructure important?”, in: Munnell, A. (Ed), *Is There A Shortfall In Public Investment?*, Boston: Federal Reserve Bank of Boston, 1990, ss. 21-50.
- Aydemir, Zeynep Canan. *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kapsamında İllerin Kaynak Kullanım Görece Verimlilikleri: Veri Zarflama Analizi Uygulaması*, Ankara: DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No:2664, 2002.
- Berber, Metin & Yamak, Rahmi & Artan, Seyfettin. “Türkiye’de Yakınlaşma Hipotezinin Bölgeler Bazında Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma:1975–1997”, 9. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı, 2000, 51–59.
- Boarnet, Marlon G. “Spillovers And The Locational Effects Of Public İnfrastructure”, *Journal of Regional Science*, 38, 1998, 381-400.
- Bor, Yungchang Jeffery & Chuang, Yih-Chyi & Lai, Wei-Wen & Yang, Chung-Min. “A Dynamic General Equilibrium Model For Public R&D Investment In Taiwan”, *Economic Modelling*, 27 (1), 2010, 171-183.
- Bosma, Niels & Levie, Jonathan. *Global entrepreneurship monitor: 2009, Executive Report*.
- Braunerhjelm, Pontus & Acs, Zoltan & Audretsch, David B. & Carlsson, Bo. “The Missing Link: Knowledge Diffusion And Entrepreneurship In Endogenous Growth”, *Small Business Economics*, 34 (2), 2010, 105-125.
- Bronzini, Raffaello & Piselli, Paolo. “Determinants Of Long-Run Regional Productivity With Geographical Spillovers: The Role Of R&D, Human Capital And Public İnfrastructure”, *Regional Science and Urban Economics*, 39 (2), 2009, 187-199.
- Carr, Jack L. “Government size and economic growth: a new framework and some evidence from cross section and time series data: comment”, *The American Economic Review*, 79 (1), 1989, 267-271.
- Charnes, Abraham & Cooper William W. & Shanling, Li. “Using Data Envelopment Analysis To Evaluate Efficiency In The Economic Performance Of Chinese Cities”, *Socio-Econ. Planning Science*, 23 (6), 1989, 325-344.
- Cohen, Jeffrey P. & Paul, Catherine Morrison. “Public Infrastructure Investment, Interstate Spatial Spillovers, And Manufacturing Costs”, *Review of Economic and Statistics*, 86, 2004, 551-560.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2004). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.
- Destefanis, Sergio & Sena, Vania. “Public Capital And Total Factor Productivity: New Evidence From The Italian Regions (1970–1998)”, *Regional Studies*, 39, 2005, 603-617.
- Dünya Bankası (World Bank). *World development report 2009: reshaping economic geography*, 2009, Washington, DC.

- Filiztekin, Alpay. “*Convergence across industries and provinces in Turkey*”, Koç University Working Paper, No.1998/08.
- Freeman, Chris & Soete, Luc. *Yenilik İktisadı*, Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2003.
- Garcia-Milà, Teresa & McGuire, J. Therese & Porter, Robert H. “*The Effect Of Public Capital In State-Level Production Functions Reconsidered*”, *Review of Economics and Statistics*, 78, 1996, 177-180.
- Ghali, H. Khalifa. “*Government Size And Economic Growth: Evidence From A Multivariate Cointegration Analysis*”, *Applied Economics*, 31, 1998, 975-987.
- Golany, Boaz & Thore, Sten. “*The Economic And Social Performance Of Nations: Efficiency And Returns To Scale*”, *Socio-Economic Planning Sciences*, 31 (3), 1997, 191-204.
- Grossman, Gene M. & Helpman, Elhanan. *Innovation And Growth In The Global Economy*, Cambridge MA, MIT Press, 1992.
- Halkos, George & Tzemeris, Nickolaos. “*A DEA Approach To Regional Development*”, Munich Personal RePEc Archive MPRA Paper No.3992, 2005.
- Hirschman, Albert O. *The Strategy Of Economic Development*, New Haven and London: Yale University Press, 1958.
- Holtz-Eakin, Douglas. “*Public-Sector Capital And The Productivity Puzzle*”, *Review of Economics and Statistics*, 76, 1994, 12-21.
- Holtz-Eakin, Douglas & Kao, Chihwa. “*Entrepreneurship And Economic Growth: The Proof Is In The Productivity*”, Center for Policy Research, Syracuse University Mineo, 2003.
- Holtz-Eakin, Douglas & Lovely, Mary, E. “*Scale Economies, Returns To Variety, And The Productivity Of Public Infrastructure*”, *Regional Science and Urban Economics*, 26, 1995, 105-123.
- Holtz-Eakin, Douglas & Schwartz, Amy Ellen. “*Spatial Productivity Spillovers From Public Infrastructure: Evidence From State Highways*”, *International Tax and Public Finance*, 2, 1995, 459-468.
- Jarrey, Joachim & Poncet, Sandra. “*Export Sophistication And Economic Growth: Evidence From China*”, *Journal of Development Economics*, In Press, Corrected Proof, Available online 13 April 2011.
- Kaldor, Nicholas. “*The Case For Regional Policies*”, *Scottish Journal of Political Economy*, 17, 1970, 337-348.
- Karaca, Orhan. “*Türkiye’de Bölgelerarası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var Mı?*”. Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2004/7, Ankara.
- Karkazis, John & Thanassoulis, Emmanuel. “*Assessing The Effectiveness Of Regional Development Policies In Northern Greece Using Data Envelopment Analysis*”, *Socio-Economic Planning Sciences*, 32 (2), 1998, 123-137.
- Kıran, Berna. *Kalkınmada Öncelikli İllerin Ekonomik Etkinliklerinin Veri Zarflama Yöntemi İle Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, Adana.
- Koo, Jun & Kim, Tae-Eun. “*When R&D Matters For Regional Growth: A Tripod Approach*”, *Papers in Regional Science*, 88(4), 2009, 825-840.
- Laabas, Belkacem & Razzak, Weshah. “*Economic growth and the quality of human capital*”, Unpublished, <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/28727/>, [İndirme Tarihi: 13.02.2011].

- Lucas, Robert E. “*On The Mechanics Of Economic Development*”, *Journal of Monetary Economics*. 22, 1988, 3-32.
- Munnell, Alicia H. “*How Does Public Investment Affect Regional Economic Performance?*”, In: Munnell, A. (Ed.), *Is There a Shortfall in Public Investment*, Federal Reserve Bank of Boston, Boston MA, 1990, 69–103.
- Munnell, Alicia H. “*Policy Watch Infrastructure Investment And Economic Growth*”, *Journal of Economic Perspectives*, 6 (4), 1992, 189-198.
- Myrdal, Gunnar. *Economic Theory And Under-Developed Regions*, London: Gerald Duckworth, 1959.
- Osorio, Beñat Bilbao & Pose, Andrés Rodríguez. “*From R&D To Innovation And Economic Growth In The EU*”, *Growth and Change*, 35 (4), 2004, 434-455.
- Porter, Michael E. *The Competitive Advantage of Nations*, The MacMillan Press. Ltd, 1991.
- Porter, Michael E. *Competitive Advantage Creating And Sustaining Superior Performance*, Free Press, 2004.
- Porter, Michael E. “*The Five Competitive Forces That Shape Strategy*”, *Harvard Business Review*, January, 2008.
- Ram, Rati. “*Government Size And Economic Growth: A New Framework And Some Evidence From Cross Section And Time Series Data*”, *The American Economic Review*, 76 (1), 1986, 191-203.
- Rivera-Batiz, Luis A. & Romer, Paul M. “*Economic Integration And Endogenous Growth*”, *The Quarterly Journal of Economics*, 1991, 531-555.
- Romer, Paul M. “*Endogenous Technological Change*”, *Journal of Political Economy*, 98, 1990, 71-102.
- Sarıdoğan, Ercan. *Mikroekonomi Ve Makroekonomi Düzeyinde Küresel Rekabet Gücünü Etkileyen Faktörler Ve Stratejiler*. İstanbul: İTO Yayınları, 2010.
- Seyidoğlu, Halil. *Uluslararası İktisat*, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 16. Baskı, 2007.
- Soukiazis, Elias, Antunes, Micaela. “*Is Foreign Trade Important For Regional Growth? Empirical Evidence From Portugal*”, *Economic Modelling*, 28 (3), 2011, 1363-1373.
- Sutter, Ryan C. “*The psychology of entrepreneurship and the technological frontier – a spatial econometric analysis of regional entrepreneurship in the United States*”, George Mason University, USA, Dissertation, <http://u2.gmu.edu:8080/handle/1920/5807>, [İndirme Tarihi: 15.01.2011].
- Taylor, M. Scott. “*Trade And Trade Policy In Endogenous Growth Models*”, in: J. Piggott and A. Woodland (eds.), *International Trade Policy and Pacific Rim*, Macmillan Press, 1999.
- Woo, Young Jim & Kim, Euijune & Lim, Jaewon. “*The effects of education and R&D investments on regional growth*”, www.prsc2011.com/download.asp?filename=WKL_PRSCO.pdf, [İndirme Tarihi: 15.03.2011].
- Young, Alwyn. “*The Tyranny Of Numbers: Confronting The Statistical Realities Of The East Asian Growth Experience*”, *Quarterly Journal of Economics*, 110, 1995, 641-680.

Ek: Analizlerde Kullanılan Veriler

Ek Tablo 1: Tüm Değişkenlere İlişkin Verilerin Büyüme Oranları (2004-2008, %)

Bölge	KBGSKD	İSTİHDAM	TARIM	SANAYİ	HİZMET	İLK	ORTA	YÜKSEK	KAMUYAT	İHRACAT	GİRİŞİM	YENİLİK	PATENT	TEKNOLOJİ
TR10	16,72	-0,11	-24,27	-5,43	3,82	4,69	9,60	37,88	79,12	25,24	-51,82	21,56	88,02	-13,45
TR21	22,35	-0,49	-53,17	26,21	14,04	-0,28	18,97	63,15	94,21	15,80	-58,29	73,06	201,78	-0,63
TR22	24,91	-0,47	-22,71	30,16	9,71	3,06	38,85	24,59	-9,91	44,86	-111,13	30,09	36,18	16,33
TR31	12,07	5,39	-31,00	-10,50	20,97	-5,99	30,37	85,64	-30,40	25,43	-53,17	23,08	79,29	-14,64
TR32	9,34	-9,01	-47,16	-15,09	21,95	-6,40	41,95	19,11	-1,01	29,96	-67,96	36,46	172,56	45,57
TR33	27,32	-11,51	-46,06	25,76	6,45	-11,78	25,50	31,92	51,66	33,57	-74,54	48,38	183,02	53,93
TR41	18,70	2,26	-44,26	4,84	18,52	-2,29	37,66	57,24	-19,28	33,42	-50,20	24,54	107,50	20,05
TR42	17,25	19,24	52,76	17,83	10,73	31,74	24,27	43,23	21,54	56,39	-29,11	67,83	109,27	-7,43
TR51	14,99	9,23	-48,29	16,45	9,14	7,78	29,36	37,12	-60,02	48,38	-76,71	25,04	98,63	4,71
TR52	17,73	27,13	13,86	29,31	37,13	33,49	56,85	55,68	69,69	83,74	-34,43	71,92	178,84	-2,93
TR61	9,48	14,92	25,66	7,95	10,41	31,76	20,17	3,15	55,48	22,51	-62,55	128,07	89,98	76,37
TR62	15,32	10,50	8,66	11,57	10,92	21,26	38,39	63,09	18,97	23,78	-62,61	64,62	141,54	14,13
TR63	19,14	17,42	16,92	42,89	5,32	34,75	36,65	20,74	-51,04	54,22	-55,33	57,19	-32,53	-84,03
TR71	17,30	-6,49	-70,91	43,22	32,73	-10,42	42,96	56,49	78,55	85,34	-41,17	55,90	189,40	-4,99
TR72	18,74	9,74	-17,53	21,94	23,32	15,30	40,12	53,63	35,41	27,51	-51,57	70,67	128,70	19,00
TR81	7,60	23,72	62,86	-4,83	1,51	32,19	15,35	23,77	11,51	127,15	-46,05	-0,07	7,48	187,30
TR82	2,77	47,78	78,21	33,15	22,27	56,74	40,72	59,01	61,15	176,43	-47,36	123,00	6,69	126,92
TR83	22,58	1,11	-9,45	30,76	5,76	4,05	15,88	54,81	85,88	105,21	-69,63	93,43	107,29	35,93
TR90	24,81	6,57	-12,89	53,68	24,82	11,37	32,49	36,07	4,52	29,78	-40,33	137,40	140,10	-10,12
TRAI	17,74	-2,14	-35,04	86,65	41,11	-4,74	63,95	61,19	32,25	72,10	-61,94	-75,26	205,47	91,55
TRA2	12,35	5,65	16,08	6,89	-19,28	11,86	-23,05	13,79	71,71	51,05	-81,97	-104,78	-243,41	12,33
TRB1	16,27	15,13	9,57	41,34	11,07	42,97	32,09	35,99	25,45	45,94	-51,71	65,64	-30,25	81,43
TRB2	15,87	0,68	-43,69	45,98	32,88	17,14	45,42	53,39	-5,56	179,76	-49,66	-299,28	0,00	332,41
TRC1	9,94	4,29	44,77	17,92	-30,68	30,62	2,12	-56,07	41,29	52,05	-47,25	52,56	141,51	-15,11
TRC2	0,81	-9,82	-28,36	12,83	-3,20	13,51	12,34	43,85	-64,81	119,51	-20,05	128,98	-2,21	-55,89
TRC3	28,06	-31,06	-87,86	23,96	-8,21	1,94	-1,76	30,20	141,72	105,29	-32,50	50,49	-297,83	143,29

SPATIAL DISTRIBUTION OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT CASE OF TURKEY

Burhan Can Karahasan*

Abstract

Recent developments in new economics of geography (NEG) stimulate the desire to focus on different dimensions of regional inequalities. Among different factors causing regional differences, educational human capital and remoteness relationship enters the realm of this study. In specific influence of geography on human capital development, is argued on the grounds of education's quality and return. Preliminary results confirm that both the quality as well as returns of education has a geographical pattern at provincial level. However carrying out the research by adding the spillover impact of neighborhoods as well as industry mix of provinces in Turkey pin point that the spatial interaction of provinces can be higher with respect to the effect of geographical proximity; however this depends on the choice between return and quality.

Keywords: Education, geography, Turkey

JEL Codes: C21, R11, R12

Özet

Yeni coğrafya iktisadında gözlemlenen gelişmeler bölgesel farklılıkların değişik boyutlarını analiz etme imkanını artırmıştır. Bu çalışma, bölgesel farklılıklara neden olabilecek bir çok mekanizmadan biri olarak beşeri sermaye ve uzaklık kavramlarını konu almaktadır. Coğrafyanın, kavramsal olarak eğitimin getirisi ve kalitesi ile ölçülen beşeri sermaye gelişimi ile ilişkisi temel tartışma konusu olmuştur. İlk bulgular gerek eğitim getirisi gerekse kalitesinin kent bazında incelendiğinde coğrafi bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ancak araştırma kentlerin sektörel kompozisyonu ve olası mekansal etkileşimlerini de göz önüne alınca, komşuların olası mekansal etkileşiminin coğrafi konum kavramından daha ön plana çıkabildiğini göstermektedir; ancak bu getiri ve kalite arasında yapılan tercihe göre değişmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, coğrafya, Türkiye

JEL Kodları: C21, R11, R12

1. Introduction

Geographers discuss different dimensions of regional imbalances by focusing on the perception of the location notion by producers and consumers. Later the way that geographers approach to questions belonging to local units becomes inspiration also for regional and urban economists. Moreover recent developments in New Economics of Geography (NEG) give more opportunity for both regional as well as development economists to question social aspects of regional inequalities. Among numerous dimensions of regional inequalities, human capital development stands at the center for a substantial time period. While for development economists it is the transmission channels of the impact of human capital development as well as the endogenous relationship between growth and human capital, for regional economists question initially shifts to the dispersion of human capital and different ways to relate this dispersion with the general regional patterns of the geography.

* Okan University, Tuzla Campus, Akfirat, Turkey, FEAS, Department of International Trade
E-mail: can.karahasan@okan.edu.tr, Phone: 00 90 216 677 16 47 (office)

Although Krugman (1991) is already aware of what von Thünen (1826) and Marshall (1920) mention decades ago, he stands as a milestone for geographers as well as regional economists; as he manages to formalize the discussion about the distribution of economic activity from the perspective of location choice. For instance Krugman (1991 and 1992) and later Fujita et al (1999) explain how and why economic activity locates in given areas and through this localization how agglomeration economies work. Major difference of these studies (and the followers) is the change in the direction of the relationship with respect to what regional economist thinks and discuss. NEG and Krugman (1991) explain that regional income and growth is no longer just the outcome of regional development rather they play a crucial role over demand; thus local income and wealth acts as a vital centripetal force for production.¹ However these remarks are still lagging in terms of social dimension of the regional economics; the problem is that they concentrate on specific location choice of producers and consumers without observing the dynamic structure of the social life of the geography. This so called short fall is filled by the recent contributions of Redding and Schott (2003) and Redding and Venables (2004); that are explaining the human capital accumulation within the original NEG framework. The background is related with the ability of regions to reach to markets; thus the question is remoteness in specific. Thus geographers can no longer be blamed for missing a vital dimension of regional science. Yet still some modifications can be offered to develop the problematic parts of their framework.

Indeed it is the major aim of this paper to test the validity of these recent contributions of NEG framework for Turkey as an economy in her transition path to European Union and meanwhile suffering substantial regional inequalities both in her economic as well as social life (see Dogruel and Dogruel, 2003, Karaca, 2004, Filiztekin, 1998 and 2009). The question is that whether provinces that located at high market potential areas are offering high education quality and return to the individuals that are already located in the given geography or not. While doing this, a number of contributions (and/or modifications) are expected. As a contribution to the existing literature, the original NEG framework will tried to be augmented by focusing on two additional yet vital issues: sectoral mix of production of provinces and the possibility of the spatial networks between locations.

Aiming to answer these questions, the paper will first explain the formal model of NEG that relates geography and human capital accumulation. Next methodological issues about the spatial statistics and different econometric specifications will be introduced. The paper will continue with the combined results of the benchmark model, spatial descriptive statistics and augmented econometric model results. Finally the paper will end with a conclusion.

2. Theoretical Framework

Distribution of economic activity is at the center of regional economist for a substantial time period. For instance different dimensions of regional differences as well as the path of the inequalities are investigated by focusing on social and economical structures of locations. Krugman (1991 and 1992) underlines that economic activity of locations and regional properties are geographically related. More briefly Fujita et al. (1999) carries out this interaction towards the location choice of production and underline that high economic activity is an important factor for new economic agents to choose that location. While these types of NEG models are influential, they mostly suffer due to missing parts related with the social dimensions of regional economics. To the knowledge of this study it is Redding and Schott (2003) as well as Redding and Venables (2004) to first remark the significance of human capital accumulation through out the location choice process. From this theoretical insight focusing on the arguments of geographers regarding the link between human capital accumulation and geographical proximity is valuable as to understand the regional patterns realized in education quality and return in Turkey.

The model offered by Redding and Schott (2003) is visualized in an economy composed of $i \in \{1, \dots, R\}$ regions. Overall L_i consumers locate in each regions all endowed with a unit labor, which is initially unskilled. Individuals' decision choice is influenced by their labor skill level; thus they can endogenously invest in their human capital and choose to become skilled. Moreover on the production side two sectors are defined; manufacturing and agriculture.²

---

¹ For a detailed discussion on the centripetal and centrifugal forces that are affecting location choice of production see Krugman (1992).

² For a brief representation of the model, see Redding and Schott (2003) and Redding and Venables (2004).

Turning back to individuals' human capital investment choice, equation 1 summarizes the intuition. w_i^S and w_i^U represents the wage level of skilled and unskilled workers respectively, thus the left hand side of the equation is the wage premium, which should be higher than the cost of education defined in the right hand side. Here cost of education is defined as a fraction of foregone unskilled labor. Moreover there are two determinants of the cost of education, leaving aside h which defines the institutional environment and can be assumed to be homogenous in an intra country study, full attention can be directed towards $a(z)$ which is the ability level of individuals. Note that in equilibrium one can define a critical ability level defined as (a_i^*) . This critical level defined in equation 2 states that as relative wage rate between skilled and unskilled workers decreases equilibrium critical ability level increases, which make it difficult for unskilled individuals to invest in human capital and become a skilled worker.

$$[1] \quad w_i^S - w_i^U \geq \Omega_i(z)w_i^U$$

$$\Omega_i(z) = \frac{h_i}{a(z)}$$

$$[2] \quad a_i^* = \frac{h_i}{(w_i^S / w_i^U - 1)}$$

While these representations formalizes the individuals human capital investment decision, on the other side of the model there stands the producers' equilibrium. Referring to the model of Redding and Schott (2003) equation 3 is the wage equation of a firm that is breaking even in a monopolistically competitive market. α , β and $(1 - \alpha - \beta)$ are the factor shares of skilled workers, unskilled workers and manufacturing intermediate goods. σ represents elasticity of substitution and c_i denotes marginal input requirement. T_{ij}^M is included as to take into account the transportation costs. The usual understanding followed by Redding and Schott (2003) and López-Rodríguez et al. (2007) is preferred, by assuming that transportation costs take an iceberg form and includes all type of physical and non physical transportation costs. Here region i and j are producing and importing regions respectively. E_j represents the total consumption of manufacturing goods in region j and G_j is the price index for manufacturing goods.

$$[3] \quad \left(\frac{\sigma}{\sigma - 1} (w_i^S)^\alpha (w_i^U)^\beta G_i^{1-\alpha-\beta} c_i \right)^\sigma = \left(\frac{1}{\bar{x}} \right) \sum_{j=1}^R E_j G_j^{\sigma-1} / (T_{ij}^M)^{\sigma-1}$$

Market Potential:

$$MP_i = \sum_{j=1}^K E_j G_j^{\sigma-1} / (T_{ij}^M)^{\sigma-1}$$

Rewriting equation three one ends up with equation 4. Note that G represents the supply access, which is both by construction and also empirically highly correlated with the market potential. Thus inclusion of the concept of supply access is skipped to avoid specification biases.

$$[4] \quad (w_i^S)^\alpha (w_i^U)^\beta = \xi \frac{1}{c_i} (MP_i)^\frac{1}{\sigma} G_i^{(\alpha+\beta-1)}$$

Considering the fourth equation, which represents a zero profit condition, and taking logs and totally differentiating this condition, one ends up with the equation 5.³ Equation 5 summarizes that decreasing market potential will also decrease the relative wage rates between skilled and unskilled workers. Note that the prerequisite here is the skill intensive production in the manufacturing industry. At this point, turning back to the critical ability level of individuals will be informative. This ability level acts as a cut off point for individuals and as shown before increase in this ability level works against individuals' human capital investment desire. Shortly speaking decreasing market potential, which decreases the relative wage rates between skilled and unskilled workers will in turn increase the critical ability level. The result will be less incentive in these locations for human capital investment and the remaining expectation is the lagging nature of human capital development.

$$[5] \quad \alpha \frac{dw_i^s}{w_i^s} + \beta \frac{dw_i^u}{w_i^u} = \frac{1}{\sigma} \frac{dMP_i}{MP_i}$$

This representation is the foundations of the link in a triangle composed of geographical proximity, returns to human capital and human capital accumulation. The rest of the discussion should be over the connection between these three items. For the ongoing study one should approach the link from two separate perspectives.

First the link between wages and geographical proximity should be highlighted. Note that theoretical model gives the idea about the link between remoteness and skilled premium; thus replication of such a framework for wages is also reasonable. The second link is the connection between geographical proximity and human capital development. Here expectations work over the assumption that non-remote areas will represent the areas that are more preferable in terms of human capital investment. Although the model only takes into account the behavior of individuals, a similar understanding can also be replicated for the overall quality. Here the general expectation preferred by this study is that human capital quality will be higher in high market potential areas. At this point there will be a black box between the quality and the geography indicators; however it is still valuable to consider such a link, as this has not been testes previously.

The discussion so far looks at one side of the whole human capital development phenomenon. However there are other numerous factors influencing human capital development, for instance human capital investment behavior of individuals. The central shortfall of the theoretical framework is this neglected role that can be attributed to other dimensions; sectoral composition and spillover effects at the regional level are two of them (Niebuhr, 2006 and Karahasan and López-Bazo, 2011). Thus including these factors will increase the strength of the theoretical framework. Aiming to do so, ξ , which represents the other factors affecting human capital investment will be decomposed into two parts; Q and X that are the vectors for spatial interactions and sectoral composition respectively.

3. Methodology and Econometric Specification

The central research question regarding the connection between geography and educational human capital (return and quality) will be investigated by different steps. The theoretical model's major argument is regarding the influence of geography on human capital development. Thus first of all defining the geographical proximity is essential. Among the discussions of geographers, in this study the approach of Harris (1954) is preferred. Equation 6 is the market potential index, which is the distance weighted sum of the purchasing power of the locations.⁴ Y represents the purchasing power, whereas D is the distance between the locations.

$$[6] \quad MP_i = \sum_{j=1}^K \frac{Y_j}{D_{ij}}$$

³ Note that equilibrium in the agriculture sector is not included here. As offered previously one can refer to the full model as to have an insight about the agriculture sector (Redding and Schott, 2003).

⁴ Internal distances of location will also be considered following Head and Mayer (2004). If $i=j$ then will be used to compute the distance between the two points of the circular surroundings of a province. $0.66x\sqrt{Area_i/\Pi}$

Next concern is about the human capital development issue. As noted previously two different indicators, return and quality of education are preferred in this study.⁵ Due to data limitations provincial wage data (manufacturing) can be obtained from 1980 to 2001. On the other hand education data (lecturer per student) covers 1997-2009 period; thus two cross sections of 1997 and 2001 are chosen to test the NEG model. However as 2001 is a critical year, due to the financial turmoil of 2000 – 2001, the post 2001 is also worth examining. The available wage data sets are at NUTS 2 level for the post 2001 period, thus going to local level will not be possible after 2001. However developments for the post 2001 will be visualized with the help of a number of spatial statistics.

First step will be using equations 5 and 6 and estimating a baseline model to test the role of geographical proximity on human capital development. Equation 7 simply asks the question about the geography's effect on incentives to invest in education and to improve the education quality. Note that E will stand as the education return (wages) and education quality respectively. MP is the market potential index. Wage data is obtained from the Manufacturing Firm Survey of Turkish Statistics Office (TURKSTAT) and is the total payments to wage earners at provincial level.⁶ On the other hand quality indicator is the number of lecturers per students, with the argument that high number of lecturers per student represents increasing quality in education. Two different levels of education are considered; primary and secondary education and the data is obtained from Turkish Statistics Office (TURKSTAT).

$$[7] \quad \ln E = \alpha + \beta \ln MP + \varepsilon$$

Although this baseline model explains the theoretical framework to some extent, it fails to control for different factors that can/may effect human capital accumulation at provincial level. As discussed in the previous section, out of numerous factors influencing the process two specific channels will be used to augment the baseline model; sectoral composition and spatial interactions. Equation 8 is the first modification that includes X containing information about the number of new firms in three different economic activities (manufacturing, services and trade). New firm number is obtained from TURKSTAT and is subject to industrial data availabilities for the cross sections under investigation. While this information can be attributed to the composition of industry to some level, it can also be regarded as a way to understand the provincial creativity and innovative capabilities.⁷

$$[8] \quad \ln E = \alpha + \beta \ln MP + \pi X + \varepsilon$$

As a second control concern spatial autocorrelation should also be tested. Exploratory Spatial Data Analysis (ESDA) is the major tool to deal with these spatial interactions. For instance by using the Moran's I statistic (eq. 9) to assess the global spatial autocorrelation, spillover effect of education quality as well as returns to education can be highlighted (Anselin, 1993).

$$[9] \quad I_i = \frac{n}{s} \frac{\sum_i \sum_j w_{ij} z_i z_j}{\sum_i z_i^2}$$

Equation 9 is the global spatial autocorrelation measure, where n is the number of regions, z is the deviation of the variable from the mean, s is the summation of the elements of the weight matrix.⁸ Weight matrix (W), in

⁵ Note that usage of both return as well as quality for human capital development will help also to question the strength of the theoretical framework. A discussion about this phenomenon is expected to be done to the end of the study

⁶ Note that wage data is used at the aggregate level; meaning that both public and private sectors are included and the data is not used at per capita basis. Decomposition of the public and private sectors as well as usage of the wage data at per population and per employment basis is an expected future work of this research.

⁷ Acs and Varga (2002) discuss the role of new firms and conclude that new firms are important factors affecting regional development. Karahasan (2010) also finds strong empirical evidence for Turkey that new firms locate in areas with higher economic activity.

⁸ Note that this global measure can also be decomposed and observed at the local level (Anselin, 1993). Applications for Turkey validates that at local level spatial interaction can be different in the eastern and western provinces of Turkey (see

equation 10, is row standardized by the multiplier k , which makes the summation of each row equal to 1. Among different weight matrix specifications an inverse distance weight matrix is preferred.⁹

$$[10] \quad W = \begin{pmatrix} 0 & k_1 w_{1,2} & \dots & \dots & k_N w_{1,N} \\ k_2 w_{2,1} & 0 & \dots & \dots & k_2 w_{2,N} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ k_{N-1} w_{N-1,1} & \dots & \dots & 0 & \dots \\ k_N w_{N,1} & \dots & \dots & \dots & 0 \end{pmatrix}$$

With the help of the ESDA the dispersion of the human capital and the local patterns, in the form of clusters and outliers can be observed. However as mentioned before, without including the spatial patterns in to the econometric specification, it will not be possible to be sure about the role that we attribute to geography. In line with this concern equation 8 will be augmented to control for the impact of spatial interactions. Two different models will be considered. First a spatial autoregressive model (SAR) will be estimated. As show in equation 11 SAR assumes that spatial association works over the dependent variable. Next a spatial error model (SER) will be considered as shown by equation 11. SEM underlines that spatial interaction is going over the omitted variables in the model.

$$[11] \quad \ln E = \alpha + \phi W \ln E + \beta \ln MP + \pi X + \varepsilon$$

$$[12] \quad \ln E = \alpha + \beta \ln MP + \pi X + W \mathcal{G} + \varepsilon$$

4. Human Capital and Geography Link

Central arguments of geographers originate from the agglomeration of economic activity. Thus indicators measuring the clustering of economic activity are widely used in the NEG literature. Market potential indicator of Harris (1954), which is already defined in the previous section, is applicable from this point of view. Figure 1 is the illustration of the market potential index in Turkey for 1987 and 2001 separately.¹⁰ Figures are informative; the heterogeneous structure of the market potential of provinces validates the west east inequality problem in Turkey. This separation is already defined in Dogruel and Dogruel (2003) and Gezici and Hewings (2007). The dual structure that is observed among the territory of Turkey has a geographical pattern. For instance one of the most but not the least interesting part of figure 1 is the similarity between the market potential performances of provinces and the dispersion of industrial production in Turkey. The so called manufacturing belt of Istanbul, Kocaeli, Bursa and the provinces in the neighborhood acts as an important centre in the North West Anatolia. It is no coincidence that this geography is composed of provinces with the highest market potential. Here the remaining issue in the scope of this study, is how successful will this structure be to explain the dispersion of education return and quality.

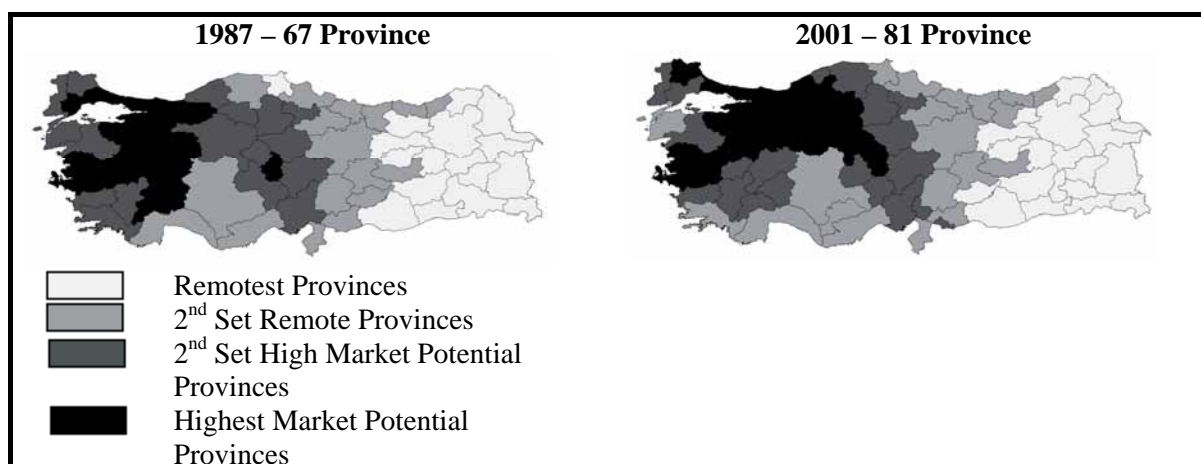

Karahasan and Uyar, 2009 and Karahasan and López-Bazo, 2010). Additional applications for the decomposition will also be done, where necessary.

⁹ Here the distance is the road distance between provinces. Another way to treat distance is to use the travel time. However since such information is not available right now, the study prefers to use the road distance

¹⁰ Note that market potential for 1997 is also computed and used in the econometric models. However it is more illustrative here to compare 1987 and 2001 as to show the rigidity of the market potential performances of provinces.

Figure 1. Historical Origins of Market Potential in Turkey

Note: Market Potential calculations based on per capita GDP (in \$)

Source: TURKSTAT, Author's own calculations

In line with the theoretical arguments of the NEG first analysis will directly test the impact of geography on the human capital development, which is measured on the grounds of return and quality separately. OLS estimations results are reported for 1997 and 2001 in table 1, all remarking that remoteness matters for understanding the regional differences in education quality and return.

Table 1. Human Capital and Geographical Proximity - Benchmark Model –

	Wages		Primary Education Quality		Secondary Education Quality	
	1997	2001	1997	2001	1997	2001
Market Potential	4.580*	5.112*	0.004**	0.004**	0.016*	0.006*
	(0.772)	(0.978)	(0.002)	(0.001)	(0.003)	(0.001)
# of Obs.	81	81	81	81	81	81
R²	0.30	0.25	0.03	0.05	0.20	0.14
AIK	440.07	480.43	-529.71	-546.98	-423.97	-552.36
Moran's I for Residuals (p-value)	0.059	0.01	0.04	0.287	0.232	0.314
	(0.06)	(0.43)	(0.14)	(0.00)	(0.00)	(0.00)

Notes: Standard errors in ( ) for coefficient estimates. *, **, *** represents significance at 1%, 5% and 10% respectively

However in line with the objectives of this study adding some more dynamics into the debate is compulsory. First the benchmark model is augmented as to control for the sectoral composition of production. As limited industrial data at provincial level is available in Turkey; instead of direct employment, value added or firm numbers, number of new firms in three major economic activities is used. Share of manufacturing, service sector and trade activities as a % of Turkey's total new firm performance are used. Here concerns of Niebuhr (2006) as well as Karahasan and López-Bazo (2011) regarding the important of labor demand is tried to be controlled for. Moreover remarks of Acs and Varga (2002) about the importance of new firm start ups is also taken into account, with the expectation that these new economic agents represent an important motivation for individuals for stimulating their human capital investment through increasing quality and returns to education in more active geographies. Findings reported in table 2 validate these remarks up to a certain point. While dispersion of wages is affected by the new firm density of provinces, education quality is not that well connected to the industrial activity indicator preferred here. Above all the vital point here is that, findings still confirm that geographical proximity matters for human capital return and quality.

Table 2. Human Capital and Geographical Proximity – Augmented Model –

	Wages		Primary Education Quality		Secondary Education Quality	
	1997	2001	1997	2001	1997	2001
Market Potential	3.601* (0.759)	3.921* (1.053)	0.004*** (0.002)	0.004** (0.001)	0.016* (0.004)	0.005* (0.002)
Manufacturing New Firms %	10.175** (4.786)	17.980** (7.928)	-0.014 (0.013)	-0.013 (0.014)	-0.021 (0.031)	0.002 (0.013)
Services New Firms %	30.185* (8.653)	13.645 (9.069)	0.040*** (0.023)	0.007 (0.016)	-0.022 (0.035)	0.007 (0.015)
Trade New Firms %	1.477 (3.796)	-0.513 (5.04)	0.002 (0.01)	-0.015 (0.009)	-0.028 (0.019)	-0.015*** (0.008)
# of Obs.	81	81	81	81	81	81
R²	0.41	0.29	0.04	0.07	0.17	0.14
AIK	423.39	478.859	-527.788	-545.238	-418.095	-549.948
Moran's I for Residuals (p-value)	0.045 (0.091)	-0.036 (0.81)	0.032 (0.16)	0.30 (0.00)	0.27 (0.00)	0.30 (0.00)

Notes: Standard errors in ( ) for coefficient estimates. *, **, *** represents significance at 1%, 5% and 10% respectively

Although these findings continue to validate the insight of the theoretical framework, it still fails to explain one of the vital concerns of this study, which is the importance of regional spillovers in the form of spatial interactions. Note that residual spatial autocorrelation tests for the education quality models are highly significant, pointing out an important violation for OLS estimations. As to validate these concerns basic ESDA will be informative. Table 3 gives the global spatial autocorrelation tests results for each of the indicators under concern. Results indicate that both human capital development variables as well as the geographical proximity variable are spatially dependent.

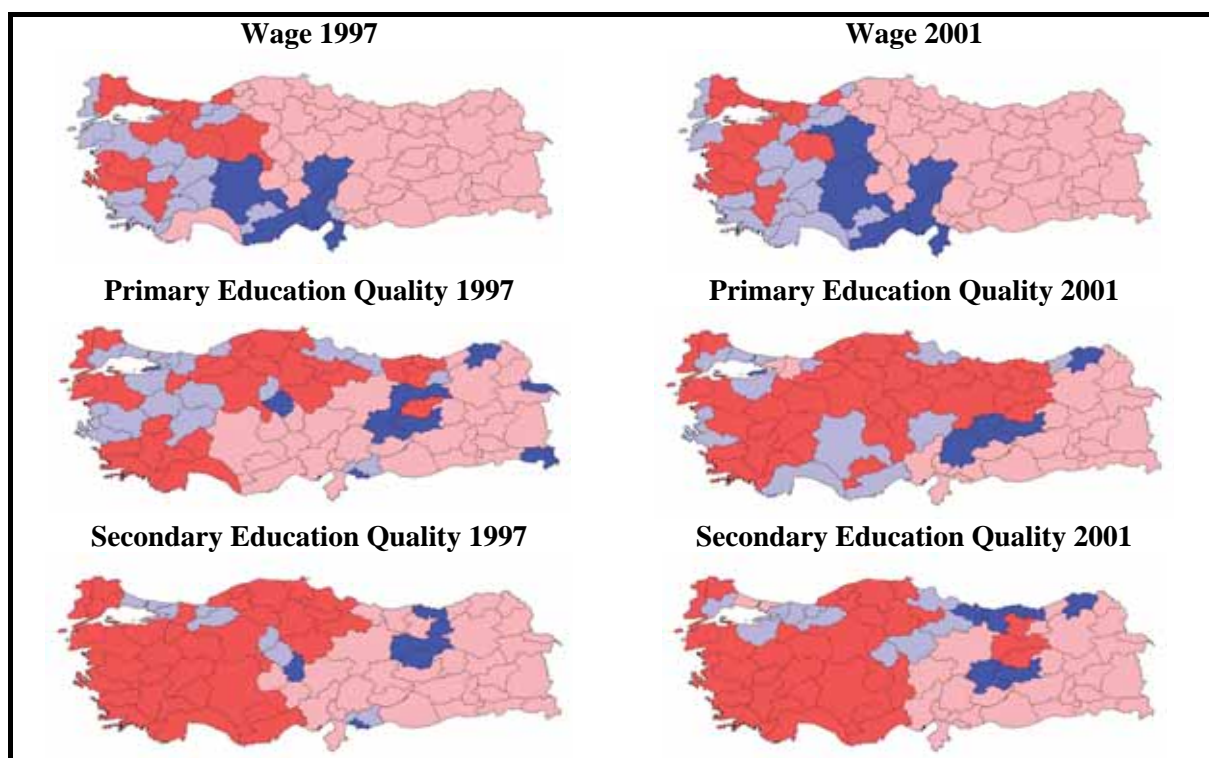
Table 3. Moran's I Test Results for Spatial Autocorrelation

	1997	2001
Wages	0.115** (0.031)	0.131** (0.034)
Primary Education Quality	0.113** (0.043)	0.366*** (0.044)
Secondary Education Quality	0.432*** (0.044)	0.450*** (0.042)
Market Potential	0.757*** (0.046)	0.748*** (0.046)

Note: Standard deviations in ( ) *, **, *** indicates significance at 1%, 5% and 10% respectively

While these results clearly show the spatial patterns in Turkey, decomposition of this spatial autocorrelation can add valuable information. Figure 2 is the combined decomposition maps (also called as Moran Scatter Plot Map). Findings pin points that at the local level realization of the spatial association is different. Although patterns seem to be similar, it will be more plausible to remark that spatial interactions in regional wages are somehow divergent with respect to human capital quality.

Figure 2. Moran Scatter Plot Maps for Education Return and Quality in Turkey

Note: ■ and ■ represent cluster of provinces composed of high and low values of the variables under concern respectively. Whereas ■ represents outliers of high values surrounded by low values and ■ represents outliers of low values surrounded by high values.

Based on these patterns across the territory of Turkey a final econometric specification is used. These models are the modification of the augmented model, whose results are given in table 2. The critical difference here is the inclusion of the spatial dependency, which is tested in two different forms. First spatial association is allowed for over the impact of the neighbors' human capital development level. Next the possible interaction of neighbors' over unidentified channels is tested by error models. Combined results of the model are given in table 4. Findings are remarking; first of all dispersion of wages is mostly influenced by the geographical proximity rather than the spillover effect. Secondly when the models for education quality are estimated results indicate that spillover effect causes the influence of the market potential to die away. This can mainly explained by the cluster of provinces that creates a heterogenous structure in education quality. As these clusters are composed of urban areas of similar properties their interaction seems to be dominant when compared with the overall location of the geography. And note that this dominance seems to be higher with respect to wages. Referring to the decomposed spatial autocorrelation can help this evaluation. About sectoral composition, findings indicate that even after controlling for their impact results are persistent; however a significant impact coming from the industrial composition can not be obtained other than the models explaining the dispersion of wages.

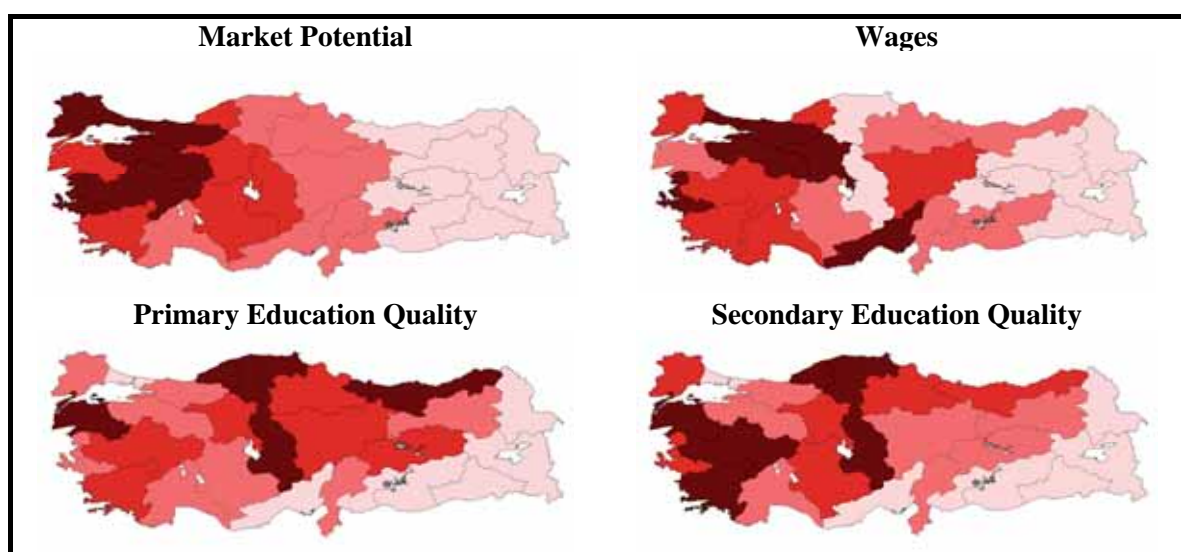
Table 4. Human Capital and Geographical Proximity – Spatial Interactions –

	Spatial Auto Regressive (SAR)						Spatial Error Model (SEM)											
	Wages			Primary Education Quality			Secondary Education Quality			Wages			Primary Education Quality			Secondary Education Quality		
	1997	2001	1997	2001	1997	2001	1997	2001	1997	2001	1997	2001	1997	2001	1997	2001	1997	2001
Market Potential	2.972* (1.013)	3.763* (1.319)	0.002 (0.002)	0.001 (0.001)	0.002 (0.003)	0.001 (0.001)	3.596* (0.865)	3.924* (0.905)	0.002 (0.002)	-0.005*** (0.003)	0.002 (0.007)	-0.011 (0.003)	0.002 (0.002)	-0.005*** (0.003)	0.002 (0.007)	-0.011 (0.007)	-0.004 (0.003)	
Manufacturing New Firms %	9.522** (4.615)	17.702** (7.688)	-0.016 (0.012)	-0.020** (0.010)	0.018 (0.020)	-0.002 (0.009)	9.067** (4.641)	19.957* (7.552)	-0.019 (0.012)	-0.027* (0.009)	0.001 (0.0194)	-0.003 (0.009)	0.001 (0.0194)	-0.027* (0.009)	0.001 (0.0194)	-0.003 (0.009)	-0.003 (0.009)	
Services New Firms %	29.325* (8.421)	13.420 (8.808)	0.034 (0.022)	-0.001 (0.012)	0.016 (0.036)	0.001 (0.011)	30.602* (8.378)	14.326*** (8.618)	0.031 (0.022)	-0.012 (0.011)	-0.032 (0.036)	-0.002 (0.011)	0.031 (0.022)	-0.012 (0.011)	-0.032 (0.036)	-0.002 (0.011)	-0.002 (0.011)	
Trade New Firms %	1.422 (3.656)	-0.558 (4.888)	0.003 (0.009)	-0.013** (0.006)	-0.008 (0.0158)	-0.010*** (0.006)	0.865 (3.683)	-0.466 (4.764)	0.004 (0.010)	-0.015 (0.006)	-0.002 (0.015)	-0.008 (0.006)	0.004 (0.010)	-0.015 (0.006)	-0.002 (0.015)	-0.008 (0.006)	-0.008 (0.006)	
P	0.179 (0.202)	0.042 (0.225)	0.235 (0.226)	0.880* (0.070)	0.803* (0.102)	0.909* (0.056)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
λ	-	-	-	-	-	-	0.244 (0.229)	-0.205 (0.269)	0.263 (0.226)	0.948* (0.034)	0.942* (0.037)	0.948* (0.034)	0.263 (0.226)	0.948* (0.034)	0.942* (0.037)	0.948* (0.034)	0.948* (0.034)	
# of Obs.	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	
R ²	0.44	0.32	0.10	0.27	0.36	0.35	0.42	0.35	0.06	0.24	0.11	0.07	0.42	0.35	0.06	0.11	0.07	
AIK	430.562	480.816	-526.87	-575.972	-443.64	-587.72	428.468	478.270	-528.48	-585.989	-444.99	-589.65	428.468	478.270	-528.48	-585.989	-444.99	-589.65
SC	444.929	495.183	-512.50	-561.606	-429.27	-573.36	440.441	490.243	-516.51	-574.017	-433.02	-577.67	440.441	490.243	-516.51	-574.017	-433.02	-577.67
LM Test for Residual Spatial Autocorrelation	0.048 (0.82)	4.556 (0.03)	7.706 (0.01)	0.709 (0.40)	5.774 (0.02)	0.529 (0.47)	0.925 (0.33)	0.588 (0.44)	0.694 (0.40)	40.75 (0.00)	21.00 (0.00)	39.703 (0.00)	0.925 (0.33)	0.588 (0.44)	0.694 (0.40)	40.75 (0.00)	21.00 (0.00)	39.703 (0.00)

Notes: Standard errors in ( ) for coefficient estimates. *, **, *** represents significance at 1%, 5% and 10% respectively

Findings so far cover a problematic period however can not shed light on the post 2001. As mentioned before wage data can not be obtained for the post 2001 at NUTS 3 level. Based on this constraint, data for wages and education quality are gathered at NUTS 2 level. Moreover methodology of market potential calculation is replicated at NUTS 2 level. Figure 3 gives the illustration of the human capital return and quality. There is some (but limited) room to discuss the spatial interactions, because number of cross sections are now lower and the area surface of the regions are now higher. However there is still some room to question the role of geography. Despite the fact that Istanbul (TR 10) region and Bursa (TR 41) as well as Kocaeli (TR 42) regions to some extent, are suffering from education quality, their return performances are still very high. Note that these NUTS 2 regions represent the highest market potential geographies of Turkey. These comments and findings are very preliminary and subject to improvement with some more progress in regional data publication by the Statistics Offices in Turkey.

Figure 3. Geography and Human Capital in 2006 - NUTS 2 Regions –

Note: Colors indicate high density to low density based on the darkness

Source: TURKSTAT, Author's own calculations

5. Conclusion

Among different factors that can be discussed within the framework of regional inequalities human capital development, returns and quality of education in specific are observed to be spatially unequal among the territory of Turkey. Keeping in mind the different dimensions of these imbalances, as well as the endogenous structure of human capital and regional development phenomenon, findings of this study validates that local patterns for education quality and return is no coincidence. Preliminary analysis directly confirms that geographical proximity, which is measured by market potential of provinces matters for individual's incentive to invest in education. The way that the study treats the incentive to invest in human capital is two fold. First coming from the regional wage level of manufacturing industry in the western geography (especially the belt in the Marmara District), it is plausible to expect higher incentives to invest in education. In this sense these results validate the concerns of the theoretical discussion. As a second vital point when the education development at provincial level is observed, findings indicate that quality of education, which is the number of lecturers per students, also shares a similar pattern; leaving the western geography more developed with respect to the eastern. Remembering the early findings of Karahasan and López-Bazo (2010) about the high number (and/or share) of students in the western geography of Turkey; the relatively better quality in the same area should mean lecturer numbers are also higher. Thus both in terms of individuals' but also of the supply of education service, the western geography acts as a pull area. These remarks are preliminary but yet striking.

As a second discussion point sectoral composition of industry and the spillover of the provinces that are close to each other are investigated. Here it is interesting that sectoral composition is not increasing the power of the results but validates the robustness of the overall comments. More remarkable part of the second set of

analysis is that spillover effect of the provinces is not identical between the education quality and return. In the case of education quality, findings indicate that spillover effect is dominating the impact of geography, while for the regional dispersion of wages it is still the geographical proximity that is influencing the returns to education. These findings should be examined with caution. Note that while relating the wage and geographical proximity is the direct testing of the theoretical framework, in the case of the models examining the education quality and geographical proximity, there is always a black box that has not been explained briefly yet. From this point of view, it is an important future work to define a mechanism that can explain the way that the incentives to invest in education (wages in this case) and the human capital investment (quality) are geographically correlated. Other way around there will be other ways to explain why some regions are more developed in terms of human capital than others; spatial association is just one of them.

References

- Acs Z. J. and Varga A., (2002). "Geography, Endogenous Growth and Innovation" *International Regional Science Review*, Vol. 25, No.1, pp. 132-148
- Anselin L., (1993), "The Moran Scatter plot as an ESDA Tool to Assess Local Instability in Spatial Association," Research Paper No: 9330, GISDA Specialist Meeting GIS and Spatial Analysis
- Dogruel, F. and A. S. Dogruel (2003), "Turkiye'de Bolgesel Gelir Farkliliklari ve Buyume," Regional Income Differences and Growth in Turkey) in A. H. Kose, F. Senses and E. Yeldan (Eds), *Iktisat Uzerine Yazilar I: Kuresel Duzen, Birikim, Devlet ve Siniflar - Korkut Boratav'a Armagan* (Essays on Economics I: Global Order, Accumulation, State and Classes - Festschrift in Honor of Korkut Boratav), Iletisim Publications, Istanbul, pp.287-318, 2003 (in Turkish).
- Filiztekin, A. (1998), "Convergence across Industries and Provinces in Turkey" Koc University Working Paper No. 1998/08.
- Filiztekin, A., (2009), "Regional Unemployment in Turkey," *Papers in Regional Science*, Vol. 88, No.4, pp. 863-878
- Fujita M., Krugman P. and Venables A.J., (1999), *The Spatial Economy Cities, Regions and International Trade*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts
- Gezici, F. and Hewings, G.J.D. (2007), "Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey" *European Planning Studies*, 15(3), 383-403.
- Harris C., (1954), "The Market as a Factor in the Localization of Industry in the United States," *Annals of the Association of American Geographers*, Vol.64, pp.315-348
- Head, K. and Mayer T. (2004), "The Empirics Of Agglomeration And Trade" in J. V Henderson and J.E Thisse (Eds), *Handbook of Regional and Urban Economics*, Volume 4. Chapter 59, pp. 2609-2669.
- Karaca, O. (2004), "Turkiye'de Bolgeler Arası Gelir Farkliliklari: Yakinsama Var mi" Turkish Economic Association (TEA), Discussion Paper No. 2004/7
- Karahasan B.C. and Uyar E., (2009), "Spatial Distribution of Education and Regional Inequalities in Turkey", MPRA Research Paper, University Library of Munich, Germany
- Karahasan B.C., (2010), Dynamics and Variation of Regional Firm Formation - Case of Turkey - , PhD Thesis, Marmara University
- Karahasan B.C. and López-Bazo E, (2010), "Role of Geography in Understanding of Human Capital Dispersion: Evidence from Turkey", 9th International Conference of Middle East Economic Association, Istanbul
- Karahasan B. C. and López-Bazo E, (2011), "The Spatial Distribution of Human Capital: Can it really be Explained by Regional Differences in Market Access?", *IREA Working Paper Series –WP 2011/02*
- Krugman, P. (1991), "Increasing Returns and Economic Geography," *The Journal of Political Economy*, Vol. 99, No. 3, pp. 483-499
- Krugman P., (1992), "A Dynamic Spatial Model", NBER Working Paper Series No: 4219
- López-Rodríguez, J., Faiña, A. and J. López Rodríguez (2007). "Human Capital Accumulation and Geography: Empirical Evidence from the European Union," *Regional Studies*, Vol.41, No.2, pp. 217-234.

Marshall, A. ([1890] 1920), *Principles of Economics*. Macmillan and Co., Ltd, London. [Online] available from <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP24.html>; accessed 12 October 2008 [BOOK IV, CHAPTER X, Industrial Organization, Continued. The Concentration of Specialized Industries in Particular Localities.]

Niebuhr, A.,(2006), " Market access and regional disparities: New economic geography in Europe," *Annals of Regional Science*, 40:313–334.

Redding S. and Schott P., (2003). "Distance, skill deepening and development: will peripheral countries ever get rich?," *Journal of Development Economics*, Vol. 72, pp.515–541.

Redding S. and Venables A. J., (2004). "Economic geography and international inequality," *Journal of International Economics*, Vol. 62, pp. 53–82.

Von Thünen J.H., (1826), *Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landschaft und Nationalökonomie*. Hamburg (English Translation by C.M. Warterberg, von Thünen's Isolated State, Oxford: Pergamon Press, 1912)

NATURAL RESOURCE ABUNDANCE -Regional Blessing or Curse?

Sevil Acar*
Johanna Zola**

Abstract

A problem in many countries today is the increasing disparity between regions within each country, such as comparably slower economic growth and/or less concentration of inhabitants in the more peripheral regions. Often characterised by the abundance of a few or more natural resources, peripheral regions might be subject to negative consequences since the richness in natural resources may have steered the economy to be reliant on a specific resource, making the region more vulnerable to exogenous changes in the surrounding world. Beside income per capita and economic growth, there are significant implications for the composition of industry, employment, gross fixed capital formation, income distribution, migration and other socio-economic indicators. Employing a panel data analysis with region-based data and utilising regional statistics, this paper investigates the existence of a regional curse in Northern Sweden in comparison to other Swedish regions.

1. Introduction

A problem prevailing in many parts of the world today is the increasing disparity between regions within countries. The disparities are often illustrated with, for example, comparably slower economic growth and/or less concentration of inhabitants in more peripheral regions. As an approach in trying to understand the relative negative development in the northern part of Sweden compared to Sweden as a whole, this study investigates the existence of a regional resource curse in northern Sweden.

Sachs and Warner showed in 1995 that in many countries, there was a relationship between economic dependence on natural resources and slower growth rate compared to economies with lower natural resource abundance. Earlier conceptualisations about the relationships between economic growth and natural resources that can be used to further examine the existence of a resource curse are the “staple thesis” which was introduced by Innis (1930) and “the Dutch disease” introduced by Corden and Neary (1982).

The staple thesis discusses a similar issue where a region with high dependence on natural resources becomes more dependent on the market price of that specific natural resource. Other local markets aside from the natural resources are then often outrivalled by the natural resource market, which means that the region is dependent on the specific resource market to be robust in order for the regi to have a steady growth.

The Dutch disease refers to the discovery of natural gas in the Netherlands, where the booming of the natural gas industry resulted in a crowding out effect of other industries in the economy. The massive inflow of foreign currency, along with a strong and costly public sector, lead to a depreciation of the Dutch currency and further exuberated the crowding out effect, which resulted in a decline in the economy as whole when the market price of natural gas fell.

In the relevant literature most of the studies are often at country level focusing on the two extremes when it comes to abundance of natural resources; either on countries that have managed their resources “well” like Norway or on countries which have been less successful, like Nigeria. The importance of natural resources to a region and the subsequent management of them bring about a region-wise comparison as a focal point. There are often disparities within countries when it comes to key industries and political management as well as the level of economic growth, which would make it interesting to focus on regions within a country with respect to their natural resources since the natural resources often are confined to only parts of a country.

---

* Dr., CERE, Umeå University, SE-90187 Umeå, Sweden, sevil.acar@econ.umu.se, +90 535 450 7687

** CERUM, Umeå University, SE-90187 Umeå, Sweden, johanna.edlund@cerum.umu.se, +46 90 786 9570

Hence, we intend to empirically observe if there are any indications of a resource curse in the northern part of Sweden, which is generously abundant with natural resources such as mines, minerals and forests, compared to Sweden as a whole.

If the resource curse indeed exists, it might lead to negative consequences for the regions with natural resources as a predominant part of their economy. It is not only income per capita or growth of the regions but also the composition of industry, employment, gross fixed capital formation, income distribution, migration and some other social indicators that might be negatively affected. If the curse does exist, it might also reinforce the current divergence between regions. The northern part of Sweden has not been fully researched in these aspects, at least not within the literature on the resource curse. We aim to have a broad overview of the different path the region has followed due to its natural gifts.

2. Theoretical Background and Empirical Literature

The term “resource curse” was first used by Auty (1993) in order to explain how resource-abundant countries sometimes lag behind resource-poor ones in terms of economic growth. Similar economic phenomenon was detected years before Auty though. Witnessing the economic structure of contemporary Canada, Innis (1930) introduced the staples thesis in order to explain how various staples (raw material goods that were stapled in the harbour for exports) played a crucial role in the development of regional economies in Canada. Among those staples, cod fish was the main actor in Atlantic Canada whereas wheat and fur were available in other parts of Canada. As such, Innis viewed Canada in two parts; namely the heartland and the hinterland (periphery). Heartland was relying heavily on the basic staples that were supplied by the hinterland whereas the hinterland was exploited in this relationship being under the control of the heartland. This brought together the fact that the staples that were mostly composed of natural resources increased the divergence between the regions which differed in terms of resource intensity. This phenomenon was later called the “staples trap” as to refer to the cases where growth is retarded when it relies heavily on staples. When the market price of the resources decreased, the hinterland took the hardest blow since their sources of income considerably shrank. One circumstance for this phenomenon to occur was framed by Watkins (1963), who described that lack of diversification and non-existence of spread effects between the staples sector and the remaining sectors lead to undesirable outcomes for resource-exporting regions. Uncertainties due to boom and bust periods of staples production are also blamed for limiting the capabilities of staple-dependent regions.

More structuralist views emerging in the 1950s (Prebisch, 1950, 1964; Singer, 1950) addressed the secular decline in terms of trade positions of the less developed countries which were exporting mostly primary goods to the developed world. This was also caused by the increasing imbalance in trade between developed and less developed countries. Another consequence of the heavy reliance on primary goods was the discouragement of manufacturing sectors. In the 1970s, the concerns related to natural resource dependence started to shift towards the experience of the oil exporters. The decline of manufacturing in the Netherlands after the discovery of the Groningen gas attracted the attention of authors like Corden and Neary (1982), who named the problem as the “Dutch disease”. The disease is characterised by a huge inflow of foreign currencies into the natural-resource exporting economy which makes the existing non-oil tradable sectors uncompetitive in the international markets.

All of these considerations in regards to the influence of natural resources on domestic economies endowed with them can be generalised as the resource curse problem. The concept has been frequently used since Auty (1993) to address similar problems in different parts of the world. The underlying reasons range from declining terms of trade to volatile commodity markets as well as overspending of resource income and institutional bottlenecks.¹ Countries examined by Auty (1993, 1994, 2001, 2007) and Sachs and Warner (1995, 1997, 1999) always signalled the existence of a negative relationship between economic growth and resource abundance.

Unfortunately the relevant literature on regional differences in relation to natural resources is comparatively poor. We will cite some examples here. Komarulzaman and Alisjahbana (2006) test the resource curse hypothesis for the regions of Indonesia and find that forest, oil and gas sector rents have positive effect whereas mining has negative impact on regional economic growth. Freeman (2009) finds that regression of US individual states’ gross state product growth on resource intensity consistently shows a negative and significant

---

¹ Detailed surveys on the resource curse literature can be found in Frankel (2010), Deacon (2010) and van der Ploeg (2011).

relationship. They point out that crowding out of the manufacturing sector may contribute to the slower growth of resource-based economies. The effects are mostly attributed to growth rates or low GDP per capita; but eventually to other worse development outcomes as well. From the staples thesis point of view, Gunton (2003) looks at Canada and argues that the benefits of staple development exceed the costs, and staples can make a higher contribution to regional development than non-staple sectors can; because staples generate rent. But his case study of coal shows that inefficient management of the staple sector, leakage of rent from the regional economy and the failure to develop diversification are major impediments. Carson (2009) looks at the Northern Territory and Australia as a whole and finds that the Northern Territory continues to experience high levels of population mobility compared with Australia as a whole. Population turnover was higher among those in the transition to work and early career age groups. The Northern Territory had a higher Herfindahl Index than Australia indicating a higher concentration of employment. Rates of employment in professional services were lower in the Northern Territory than in Australia as a whole.

To sum up, it is difficult to conclude whether natural resources are good or bad for development. In fact, it is not the resources themselves, but the way they are utilized and the channels that influence the management of such resources which determines the curse or blessing.

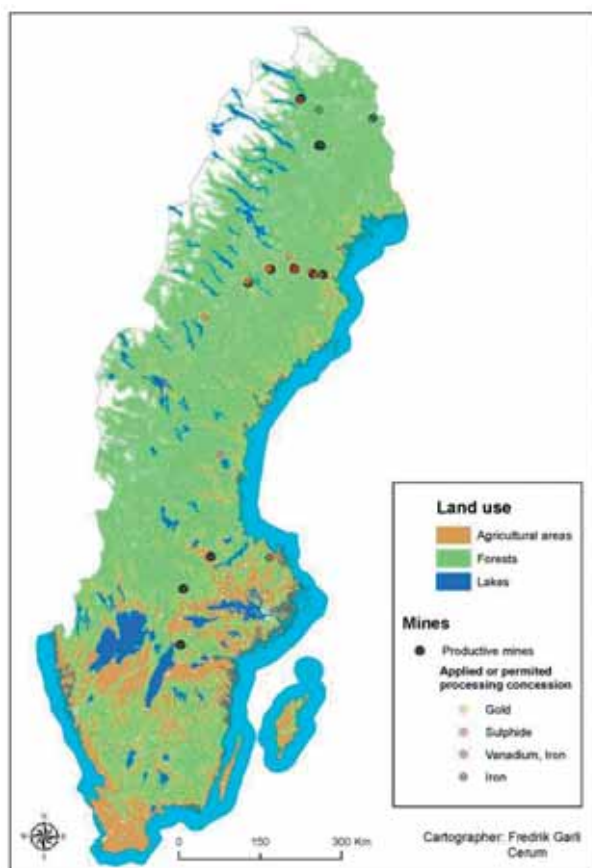
3. A Regional Glance At The Resource Curse Hypothesis For Sweden

3.1. Regional Historical Facts About Sweden

This study undertakes an analysis of eight regions of Sweden categorised at the NUTS 2 level. These are namely as follows: Stockholm SE11; East Central Sweden SE12; Småland and islands SE21; Southern Sweden SE22; West Sweden SE23; North-Central Sweden SE31, Central Norrland SE32; and Upper Norrland SE33. The regions widely differ in their types and amounts of natural resources. For instance, northern Sweden is endowed with mines whereas agricultural land is intensively situated in southern parts. Mines are comparatively rare in the south. The northern part is comparably rich in especially iron and gold (Figure 1).

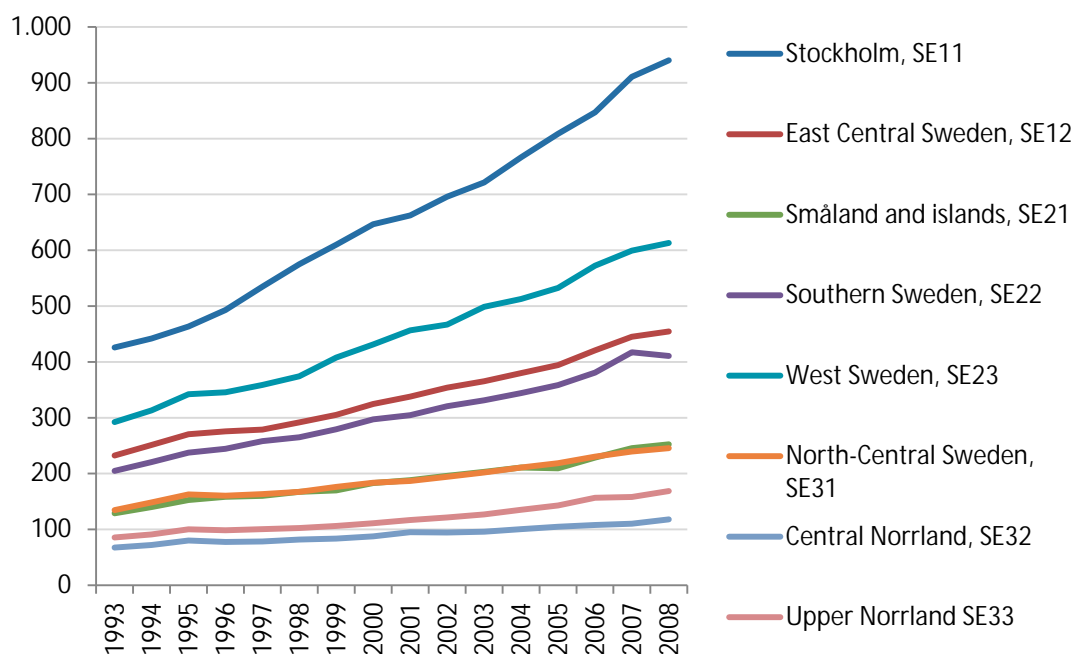
There are also regional differences when gross regional product, employment and per capita income are considered. Figure 2 evidences the high variation between the eight regions. The Stockholm region enjoys the highest gross regional product (GRP) followed by West Sweden and East Central Sweden. Småland and islands and North Central Sweden have more or less the same levels of GRP across the years from 1993 to 2008. Southern and East Central Sweden are also quite close to each other in terms of GRP and its changes in time. Central Norrland and Upper Norrland, which make up the northern part of Sweden that will be the focus of this study, are lagging far behind the other regions with GRP levels below 200 billion SEK.

Figure 1. Regional Resource Intensity in Sweden

Source: Garli (2010)

Figure 2. Gross Regional Product (billion SEK)

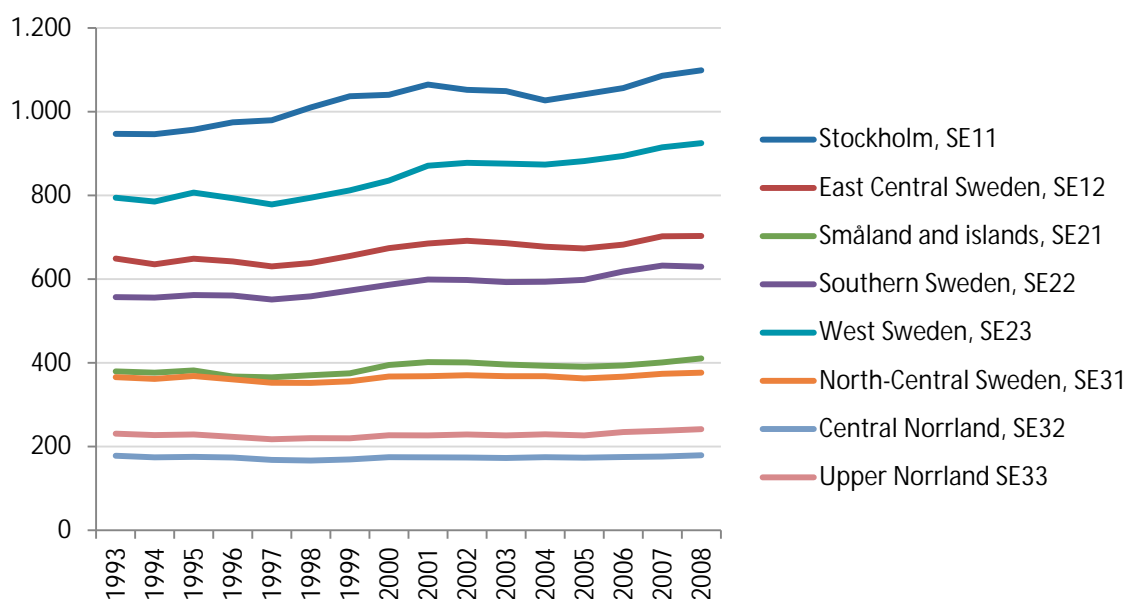

Source: Regional Accounts from Statistics Sweden

Although all the regions are on an increasing trend in GRP over time, the northern regions do not display a promising improvement in the given years. As a whole, there seems to be quite a big divergence between the richest (Stockholm) and the poorest regions (in this illustration, the northern ones) when regional incomes are taken into account. This signals the symptoms of a possible resource curse in the resource-rich regions of Sweden.

Employment patterns in the regions of Sweden are also in parallel with the GRP levels. Figure 3 shows that while average number of employed people in most of the regions has a slightly increasing tendency, the northern regions, namely Central Norrland and Upper Norrland, are on a stagnant path. Employment in almost all the regions increased considerably in the beginning of 2000s but then slowed down in the rest of the period of analysis.

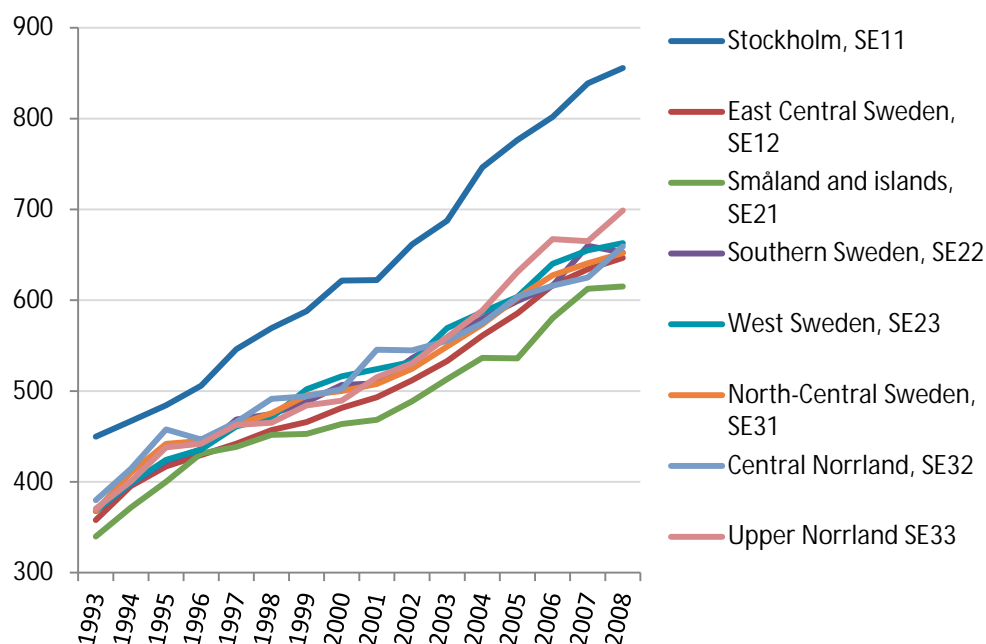
Figure 3. Average Number of Employed; thousand persons

Source: Regional Accounts from Statistics Sweden

Putting together regional employment and GRP figures, the distribution of GRP per employed reveals an interesting structure in the Swedish regions. Figure 4 unveils the fact that the Stockholm region is distinguishably richer than all other regions in terms of income per employed. The difference between Stockholm and other regions is an increasing one by time. The region of Småland and islands performs worse than all other regions. This figure also discloses the phenomenon that productivity is high in northern Sweden since the GRP per employed in the two northern regions are as high as those of the southern ones. Since GRP per employed is also an indication of productivity, it shows that productivity is comparably higher in the resource-intensive sectors which are known to be capital-intensive rather than labour-intensive. On the other hand, the northern regions are relatively poorly-developed with different kinds of facilities and at the same time they are lacking a diversified range of employment opportunities. Hence, a large share of the population originally living in the northern regions move out since they need other sectors to be employed in and to find the services they need. This generates a vicious cycle since the region needs more people to build facilities but denser population demands services and hence migrates out to the more prosperous regions.

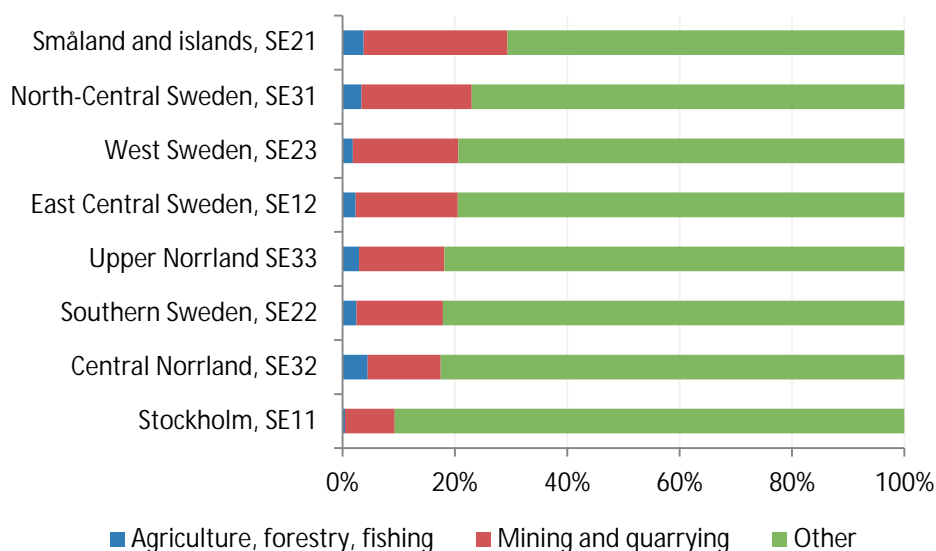
Figure 4. GRP per employed (1 000 SEK)

Source: Regional Accounts from Statistics Sweden

Finally the distribution of employment among different sectors in 2008 uncovers the fact that agriculture, forestry, fishing, mining and quarrying activities make up about 20% of the total activities each region, except Stockholm, is involved in (Figure 5). The resource sectors here include both production and extraction of natural resources. Only in the Stockholm region, those activities related to natural resource extraction and production make less than 10% of the total economic activities when employment in such activities are considered. Besides, more people work in mining and quarrying than those working in agriculture, forestry and fishing in each region.

Figure 5. Employment distribution among sectors (2008)

Source: Regional Accounts from Statistics Sweden

3.2. Data, Methodology and Analysis

In this paper we are focusing on two aspects of economic development in relation to natural resource abundance. In one, we are concerned with economic activity level that will be proxied by GRP in each region and, in the other, we peer at regional attractiveness which will be shown by regional population growth rates.

The reason why we choose these two indicators is that the resource curse literature commonly deals with income and income growth in countries. Hence we want to test the hypothesis against the regions within one country. Normally we would expect that natural resource activity should bring together an addition to economic output raising the possibilities of production in different areas of the industry and supplying inputs to them. However the resource curse hypothesis has evidenced that growth of economic activity has been retarded by the abundance of natural resources for a number of reasons mentioned in the theoretical background. Population growth on the other hand has not been used in the relevant literature so far. However it is of interest to see whether regions that are engaged in natural resource production and extraction activities are attractive places to live or not, without being disturbed with economic activity levels. The more attractive the regions, the more people choose to live or the less people choose to migrate out. Besides, according to the World Bank and many other reports, the greatest asset in Sweden is human capital, which also explains why we attract attention to population growth since it is a long term growth figure and in some way correlated to GRP.

With this motivation, we undertake a panel data analysis of 8 regions for the 1993-2008 period. Two groups of relationships are investigated. One relates the level of GRP in each region to explanatory factors such as the shares of people that are employed in natural resource production and extraction, employment levels, investment rates and a dummy for northern Sweden. The dependent variable of this group of regressions is the logarithm of Gross Regional Domestic Product (NUTS 2) in current prices (SEK millions). The other group relates population growth to the same independent variables, which can be summarized as follows:

- *AgriLabShr*: Agricultural employment share in average regional employment
- *MinLabShr*: Mining and quarrying employment share in average regional employment
- *lnEmp*: Average number of employed by region, age 20-64 (in logarithms)
- *InvRate*: Regional investment rate proxied by Gross Fixed Capital Formation/GRP
- *Northern Dummy*=1 if the region is either Central Norrland or Upper Norrland

Among these variables, regional employment and investment are chosen to serve as control variables. Usually, they are used to estimate gross domestic product (GDP) together with other crucial factors of income, such as public expenditures, exports, foreign investment, technology, productivity, etc. It is at least equally complicated to decide on the regional sources of growth. Hence we rely on the indicators above due to data availability. All the variables used in the analyses are taken from Statistics Sweden (SCB).

As mentioned before, the resource sectors here include both production and extraction. It would be better to examine the effect of natural resource abundance in each region with better indicators of resource wealth. However in this paper we limit ourselves to looking at resource dependence instead of actual resource abundance data because of better data availability on employment and reliance on resource sectors.

Pooled Ordinary Least Squares (POLS), Fixed Effects (FE) and Arellano-Bond (Are-Bond) techniques are utilized while running the regressions. Hence, the interpretation of the results needs special attention due to the different characteristics and assumptions of each single method.

To begin with, POLS estimation enables to include time-invariant characteristics of the regions in the analysis. As such, the Northern dummy is used in the POLS models in order to detect the effect of being situated in Northern Sweden, either in Central Norrland or Upper Norrland, on the economic activity level or the regions attraction. However POLS estimates do not give reliable results in the case of highly correlated error terms with independent variables. Hence FE estimations are preferred since we are analyzing all the existing regions of Sweden. In this type of estimation, the data is computed by subtracting the time (within) mean from each variable and OLS is estimated using the transformed data.

With the anticipation that the relationship between the GRP level and other explanatory variables can be a dynamic one, a dynamic GMM model is also estimated. Arellano-Bond regressions of $\ln(\text{GRP})$ are run so that the endogeneity problem is better coped with because the method uses lagged level explanatory variables and lagged differenced variables as instruments for the endogenous independent variables.

Table 1 reports the results of regressions on GRP.

Table 1. Regressions on Income (Dependent variable: $\ln$ GRP)

Model	1	2	3a	3b	4	5	6	7	8	9
	POLS	POLS	POLS	POLS	FE	FE	FE	Are-Bond	Are-Bond	Are-Bond
DlnGRP(-1)								0,34 ***	0,23 ***	0,22 ***
								0,08	0,07	0,07
const	12,65 ***	7,03 ***	6,10 ***	7,59 ***	14,16 ***	-2,12	4,21 **	0,04 ***	0,04 ***	0,04 ***
	0,14	0,20	0,21	0,31	0,17	2,22	1,80	0,01	0,01	0,01
AgriLabShr	-39,88 ***	-8,57 ***	-4,85 ***	-5,29 ***	-15,34 ***	-11,83 ***	-3,23 **	-0,29 ***	-0,20 ***	-0,20 ***
	2,77	1,49	1,32	1,15	1,82	1,59	1,46	0,03	0,04	0,04
MinLabShr	5,87 ***	-0,22	-1,02 ***	-2,31 ***	-6,84 ***	-2,40 **	-6,70 ***	0,00	-0,01	-0,01
	0,93	0,40	0,32	0,35	1,07	1,08	0,86	0,02	0,02	0,02
InEmp		0,93 ***	1,02 ***	0,80 ***		2,51 ***	1,51 ***		0,55 ***	0,55 ***
		0,03	0,03	0,04		0,34	0,28		0,07	0,07
InvRate			2,51 ***	3,29 ***			1,55 ***			-0,02
			0,46	0,42			0,35			0,05
Northern				-0,35 ***						
				0,06						
Adj. R-squ.	0,63	0,95	0,97	0,98	0,97	0,98	0,99			
Sargan test								0,04	0,16	0,17
No of obs.	128	128	112	112	128	128	112	112	112	112

Note: Standard errors below coefficients. *, **, *** indicate significance at the 0.10, 0.05 and 0.01 levels respectively. First difference of $\ln$ Emp was included instead of $\ln$ Emp in Arellano-Bond estimations.

Apparently, agricultural labour shares, which include people employed in agriculture, fishing and forestry, have negative and significant coefficients in all of the regressions. This confirms the hypothesis that there is a regional resource curse when we take into account agricultural activity. However the estimates of mining labour shares are negative in FE regressions (Models 4, 5 and 6) but insignificant in Arellano-Bond estimations (Models 7, 8 and 9). This leaves us inconclusive about the influence of mining and quarrying sector on total economic output.

Another thing to note is that both employment and investment rates have positive impact (where significant) on economic activity in line with our expectations.

The effect of the *Northern* dummy appears to be negative in Model 3b (Table 1). This reflects the fact that regions in the northern part of Sweden are not enjoying higher GRP.

Table 2 reports the results of regressions on population growth.

Table 2. Regressions On Population Growth (Dependent variable: Population growth)

Model	1		2		3a		3b		4		5		6	
	POLS		POLS		POLS		POLS		FE		FE		FE	
const	0,008 ***		-0,044 ***		-0,049 ***		-0,039 ***		0,035 ***		-0,027		-0,110 *	
	0,002		0,004		0,006		0,010		0,004		0,057		0,065	
AgriLabShr	-0,208 ***		0,084 ***		0,033		0,030		0,162 ***		0,175 ***		0,029	
	0,032		0,032		0,036		0,035		0,039		0,041		0,053	
MinLabShr	0,004		-0,053 ***		-0,043 ***		-0,052 ***		-0,211 ***		-0,194 ***		-0,120 ***	
	0,011		0,009		0,009		0,011		0,023		0,028		0,031	
InEmp			0,009 ***		0,008 **		0,007 ***				0,010		0,022 **	
			0,001		0,001		0,001				0,009		0,010	
InvRate					0,031 ***		0,036 ***						-0,005	
					0,012		0,013						0,013	
Northern							-0,002							
							0,002							
Adj. R-squ.	0,31		0,69		0,74		0,74		0,82		0,82		0,85	
Sargan test														
No of obs.	128		128		112				128		128		112	

Note: Standard errors below coefficients. *,**,*** indicate significance at the 0.10, 0.05 and 0.01 levels respectively.

The first thing that strikes the eye in the population growth regressions is that it is not agricultural employment share, but mining and quarrying sector instead that is significantly deteriorating the attractiveness of Swedish regions. Agricultural labour share has sometimes even positive coefficient estimates suggesting that higher agricultural activity attracts more people to a region. But the case of mining sector gives hints about the possibility of a resource curse in terms of regional attractiveness.

Employment level and investment rates welcome higher population growth rates where they are significant in the regressions. The effect of the *Northern* dummy appears to be insignificant in Model 3b (Table 2). This means being in the north does not explain anything about population growth in Sweden. Without any doubt, there are other factors that might be determinative on the change in population. Among these, we could think of the existence of different facilities, amenities, health conditions and labour market structure. However, again we are restricted with data here.

4. Conclusion

This study departs from the question of how and why the northern part of Sweden is falling behind in terms of economic growth as well as population growth. One of the possible explanations could be that the region historically has depended on natural resources such as forests and mining as well as fishing and agriculture to a limited extent, which in a way impedes local actors to invest in other, less capital intense sectors. Looking at booming regions, a leading idea is that the industries are often human capital intense. With a well-developed service sector more people will find work and also the services they acquire. If a region does not have a natural resource, it is in a sense forced to look for other industries to rely on. An example can be seen in Denmark, which is well known for a wood furniture industry, but has comparably less actual wood growing in the country.

Leaning on the resource curse hypothesis we have investigated the reasons behind the regional differences in GRP and population growth pointing to the natural resource activities that take place within the regions. We have found significant evidence for the existence of a regional curse (of resource dependence) when the effects on GRP of employment shares in agricultural resources are considered. On the other hand we have found limited evidence for a negative impact of mining and quarrying on GRP. The reasons lying behind the regional curse can be attributed to lower degree of diversification in the resource-reliant regions, lower linkages with the other sectors and over-confidence in natural resources. The first two arguments correspond to the backward, forward

and final-demand linkages in Hirschman's (1958) terms. It has been discussed that primary product exports could not provide sufficient linkages compared to manufactures. Within the regional context, it might be the case that agriculture, fishing and forestry production might not be generating enough linkages with the rest of the regional economy. The third argument is rooted in the institutional perspective which links the successful or unsuccessful use of natural resource proceeds to economic outcomes via the quality of institutions as well as the presence of rent-seeking or corruption. It is possible to think of regional governmental bodies that are heavily relying on the natural resource income and facilitating an improvement in non-resource sectors to a lesser extent.

Another core finding of the paper is that there is significant evidence for a regional curse of mining on regional attractiveness measured by population growth whereas limited evidence exists for a positive impact of agricultural resources on population growth. The underlying reasons could be that mining industry is highly capital-intensive and hence demands less labour. This makes people search for other alternatives to work for and even other regions to move out to. Besides, there is not enough number of service sectors developed in mining regions, which makes them less attractive to accommodate in.

This study does not aim to address the reasons of a regional resource curse in detail but primarily devotes itself to detecting the existence of it for Sweden. Needless to say, the main circumstances and determinants of such a regional curse should be handled in a more elaborative way, which we leave for future studies.

The weakness of the study is that it uses labour shares of agricultural (including fishing and forestry and mining sectors) as the resource abundance measures. Also all these figures include both extraction and production of the resources. There is some indication that some of the production of the goods is done not in the region the resource is extracted from but in another one. Hence it would be better to concentrate upon where the resource is located, i.e. where it is extracted from. As long as the data availability permits, other explanatory variables would increase the reliability of the models utilised in the paper. Indicators such as education, human capital and fertility rates would have a say in those relationships.

An investigation of the effects of natural resource sectors on different dependent variables other than GRP and population could be a good robustness check for the existence of a resource curse. One such variable could be taxable income. It would show the income which is earned in the region instead of the actual production. Industrial diversification could also be examined to see if there is a crowding out effect of high involvement in natural resource activities.

References

- Auty, R. 1993. *Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis* London: Routledge
- Auty, R. 1994. "Industrial policy reform in six large newly industrialising countries: The Resource Curse thesis", *World Development* 22 (1), 11-26.
- Auty, R. 2001. "The political economy of resource-driven growth," *European Economic Review* 45: 827-838.
- Auty, R. 2007. "Patterns of Rent-Extraction and Deployment in Developing Countries: Implications for Governance, Economic Policy and Performance," in G. Mavrotas and A. Shorrocks, editors, *Advancing Development: Core Themes in Global Economics* (Palgrave: London), 555-577.
- Carson, D. 2009. "Is the Northern Territory in a 'Staples Trap'?", Charles Darwin University, School for Social and Policy Research, Population Studies Research Brief, Issue Number: 2009038.
- Corden, W. M., & Neary, J. P. 1982. "Booming Sector and De-Industrialisation in a Small Open Economy", *The Economic Journal*, 92(368), 825-848.
- Deacon, R. 2010. "Political economy dimensions in natural resource economics", invited keynote presentation, Ulvön Conference on Environmental Economics, Umeå, Sweden, June 22.
- Frankel, J. A. 2010. "The Natural Resource Curse: A Survey", NBER Working Papers 15836, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Freeman, D. G. 2009. "The 'Resource Curse' and regional US development", *Applied Economics Letters*, 16: 5, 527 — 530
- Gunton, T. 2003. "Natural Resources and Regional Development: An Assessment of Dependency and Comparative Advantage Paradigms", *Economic Geography*, 79 (1), pp. 67-94.
- Hirschman, A. O. 1958. *The Strategy of Economic Development*. New Haven CT: Yale University Press.
- Innis, H. A. 1930. *The fur trade in Canada. : An introduction to Canadian economic history. With a pref. by R.M.MacIver*. New Haven,.
- Komarulzaman, A. and Alisjahbana, A. 2006. "Testing the Natural Resource Curse Hypothesis in Indonesia: Evidence at the Regional Level," Working Papers in Economics and Development Studies (WoPEDS) 200602, Department of Economics, Padjadjaran University, revised Aug 2006.
- Ploeg, F. van der, 2011. "Natural resources: curse or blessing?", *Journal of Economic Literature*, 49 (2): 366-420.
- Prebisch, R. 1950. *The economic development of Latin America and its principal problems*. New York: United Nations.
- Prebisch, R. 1964. "Toward a new trade policy for development", in *Proceedings of the United Conference on Trade and Development*, New York, Vols I-VIII, United Nations, New York.
- Sachs, J. D., & Warner, A. M. 1995. *Natural resource abundance and economic growth*. Cambridge, Massachusets.
- Sachs, J.D. & Warner, A. M. 1997. "Sources of Slow Growth in African Economies", *Journal of African Economies*, 6 (3).

Sachs, J.D. & Warner, A. M. 1999. "The big push, natural resource booms and growth," *Journal of Development Economics* 59: 43-76.

Singer, H.W. 1950. "The distribution of trade between investing and borrowing countries," *American Economic Review*, 40, May.

Statistics Sweden. 2011. Regional Accounts, accessed in June 2011, <http://www.ssd.scb.se/databaser/makro/MainTable.asp?yp=xldzv&xu=90465001&omradekod=NR&omradetext=National+accounts&lang=2&langdb=2>

Watkins, M. H. 1963. "A Staple Theory of Economic Growth", *The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue canadienne d'Economie et de Science politique*, 29 (2), pp. 141-158.

DO INSTITUTIONS MATTER FOR REGIONAL ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT? THE CASE OF TURKEY*

Serkan DEGIRMENCI**
Istanbul Technical University

Abstract

Many cross-country studies acknowledge the indispensable role of institutions in promoting economic growth and in sustaining economic development. So in time, their emphases have shifted to determine the most influential institution(s) in order to be specific. While these papers are so widespread in the recent literature, the role of institutions within-country level has not been yet discussed in detail. Although the formal institutional structures of many nation-state countries apply to their all regions, results may differ depending upon various conditions. Considering these differentiated outcomes, this study aims to discuss the roles and functions of institutions in regional economic growth and development. To that end, first objective of this paper is to provide an introductory background by surveying and systematically documenting the evidences on the impact of institutions on regional growth and development outcomes from both the theoretical and empirical studies within a voluminous literature. Second objective is to elaborate this survey by classifying these studies with respect to their different conceptions about "institutions" and to their methodological approaches adopted. By doing that, this paper try to propose an analytical framework that identifies the channels of influence between institutions and economic performance outcomes. As the main concern of that study, third objective is to discuss whether institutions really matter for regional economic growth and development and, if so, how can institutions be included in the regional growth and development policies. Turkey is a convenient example for this discussion. Although its fundamental written institutions have a countrywide validity, their density and quality may vary among regions. So, lastly, it is planned to be done an empirical exercise to reveal the linkages between prominent characteristics of these regional institutions and economic performances of regions for the case of Turkey. To sum up, the novelty of this paper is to provide an extensive but a systematic survey of many studies in related literature and to contribute in part to the empirics of the relationship between institutions and regional economic growth and development. Finally, with this study, it is expected to obtain a sound understanding about the institutional approach both in economic growth and economic development spheres within the regional context.

Keywords: Institutions, Economic Growth, Regional Development

JEL Codes: O18, O43, R1

Özet

Birçok uluslararası çalışma kurumların iktisadi büyümeyi arttırmadaki ve iktisadi kalkınmayı sürdürmedeki kaçınılmaz rolünü teyit etmektedir. Bu yüzden zaman içerisinde, daha spesifik olmak için bu çalışmaların vurguladıkları noktalar en etkili kurum(ları) belirleme yönüne doğru kaymıştır. Güncel literatürde bu tip çalışmalar oldukça yaygın olmasına rağmen, ülke-içi düzeyde kurumların rolü henüz yeterince tartışılmamıştır. Her ne kadar birçok ulus-devlet ülkenin resmi kurumsal yapıları tüm bölgeleri için geçerli olsa da, ortaya çıkan sonuçlar çeşitli koşullara bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Bu farklılaşmış sonuçları göz önüne alarak, bu çalışma kurumların bölgesel iktisadi büyüme ve kalkınmadaki rolleri ve fonksiyonlarını tartışmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, bu çalışmanın birinci amacı, büyük bir literatür içerisindeki hem teorik hem de ampirik çalışmalardan kurumların bölgesel büyüme ve kalkınma çıktıları üzerindeki etkileri için kanıtları

* Different versions of this study were presented at the EBES 2011 Conference, IUE-SSEM Conference 2011 and ERSA 2011 Congress with the financial support of Istanbul Technical University.

** Research Assistant, Istanbul Technical University, Faculty of Management, Department of Management Engineering, Besiktas, Istanbul, 34367, Turkey; sdegirmenci@itu.edu.tr ; Tel: +90 212 291 23 91; Fax: +90 212 224 86 85.

tarayarak ve sistematik olarak ortaya koyarak giriş niteliğinde bir arka plan sağlamaktır. İkinci amaç, bu çalışmalarını kurumlar hakkındaki farklı algılamalarına ve benimsedikleri metodolojik yaklaşımlarına göre sınıflandırarak bu incelemeyi detaylandırmaktır. Bunu yaparken, bu çalışma, kurumlar ile iktisadi performans çıktıları arasındaki etki kanallarını tanımlayan analitik bir çerçeve tasarlamayı denemektedir. Çalışmanın asıl konusu olarak, üçüncü amaç, kurumların gerçekten iktisadi büyüme ve kalkınma için önemli olup olmadıklarını ve eğer önemliyse, kurumların nasıl bölgesel büyüme ve kalkınma politikalarının içerisinde dahil edilebileceğini tartışmaktadır. Türkiye bu tartışma için uygun bir ülke örneğidir. Her ne kadar belli başlı yazılı kurumları ülke çapında geçerliliğe sahip olsa da, bu kurumların yoğunluğu ve kalitesi bölgeler arasında değişebilmektedir. Bu nedenle, sonuç olarak, Türkiye örneği için, bu bölgesel kurumlar ile bölgelerin iktisadi performansları arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmak üzere ampirik bir araştırma yapılması planlanmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse, bu çalışmanın özgünlüğü ilgili literatürdeki birçok çalışmanın geniş ama sistematik bir taramasını sağlamak ve kısmen kurumlar ile bölgesel büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkinin ampiriğine katkıda bulunmaktır. Son olarak, bu çalışma ile, bölgesel bağlamda hem iktisadi büyüme hem de iktisadi kalkınma alanlarında kurumsal yaklaşım hakkında sağlam bir anlayış sağlanması umut edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumlar, İktisadi Büyüme, Bölgesel Kalkınma

JEL Kodları: O18, O43, R1

1. Introduction

Since the belief that institutions determine the incentives of and the constraints on actors of a society, and shape the economic, political and social outcomes has strengthened in the beginnings of 1990s, the study of the nature and role of institutions has become a central concern of economists and other social scientists.¹ The arguments about the role of institutions in promoting growth and development both in developed or developing countries² and as one of the fundamental determinant of economic performance differences across countries (Acemoglu and Robinson, 2008) have been started to be frequently discussed not only by the proponents of (new) institutional economics³ but also by the followers of mainstream neoclassical economics. “*Although this view has a long history (Smith, 1776)⁴, it has experienced a recent major revival in the economics literature*” (Owen and Weatherston, 2007, p.142).⁵ In parallel with these arguments, reforming the institutions (“getting institutions right”)⁶ has been a popular and dominant policy-making paradigm suggested in the receipts of policy advisers worldwide to solve the problems of countries with poor economic growth and development performances. But some questions in-depth about which institutions matter and how these institutions can be improved in order to promote further economic growth and development are still not completely and concretely answered in the literature. For the present, there are just some suggestions about what should *not* be done (Acemoglu and Robinson, 2008).

While underlying the significance of institutions in terms of economic outcomes, the fact that the economic institutions are not independently of a political process should not be overlooked. At the end, the political process is the outcome of social decisions taken by different groups and individuals benefiting from different economic institutions. So there are conflicts over these decisions and it is unsurprisingly they are concluded in favor of groups with have greater political power. This is why it is not an easy target to reform these institutions alone. Since the nature of political institutions and the distributions of resources determine the political power, in

¹ Garside (2007:1) argues that in part this belief reflects a preoccupation to establish the fundamental determinants of capital accumulation and innovation, and thereby long-term growth and development.

² See World Bank (1993, 1997), Stiglitz (1999).

³ A full discussion of the literature surrounding new institutional economics exceeds the boundaries of this paper. For informative studies, see North (1995b), Vromen (1995), Claugé (1997), Williamson (2000), Touffut (2003) and Hodgson (2003).

⁴ Adam Smith (1776) noted that private contracting (institutional quality) is an important prerequisite for the mutually beneficial exchanges that promote specialization, innovation and growth—the main factors leading to gains from trade (De, 2010).

⁵ The role of the challenging theoretical work by Douglass C. North (1990) is worth to emphasize in revealing this view and in sparking renewed interest on the roles and functions of institutions. This study of North (1990) puts institutions at the centre of a discussion on the historical development of modern capitalism.

⁶ This phrase suggests an active voice in which, once correctly identified, the “right” institutions can be transplanted to replace the “wrong” institutions that currently are in place (Williamson, 2009, p.371)

turn, it affects the performance of economic institutions. In sum, “*both political and economic institutions are essential parts of an effective institutional matrix*” (North, 1991, p.98). Frances sums this conjugate relationship between economic and political institutions in two sentences:

The role of political institutions in the creation of economic institutions means that economic institutions will not always be designed in ways that aim to maximize economic growth. However, the distribution of political power can change over time as the political and economic environment change and create an appetite for efficiency-enhancing change in economic institutions (2004: 8).

So, this two-way interaction still makes it so problematic to reach an equilibrium point where the interests of political institutions and good economic institutions intersect. Moreover, “*the casual links between political and economic institutions and economic growth are still not entirely clear*” (Garside, 2007, p.3).⁷ However, this relationship should be revealed for those who would wish to solve the problem of lagging countries by designing better policies, but, given these challenges between economic and political institutions, this study is centrally built around attempts to answer the question that how do institutions affect the performances of economic systems from the perspective of *institutions hypothesis*.

“*Institutions are established and accepted ways of getting things done in society, and include sets of norms, rules and procedures that define social practice and influence interactions*” (Garside, 2007, p.2). Among the various institutions fit to that general definition, the ‘institutionalist’ school in economics frequently emphasizes the importance of property rights, legal systems and the rule of law, land tenure, political stability, and other formal and informal social institutions (Engerman and Sokoloff, 1997, 2002; Hall and Jones, 1999; Acemoglu et al., 2001a, 2005a; Djankov et al., 2003). While emphasizing these institutions, institutionalists consider the most basic function (the major role) of institutions in a society as to reduce uncertainty by providing a stable (but not necessarily efficient) structure to everyday life, and so they all accept institutions as a guide to human interaction.⁸ The reflection of these institutional effects on the performance of the economies shows itself by the costs of exchange (trade) and production. In other words, “*together with the technology employed, they determine the transaction and transformation (production) costs that make up total costs*” (North, 1990, p.3 and p.6), this is the way of institutions enter into the cost functions in an economy. Herein the role for institutions, “*in transaction cost terms, is to reduce transaction and production costs per exchange so that the potential gains from trade are realizable*” (North, 1991, p.98).⁹ However, the neoclassical theory has defined a frictionless environment and neglected these costs and thus role of institutions.¹⁰ According to that framework, the formal economic constraints or property rights are specified and enforced by political institutions, and the neoclassical literature simply takes those as a given (North, 1991, p.98).¹¹ Because it was previously felt that such institutions developed as a result of economic development, but the *institutions hypothesis* argues the converse situation which institutions are a causal determinant of growth and development.¹² Formally, the idea lies beneath this argument is that institutions which affect the context within which firms operate, such as the constitution and the rule of law which protect private property rights and prevent corruption, can be regarded as ‘market creating’ since they secure potential returns on investment and affect the scope for rent-seeking (Rodrik, 2003). So, after a

⁷ While the political power structure can affect economic growth by shaping a country's economic institutions, these in turn shape political power through their effect upon the distribution of resources (Acemoglu et al., 2005a).

⁸ In a nutshell, institutions define and limit the set of choices of individuals (North, 1990, p.4).

⁹ For instance, firms face transaction costs when they are uncertain whether they will receive an expected outcome from an exchange. Institutions matter in this context because the rules surrounding the protection of assets held by a firm (including protection from expropriation by the state) and contract enforcement reduce such costs by encouraging investment in human and physical capital and by increasing the likelihood of expected outcomes (Coase, 1960; North, 1994; Aron, 2000 as cited in Garside, 2007, p.3).

¹⁰ The theory is based on the fundamental assumption of scarcity and hence competition; its harmonious implications come from its assumptions about a frictionless exchange process in which property rights are perfectly and costlessly specified and information is likewise costless to acquire. Although the scarcity and hence competition assumption has been robust and has provided the key underpinnings of neoclassical theory, the other assumptions have not survived nearly so well (North, 1990, p.11).

¹¹ However, there are many examples in the economic history that failed to produce a set of economic rules of the game (with enforcement) that induce sustained economic growth (North, 1991, p.98).

¹² But although it is readily accepted that well-performing institutions are associated with economic growth, there is keen debate over whether they are always or necessarily the prime movers (see Easterly and Levine, 2003; Acemoglu et al., 2001a; Engerman and Sokoloff, 2003; Sachs, 2003b; Frances, 2004).

while, neoclassical economic growth theory has come to a point that accept the institutions matter and admits the explanations of economic progress could not just only depend on inputs in the production process regarding the institutions are given. That means the integration of institutions to the neoclassical economic growth theory has gained pace over time.

In the last two-three decades, much of the theoretical and empirical research on economic growth has followed a “production function” approach to explain variations in rates of economic growth and levels of development across different countries and across time. Following Solow (1956), this approach associates a country’s aggregate output to the level of its inputs into the productive process. These well-known factors of production are simply physical capital (machinery, factories, and infrastructure), labor (the number of workers or hours worked), human capital (demonstrating the quality of human inputs into production due to level of education, on-the-job-training and health status), and technology (the knowledge about how to produce output). According to this point of view, growth of output take place due to the growth of inputs into the production process (particularly technological change and the accumulation of physical and human capital). However, these explanations and decompositions do not allow us to reach to the *real* underlying sources of growth.¹³ It just tells us that the country A is richer than the country B, because the country A has a higher rate of physical capital investment and a more highly educated labor force (human capital), and uses these inputs more efficiently (technology).¹⁴ But it does not answer to the questions that why has the country A saved and invested more than the country B and so accumulated higher levels of physical and human capital, or why does the country A use its inputs more efficiently than country B. Institutionalists simply answer these questions: “*this is because the factors of production mentioned are not causes of growth, they are growth*” (North and Thomas, 1973, p.2). In contemporary terminology, they are the *proximate* determinants of aggregate output, not *fundamental* causes (Acemoglu and Robinson, 2008; Pamuk, 2010).

To examine the “fundamental” or “deeper” determinants of economic growth and development, more and more explanatory variables have been incorporated into the models until the end of the 20th century. This search for deep determinants of investment, technology and efficiency, shortly of growth, has especially concentrated on relatively slowly changing, durable characteristics that have a pervasive effect on a country’s economy over extended periods of time. “*These include a country’s geography, the quality of its institutions, the extent to which it is integrated into the international trading system (economic policies), and a society’s culture, reflected in its attitudes, beliefs and values*” (Owen and Weatherston, 2007, p.139).¹⁵ There is a debate about the relative importance of each in terms of their contribution to economic growth, but there is general agreement that well performing institutions are associated with economic growth (Frances, 2004, p.2).¹⁶ Nevertheless, it is noteworthy to stress here that the literature comparing the relative importance of institutions and geography is considerably large.

After the belief that “*institutions are the underlying determinant of the long-run performance of economies*” (North, 1990, p.107), was printed into some economists’ minds, then, the institutional factors have been frequently included, complementing the more traditional variables, into the both neoclassical and endogenous models of both theoretical and empirical studies. Then, the empirical evidence have started to suggest that especially the quality of institutions, through their influence upon the levels of investment and the regulatory, economic and financial environment in which firms operate, affects the level and growth of GDP per capita and the volatility of growth (Acemoglu et al., 2001a; Hall and Jones, 1999; Easterly and Levine, 2003; Frances,

---

¹³ Moreover, some authors, such as Garside (2007), argue that the time has long passed when explanations of economic progress could focus only on inputs into the production process and the aggregate production approach which stressed the need to raise the ratio of investment to income as the means of quickening the pace of self-sustained growth has been found wanting.

¹⁴ There are also some cases that this relationship is not seen in an expected way. As stated by Claugue (1997), although both physical and human capital accumulation are important, there is ample evidence of countries enjoying only modest economic growth despite having high rates of physical capital accumulation, and of others gaining little or no growth even when education has expanded rapidly.

¹⁵ Institutions are seen as a deep determinant because they mainly change relatively slowly over time (Williamson, 2000) and because they affect the incentives to accumulate physical and human capital, and to innovate and adopt new technology, thus having an important effect on the proximate determinants of output (Owen and Weatherston, 2007, p.143).

¹⁶ For instance, Easterly and Levine (2003) suggest that geography/endowments have played a determining factor in influencing the quality of land, labor and production technologies, and explain cross-country differences in economic development through their impact upon institutions.

2004; Rodrik et al., 2002). Although the evidence suggests that the quality of institutions has a robust and significant indirect relationship to growth via its effect on the volume of investment,¹⁷ there are still some serious problems with data and methodology in the empirical studies exploring the relation between institutions and growth/development, especially in the cross-country econometric studies in addition to the absence of data for the within country studies (for details, see Section 3). Nevertheless, these studies are important as Aron acknowledged that:

Evidences from global cross-country econometric studies are potentially important because the paucity and weakness of both macroeconomic and institutional data for many developing countries preclude robust policy interpretations on a country-by-country basis (2000, p.99).

Considering the importance of institutions for the economic growth and development literature and underlying all these significant contributions of the institutional approach to economics, this study generally aims to discuss the roles and functions of institutions in economic growth and development. To that end, first objective of this paper is to provide a background by surveying and systematically documenting the evidences on the impact of institutions on growth and development outcomes from both the theoretical and empirical studies within a voluminous literature. Second objective is to elaborate this survey by classifying these studies with respect to their different conceptions about “institutions” and to their methodological approaches adopted. By doing that, this paper proposes an analytical framework that first analyzes how the concept of “institution” is defined and used in the literature, and second identifies various institutions classified in some studies. Then it briefly evaluate some quantitative and qualitative methods and the corresponding research techniques to link some measures of institutions with the known indicators of economic growth and development. As the main concern of that study, third objective is to discuss whether institutions really matter for *regional economic growth and development* and, if so, how institutions can be included in the regional growth and development policies. And lastly, it is planned to be done an empirical exercise to reveal the linkages between prominent characteristics of these regional institutions and economic performances of regions for the case of Turkey.

In order to try to achieve all these aims, the remainder of this paper is organized as follows. Section 2 focuses on the studies in the literature which present us the theoretical background and the empirical works. Then, Section 3 gathers the definitions of institutions from different sources and summarizes the methodologies used in the literature. In the fourth section, the linkages between the institutional structures and regional disparities are documented and discussed. Section 5 is devoted to make an empirical exercise in order to capture the linkages mentioned in the fourth section for the case of Turkey. Section 6 contains concluding comments and suggestions for further researches.

2. Literature Survey

This section aims to provide a survey of studies from both theoretical and empirical literature that explore the relationship between institutions and growth/development. First subsection tries to provide a theoretical background getting assistance from studies attempt to describe the theoretical approaches of institutionalists within the framework of economic analysis. Second subsection covers some empirical studies heavily interested with the relationship between institutions and cross-country growth differences as well as within-country studies considering regional economic performance disparities.

2.1. Theoretical Background

Among the various schools of economic thought, the institutionalist school of economic thought has been diverse and varied. Nevertheless, it can generally be divided into two major traditions as the “old” and the “new” institutional economics. The “old” institutional economy (henceforth OIE) is the American institutional tradition that evolved at the turn of the century,¹⁸ associated with Veblen, Mitchell, Commons, and Ayres (Rutherford, 1994; Hodgson, 1998). It is often referred to as “the Veblenian tradition”, although “*it does not represent a single*

¹⁷ In particular, better quality institutions reduce red tape and rent-seeking activities and (more weakly) improve the efficiency of investment by enforcing well-defined property rights (Aron, 2000).

¹⁸ This earlier institutionalism had actually been dominant in economics departments in American universities just after the First World War (Hodgson, 1998, p.166).

well-defined or unified body of thought, methodology, or program of research.” (Rutherford, 1994, p.1). It has in fact included two different traditions; one with origin in Veblen’s work and the other developed from Commons. Although there were important differences in their views, they shared a common antipathy towards neo-classical approaches and conventional economic models, which were criticized for their unrealistic assumptions and inattention to historical change (Sunley, 1996; Scott, 1995). The OIE “stressed that economic processes operate within a social framework that was in turn shaped by a set of cultural and historical forces” (Scott, 1995, p.2).

The “new” institutional economics (henceforth NIE) has evolved more recently. It can be seen as a revival and expansion of the institutionalist elements that for a long period had been neglected in classical and neo-classical economies (Rutherford, 1994). As with the OIE, it includes varied and disparate strands, including works of Williamson and North as some of the most known.

The NIE is critical of the OIE; defining it as “*descriptivist and anti-formalist, holist, behaviorist, and collectivist*” (Rutherford, 1994, p.4). As noted by Hodgson, however, “characterizations of the ‘old’ institutionalism as purely descriptive or anti-theoretical do not bear up to close scrutiny..... The early institutionalists addressed crucial theoretical issues.” Particularly in the writings of Veblen¹⁹ and Commons,²⁰ there is a strong emphasis on the importance and priority of the tasks of theoretical explanation and theoretical development (Hodgson, 1998, p.166).

The neo-Veblenians (OIE) on their hand makes the opposite criticisms of the NIE, portraying it as “*formalist, individualist, reductionist, orientated toward rational choice and economizing models*” (Rutherford, 1994, p.4). If it necessary to compare these two alternate traditions, while the NIE is following the “mainstream” economics, accepting the individual rational choice model²¹ (Harrington and Ferguson, 1999; Rutherford, 1994), the OIE offers a broader view of institutions, more in accordance with institutional approaches advanced in sociology and anthropology. It places institutions at the centre of economic behavior, and does not only add “culture” and “society”.

Also from the broader realm of social scientists, NIE has been dismissed on the grounds that it is based on neo-classical premises, and on the grounds that it applies a narrow conception of institutions. Institutions are mainly seen as political and economic regulations, functioning as constraints of the individual choice and activity. Institutions have the main function of creating predictable conditions by reducing uncertainty (Karlson, 1999).

In the modern development literature two recent strands of (new) institutional economics have been influential. One is associated with the theory of imperfect information: The underlying rationale of institutional arrangements and contracts (formal or informal) are explained in terms of strategic behavior under asymmetric information among the different parties involved. This theory has been fruitfully used in modeling many key agrarian and other institutions in poor countries, which are seen to emerge as substitutes for missing credit, insurance and futures markets in an environment of pervasive risks, information asymmetry, and moral hazard. It started with the literature on sharecropping, then on interlocking of transactions in labor, credit, marketing, and land lease, on labor tying, on credit rationing, on joint liability in group lending schemes, and so on. For examples and overviews of the models, see the edited volumes by Bardhan (1989), by Nabli and Nugent (1989), and by Hoff, Braverman, and Stiglitz (1993).

The other school, associated primarily with North (1981, 1990) and Greif (1992, 1997), concentrates on comparative historical analysis of development processes (mainly in Western Europe and North America).²² Generally, North has pointed to the *inevitable* tradeoff in the historical growth process between economies of scale and specialization on the one hand, and transaction costs on the other. In a small, closed, face-to-face

---

¹⁹ For example, Veblen (1899, 1919) was the first social scientist to attempt to develop a theory of economic and institutional evolution along essentially Darwinian lines (Hodgson 1993).

²⁰ In addition, Commons (1924, 1934) has been acknowledged as a major influence on, for example, the behavioral economics of Herbert Simon (1979) and even the “new” institutionalism of Oliver Williamson (1975).

²¹ This is because as explained in North (1990:5), defining institutions as the constraints that human beings impose on themselves makes the definition complementary to the choice theoretic approach of neoclassical economic theory.

²² This is why North and Greif believe that institutions evolve incrementally, connecting the past with present and the future; history in consequence is largely a story of institutional evolution in which the historical performance of economies can only be understood as a part of a sequential story (North, 1991, p.97).

peasant community, for example, transaction costs are low, but the production costs are high, because specialization and division of labor are severely limited by the extent of market defined by the personalized exchange process of the small community. In a large-scale complex economy, as the network of interdependence widens the impersonal exchange process gives considerable scope for all kinds of opportunistic behavior and the costs of transacting can be high (Bardhan and Udry, 1999, p.217). Greif (1994) examined the self-enforcing institutions of collective punishment for malfeasance in long-distance trade in the late medieval period and in a comparative study of the Maghribi and the Genoese traders explored the institutional foundations of commercial development.

Both of these strands of institutional economics have provided major insights in the micro-foundations of institutional arrangements in developing countries and in understanding of underdevelopment as an institutional failure. Both underline the multiplicity of equilibrium, given the strategic interactions that result in the institutions as equilibrium outcomes, allowing for historical initial conditions and cultural beliefs (that coordinate agents' expectations) influencing the selection of a particular equilibrium. At the same time it is clear that the literature has barely scratched the surface of an as yet largely unexplored story in poor countries. Particularly lacking are theoretically-informed inductive historical analyses of institutional change (or atrophy) in these countries, of the kind that Greif has so incisively carried out for late medieval Europe.

2.2. Empirical Studies

A recent wave of influential empirical studies in the economics literature has attempted to identify the "fundamental" factors that underpin long-term economic growth and development and that account for such large differences in average living standards across countries. The key contenders are a country's geographical characteristics, the quality of its institutions, the extent of its integration with world markets, and differences in culture. Existing empirical studies have attempted to evaluate how much of the overall variation in per capita real income levels across countries can be explained by representative proxies for some or all of these factors and, because each has different implications for policy, to assess their relative importance (Owen and Weatherston, 2007, p.137).

In the empirical literature, the terms politics and institutions encompass a wide range of indicators, including institutional quality (the enforcement of property rights), political instability (riots, coups, civil wars), characteristics of political regimes (elections, constitutions, executive powers), social capital (the extent of civic activity and organizations), and social characteristics (differences in income and in ethnic, religious, and historical background).

The aim of this subsection is to provide an accessible critical overview of this literature, emphasizing the basic arguments that lie behind the econometric exercises and the various attempts to make statements about the relative strength of casual relationships. To that end, this subsection summarizes some of the important recent contributions to the empirical institutions and growth literature. Table 1 lists five widely cited papers in this literature, which are termed as 'Core Papers' by Pande and Udry (2005). These papers firstly use influential institutional quality measures or instrumental variables to address the endogeneity of institutional variables. Then in Table 2, again following the terminology of Pande and Udry (2005), 'Papers Citing Core Papers' are described. These articles are the ones which at least cite one of the core papers and published in major journals. Herein this limited literature survey include papers with at least one cross-country regression which consider a measure of the country's growth performance as the outcome variable of interest and consist a measure of institutional quality as an explanatory variable.

As it was cited in the introduction, following Srinivasan (1995) and Lal and Myint (1996), Aron (2000) states that evidence from global cross-country econometric studies is potentially important because the paucity and weakness of both macroeconomic and institutional data for many developing countries preclude robust policy interpretations on a country-by-country basis. Moreover, by showing Africa as an instance, Aron (2000) argues that several cross-country studies of growth have found that the conventional factors of growth (labor, physical and human capital accumulation, and so on) do not fully explain Africa's experience and have turned to an institutional explanation. Therefore, following the Aron (2000), this subsection of the paper try to examine a range of influential studies in the heterogeneous literature on growth, development and institutions, both to

obtain a better understanding of the linkages involved and to assess critically the strong claims made sometimes by the authors.

Mauro (1995) analyzes a data set consisting of subjective indices of *corruption, the amount of red tape, the efficiency of the judicial system, and various categories of political stability* for a cross-section of countries. The finding of Mauro (1995) is that the corruption lower investment, thereby lower economic growth. By using an index of ethnolinguistic fractionalization as an instrument, author argues that his results warranted to be robust to controlling for endogeneity.

Knack and Keefer (1995) aim to quantify the relationship between institutions, investment and growth using indicators provided by country risk evaluators to potential foreign investors. These measures used by Knack and Keefer (1995), include *evaluations of contract enforceability, the rule of law, and risk of expropriation*. Using these measures, they found that institutions that protect property rights are crucial to investment and to economic growth, and when institutions are controlled for, stronger evidence emerges for conditional convergence (that means rates of convergence to U.S. level incomes increase notably when these property rights variables are included in growth regressions). Additionally, they have also argues that these results are robust to the inclusion of measures of factor accumulation and of economic policy.

La Porta et al. (1999) investigate empirically the determinants of the quality of governments in a large cross-section of countries. They assess government performance using *measures of government intervention, public sector efficiency, public good provision, size of government, and political freedom*. They find that countries that are poor, close to the equator, ethnolinguistically heterogeneous, use French or socialist laws, or have high proportions of Catholics or Muslims exhibit inferior government performance. They also find that the larger governments tend to be the better performing ones. Finally, they argue that the importance of reasonably exogenous historical factors in explaining the variation in government performance across countries sheds light on the economic, political, and cultural theories of institutions.

Hall and Jones (1999) look for the sources of the variation in output per worker in their frequently cited paper. On an accounting basis, their analysis show that differences in physical capital and educational attainment can only partially explain the variation in output per worker, in other words, they find a large amount of variation in the level of the Solow residual across countries. At a deeper level, they document that the differences in capital accumulation, productivity, and therefore output per worker are driven by *differences in institutions and government policies*, which we call *social infrastructure*. They treat social infrastructure as endogenous, determined historically by location and other factors captured in part by language.

Acemoglu, Johnson and Robison (henceforth AJR, 2001a) suggest that the mortality rates among early European settlers in a colony (obviously related to its geography and disease patterns) determined if the Europeans mainly concentrated on installing resource extractive or plundering institutions there or decided to settle and build European institutions like those protecting property rights. AJR (2001a) use *mortality rates of colonial settlers as an instrument for institutional quality*, thus trying to avoid the problem of endogeneity of institutions vis-a-vis income.

All these authors find substantial differences in the measures of economic institutions, and significant correlation between these measures and various indicators of economic performance. Nevertheless, this type of correlation does not establish that the countries with worse institutions are poor because of their institutions. Consequently, evidence based on correlation does not establish whether institutions are important determinants of economic outcomes (Acemoglu and Robinson, 2008, p.3).

3. Definitions of Institutions and Methodologies to Measure

This section asks *two questions*: what is meant by the term “institutions” and how they are measured. In the first subsection of the following section, definitions of institutions from various sources are given and these definitions are elaborated presenting diversified classifications. In the second part, the measurement problem of institutions are discussed and different methodologies to tackle with these problems are given based on the empirical studies dealing with the impact of institutions on growth and development.

3.1. Defining Institutions

Douglass C. North introduced his seminal 1991 paper, namely “Institutions”, defining the institutions as “*the humanly devised constraints that structure political, economic and social interaction*” (North, 1991, p.97). Then, he shortly juxtaposed the fundamental functions of institutions to emphasize their importance in terms of economic performance. By doing that, indeed, he extended his definition of institutions in an operational way. According to that, “*institutions have been devised by human beings to create order and reduce uncertainty in exchange*” (North, 1991, p.97). Most importantly, North (1991) argues that institutions (define the choice set and) determine transaction and production costs and hence the profitability and feasibility of engaging in economic activity. As a result, that means, by the own words of author, “*institutions provide the incentive structure of an economy; as that structure evolves, it shapes the direction of economic change towards growth, stagnation, or decline*”.

This institutional framework drawn by North comprises both formal rules and informal constraints.²³ There is a continuum with unwritten sanctions, taboos, customs, traditions and codes of conduct at one end and constitutions, laws and property rights governing economics and politics at the other end. In an environment with absence of formal rules, a dense of social network leads to the development of customs, laws, trust, and normative rules that constitute an informal institutional framework (e.g., see Bates, 1989). Surely, these informal constraints are pervasive and crucial in modern economies too.

People in both rich and poor countries rely on informal institutions to facilitate transactions, but these institutions are relatively more important in poor countries where formal institutions are less developed. Moreover, poor people in developing countries are often ill-served by the limited formal institutions available. In poor countries, and poor regions in particular, informal institutions substitute for formal institutions. Countries and communities can go a long way towards resolving information and enforcement problems without using their formal public legal systems (World Bank, 2002).

Another crucial distinction made by North (1990) is between institutions and organizations. North (1990: 4) states that like institutions, organizations provide a structure to human interaction, but he adds that rules (institutions) must be clearly differentiated from the players (organizations). According to the author, organizations are groups of individuals bound by some common purpose to achieve objectives. For instance, they include political bodies (political parties, the Senate, a city council, a regulatory agency), economic bodies (firms, trade unions, family farms, cooperatives), social bodies (churches, clubs, athletic associations), and educational bodies (schools, universities, vocational training centers).

With the increasing specialization and the division of labor, societies became more complex, so the rate of return to institutionalization (forming political, judicial, and economic rules and contracts) raises due to their facilitator role in political or economic exchanges. These rules have also an interior hierarchy, generally, from constitutions to state and common laws, to specific by-laws, to individual contracts. In that hierarchical ladder, one in the higher is the more costly to alter. Williamson (2000) offers an alternative to a classification along the formality of institutions, based on different hierarchical levels (1, 2, 3, and 4). Level 1 institutions are located at the social embeddedness level. Social norms, customs, traditions, etc. are located at this level. These traditional institutions often date back many centuries, are generally informal and can be regarded as exogenous to the economic system. This level is of utmost importance for people living in developing countries, where the other levels (II–IV) have only been partly established and/or do not function properly. Level 2 institutions relate to the rules of the game. Their main purpose is to define and enforce property rights. Most of them are formal institutions like conventions or laws, but examples also exist of informal institutions, e.g. rules governing access to natural resources, that are not written down but are quite strongly binding and therefore fit under this umbrella. In contrast to the institutions described in Level 1, the time horizon of a potential change is shorter. Institutions that relate to governance are classified as Level 3 institutions. These institutions craft order and reshape incentives, thereby building the governance structure of a society and leading to the building of specific organizations like the local or national government, state agencies, NGOs, etc. The time frame for changing and reorganizing transactions among governance structures is estimated to range from a few years to a decade. Finally, Level 4 institutions define the extent to which adjustment occurs through prices or quantities, and

²³ These institutions may be created or they may simply evolve over time (North, 1990, p.4).

determine the resource allocation mechanism. Examples of this type of institutions are rules that are easy to change and that have an impact on resource allocation, employment, the social security system, etc (Jütting, 2003, p.12-13).

There is also a third way of alternative classification for institutions in the literature based on the differentiation between various areas of analysis. Economic, political, legal and social institutions are the four categories most commonly found in the literature. Under economic institutions, authors usually place rules that define the production, allocation and distribution process of goods and services, including markets (Bowles, 1998). Studies of political institutions usually employ variables that provide details about elections, electoral rules, type of political system, party composition of the opposition and the government, measures of checks and balances and political stability (Beck et al., 2002). Studies related to law and institutions refer to the type of legal system, the definition and enforcement of property rights and legal origin. Finally, studies on social institutions usually cover rules that have to do with access to health and education and social security arrangements, have an impact on gender balance and govern more generally the relationship between economic actors (Jütting, 2003, p.14).

In most of the recent articles, institutions are defined in a broader sense, linking various different measures of institutional quality to development outcomes from various angles and disciplines. These measures of institutions are discussed in the next section.

3.2. Methodologies

The resurgence of the cross-country literature on institutions and growth is clearly linked to two factors. The first is the availability of comparable measures of institutional quality for a large set of countries, and second there is the use of instrumental variables techniques to deal with the endogeneity of institutions. However, the concept of 'institutions' is multifaceted and includes the working of markets, contract enforceability, bureaucratic efficiency, risk of expropriation, infrastructure quality, and repudiation of contracts by government; not surprisingly, such a broad concept is hard to pin down empirically. So, although this is a rich and active literature, it is with much debate about the suitability of empirical strategies adopted by the different papers, the validity of their identification assumptions and the relative magnitudes of the effects of different kinds of institutions on growth outcomes.

The empirical literature has adopted a variety of different measures of institutions.²⁴ The most common are survey-based assessments of institutional quality and/or government effectiveness collected over the 1980s and 1990s. Such measures are typically derived from sources such as the Political Risk Services (PRS) Group's International Country Risk Guide (ICRG), Business Environment Risk Intelligence (BERI), or the Economist Intelligence Unit, and are based on subjective assessments by experts of different aspects of the institutional environment, such as the corruption, law and order, and the protection of property rights.

For example, in their proxy for social infrastructure, Hall and Jones (1999) include a measure of government anti-diversionary policies (which includes data from the ICRG on law and order, bureaucratic quality, corruption, the risk of expropriation and government repudiation of contracts). Acemoglu et al. (2001, 2002) adopt the extent of legal protection of private property and enforcement of such laws as a proxy for institutions. They use the ICRG measure of protection against expropriation risk of private foreign investment by government. Knack and Keefer (1995) also use this set of variables.

Another data set have been widely used to measure institutional quality is that of Kaufmann et al. (2002, 2004, 2005) who construct composite index of six different dimensions of institutional quality (voice and accountability, political stability and the absence of violence/corruption, government effectiveness, 'light' regulatory burden, rule of law, freedom from grant) from ratings by country experts (including the ICRG and BERI) and surveys. The Kaufmann et al. (2003) data on institutions are used, for example, by Rodrik et al. (2004) and Easterly and Levine (2003).

---

²⁴ Researchers have used diverse measures, encompassing political instability, the attributes of political institutions, social characteristics, and social political, and measures of the quality of institutions that affect economic exchange. The literature on economic growth typically has classified and treated those proxies collectively as "sociopolitical measures" (Aron, 2000, p.103).

An alternative, and less commonly used, set of measures aims to capture the limits on executive power of political leaders. The primary data source for a measure of such constraints is the Polity IV data set compiled by two political scientists, Jagers and Marshall (2000). Some measures focus on constitutional or electoral rules, such as the 'plurality' and proportional representation variables constructed by Beck et al. (2002).

Glaeser et al. (2004) criticizes these measures of institutions at three points. One of them is that these three data sets measure outcomes, not permanent characteristics. They argue that all these measures 1) rise with per capita income, and 2) are highly volatile. So they conclude that both of these facts are inconsistent with the view that they measure permanent or even durable features of the political environment. Their second critic is about the first two measures. Accordingly, they emphasize to the point that these measures are constructed so that they lump dictatorships and democratic governments else together by making the same evaluations for the two system implementing good policies. However, Glaeser et al. (2004) points to the fact that dictators choose these policies freely, but others are constrained. So, according to authors, even if these measures are extremely useful indicators of policy choices, they are not constraints, hence they are unusable to discuss how specific constraints on government would guarantee the security of property rights. The variables of Polity IV data set are similar for them, they show political outcomes rather than durable characteristics. Thirdly, they criticize the point that the institutional outcomes used by scholars as measures of constraints have very little to do with the constitutional constraints, and so they argue that this is raising doubts about the effectiveness of changing political rules.

These measures of the quality of formal and informal institutions indicate how effectively the existing institutional rules or norms are implemented. For example, subjective rankings of the effectiveness of property rights and of the bureaucracy (that is, the ease of doing business), which are often drawn from cross-country surveys conducted by abovementioned risk agencies, measures the quality of formal and informal institutions. These measures are actually the proxies for the transaction and transformation costs of production that may affect the volume and efficiency of investment and hence growth. But it is not easy to measure informal constraints. However, Putnam (1993) provides some measures for social capital that tries to capture the extent and the quality of civic activity and organization. Another example is the subjective Gastil index of civil freedoms. That index includes freedom of press and of assembly and try to catch the indirect effect of informal constraints on economic growth. Like this one, some measures of social capital reflect the ability of citizens to hold the state accountable.

4. Institutional Structures and Regional Disparities

Although there are lot of studies which argue that “the institutional fabric” or “the institutional setting” is crucial to the economic development of a region or a local community, there are few studies that dip deeply into the questions of what institutions are, how they are constructed and constituted and how they work to promote or constrain a successful restructuring process in a local setting. (Dale and Nilsen, 2000, p.1). To contribute into the fulfillment of this gap within the existent literature, this section of the paper aims to discuss whether institutions really matter for regional economic growth and development, in other words, this section is an analytical attempt to discuss whether an institutionalist approach in studies of regional growth and development is relevant, and if so, how institutions can be included in the regional growth and development policies.

Do institutions matter for regional economic growth and development? Until 1990s, this question has not been deeply questioned by either theoreticians, policy-makers or decision-makers dealing with development issues. Despite the fact that the role of institutions has been analyzed by social scientists for more than a century (i.e. Tönnies, 1887; Weber, 1920 and 1921), the linkage between institutions and economic development had been ignored by mainstream economic theory, in general, and by growth theory, in particular. Achieving economic development was seen as fundamentally a matter of investing in physical capital under the neoclassical growth theory framework (Solow, 1956). While explaining the differences in output and in the progress of economic growth, differences in the stock and in the level of investment in infrastructure were accounted as the key elements (Aschauer, 1989). With the development of the endogenous growth theory around the mid-1980s, the role of other two additional factors (innovation [Romer, 1986] and education [Lucas, 1988]) has been started to be discussed in the literature. Hence, the prescription to foster economic growth and development and to advance welfare levels is seemed to be apparent: greater investment in infrastructure, in education and training, and in promotion innovation and industrial activities are sufficient to generate greater economic growth and, ultimately, development in theory. And also, for the regional growth and development context, it is believed that

if these investments were channeled to lagging regions, it would also contribute to disappear income disparities among regions and to provide economic convergence.

Strong national development policies based on the abovementioned principles were considered to have contributed to a substantial reduction in the disparities between rich and poor regions of especially developed countries. As it is highlighted by Amin (1999), “firm-centered, standardized, incentive-based and state-driven” regional policies based on the belief that “a set of common factors (e.g. the rational individual, the maximizing entrepreneur, the firms as the basic economic unit and so on)” lay at the base of economic success. As a consequence, regional development policies have remained very much embedded in the tradition of national development policies (Rodriguez-Pose, 2010, p.2). This is described as a tradition by Pike et al. (2006), which is firmly rooted in the belief that replicating top-down infrastructure, education, and industrialization policies, regardless of the local institutional contexts, would suffice to generate greater growth and promote economic convergence. The effect of institutions on regional development patterns was totally ignored by mainstream economic theory, instead it tended to assume that utility maximizing individuals satisfying individual preferences would result in efficient and socially optimal outcomes. Regional development policies in the world following this theoretical framework over the last 30 years could not went further to copy development strategies of one another by adopting this top-down approach to development problems. But this approach have seemed to be adequate and logical at the time and so this neo-classical and endogenous growth approach to development had been tried and tested and had worked reasonably well.

However, this panorama has changed over the last two decades. Across the developing world, increase in within county regional disparities has accelerated sharply since the early 1990s. And so, economists have started to be disagreed on whether top-down regional development intervention across the world is delivering. Then, not only from economics, but also from a wide range of social sciences, researchers have initiated to analyze the role of institutions in order to have a better grasp of how economic development takes place. As Rodriguez-Pose and Storper (2006) mentioned, stubbornly high – and often growing – residuals in growth regressions have encouraged many scholars to look for additional factors that impinge on economic development and growth beyond traditional growth theories. At the end of 1990s and at the early years of 2000s, mainstream economists have increasingly come to the conclusion that the new “kid on the block”, institutions, matter as much, if not more, for economic growth and development that long-established traditional factor-endowments, such as physical and human resource endowments, trade, or technology transfers (Hall and Jones, 1999; Acemoglu et al., 2001a; Vijayaraghavan and Ward, 2001; Rodrik et al., 2002). As is the case with both the theoretical and empirical studies that were mentioned in the second section of that paper, are now trying to understand which type of institutions matter. Among the formal institutions, the property rights and the rule of law have been identified as playing the most relevant role in generating sustainable growth (Rodrik et al., 2002; Acemoglu et al., 2005). Among informal institutions, trust (Knack and Keefer, 1997a; Knack, 2003; Beugelsdijk et al., 2004) and social capital (Putnam, 1993, 2000; Boix and Posner, 1998; Beugelsdijk and van Schaik, 2005) have, so far, attracted the greatest attention.

To sum up, if the previous returns from regional growth and development efforts adopting mainstream economic theory framework are controversial and contested, if the researchers have found that institutions matter more and more for economic growth and development and if the regional development strategies should not overlook the institutional dimension, institutions should become an essential part of any regional growth and development effort in order to improve its effectiveness.

Before asking what are in fact institutions to refine the definitions mentioned in the third section and how they affect economic growth and development in the regional context, this section first continues to focus on the role of institutions in economic growth and development. At the end, this section will deal with how can institutions be introduced into the development policy-making process and what are the problems related to it.²⁵

Now, the belief that the traditional development strategies are not universally successful and the regional disparities within countries continue to grow despite the government interventions in many parts of the world, is a worldwide phenomenon. So, the dominant thought is that many development initiatives concludes with the

---

²⁵ Although this section posit that understanding local institutions is critical for the design and implementation of efficient development strategies, it will also argue that the introduction of an institutional dimension into policy-making is much less straightforward than it may at first seem.

increasingly limited returns. Therefore, these traditional development strategies have been regarded as ineffective in today's globalized world. Particularly in the case of lagging regions, it is proved that "one-size-fits-all" approach does not work. However, while economists have attempted to look for the causes of the limited returns of development strategies and thus underdevelopment of lagging regions, the growing attention has been paid to the effects of institutions on economic development. North (1990), in his seminal book, accused the western scholars (economists, in particular) and policy-makers of ignoring and taking the role of institutions in ensuring the efficient functioning of markets and, consequently, in fostering development for granted. He argued that institutions are the underlying determinant of the long-run performance of economies (North, 1990, p.107). With going even further, Rodrik et al. (2002) said that the quality of institutions trumps more traditional development factors, such as trade or geography, in determining levels of income and growth prospects. Then both economists and other researchers from different perspectives have tried to establish linkages between "place-specific institutional structures" and "economic performance". For these researchers, institutions generate trust among economic actors and reduce transition costs (North, 1991; Fukuyama, 2000, p.1), provide collective goods (Streeck, 1991), foster transparency (Storper, 2005, p.32), promote entrepreneurship, grease the functioning of labor markets (Giddens, 1990), adapt in the face of shocks in order to provide problems of solving arrangements (North, 1990), and ultimately lead to greater economic efficiency (North, 1992, p.479).

Especially in the regional framework, Streeck (1991) argued that specific local institutional arrangements enable localities and regions to embark on a sustainable and high-end road to economic development. In the same vein, Rodriguez-Pose (1999) argued that these institutional arrangements work better at the local and the regional scale, as the national scale can be too distant, remote, and detached in order to be effective in mobilizing organizations. Herein, the fundamental thought is that *adequate*, *solid*, and *efficient* institutions are essential for economic development at a local or a regional scale. Researchers dealing with the institutionalist perspective on the regional development, such as Woolcock (1998) and Amin (1999), argued that communities, localities, and regions with inadequate or inefficient institutions have, in contrast, a low probability of achieving sustainable economic development. Within this respect, Amin (1999) stated that institutionally *thin* environments often end up controlled by elites, resulting in "institutional sclerosis" and thwarting opportunities for sustainable development. And this institutional sclerosis spreads dissatisfaction and distrust in the local public policy-making process, driving local actors away from the development process as it is argued by Picciotto (2000). If this situation persists, within the terminology of institutional economics, if institutional "lock-ins" and "path dependencies" realize, they further contribute to generate a downward spiral of relative underdevelopment in lagging regions. That is to say, as Putnam said that, solid and efficient institutions are the key enablers of innovation, mutual learning and productivity growth (Putnam, 2000, p.325) and thus pave the way for the design and implementation of efficient economic development strategies across territories and, ultimately, for economic growth and development.

The next questions while arguing that the institutions matter are what are institutions and which institutions matter for development. These questions are important because while investment in infrastructure, education, or innovation tends to relatively easy to grasp, operationalize, and implement; however, the concept of institutions is more subjective, less clear, more controversial and, precisely for that reason, much more difficult to operationalize. Under most normal circumstances, greater investment in infrastructure, education, innovation is likely to produce positive outcomes on the economic development of any given region. But aiming to remove institutional deficiencies is much more difficult to achieve, especially if the necessary institutions should have certain qualifications as "adequate", "solid" and/or "efficient". That means making institutions which ease voluntary and mutually advantageous exchange. So the following questions are how do we intervene institutions and how do we create "adequate", "solid" and "efficient" institutions. Before addressing these questions, we must first define what is understood by institutions in the regional context.

As it was largely mentioned in Section 3, the current literature is far from a consensus on a common definition of institutions. The mostly cited definition belongs to North (1990), which is "*the rules of the game in a society; (and) more formally, (as) the humanly devised constraints that shape human interaction*". But this definition is not a universally accepted one. With the existence of multiple types of institutions, the problems with definition come into being a more complicated work. Nevertheless, most of the literature on the topic agrees with the two-tier division. According to that division, one part of institutions have been described as "formal" or "hard" institutions or "society", and the other part of institutions have been called as "informal", "tacit", "soft", or "community" institutions. More specifically, "formal" institutions can be regarded as universal and transferable rules and generally include constitutions, laws, charters, bylaws and regulations, as well as elements

such as the rule of law and property rights and contract and competition monitoring systems (North, 1992; Fukuyama, 2000, p.6). Informal institutions consist a set of features of group life such as “norms, traditions and social conventions, interpersonal contracts, relationships, and informal networks” (Rodriguez-Pose and Storper, 2006, p.1) which are crucial for generating trust (Fukuyama, 2000, p.3). According to Fukuyama (2000), these informal institutions tend to arise spontaneously through repeated community interaction and prisoner’s dilemma type decisions²⁶ and as a result of these interactions social capital accumulates.²⁷ Different researchers have focused on different types of informal institutional arrangements. Some of them have concentrated on *social capital* (defined as the features of social organization, such as networks, norms and trust) that ease the coordination and cooperation for mutual benefit in exchange. Others have concentrated on the role of *institutional thickness* as the driver of economic development. Amin and Thrift (1994) defines the institutional thickness as a “combination of features including the presence of various institutions, inter-institutional interactions and a culture of represented identification with a common industrial purpose and shared norms and values which serve to constitute ‘the social atmosphere’ of a particular locality”. According to these authors, institutional thickness give institutions legitimacy, generate trust, increase the capacity of innovation, expand common knowledge, and help to embed economic activity in the local setting.²⁸

Now it is time to describe how solid and efficient institutions foster regional economic development. Here, the point of departure is the idea that *markets are socially constructed* (Bagnasco, 1988). According to the institutionalists, markets are not the free floating phenomena as described in the neo-classical theory. Differently, they should be considered as social constructs made and reproduced through frameworks of socially constructed institutions and conventions (Pike et al., 2006, p.91). Hence, the functions of local and regional institutions go beyond just being simple regulators of economic activity. They become an important determinant of the level of economic activity and its efficiency. That is why there is a strong belief that local institutions promote growth and development through creating the necessary conditions for investment, economic interaction, and trade; and at the same time, reduce the risk of social and political instability and conflict (Jütting, 2003). As their principal functions, by lowering uncertainty and information costs, institutions smooth the process of knowledge and innovation transfer within and across regions and improve the conditions for the development of economic activity (North, 1990, 1995a; Vazquez-Barquero, 2002). Additionally, they shape the sets of incentives and disincentives that contribute to establish an “adequate” balance between coordination and competition among local economic actors, hence easing the learning process (North, 1995a). Both formal and informal institutions assist regions to adjust and react to change, creating a degree of “adaptive efficiency” that highlights the willingness and capacity of local actors to adopt new knowledge and to engage in innovative and creative activities (North, 1990). Moreover, according to Morgan (1997), institutions determine the learning capacity of any region more than any other factor.

In addition to the roles of institutions on the regional development, in a general sense, there are also some roles for the different types of institutions. In accordance with our previous division for institutions as formal and informal ones in that section, we will shortly discuss the roles of and the interactions between formal and informal institutions. For some authors, the weight of formal and informal institutions in generating development is not equal. Greif (1994) argues that community institutions may become a useful substitute to society institutions in circumstances of weak formal institutions, as in times of conflict or when trust in formal institutions has broken down. But for some other authors, formal and informal institutions are equal partners for

---

²⁶ Fukuyama (2000:1) also states that although social capital often arises from iterated Prisoner's Dilemma games, it also is a byproduct of religion, tradition, shared historical experience, and other types of cultural norms.

²⁷ Before Fukuyama (2000), while answering to the question what makes it necessary to constrain human interaction with institutions, North (1991: 97) states that the issue can be most succinctly summarized in a game theoretic context: Wealth-maximizing individuals will usually find it worthwhile to cooperate with other players when the play is repeated, when they possess complete information about the other player's past performance, and when there are small numbers of players. But turn the game upside down. Cooperation is difficult to sustain when the game is not repeated (or there is an endgame), when information on the other players is lacking, and when there are large numbers of players.

²⁸ Moreover, Amin and Thrift (1994) propose four factors contribute towards the construction of institutional thickness in a region. Firstly, there have to be a strong presence of a plethora of institutions of different kinds (including firms; financial institutions; local chambers of commerce; training agencies; trade associations; local authorities; development agencies; innovation centers; clerical bodies, unions, government agencies, business service organizations; marketing boards). Secondly, the institutions involved must have a high level of interaction amongst each other. Thirdly, this high level of interaction must result in clear defined structures of domination and coalition resulting in the collective representation of what used to be sectional and individual interests. Finally, a mutual awareness of being involved in a common enterprise or “script” has to be developed.

the genesis of development and do not consider community-type institutions as auxiliary. To Amin (1999), a solid development strategy requires a balance between formal and informal institutions. On the one hand, formal institutions are essential as they provide adequate incentives for growth by minimizing risk, uncertainty, and corruption. As a consequence, they also facilitate efficiency in economic performance (Chakravarti, 2005, p.28). On the other hand, informal institutions can not only substitute for weak formal institutions, they are alone essential for the reduction of transaction costs, for rooting economic activity within any given region, and for enhancing local interdependencies, generating greater local economies of association (Amin and Thrift, 1994, p.230).

There can be also some regional settings which have not any solid and efficient formal institutions but have efficient informal institutions. These informal institutions can improve government efficiency and lead to greater economic efficiency as well (Boix and Posner, 1998, p.689-693). Besides, formal institutions can also contribute to the improvement of informal institutions. And these interactions between formal and informal institutions can help to account for the differences in growth and developmental patterns followed by diverse regions and territories (Haris et al., 1995).

Besides, many researchers working on the linkages between institutions and regional economic development have concluded that the *density* or *thickness* of local institutions is determinant on the potential outcomes of local and regional economic development strategies (e.g. Hudson, 1994; Amin and Thrift, 1994). These authors emphasize the regional institutional thickness due to their belief that it fosters the clustering of economic activities and stimulate entrepreneurship, so the success of cluster promotion is affected by the institutional thickness of the region. In a similar vein, Storper (1997) stressed the presence of *untraded interdependencies* to pronounce the fact that economic growth and development in a region depend on shared conventions embedded in the region through the positive externalities generated by local institutions.

Therefore, it is needed to consider the importance of institutions and to be more responsive to the needs of the local institutional environment while designing development strategies for lagging regions. This necessity does not end up with the creation of institutions. To make them work continuously and efficiently is critical to improve the economic efficiency and to get returns from interventions. Otherwise, the risk of failure always presents.

After we have agreed that institutions matter for the regional economic growth and development, last step is to discuss whether we can integrate institutions into the regional development policies and how. Since there is a strong belief amongst institutionalists that even the best development policy can be undermined by a poor institutional environment, here, some measures should be implemented for the improvement of institutional capacity for a given region.²⁹ However, there is little agreement about what improving institutional capacity and creating solid and efficient institutions really means and what to do in order to remove institutional inefficiency. As it was mentioned in the previous sections, there is also a lack of consensus as to whether institutions are a prerequisite or a natural outcome of growth and development. Due to its strong dependency on geographical conditions and historical past, it is hard to intervene in and affect institutions. At that point, literature proposes some factors that may affect the potential to intervene in institutional building.

First, the measurement problem. Rodriguez-Pose (2010) states that measuring what are adequate, solid, and efficient institutions is virtually impossible. Fine (2000) supports the argument of Rodriguez-Pose by drawing attention to a myriad of complex bilateral interrelations lie at the base of any institutional environment and he argues that these interrelations are affected by numerous context-specific factors, making local institutional constructs intangible.

Second, adequate and efficient institutions are context- and geography specific. Geography exerts a significant effect on the type and quality of institutions (Easterly and Levine, 2003).³⁰ What is a solid and efficient institutional arrangement in one region, does not necessarily mean a solid and efficient institutional in

²⁹ Aron (2000) states that if there is clear evidence that weak political and economic institutions significantly hamper growth, policymakers might propose measures that strengthen institutions in particular ways or that encourage more appropriate political structures.

³⁰ In considering the effects of geography, Easterly and Levine (2003) conclude that geography/endowments explain cross-country differences in economic development but only through their impact on institutions (Frances, 2004, p.3).

another (Chang, 2003). And this situation can be in reverse, in other words, different institutional settings can produce similar economic outcomes. So what are good institutional arrangements in one place may turn out to be bad in another.

Third, time also affects the role of institutions on economic growth and development. As Storper (2005) stated that as conditions change over time, what are good institutional forms at one stage are no longer appropriate at others. The adaptability of diverse institutional settings is therefore an essential characteristic of the efficiency institutions.

Fourth, while many institutional settings can adapt to time and move into new equilibria, some of them can simultaneously resist to transformations in the short-term. So short-term policy interventions may not be realistic to shape or transform all types of institutions.

Under these factors, nevertheless, there is a hope to insert institutions into regional development policies identifying the right mix – or density – of institutions. However, quality of institutions matters more than their density. As Hudson (1994) argued that the existence of local institutional thickness per se is no guarantee of local regeneration and development. On the other hand, the balance of formal and informal institutions is crucial. An excess of either formal or informal institutions may also be counterproductive for economic development (Rodriguez-Pose, 2010).

Another point with policy discussion is that the endogeneity problem. Institutional arrangements affect economic development, but also in part the outcome of economic development affect the institutional arrangements. So, institutions and economic development are mutually reinforcing (Boix and Posner, 1998; Rodriguez-Pose and Storper, 2006) and it is difficult to predict the direction of causality at any given time and in any given region.

Additionally, the relationship between the institutions and the diverse components of economic development (such as infrastructure investment, human resources, or innovation) is uncertain and ambiguous. As Glaeser et al. (2004) stated that the relationship between economic development may be more than bidirectional.

Consequently, the above discussion has made clear that institutions matter, but bringing institutions into the regional development policy is not an easy task. The problems with measurement, space and time variability, the difficulties for defining the right mix of formal and informal institutions, the endogeneity problem between institutions and development and the endogeneity problem between institutions and the components of development make it impossible to produce “one size fits all” type policy framework. Therefore, a region-specific approach is certainly necessary designing development policies, and especially putting the institutional components into these policies. In addition, regional development intervention should consider the need to promote the adaptability of local institutions to changing environments and conditions.

5. An Empirical Exercise

As it is summarized in Section 2, the cross-country literature on institutions and growth has successfully focused attention on the complex interactions between economic growth and institutional development. This literature has uncovered important correlations across countries between growth and the nature and quality of core set of economic, political and social institutions. It has also been careful in noting, and accounting for, the fact that institutions and economic growth jointly cause each other. A positive correlation between 'good' institutions and growth may reflect reverse causation; faster growing countries may have 'better' institutions because they can afford them. Faced with the statistical challenge of isolating causal pathways, authors have been extraordinarily inventive in identifying features of countries that are plausibly exogenous to the growth process, but that might influence the character of institutional development and thus might serve as instrumental variables. Therefore, Pande and Udry (2005) argues that this literature has served its purpose and is essentially complete. This is because, they think that the number of variables available as instrumental variables is limited, and their coarseness prevents close analysis of particular casual mechanisms from institutions to growth. Further, they emphasize the fact that instruments tend to be derived from persistent features of a country's institutional environment such as its colonial past limits their usefulness for studying institutional change.

After all, this suggests that the research agenda identified by the institutions and growth literature is best furthered by the analysis of much more micro-data than has been typically been the norm in the literature.

As it was mentioned at initial pages of the study, the main aim of this paper is to contribute to a better understanding of the concept of institution and to reemphasize the value of an institutionalist approach in studies of regional economic development. This motivation of that study sources from the economic theory in which there are many studies considering the relationship between the growth and regions on the one hand, and there are many other studies considering the relationship between the growth and institutions as have been frequently mentioned in that paper. So far, however, institutional and regional topics have been analyzed separately in the empirical literature, so that the interaction among regions and institutions is not explicitly treated in the studies. In the previous section, this paper have tried to deal with the two aspects jointly revealing the qualitative linkages between them.

Differently, this section of the paper aims to describe how economy-induced variation in institutional form within a country, for instance within Turkey, can be exploited to examine how specific institutions influence economic outcomes of regions within a country. An important advantage of that type of study is that information about how such change was implemented across regions in the country and/or difference in the regional incidence of the policy can very often be exploited to obtain instruments for specific institutions.

The main research question of this paper is whether institutions matter in regional economic growth and development. To explore two important dimensions of this question, two hypotheses are tested. First one is whether the presence of some institutional structures does explain the growth and development disparities among regions in Turkey. Second one is whether the presence versus the quality of regional institutions does more account for the improvements in regional growth and development outcomes. To test these two hypotheses, panel data and analyses are employed.

The data sets used in the analyses are extracted from the regional statistics of Turkish Statistical Institute (TURKSTAT).³¹ These data sets have been collected in NUTS level 1, 2 and 3 by TURKSTAT. For the purposes of the study done, data in NUTS level 2 for two time periods are analyzed, namely 2000-2001 and 2004-2006. This constraint in periods is due to lack of regional data in gross domestic products for all years. So, these figures are limited with the mentioned two periods.³²

As it is abovementioned, panel regression analysis is used along the empirical parts of this study. Following and modifying the model proposed by Basu (2008), the model estimated in this section of the study is as follows:

$$D(Q)I_{it} = \alpha_i + \beta_1 I(Q)I_{it} + \beta_2 X_{it} + \varepsilon_{it}$$

where, $D(Q)I_{it}$ is development (quality) index in region i at time t of the current sample, α_i is an unobserved time-invariant region-specific heterogeneity term, $I(Q)I_{it}$ is the institutional (quality) index; X_{it} is the vector of other control variables, and ε_{it} is a random error term.

There are two main factors behind the rationale of using this model. First one is about the extent of regional development. This study does not limit the measurement of regional development level with only regional gross domestic product statistics. Since the development is a broader concept than GDP growth, this study aims to consider the other dimensions of development, such as health, education and infrastructure. So the dependent variable is constructed as an index composed with these dimensions of development rather than being just a single value of growth. Second rationale is about the discussion whether quantities or qualities of institutions matter in development. This is an empirical question and this model used in this study propose to test this distinction, first, with using normal indices of development and institutions which reflect the quantitative side of this concepts, and second, with using quality indices of development and institutions which aim to reflect the qualitative side of this concepts.

³¹ These data set are publicly available (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/menuAction.do>).

³² While we can get the gross domestic product (GDP) numbers for 2000-2001 period, we have only gross value added (GVA) numbers for 2004-2006 period. In fact, TURKSTAT publishes the GDP numbers of provinces for the period between 1987-2001, but the number of total provinces in Turkey is under 81 up to 2000. To make an aggregation with the 81 provinces building for 26 NUTS2 level regions, we must constrain the data set with these time periods.

Therefore, the variables will be used for the estimations are tried to be chosen considering these rationales. However, due to lack of regional studies in terms of statistical data gathering, the data set of TURKSTAT does not provide so many options while choosing these variables, it is so limited to work with regions. According to the statistical division, Turkey is composed with 12 NUTS1, 26 NUTS2 and 81 NUTS3 level regions (see Figure 1 and Table 2 in Appendix 2 for these regions). To make an economic development comparison of regions for Turkey just with employing gross economic indicators, we are limited with two main indicators, namely *gross domestic product* and *gross value added*. However, data sets of TURKSTAT including these indicators do not let us to track their year-to-year movements. We have GDP numbers for provinces (NUTS3 level regions) for the period between 1987 and 2001. But these numbers do not include all the data of 81 provinces for the whole period. This is due to newly created provinces within time. We can reach the GDP data of all 81 provinces just with 2000. So our first period under investigation is composed only with years 2000 and 2001. These GDP data for these 81 provinces are aggregated into 26 NUTS2 level regions by using the statistical-regional division of TURKSTAT. The other problem is with the missing time series data. TURKSTAT does not give us regional GDP numbers after 2001. Moreover, after 2001, up to 2004, we do not have any macroeconomic indicator to compare the economic development of regions. With 2004, we have gross value added (GVA) numbers for NUTS2 level regions. But unfortunately, these data only include the years 2004, 2005, and 2006. Again, after 2006, we have not any data until today. So in sum, our analysis is limited with only 5 years period (2000-2001 and 2004-2006) due to lack of consistent time series data for NUTS2 level regions. This was the data problem to find the numbers dependent variables.

The construction of independent variables is much more problematic. When we document the whole data set of TURKSTAT, we can find data under these main headings: general information (area of regions, number of municipalities, districts and villages), population and migration (general population censuses, address based population registration system, migration statistics), demography, building, education (primary and secondary education, higher education), culture, tourism, health, justice, environment, elections, agriculture, energy, labour force, business statics, transportation, foreign trade, prices and indexes, and purchasing power parity. At first sight, it seems very rich data set to construct appropriate independent variables, however, when we examine the contents of these data sets, usual disappointments start to appear. One of them is about the time inconsistency between dependent and independent variables. Majority of the data sets are recently gathered ones and do cover heavily the years after 2007. For the variables fixed in time, like the area of a given region, this is not a problem, but for the variables change in time this creates a time-inconsistency problem. Available years of data for dependent and independent variables do not match properly. This needs to a mandatory selection process among variables without full commitment to the model followed. Even worse, although we are able to construct a few independent variables for the period 2004-2006, we can't do it for the period 2000-2001. TURKSTAT data sets do not provide us any time-variant independent variables for that term. So, for now, our empirical exercise will be limited with only the period 2004-2006. Under these constraints, the independent variables available for the econometric analyses of that term are: openness,³³ the number of metropolitan municipalities, the number of parliament members, the number of parliament members in the ruling party, non-institutional population, working age population, labor force, the number of employed people, employment by sectors (agriculture, industry, trade, services), the number of unemployed people, labor force participation rate, unemployment rate, employment rate, the number of non-participants, public investments, the number of schools (primary and secondary), the number of teachers (primary and secondary), the number of classrooms (primary and secondary), the number of students (primary and secondary), the number of undergraduate students, the number of instructors (in higher education), the number of hospital beds, the number of health workers (doctors, nurses, etc.).

To test the hypotheses of this study, using the independent variables mentioned, the panel data estimations have been done for the period 2004-2006. Some of these independent variables are used to test the first hypothesis which investigates the significance of the presence of some institutional structures in revealing the economic development disparities among regions. Additionally, some other independent variables are derived to test whether the presence versus the qualities of these institutional structures matter to explain the regional disparities. The list of these independent variables and the results of econometric findings are presented in Appendix 3.

---

³³ The openness indicator is constructed by the division of total trade to the gross value added for a given region. Although this is not a good indicator for trade openness, we should accept that it is better than its absence.

The detailed interpretations about the econometric findings will not given within the text. The results are given in Appendix 3. This is because the emphasize of this study is much more on the intuition rather than the numerical results of empirical findings. Moreover, our data sets do not give us an opportunity to make a concrete empirical analysis about these institutional concerns. They are just like the stock numbers in a firm and after all they are just *quasi-proxies* of some economic and social development indicators.

According to the results of this paper, it seems that institutions (economic, political, social) matter (significant) in regional economic growth and development levels of Turkey. Implicitly, the presence of some institutional structures partially explains the growth and development gaps among regions in Turkey. Additionally, the qualities of institutions does more matter than the presence of institutions.

6. Conclusion

This study is an attempt to understand the linkages between the institutions and economic performances in both cross-country and within-county settings. For this aim, first, the importance of institutions has been reemphasized outlining the studies consider the role of institutions in economic growth and development. These studies explored have different methodologies. Some of them were just using the comparative historical analysis, some of them were employing the newly aggregated data sets both in the international sphere and in the sub-national levels and conducting empirical analyses to test whether institutions matter for the economic performances of the countries or the regions considered. Given the results of these studies in the theoretical and empirical literature, this paper has tried to reveal linkages between the institutions and growth/development. According to that survey, it has been concluded that 'institutions matter' for growth and development. But, however, the direction of causality isn't unidirectional. While countries or regions have good economic performances and so have high and sustainable growth rates afford to construct good institutions, other countries or regions with worse growth performances have not able produce good institutional settings due to other problems sourcing from low levels of development. This problem within the studies concerning about the role of institutions, nevertheless has not slowed down the pace of research in the literature. Contrary, many studies have newly initiated to consider the concept 'institutions' and according to their conceptions about the institutions, they have commented about various possible functions of institutions. One step further, these studies have tried to perform empirical studies to quantify the institutions and to test the hypotheses which argue the institutions are crucial in creating welfare in a given country or in a given region in the long-run. This was initially not an easy task. This is largely due to scarcity of data. Over time, some data sets have appeared in the literature. The majority of these data sets are considering the institutional quality of many countries from all over the world. The data sets were heavily constructed by rating firms which sells these data to the investors who are interested with the institutional quality of any given country they think about to make investments in the near future. So these firms have created data sets ranking countries according to their institutional qualities assessing from different viewpoints. But these sets could not refrain to being subjective in their analyses. This was actually normal. When we come to the analysis of institutions in the regional sphere, indeed we have not met with a different type of analysis. A limited number of countries which have some institutional quality evaluation in its internal regions, has been empirically analyzed to test whether the sources of regional economic disparities are institutions or not. Given the homogeneity of formal institutions across the regions within the countries, here the questions were generally asked about the informal institutions of the regions. Mostly emphasized term here was the social capital. Studies considering the regional differentiations within a given country mostly concluded that the social capital accumulation has created the economic performance disparities among regions. Although some empirical results have appeared in the literature and in this study, for the policy implication, this paper and the other papers in the literature have been unable to go beyond to say that institutions matter and regional policies should consider the differences in the institutional structures of the regions in a given country.

Appendices

Appendix 1: Literature Survey

Table 1.a. Institutions and Growth – Literature Review (Core Papers)

Articles (CORE PAPERS)	Dependent Variables	Institutions		Key Results
		Measures	Instrument	
Acemoglu, Johnson and Robinson (2001)	Log GDP per capita (1995)	Protection against expropriation risk (1985-1995)	Settler mortality	One standard deviation (SD) increase in protection against expropriation risk (1.5) increases GDP per worker by 118% (OLS) and 309% (IV).
Hall and Jones (1999)	Log output per worker (1988)	Index of social infrastructure which combines: i. index of government anti- diversion policies ii. index of country's openness	I. Distance from equator II. English speakers III. European- language speakers IV. Predicted trade share	One SD increase in index of social infrastructure (0.25) increases output per worker by 128% (OLS) and 261% (IV).
Knack and Keefer (1995)	I. Annual GDP per capita growth (1974- 1989) II. Private investment/GDP (1974-1989) (all averages)	I. ICRG index II. BERI index	No IV estimates	One SD increase in ICRG index (13.50) increases annual per capita income growth rate by 1.24 (OLS).
La Porta, Lopez-De- Silanes, Sheleifer and Vishny (1999)	Dependent variables are classified in five groups (data from 1990s): I. Interference with private sector II. Efficiency III. Output of public goods IV. Size of public sector V. Political freedom	I. Ethnolinguistic fractionalization II. Legal origin III. Religion	No IV estimates	A French legal origin country (relative to others) has 42% more infant mortality (OLS).
Mauro (1995)	I. GDP per capita growth (1960-1985) II. Investment/GDP (1960-1985) III. Investment/GDP (1980-1985) (all averages)	I. Index of institutional efficiency II. Index of bureaucratic efficiency	Ethnolinguistic fractionalization (1960)	One SD increase in index of bureaucratic efficiency (2.16) increases average growth of GDP per capita by 0.6% (OLS) and 2.3% (IV).

Source: Pande and Udry (2005)

Table 1.b. Institutions and Growth – Literature Review (Other Papers)

Articles (PAPERS CITING CORE PAPERS)	Dependent Variables	Institutions		Key Results
		Measures	Instrument	
Acemoglu, Johnson and Robinson (2002)	I. Log GDP per capita (1995) II. Urbanization (1995)	I. Current institutions: i. protection against expropriation risk ii. executive constraints in 1990 II. Early institutions: i. executive constraints in 1990 ii. initial executive constraints	Settler mortality	One SD increase in expropriation risk (1.5) increases GDP per capita by 118% (IV), controlling urbanization in 1500.
Acemoglu and Johnson (2005b)	I. Log GDP per capita (1995) II. Av. Investment/GDP (1990s) III. Private credit/GDP (1998) IV. Average stock market capitalization/GDP (1990-1995)	I. Contracting institutions: i. legal formalism II. Property rights institutions: i. executive constraints ii. protection against expropriation risk	I. Settler mortality II. Log of indigenous population density in 1500 III. Legal origin	One SD increase in expropriation risk (1.47) and legal formalism (1.24, using “check measure”) together increase GDP per capita by 189% (OLS) and 523% (IV).
Aghion, Howitt and Mayer-Foulkes (2005)	Average growth rate of GDP per capita (1960-1995) relative to the United States)	I. Private credit II. Liquid liabilities III. Bank assets IV. Commercial-central bank	I. Legal origin II. Settler mortality	One SD increase in private credit (0.28) increases steady-state GDP by 21% in Belgium.
Alcala and Ciccone (2004)	Log GDP per capita (1995)	Index of institutional quality	I. Settler mortality II. European-language speakers III. Predicted trade share (AC)	One SD increase in index of institutional quality increases GDP per capita by 35% (IV) (controls include log real openness)

<p>Bockstette, Chanda and Putterman (2002)</p>	<p>I. Log output per worker (1988) II. Average GDP per capita growth (1960-1995)</p>	<p>I. Index of social infrastructure II. ICRG index</p>	<p>I. Distance from equator II. English speakers III. European-language speakers IV. Log predicted trade share V. State antiquity</p>	<p>One SD increase in index of social infrastructure (0.25) increases output per worker by 126% (OLS) and 229% (GMM IV)</p>
<p>Clague, Keefer, Knack and Olson (1999)</p>	<p>I. Annual per capita GDP growth (1970-1992) II. Output per worker (1988) III. Capital per worker (1988) IV. Years schooling per worker (1985) V. TFP (1988)</p>	<p>I. Contract-intensive money II. ICRG index III. BERI index</p>	<p>I. Colonial origin II. Ethnolinguistic homogeneity</p>	<p>One SD increase in contract-intensive money (0.14) increases growth by 94.5 (OLS) and 1.739 (IV), controlling for log GDP per capita in 1970.</p>
<p>Djankov, La Porta, Lopez-De-Silanes and Shleifer (2002)</p>	<p>I. Death from (i) intestinal infection (ii) accidental poisoning II. Quality standards (no. ISO 9000 certifications) III. Water pollution IV. Unofficial economy (i) size/GDP (ii) employment V. Product market competition</p>	<p>Number of different procedures that a start-up has to comply with in order to obtain a legal status, i.e. to start operating as a legal entity.</p>	<p>No IV estimates.</p>	<p>One SD increase in number of procedures (4.37) increases deaths from intestinal infection by 4.588% (OLS), controlling for log per capita GDP in 1999.</p>
<p>Esfahani and Ramirez (2003)</p>	<p>I. Growth of GDP per capita II. Growth rates of telephones and power production per capita</p>	<p>I. Adverseness of policy environment II. Indices of democracy and centralization III. Indices of contract repudiation, bureaucratic quality and corruption IV. Ethnolinguistic fractionalization</p>	<p>No IV estimates.</p>	<p>One SD increase in contract enforcement (0.24) increases GDP per capita growth by 5.8% (OLS) (includes other institutional quality measures as controls)</p>

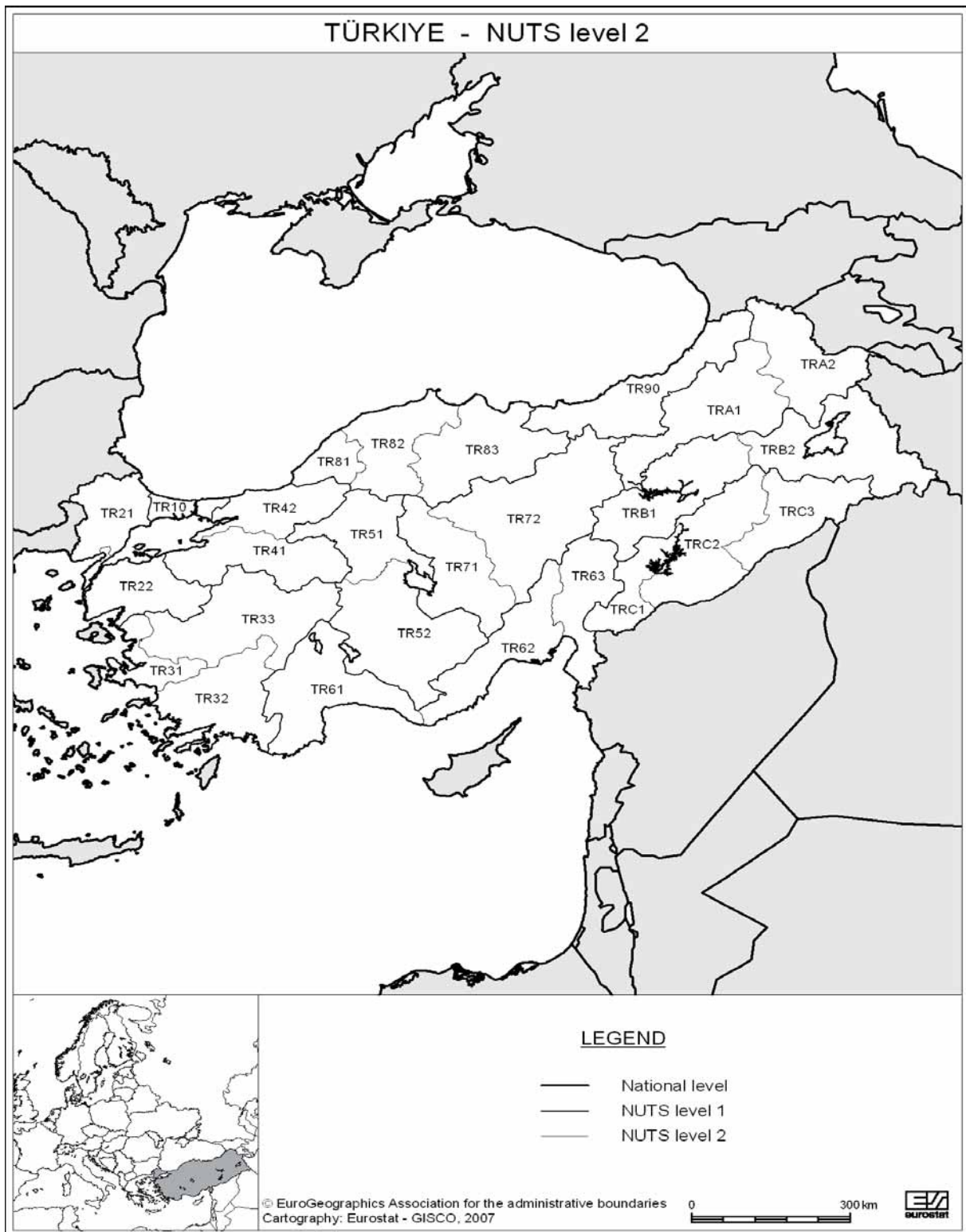
<p>Glaeser, La Porta, Lopez-De-Silanes and Shleifer (2004)</p>	<p>I. Log GDP per capita (2000) II. Growth rates of GDP per capita 1960-2000, overall and by decade III. Years schooling IV. Political institutions (III and IV are 5-year change)</p>	<p>Executive constraints</p>	<p>I. Settler mortality II. Legal origin III. Log indigenous population density in 1500.</p>	<p>One SD increase in constraints on executive (0.185) decreases GDP per capita by 6% (IV), controlling for population in temperate zone (1995) and years of schooling</p>
<p>Jones and Olken (2005)</p>	<p>Change in annual growth rate of real GDP per capita comparing 5-year growth averages before and after leader deaths</p>	<p>Index of democratization</p>	<p>No IV estimates.</p>	<p>One SD increase in democratization increases annual growth by 2.1% (OLS) after the deaths of leaders in autocratic regimes</p>
<p>Knack and Keefer (1997a)</p>	<p>I. Average annual growth in per capita income (1980-1992) II. Investment/GDP (1980-1992)</p>	<p>I. Trust II. Civic norms (civic cooperation)</p>	<p>I. Ethnolinguistic homogeneity II. % Law students 1963</p>	<p>One SD increase in trust (0.14) increases annual per capita income growth by 1.1% (OLS) and 1.2% (IV) (includes other controls)</p>
<p>Kogel (2005)</p>	<p>Annual average growth rate of TFP (1965-1990, panel data of 5-year averages)</p>	<p>Index of social infrastructure</p>	<p>I. English speakers II. European-language speakers III. Predicted trade shares IV. Distance from equator V. State antiquity</p>	<p>One SD increase in index of social infrastructure (0.25) increases annual average TFP growth rate by 91.7% (IV), controlling for initial log TFP</p>
<p>Masters and McMillan (2001)</p>	<p>Log output per worker (1988)</p>	<p>Index of social infrastructure</p>	<p>I. Distance from equator II. Predicted trade share III. English speakers IV. European-language speakers</p>	<p>One SD increase in index of social infrastructure (0.257) increases output per worker by 680% (IV) for</p>

				“tropical” countries (average frostdays<5 per month in winter)
Rodrik (1999)	Average dollar wages in manufacturing (1985-1989)	I. Political institutions: i. two rule of law indicators ii. two democracy indicators II. Labor market institutions: i. unionization rate ii. Number ILO workers’ rights conventions ratified	I. Dummy for oil exporter II. Colonial origins III. Each measure of democracy as an instrument for the other	One SD increase in freedom house index (0.33) increases average dollar wages in manufacturing by 19.8% (OLS) and 37.62% (IV) (includes controls)
Rodrik, Subramanian and Trebbi (2002)	Same as Clague, Keefer, Knack and Olson (1999), except they use GDP per capita (1995)	Rule of law index	I. Settler mortality II. English-language speakers III. Predicted trade shares	One SD increase in rule of law index (0.94) increases GDP per capita by 112% (OLS) and 205% (IV), controlling for distance from equator

Source: Pande and Udry (2005)

Appendix 2: Statistical Regions of Turkey

Figure 1. Statistical Regions of Turkey (NUTS Level 2)

Source: EUROSTAT (2007)

Table 2. Statistical Regions of Turkey (NUTS Level 1, 2 and 3)

Level 1	Level 2	Level 3	
TR Turkey			
TR1 İstanbul	TR10 (İstanbul)	TR100	İstanbul
TR2 West Marmara	TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	TR211	Tekirdağ
		TR212	Edirne
		TR213	Kırklareli
		TR221	Balıkesir
	TR22 (Balıkesir, Çanakkale)	TR222	Çanakkale
TR3 Aegean	TR31 (İzmir)	TR310	İzmir
	TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	TR321	Aydın
		TR322	Denizli
		TR323	Muğla
	TR33 (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak)	TR331	Manisa
		TR332	Afyonkarahisar
		TR333	Kütahya
		TR334	Uşak
TR4 East Marmara	TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	TR411	Bursa
		TR412	Eskişehir
		TR413	Bilecik
	TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	TR421	Kocaeli
		TR422	Sakarya
		TR423	Düzce
		TR424	Bolu
		TR425	Yalova
TR5 West Anatolia	TR51 (Ankara)	TR510	Ankara
	TR52 (Konya, Karaman)	TR521	Konya
		TR522	Karaman
TR6 Mediterranean	TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	TR611	Antalya
		TR612	Isparta
		TR613	Burdur
	TR62 (Adana, Mersin)	TR621	Adana
		TR622	Mersin
	TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	TR631	Hatay
		TR632	Kahramanmaraş
		TR633	Osmaniye
	TR7 Central Anatolian	TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	TR711
TR712			Aksaray
TR713			Niğde
TR714			Nevşehir
TR715			Kırşehir
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)		TR721	Kayseri
		TR722	Sivas
		TR723	Yozgat

Level 1	Level 2	Level 3		
TR8 West Black Sea	TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	TR811	Zonguldak	
		TR812	Karabük	
		TR813	Bartın	
	TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	TR821	Kastamonu	
		TR822	Çankırı	
		TR823	Sinop	
	TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	TR831	Samsun	
		TR832	Tokat	
		TR833	Çorum	
		TR834	Amasya	
	TR9 East Black	TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	TR901	Trabzon
			TR902	Ordu
TR903			Giresun	
TR904			Rize	
TR905			Artvin	
TR906			Gümüşhane	
TRA Northeast Anatolia	TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	TRA11	Erzurum	
		TRA12	Erzincan	
		TRA13	Bayburt	
	TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	TRA21	Ağrı	
		TRA22	Kars	
		TRA23	Iğdır	
		TRA24	Ardahan	
		TRA25		
TRB Middle East Anatolia	TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	TRB11	Malatya	
		TRB12	Elazığ	
		TRB13	Bingöl	
		TRB14	Tunceli	
	TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)	TRB21	Van	
		TRB22	Muş	
		TRB23	Bitlis	
		TRB24	Hakkari	
TRC Southeast Anatolia	TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	TRC11	Gaziantep	
		TRC12	Adıyaman	
		TRC13	Kilis	
	TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	TRC21	Şanlıurfa	
		TRC22	Diyarbakır	
	TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	TRC31	Mardin	
		TRC32	Batman	
		TRC33	Şırnak	
		TRC34	Siirt	
SUM	12	26	81	

Source: www.turkstat.gov.tr

Table 3. Regional GVA - By Kind of Economic Activity (2004-2006)

Statistical Region Level 2 /By Kind of Economic Activity	2004				2005				2006			
	Agriculture	Industry	Services	GVA	Agriculture	Industry	Services	GVA	Agriculture	Industry	Services	GVA
TR Türkiye	52.997.645	138.411.772	303.474.641	494.884.058	60.713.747	160.331.023	350.669.700	571.714.470	62.662.754	188.646.805	417.108.706	668.418.265
TR10 İstanbul	516.413	39.722.501	97.206.711	137.445.626	584.429	45.767.765	110.391.695	156.743.890	552.211	53.490.114	129.769.948	183.812.274
TR21 Tekirdağ	2.039.616	4.069.217	6.293.006	12.401.839	2.215.329	4.883.715	7.752.412	14.851.456	2.218.415	6.007.980	9.453.452	17.679.847
TR22 Balıkesir	2.567.857	2.123.558	5.454.407	10.145.822	2.994.741	2.391.695	6.362.771	11.749.207	2.870.071	2.639.807	7.558.935	13.068.814
TR31 İzmir	2.007.842	10.164.121	21.294.693	33.466.656	2.028.801	11.520.529	24.576.688	38.126.018	2.418.970	12.741.178	29.216.505	44.376.653
TR32 Aydın	3.602.734	4.741.237	10.608.036	18.952.007	3.682.462	5.270.599	12.441.431	21.394.492	4.463.560	6.156.930	14.719.643	25.340.132
TR33 Manisa	3.873.883	5.510.971	7.814.625	17.199.480	4.491.608	6.455.603	9.345.744	20.292.956	4.711.300	7.849.837	11.359.216	23.920.353
TR41 Bursa	2.462.571	13.196.258	15.570.889	31.229.718	2.933.257	15.496.025	18.629.796	37.059.077	2.855.878	19.005.300	22.523.625	44.384.803
TR42 Kocaeli	2.365.149	12.021.659	14.561.576	28.948.384	2.718.672	13.524.813	17.637.365	33.880.850	2.937.668	16.185.419	21.705.728	40.828.815
TR51 Ankara	1.426.314	10.507.679	29.790.066	41.724.058	1.626.603	11.797.453	34.128.462	47.552.518	1.613.190	14.025.209	41.182.517	56.820.917
TR52 Konya	2.931.178	2.969.751	5.995.024	11.895.953	3.263.435	3.435.121	6.950.404	13.648.959	3.260.428	3.790.429	8.452.424	15.503.281
TR61 Antalya	3.140.996	2.835.729	13.449.844	19.426.569	3.600.394	3.558.050	15.635.144	22.793.587	3.996.228	4.157.114	18.394.493	26.547.835
TR62 Adana	3.491.006	4.629.543	11.999.922	20.120.471	4.347.767	5.394.126	13.675.025	23.416.918	4.466.842	6.307.753	16.405.820	27.180.415
TR63 Hatay	2.385.571	3.002.901	6.647.464	12.035.936	2.879.979	3.463.285	7.614.738	13.958.002	2.746.506	4.138.099	8.689.889	15.574.494
TR71 Kırıkkale	2.174.779	1.734.293	3.744.427	7.653.499	2.382.465	2.013.578	4.394.263	8.790.307	2.257.434	2.411.718	5.239.216	9.908.368
TR72 Kayseri	2.080.779	3.346.651	6.353.168	11.780.597	2.280.393	3.761.820	7.296.641	13.338.854	2.127.932	4.396.639	8.800.754	15.325.325
TR81 Zonguldak	502.223	3.047.038	3.977.042	7.526.303	546.768	3.683.786	4.738.624	8.969.178	527.181	4.140.785	5.716.985	10.384.952
TR82 Kastamonu	1.121.197	803.228	2.364.169	4.288.594	1.117.278	888.418	2.545.447	4.551.143	1.107.713	1.128.247	2.813.843	5.049.803
TR83 Samsun	3.166.803	2.739.924	8.020.840	13.927.568	3.515.703	3.275.726	9.241.580	16.033.008	3.575.303	4.081.432	11.011.962	18.668.697
TR90 Trabzon	1.840.518	2.711.613	7.868.751	12.420.882	2.729.056	3.317.324	9.128.554	15.174.935	2.986.636	3.619.881	10.782.765	17.389.282
TRA1 Erzurum	1.111.914	830.768	2.793.189	4.735.871	1.116.668	868.028	3.107.827	5.092.524	1.120.145	996.590	3.811.336	5.928.071
TRA2 Ağrı	1.167.669	401.283	1.816.996	3.385.948	1.210.050	533.473	2.143.688	3.887.211	1.227.654	616.795	2.549.662	4.394.111
TRB1 Malatya	1.045.234	1.443.290	4.278.373	6.766.898	1.510.032	1.638.535	4.823.576	7.972.143	1.317.021	1.843.698	5.652.436	8.813.155
TRB2 Van	1.232.822	878.473	2.953.030	5.064.326	1.512.998	1.058.483	3.388.596	5.960.077	1.479.596	1.112.819	3.869.902	6.502.317
TRC1 Gaziantep	962.451	2.344.792	4.728.023	8.035.266	1.347.796	2.805.284	5.497.972	9.651.072	1.473.843	3.339.710	6.326.373	11.139.925
TRC2 Şanlıurfa	2.731.977	1.490.874	5.131.863	9.354.714	2.936.917	1.707.333	5.875.127	10.519.376	3.089.800	1.941.369	6.995.904	12.027.073
TRC3 Mardin	1.048.149	1.144.420	2.758.507	4.951.075	1.140.145	1.820.456	3.346.131	6.306.733	1.221.227	2.521.953	4.105.372	7.848.552

Source: www.turkstat.gov.tr

Table 4. Regional GVA - Share of Regions by Sectors (2004-2006)

Statistical Region Level 2 /By Kind of Economic Activity	2004						2005						2006					
	Agriculture		Industry		Services		Agriculture		Industry		Services		Agriculture		Industry		Services	
	100,0	Rank	100,0	Rank	100,0	Rank	100,0	Rank	100,0	Rank	100,0	Rank	100,0	Rank	100,0	Rank	100,0	Rank
TR Türkiye	1,0	1	28,7	1	32,0	1	1,0	1	28,5	1	31,5	1	0,9	1	28,4	1	31,1	1
TR10 İstanbul	3,8	12	2,9	12	2,1	12	3,6	12	3,0	12	2,2	12	3,5	11	3,2	11	2,3	11
TR21 Tekirdağ	4,8	16	1,5	16	1,8	16	4,9	16	1,5	16	1,8	16	4,6	16	1,4	16	1,8	16
TR22 Balıkesir	3,8	3	7,3	3	7,0	3	3,3	3	7,2	3	7,0	3	3,9	4	6,8	4	7,0	4
TR31 İzmir	6,8	8	3,4	8	3,5	8	6,1	8	3,3	8	3,5	8	7,1	8	3,3	8	3,5	8
TR32 Aydın	7,3	9	4,0	9	2,6	9	4,8	9	4,0	9	2,7	9	7,5	9	4,2	9	2,7	9
TR33 Manisa	4,6	4	9,5	4	5,1	4	4,8	4	9,7	4	5,3	4	4,6	3	10,1	3	5,4	3
TR41 Bursa	4,5	5	8,7	5	4,8	5	4,5	5	8,4	5	5,0	5	4,7	5	8,6	5	5,2	5
TR42 Kocaeli	2,7	2	7,6	2	9,8	2	2,7	2	7,4	2	9,7	2	2,6	2	7,4	2	9,9	2
TR51 Ankara	5,5	14	2,1	14	2,0	14	5,4	14	2,1	14	2,0	14	5,2	14	2,0	14	2,0	14
TR52 Konya	5,9	7	2,0	7	4,4	7	5,9	7	2,2	7	4,5	7	6,4	7	2,2	7	4,4	7
TR61 Antalya	6,6	6	3,3	6	4,0	6	7,2	6	3,4	6	3,9	6	7,1	6	3,3	6	3,9	6
TR62 Adana	4,5	13	2,2	13	2,2	13	4,7	13	2,2	13	2,2	13	4,4	13	2,2	13	2,1	13
TR71 Hatay	4,1	19	1,3	19	1,2	19	3,9	19	1,3	19	1,3	19	3,6	19	1,3	19	1,3	19
TR72 Kirikkale	3,9	15	2,4	15	2,1	15	3,8	15	2,3	15	2,1	15	3,4	15	2,3	15	2,1	15
TR81 Kayseri	0,9	20	2,2	20	1,3	20	0,9	20	2,3	20	1,4	20	0,8	20	2,2	20	1,4	20
TR82 Zonguldak	2,1	25	0,6	25	0,8	25	1,8	25	0,6	25	0,7	25	1,8	25	0,6	25	0,7	25
TR83 Kastamonu	6,0	10	2,0	10	2,6	10	5,8	10	2,0	10	2,6	10	5,7	10	2,2	10	2,6	10
TR90 Samsun	3,5	11	2,0	11	2,6	11	4,5	11	2,1	11	2,6	11	4,8	11	1,9	11	2,6	11
TRAI Trabzon	2,1	24	0,6	24	0,9	24	1,8	24	0,5	24	0,9	24	1,8	24	0,5	24	0,9	24
TRA1 Erzurum	2,2	26	0,3	26	0,6	26	2,0	26	0,3	26	0,6	26	2,0	26	0,3	26	0,6	26
TRA2 Ağrı	2,0	21	1,0	21	1,4	21	2,5	21	1,0	21	1,4	21	2,1	21	1,0	21	1,4	21
TRB1 Malatya	2,3	22	0,6	22	1,0	22	2,2	22	0,7	22	1,0	22	2,4	22	0,6	22	0,9	22
TRB2 Van	1,8	18	1,7	18	1,6	18	2,2	18	1,7	18	1,6	18	2,4	18	1,8	18	1,5	18
TRC1 Gaziantep	5,2	17	1,1	17	1,7	17	4,8	17	1,1	17	1,7	17	4,9	17	1,0	17	1,7	17
TRC2 Şanlıurfa	2,0	23	0,8	23	0,9	23	1,9	23	1,1	23	1,0	23	1,9	23	1,3	23	1,0	23
TRC3 Mardin																		

Source: www.turkstat.gov.tr

Table 5. Regional GVA - Sectoral Share of Gross Value Added (2004-2006)

Statistical Region Level 2 /By Kind of Economic Activity	2004				2005				2006			
	Agriculture	Industry	Services	GVA	Agriculture	Industry	Services	GVA	Agriculture	Industry	Services	GVA
TR Türkiye	10,7	28,0	61,3	100	10,6	28,0	61,3	100	9,4	28,2	62,4	100
TR10 İstanbul	0,4	28,9	70,7	100	0,4	29,2	70,4	100	0,3	29,1	70,6	100
TR21 Tekirdağ	16,4	32,8	50,7	100	14,9	32,9	52,2	100	12,5	34,0	53,5	100
TR22 Balıkesir	25,3	20,9	53,8	100	25,5	20,4	54,2	100	22,0	20,2	57,8	100
TR31 İzmir	6,0	30,4	63,6	100	5,3	30,2	64,5	100	5,5	28,7	65,8	100
TR32 Aydın	19,0	25,0	56,0	100	17,2	24,6	58,2	100	17,6	24,3	58,1	100
TR33 Manisa	22,5	32,0	45,4	100	22,1	31,8	46,1	100	19,7	32,8	47,5	100
TR41 Bursa	7,9	42,3	49,9	100	7,9	41,8	50,3	100	6,4	42,8	50,7	100
TR42 Kocaeli	8,2	41,5	50,3	100	8,0	39,9	52,1	100	7,2	39,6	53,2	100
TR51 Ankara	3,4	25,2	71,4	100	3,4	24,8	71,8	100	2,8	24,7	72,5	100
TR52 Konya	24,6	25,0	50,4	100	23,9	25,2	50,9	100	21,0	24,4	54,5	100
TR61 Antalya	16,2	14,6	69,2	100	15,8	15,6	68,6	100	15,1	15,7	69,3	100
TR62 Adana	17,4	23,0	59,6	100	18,6	23,0	58,4	100	16,4	23,2	60,4	100
TR63 Hatay	19,8	24,9	55,2	100	20,6	24,8	54,6	100	17,6	26,6	55,8	100
TR71 Kırıkkale	28,4	22,7	48,9	100	27,1	22,9	50,0	100	22,8	24,3	52,9	100
TR72 Kayseri	17,7	28,4	53,9	100	17,1	28,2	54,7	100	13,9	28,7	57,4	100
TR81 Zonguldak	6,7	40,5	52,8	100	6,1	41,1	52,8	100	5,1	39,9	55,1	100
TR82 Kastamonu	26,1	18,7	55,1	100	24,5	19,5	55,9	100	21,9	22,3	55,7	100
TR83 Samsun	22,7	19,7	57,6	100	21,9	20,4	57,6	100	19,2	21,9	59,0	100
TR90 Trabzon	14,8	21,8	63,4	100	18,0	21,9	60,2	100	17,2	20,8	62,0	100
TRAI Erzurum	23,5	17,5	59,0	100	21,9	17,0	61,0	100	18,9	16,8	64,3	100
TRA2 Ağrı	34,5	11,9	53,7	100	31,1	13,7	55,1	100	27,9	14,0	58,0	100
TRB1 Malatya	15,4	21,3	63,2	100	18,9	20,6	60,5	100	14,9	20,9	64,1	100
TRB2 Van	24,3	17,3	58,3	100	25,4	17,8	56,9	100	23,4	17,1	59,5	100
TRC1 Gaziantep	12,0	29,2	58,8	100	14,0	29,1	57,0	100	13,2	30,0	56,8	100
TRC2 Şanlıurfa	29,2	15,9	54,9	100	27,9	16,2	55,9	100	25,7	16,1	58,2	100
TRC3 Mardin	21,2	23,1	55,7	100	18,1	28,9	53,1	100	15,6	32,1	52,3	100

Source: www.turkstat.gov.tr

Table 6. Regional GVA - Per Capita Gross Value Added (2004-2006)

Statistical Region Level 2 /By Kind of Economic Activity	Per Capita GVA (TL)						Per Capita GVA (\$)					
	2004		2005		2006		2004		2005		2006	
	Rank	Value	Rank	Value	Rank	Value	Rank	Value	Rank	Value	Rank	Value
TR Türkiye	7.306	8.336	9.628	9.628	5.102	6.185	5.102	6.185	6.684	6.684	6.684	6.684
TR10 İstanbul	11.481	12.902	14.914	14.914	8.017	9.573	8.017	9.573	10.352	10.352	10.352	10.352
TR21 Tekirdağ	9.164	10.734	12.504	12.504	6.399	7.965	6.399	7.965	8.680	8.680	8.680	8.680
TR22 Balıkesir	6.474	7.455	8.248	8.248	4.521	5.531	4.521	5.531	5.725	5.725	5.725	5.725
TR31 İzmir	9.385	10.541	12.099	12.099	6.554	7.821	6.554	7.821	8.398	8.398	8.398	8.398
TR32 Aydın	7.600	8.453	9.868	9.868	5.307	6.272	5.307	6.272	6.850	6.850	6.850	6.850
TR33 Manisa	5.722	6.787	8.048	8.048	3.996	5.036	3.996	5.036	5.586	5.586	5.586	5.586
TR41 Bursa	9.852	11.482	13.509	13.509	6.880	8.519	6.880	8.519	9.377	9.377	9.377	9.377
TR42 Kocaeli	10.320	11.785	13.862	13.862	7.207	8.744	7.207	8.744	9.622	9.622	9.622	9.622
TR51 Ankara	9.934	11.117	13.047	13.047	6.937	8.248	6.937	8.248	9.056	9.056	9.056	9.056
TR52 Konya	5.494	6.282	7.115	7.115	3.837	4.661	3.837	4.661	4.938	4.938	4.938	4.938
TR61 Antalya	8.475	9.738	11.110	11.110	5.918	7.225	5.918	7.225	7.712	7.712	7.712	7.712
TR62 Adana	5.802	6.675	7.661	7.661	4.052	4.953	4.052	4.953	5.318	5.318	5.318	5.318
TR63 Hatay	4.524	5.144	5.629	5.629	3.159	3.816	3.159	3.816	3.907	3.907	3.907	3.907
TR71 Kırıkkale	5.209	5.965	6.705	6.705	3.638	4.426	3.638	4.426	4.654	4.654	4.654	4.654
TR72 Kayseri	5.157	5.827	6.683	6.683	3.601	4.323	3.601	4.323	4.639	4.639	4.639	4.639
TR81 Zonguldak	7.475	8.877	10.247	10.247	5.220	6.587	5.220	6.587	7.113	7.113	7.113	7.113
TR82 Kastamonu	5.897	6.240	6.906	6.906	4.118	4.630	4.118	4.630	4.794	4.794	4.794	4.794
TR83 Samsun	5.037	5.815	6.794	6.794	3.518	4.315	3.518	4.315	4.716	4.716	4.716	4.716
TR90 Trabzon	5.032	6.129	7.004	7.004	3.514	4.547	3.514	4.547	4.862	4.862	4.862	4.862
TRA1 Erzurum	4.243	4.606	5.416	5.416	2.963	3.418	2.963	3.418	3.760	3.760	3.760	3.760
TRA2 Ağrı	2.992	3.427	3.867	3.867	2.089	2.543	2.089	2.543	2.684	2.684	2.684	2.684
TRB1 Malatya	4.372	5.100	5.583	5.583	3.053	3.784	3.053	3.784	3.876	3.876	3.876	3.876
TRB2 Van	2.727	3.159	3.392	3.392	1.904	2.344	1.904	2.344	2.355	2.355	2.355	2.355
TRC1 Gaziantep	3.860	4.524	5.098	5.098	2.695	3.357	2.695	3.357	3.539	3.539	3.539	3.539
TRC2 Şanlıurfa	3.430	3.756	4.183	4.183	2.395	2.787	2.395	2.787	2.904	2.904	2.904	2.904
TRC3 Mardin	2.701	3.391	4.159	4.159	1.886	2.516	1.886	2.516	2.887	2.887	2.887	2.887

Source: www.turkstat.gov.tr

Appendix 3: An Empirical Exercise

Table 7. Balanced Panel Data for 2004-2006

panelvar: 10, 21, ..., 123	n =	26				
datevar: 2004, 2005, ..., 2006	T =	3				
Delta(datevar) = 1 unit						
Span(datevar) = 3 periods						
(panelvar*datevar uniquely identifies each observation)						
Distribution of T_i:						
min	5%	25%	50%	75%	95%	max
3	3	3	3	3	3	3
Freq. Percent Cum. Pattern						
-----+-----						
26	100.00	100.00		111		
-----+-----						
26	100.00		XXX			

Table 8. Descriptive Statistics for Variables

Variable	Mean	Std. Dev.	Min	Max	Observations
-----+-----					
gva_tl overall	2.23e+07	3.02e+07	3385948	1.84e+08	N = 78
between	3.03e+07	3889090	1.59e+08	n = 26	
within	4556353	366502	4.67e+07	T = 3	
gva_pc~l overall	7204.115	3053.984	2701	14914	N = 78
between	2958.679	3092.667	13099	n = 26	
within	894.6549	5441.782	9098.782	T = 3	
openness overall	.1491322	.1746258	.0071566	.7135972	N = 78
between	.1762133	.0075512	.7073123	n = 26	
within	.0157981	.0721243	.2069685	T = 3	
metro overall	.6153846	.6881326	0	2	N = 78
between	.6972473	0	2	n = 26	
within	0	.6153846	.6153846	T = 3	
pm_2002 overall	21.19231	11.21462	10	70	N = 78
between	11.36317	10	70	n = 26	
within	0	21.19231	21.19231	T = 3	
pm_rp_~2 overall	13.76923	7.355399	4	43	N = 78
between	7.452826	4	43	n = 26	
within	0	13.76923	13.76923	T = 3	
non_in~p overall	2585.5	2110.869	706	12278	N = 78
between	2138.485	710	12168	n = 26	
within	37.84635	2474.5	2695.5	T = 3	
wap overall	1859.962	1596.585	536	9219	N = 78
between	1617.156	554.6667	9054.333	n = 26	
within	42.59575	1698.628	2024.628	T = 3	

lf	overall		861.7821	744.4082	205	4295		N =	78
	between		753.3254	238	4167.667		n =	26	
	within		37.2096	711.1154	989.1154		T =	3	
emp	overall		770.7692	656.0098	183	3808		N =	78
	between		663.5934	219.6667	3679		n =	26	
	within		37.82118	612.7692	899.7692		T =	3	
empAgr	overall		202.2564	138.4115	14	680		N =	78
	between		136.9193	15	617.6667		n =	26	
	within		29.96318	133.9231	283.9231		T =	3	
empInd	overall		200.4487	294.3733	15	1582		N =	78
	between		297.8521	16.66667	1549.667		n =	26	
	within		15.62188	140.7821	239.1154		T =	3	
empTra	overall		164.8333	176.0965	27	984		N =	78
	between		178.077	29.66667	954		n =	26	
	within		11.05555	123.8333	194.8333		T =	3	
empSer	overall		203.2949	218.3875	51	1234		N =	78
	between		220.7412	54.33333	1160.667		n =	26	
	within		15.23325	144.6282	276.6282		T =	3	
unemp	overall		91	94.15613	5	497		N =	78
	between		95.03263	10.66667	489.3333		n =	26	
	within		8.291758	61.66667	114		T =	3	
lfpr	overall		46.21795	6.842661	30	66		N =	78
	between		6.523082	34	63.66667		n =	26	
	within		2.318755	40.55128	56.55128		T =	3	
ur	overall		10.0641	3.909163	2	19		N =	78
	between		3.683017	3.333333	17.33333		n =	26	
	within		1.438494	5.064103	15.0641		T =	3	
er	overall		41.73077	7.379637	25	61		N =	78
	between		7.047786	30.33333	59.66667		n =	26	
	within		2.465344	36.0641	53.0641		T =	3	
not_lf	overall		998.1282	865.6179	263	4923		N =	78
	between		876.3998	316	4886.333		n =	26	
	within		34.17209	909.1282	1084.462		T =	3	
public~v	overall		107802.8	80605.7	19625	564478		N =	78
	between		68320.8	29792.33	292110.3		n =	26	
	within		44167.72	-108736.6	380170.4		T =	3	
schools	overall		2341.462	741.667	959	4487		N =	78
	between		744.2403	979	4168		n =	26	
	within		102.7775	2013.462	2660.462		T =	3	
teachers	overall		23107.81	14405.2	7625	83488		N =	78
	between		14581.7	7676	80737		n =	26	
	within		637.6908	20083.81	25858.81		T =	3	
classr~s	overall		19888.82	9960.857	7096	62686		N =	78

between	10073.4	7401.333	60129.67		n =	26
within	617.2301	17629.15	22445.15		T =	3
students overall	556364.6	417857.4	132129	2499806		N = 78
between	422885.9	132741.7	2411456		n =	26
within	20429.87	465965.9	644714.9		T =	3
underg~s overall	82577.19	162410.1	5226	923147		N = 78
between	164017.8	5349.667	856022.7		n =	26
within	13188.33	-4174.474	149701.5		T =	3
instru~s overall	3284.744	4180.112	78	18788		N = 78
between	4231.589	84	18147.33		n =	26
within	179.1303	2761.41	3925.41		T =	3
hospit~s overall	6787.692	6249.379	990	35153		N = 78
between	6319.08	1194.667	33488		n =	26
within	401.4124	4980.692	8452.692		T =	3
health~s overall	11898.44	10002	2635	54895		N = 78
between	10096.41	2899.667	49475.67		n =	26
within	866.1915	8695.769	17317.77		T =	3

Table 9. Correlations

Table 9.a. Correlations for Data Set 1³⁴

```
. corr gva_tl openness metro pm_2002 wap public_inv schools hospital_beds
(obs=78)

      | gva_tl openness  metro pm_2002  wap public~v schools hospit~s
-----+-----
gva_tl | 1.0000
openness | 0.7796 1.0000
metro | 0.3253 0.5129 1.0000
pm_2002 | 0.9305 0.7002 0.3227 1.0000
wap | 0.9759 0.7503 0.3361 0.9775 1.0000
public_inv | 0.2610 0.2425 0.0497 0.3596 0.3102 1.0000
schools | 0.5286 0.3344 0.2303 0.7433 0.6351 0.4211 1.0000
hospital_b~s | 0.9514 0.7061 0.3463 0.9481 0.9729 0.2889 0.5874 1.0000
```

³⁴ The variables in data set 1 are selected with the belief that they can provide signals for the presence of institutions in a given region.

Table 9.b. Correlations for Data Set 2³⁵

```

. corr gva_tl pm_rp_2002 emp teachers students undergraduate_students instructors health_workers
(obs=78)

      | gva_tl pm_rp_~2   emp teachers students undergrad~s instru~s health~s
-----+-----
gva_tl | 1.0000
pm_rp_2002 | 0.7727 1.0000
emp | 0.9655 0.8209 1.0000
teachers | 0.9301 0.8279 0.9556 1.0000
students | 0.9350 0.8524 0.9329 0.9504 1.0000
undergradu~s | 0.3443 0.0528 0.3343 0.3011 0.2534 1.0000
instructors | 0.7841 0.5610 0.7484 0.8349 0.7235 0.3208 1.0000
health_wor~s | 0.9245 0.7228 0.9261 0.9657 0.8821 0.3187 0.9235 1.0000

```

Table 10. Some Estimation Results³⁶**Table 10.a. Result for Trade Openness (Economic Institution)**

```

Random-effects GLS regression           Number of obs   =   78
Group variable: panelvar                 Number of groups =   26

R-sq: within = 0.0365                    Obs per group: min =   3
      between = 0.6229                      avg =   3.0
      overall = 0.6078                      max =   3

Random effects u_i ~ Gaussian           Wald chi2(1)    =  37.31
corr(u_i, X) = 0 (assumed)              Prob > chi2     =  0.0000

-----+-----
gva_tl |   Coef.  Std. Err.   z  P>|z|  [95% Conf. Interval]
-----+-----
openness | 1.17e+08  1.92e+07   6.11  0.000  7.97e+07  1.55e+08
_cons | 4761970  4739845   1.00  0.315  -4527956  1.41e+07

-----+-----
sigma_u | 18719878
sigma_e | 5495371.4
rho | .92066081 (fraction of variance due to u_i)
-----+-----

```

³⁵ The variables in data set 2 are selected with the belief that they can provide signals for the quality of institutions in a given region.

³⁶ These estimations can be increased by introducing different variables into the regressions. This paper just shows some these estimations to try to maintain a linkage between the regional economic disparities and some of the institutional structures. All the econometric work were done with using the 10th version of the STATA.

Table 10.b. Result for the Number of Parliament Members (Politic Institution)

Random-effects GLS regression	Number of obs = 78
Group variable: panelvar	Number of groups = 26
R-sq: within = .	Obs per group: min = 3
between = 0.8860	avg = 3.0
overall = 0.8659	max = 3
Random effects u_i ~ Gaussian	Wald chi2(1) = 186.47
corr(u_i, X) = 0 (assumed)	Prob > chi2 = 0.0000
-----	
gva_tl	Coef. Std. Err. z P> z [95% Conf. Interval]
-----+-----	
pm_2002	2509251 183756.8 13.66 0.000 2149095 2869408
_cons	-3.09e+07 4399696 -7.03 0.000 -3.95e+07 -2.23e+07
-----+-----	
sigma_u	9937436.4
sigma_e	5544482.9
rho	.7626044 (fraction of variance due to u_i)

Table 10.c. Results for the Number of Schools and Hospital Beds (Social Institutions)

Random-effects GLS regression	Number of obs = 78
Group variable: panelvar	Number of groups = 26
R-sq: within = 0.0707	Obs per group: min = 3
between = 0.8335	avg = 3.0
overall = 0.8156	max = 3
Random effects u_i ~ Gaussian	Wald chi2(2) = 112.86
corr(u_i, X) = 0 (assumed)	Prob > chi2 = 0.0000
-----	
gva_tl	Coef. Std. Err. z P> z [95% Conf. Interval]
-----+-----	
schools	12358.98 3500.237 3.53 0.000 5498.636 19219.31
hospital_b~s	3221.782 462.9798 6.96 0.000 2314.358 4129.206
_cons	-2.86e+07 7630957 -3.74 0.000 -4.35e+07 -1.36e+07
-----+-----	
sigma_u	7469369.9
sigma_e	3119258.9
rho	.851502 (fraction of variance due to u_i)

References

- Acemoglu, D., Johnson, S. and Robinson, J., 2001a. "The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation," *American Economic Review*, Vol. 91, No. 5, pp. 1369-1401.
- Acemoglu, D., Johnson, S. and Robinson, J., 2002. "Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution," *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 117, No. 4, pp. 1231-1294.
- Acemoglu, D., Johnson, S. and Robinson, J., 2005a. "Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth," in Aghion, P. and Durlauf, S. (Eds.) *Handbook of Economic Growth, Volume 1A, Chapter 6*, Elsevier North Holland, Amsterdam, pp. 385-472.
- Acemoglu, D. and Johnson, S., 2005b. "Unbundling Institutions," *Journal of Political Economy*, Vol. 113, No. 5, pp. 949-995.
- Acemoglu, D. and Robinson, J., 2008. "The Role of Institutions in Growth and Development," Commission on Growth and Development, The World Bank, Working Paper No: 10.
- Aghion, P., Howitt, P. and Mayer-Foulkes, D., 2005. "The Effect of Financial Development on Convergence: Theory and Evidence," *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 120, No. , pp. 173-222.
- Alcalá, F. and Ciccone, A., 2004. "Trade and Productivity," *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 119, No. 2, pp. 613-646.
- Amin, A., 1999. "An Institutionalist Perspective on Regional Economic Development," *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23, No. 2, pp. 365-378.
- Amin, A. and Thrift, N., 1995. "Globalization, Institutional Thickness and the Local Economy," in Healy, P., Cameron, S., Davoudi, A. (Eds.), *Managing Cities: The New Urban Context*, J. Wiley, Chichester.
- Aron, J., 2000. "Growth and Institutions: A Review of the Evidence," *The World Bank Research Observer*, Vol. 15, No. 1, pp. 99-135.
- Aschauer, D., 1989. "Is Government Spending Productive?" *Journal of Monetary Economics*, Vol. 23, pp. 177-200.
- Bagnasco, A., 1988. *La costruzione sociale del mercato. Studi sullo sviluppo di piccolo impresa in Italia*, Bologna: Il Mulino.
- Bardhan, P., 1989. "The New Institutional Economics and Development Theory: A Brief Critical Assessment," *World Development*, Vol. 17, No. 9, pp. 1389-1395.
- Bardhan, P. and Udry, C., 1999. *Development Microeconomics*, Oxford University Press, New York.
- Bates, R. H., 1989. *Beyond the Miracle of the Market: The Political Economy of Agrarian Development in Rural Kenya*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Beck, T., Clarke, G., Groff, A., Keefer, P. and Walsh, P., 2002, "New Tools and New Tests in Comparative Political Economy: The Database of Political Institutions," Regulation and Competition Policy, Development Research Group, World Bank, Washington, D.C.
- Beugelsdijk, S. and van Schaik, A., 2005. "Differences in Social Capital between 54 Western European Regions," *Regional Studies*, Vol. 39, pp. 1053-1064.

Beugelsdijk, S., de Groot H. L. F., and van Schaik, A., 2004. "Trust and Economic Growth," *Oxford Economic Papers*, Vol. 56, pp. 118-134.

Bockstette, V., Chanda, A. and Putterman, L., 2002. "States and Markets: The Advantage of an Early Start," *Journal of Economic Growth*, Vol.7, No. 4, pp. 347-369.

Boix, C. and Posner D. N., 1998. "Social Capital: Explaining its Origins and Effects on Government Performance," *British Journal of Political Sciences*, Vol. 28, pp. 686-693.

Bowles, S., 1998, "Endogenous Preferences: The Cultural Consequences of Markets and Other Economic Institutions", *The Journal of Economic Literature*, Vol. XXXVI, No. 1, pp. 75-111.

Chakravarti, A., 2005. *Aid, Institutions and Development*. Aldershot: Edward Elgar.

Chang, H.-J., 2003. *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*, London: Anthem Press.

Clague, C., 1997. *Institutions and Economic Development, Growth and Governance in Less-Developed and Post-Socialist Countries*, The John Hopkins University Press, Baltimore.

Clague, C., Keefer, P., Knack, S. and Olson, M., 1999. "Contract-Intensive Money: Contract Enforcement, Property Rights, and Economic Performance," *Journal of Economic Growth*, Vol. 4, No. 2, pp. 185-211.

Coase, R. H., 1960. "The Problem of Social Cost," *Journal of Law and Economics*, Vol. 3, pp. 1-44.

Commons, J. R., 1924. *The legal foundations of capitalism*. New York: Macmillan.

Commons, J. R., 1934. *Institutional economics: Its place in political economy*. New York: Macmillan.

Dale, B. E. and Nilsen, S. K., 2000. "An Institutional Perspective on Local Economic Development-The Case of Raufoss," IGU-Study Group on Local Development Annual Conference: The Institutions of Local Development, Trento, Italy, 19th-21st October 2000.

De, P., 2010. "Governance, Institutions, and Regional Infrastructure in Asia," Asia Development Bank Institute Working Paper Series No: 183.

Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F. and Shleifer, A., 2002. "The Regulation of Entry," *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 117, No. 1, pp. 1-37.

Djankov, S., Glaeser, E., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F. and Shleifer, A., 2003. "The New Comparative Economics," *Journal of Comparative Economics*, Vol. 31, pp. 595-619.

Easterly, W. and Levine, R., 2003. "Tropics, Germs and Crops: How Endowments Influence Economic Development," *Journal of Monetary Economics*, Vol. 50, No. 1, pp. 3-39.

Engerman, S. L. and Sokoloff, K. L., 1997. "Factor Endowments, Institutions, and Differential Paths of Growth Among New World Economies," in Haber, S. (Ed.), *How Latin America Fell Behind: Essays on the Economic Histories of Brazil and Mexico, 1800-1914*, Stanford University Press, Stanford, pp. 260-304.

Engerman, S. L. and Sokoloff, K. L., 2002. "Factor Endowments, Inequality, and Paths of Development among New World Economies" *Economica*, Vol.3, pp. 41-109.

Esfahani, H. S. and Ramirez, M. T., 2003. "Institutions, Infrastructure, and Economic Growth," *Journal of Development Economics*, 70, pp. 443-477.

EUROSTAT, 2007. "Overview Maps of the NUTS and Statistical Regions of Europe," <<http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nuts/pngmaps/tr2.png>> (accessed 6 January 2010)

- Fine, B., 2000. "New Growth Theory," in Chang, H.J. (Ed.), *Rethinking Development Economics*, London: Anthem Press.
- Frances, J., 2004. "Institutions, Firms and Economic Growth," New Zealand Treasury Working Paper No: 04/19.
- Fukuyama, F., 2000. "Social Capital and Civil Society," IMF Working Paper, No: 74.
- Garside, W. R., 2007. "Introduction: Economic Growth and Development - An Institutionalist Perspective," in Garside, W. R. (Ed.), *Institutions and Market Economies: The Political Economy of Growth and Development*, Palgrave Macmillan, New York, pp. 1-13.
- Glaeser, E. L., La Porta, R., Lopez-De-Silanes, F. and Shleifer, A., 2004. "Do Institutions Cause Growth," *Journal of Economic Growth*, Vol. 9, No. 3, pp. 271-303.
- Greif, A., 1992. "Institutions and International Trade: Lessons from the Commercial Revolution," *American Economic Review*, Vol. 82, No. 2, pp. 128-133.
- Greif, A. 1994, "Trading Institutions and the Commercial Revolution in Medieval Europe," in Aganbegyan, A., Bogomolov, O. and Kaser, M. (Eds.), *Economics in a Changing World*, London: Macmillan.
- Greif, A., 1997. "Microtheory and Recent Developments in the Study of Economic Institutions through Economic History," in Kreps, D. M. and Wallis, K.F. (Eds.), *Advances in Economic Theory*, Cambridge University Press, Vol. II.
- Hall, R. E. and Jones, C. I., 1999. "Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others?" *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 114, No. 1, pp. 83-116.
- Harrington, J.W. and Ferguson, D., 1999. *Social institutions, labor processes, and regional economic development*. Department of Geography, University of Washington.
- Haris J., Hunter J. and Lewis C., 1995. *The New Institutional Economics and Third World Development*, London: Routledge.
- Hodgson, G. M., 1998. "The Approach of Institutional Economics," *Journal of Economic Literature*, Vol. 36, No.1, pp. 166-192.
- Hodgson, G., 2003. *Recent Developments in Institutional Economics*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Hoff, K., Braverman, A. and Stiglitz, J.E., 1993. *The Economics of Rural Organizations: Theory, Practice, and Policy*, Oxford University Press, New York.
- Hudson, R., 1994. "Institutional Change, Cultural Transformation, and Economic Regeneration: Myths and Realities from Europe's Old Industrial Areas," in Amin, A. and Thirft, N. (Eds.), *Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe*, Oxford University Press, Oxford.
- Jaggers, K., and Marshall, M. G., 2000. Polity IV project, political regime characteristics and transitions, 1800-2000. Center for International Development and Conflict Management, College Park, MD.
- Jütting, J., 2003. "Institutions and Development: A Critical Review," OECD Development Centre, Working Paper No: 210.
- Kaufman, D., Kraay, A. and Mastruzzi, M., 2007. "Governance Matter VI: Aggregate and Individual Governance Indicators," World Bank Policy Research Working Paper No: 4280.
- Karlsen, A., 1999. *Institusjonelle perspektiver på næringsomstilling*. Dr.polit.-avhandling, NTNU, Trondheim.

- Knack, S., 2003. "Groups, Growth and Trust: Cross-Country Evidence on the Olson and Putnam Hypotheses," *Public Choice*, Vol. 117, No. 3-4, pp. 341-355.
- Knack, S. and Keefer, P., 1995. "Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures," *Economics and Politics*, Vol. 7, No. 3, pp. 207-227.
- Knack, S. and Keefer, P., 1997a. "Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation," *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 112, No. 4, pp. 1251-1288.
- Kogel, T, 2005. "Youth Dependency and Total Factor Productivity," *Journal of Development Economics*, Vol. 76, No. 1, pp. 147-173.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. and Vishny, R., 1999. "The Quality of Government," *The Journal of Law, Economics and Organization*, Vol. 15, No. 1, pp. 222-279.
- Lal, D., and Myint, H., 1996. *The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth*. Oxford, U.K.: Clarendon Press.
- Lucas, R. E., 1988. "On the Mechanics of Economic Development," *Journal of Monetary Economics*, Vol. 22, No. 1, pp. 3-42.
- Masters, W. A., and M. S. McMillan, 2001. "Climate and Scale in Economic Growth," *Journal of Economic Growth*, Vol. 6, No. 3, pp. 167-186.
- Mauro, P., 1995. "Corruption and Growth," *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 110, No. 3, pp. 681-712.
- Morgan, K., 1997. "The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal," *Regional Studies*, Vol. 31, No. 5, pp. 491-503.
- Nabli, M. and Nugent J. B., 1989. *The New Institutional Economics and Development*, Elsevier, Amsterdam.
- North, D. C. and Thomas, R. P., 1973. *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- North, D.C., 1981. *Structure and Change in Economic History*, Norton, New York.
- North, D. C., 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, New York.
- North, D. C., 1991. "Institutions," *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5, No. 1, pp. 97-112.
- North, D. C., 1994. "Economic Performance Through Time," *American Economic Review*, Vol. 84, No. 3, pp. 359-368.
- North, D. C., 1995a. "The New Institutional Economics and Development," <http://129.3.20.41/eps/eh/papers/9309/9309002.pdf> (accessed 28 November 2010)
- North, D. C., 1995b. "The New Institutional Economics and Third World Development," in Harriss, J., Hunter, J. and Lewis, C. M. (Eds.), *The New Institutional Economics and Third World Development*, Routledge, London, pp. 17-26.
- Owen, P. D. and Weatherston, C. R., 2007. "The Deep Determinants of Long-Run Growth and Economic Development," in Garside, W. R. (Ed.), *Institutions and Market Economies: The Political Economy of Growth and Development*, Palgrave Macmillan, New York, pp. 137-166.
- Pamuk, Ş, 2010. "Economic Growth and Institutional Change in Turkey Before 1980," in Cetin, T. and Yilmaz, F. (Eds.) *Understanding the Process of Economic Change in Turkey*, Nova Science Publishers, Inc., pp. 15-30.

- Pande, R. and Udry, C., 2005. "Institutions and Economic Development: A View from Below," <http://www.econ.yale.edu/~rp269/website/papers/institutions_revisionjan.pdf> (accessed 7 November 2010)
- Pike, A., Rodríguez-Pose, A., and Tomaney, J., 2006. *Local and Regional Development*, Routledge, London, New York.
- Putnam, R. D., 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, New Jersey.
- Putnam, R. D., 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster, New York.
- Rodríguez-Pose, A., 1999. "Instituciones y desarrollo económico," *Ciudad y territorio: Estudios territoriales*, Vol. 122, pp. 775-784.
- Rodríguez-Pose, A., 2010. "Do Institutions Matter for Regional Development?" IMDEA Working Papers Series in Economics and Social Sciences, No: 2.
- Rodríguez-Pose, A. and Storper, M., 2006. "Better Rules or Stronger Community? On the Social Foundations of Institutional Change and Its Economic Effects," *Economic Geography*, Vol. 82, No. 1, pp. 1-25.
- Rodrik, D., 1999. "Democracies Pay Higher Wages," *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 114, No. 3, pp. 707-738.
- Rodrik, D., Subramanian, A. and Trebbi, F., 2002. "Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development," *Journal of Economic Growth*, Vol. 9, No. 2, pp. 131-165.
- Romer, P. M., 1986. "Increasing Returns and Long-Run Growth," *The Journal of Political Economy*, Vol. 94, No. 5, pp. 1002-1037.
- Rutherford, M., 1994. *Institutions in Economics: The Old and the New Institutionalism*, Cambridge University Press.
- Sachs, J. D., 2003b. "Institutions Don't Rule: Direct Effects of Geography on Per Capita Income," NBER Working Paper No. 9490.
- Scott, W.R., 1995. *Institutions and Organizations*, Sage Publications.
- Simon, H. A., 1979. "Rational Decision Making in Business Organizations," *Amer. Econ. Rev.*, Vol. 69, No. 4, pp. 493-513.
- Smith, A., 1776. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth Nations*.
- Solow, R. M., 1956. "A Contribution to the Theory of Economic Growth," *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1, pp. 65-94.
- Srinivasan, T. N. 1995. "Long-Run Growth Theory and Empirics: Anything New?" in Ito, T. and Krueger, A. O. (Eds.), *National Bureau of Economic Research—East Asia Seminar on Economics Series*, Vol. 4, Chicago, Ill.: University of Chicago Press, pp. 37-66.
- Stiglitz, J. E., 1999. "More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus," *Revista de Economía Política*, Vol. 19, No. 1, pp. 94-120.
- Storper, M., 1997. *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*, New York: The Guildford Press.

- Storper, M., 2005. "Society, Community and Economic Development," *Studies in Comparative International Development*, Vol. 39, No. 4, pp. 30-57.
- Streeck, W., 1991. "On the Institutional Conditions of Diversified Quality Production," in Matzner, E. and Streeck, W. (Eds.) *Beyond Keynesianism: Socioeconomics of Production and Full Employment*, Edward Elgar, Aldershot, pp. 21-61.
- Sunley, P., 1996. "Context in Economic Geography: The Relevance of Pragmatism," *Progress in Human Geography*, Vol. 20, p.3, pp. 338-355.
- Touffut, J. P., 2003. *Institutions, Innovation and Growth: Selected Economic Papers*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Tönnies, F., 1887. *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Leipzig: Fues's Verlag, Reprint, 2005, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Vázquez-Barquero A., 2002. *Endogenous Development*, Routledge, London.
- Veblen, T. B., 1899. *The theory of the leisure class: An economic study in the evolution of institutions*. New York: Macmillan.
- Veblen, T. B., 1919. *The place of science in modern civilisation and other essays*. New York: Huebsch.
- Vijayaraghavan, M. and Ward, W. A., 2001. "Institutions and Economic Growth: Empirical Evidence from a Cross-National Analysis," < <http://media.clemson.edu/public/cit/citpaper11.pdf>> (accessed 16 October 2010)
- Vromen, J., 1995. *Economic Evolution: An Enquiry into the Foundations of New Institutional Economics*, Routledge, London.
- Weber, M., 1920. *Die protestantische Ethik und der 'Geist' des Kapitalismus*, Band 1, Mohr, Tübingen.
- Weber, M., 1921 [1968]. *Economy and Society*, translated by Roth and Wittich, Bedminster Press, New York.
- Williamson, O. E., 1975. *Markets and hierarchies, analysis and anti-trust implications: A study in the economics of internal organization*. New York: Free Press.
- Williamson, O. E., 2000. "The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead," *Journal of Economic Literature*, Vol. 38, No. 3, pp. 595-613.
- Williamson, C. R., 2009. "Informal Institutions Rule: Institutional Arrangements and Economic Performance," *Public Choice*, Vol. 139, pp. 371-387.
- Woolcock, M., 1998. "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework," *Theory and Society*, 27, pp. 151-208.
- World Bank, 1993. *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*, Oxford University Press, New York.
- World Bank, 1997. *World Development Report 1997: The State in a Changing World*, Oxford University Press, New York.
- World Bank, 2002. *World Development Report 2002: Building Institutions for Markets*, Oxford University Press, Oxford.

ARAŞTIRMA RAPORU

TR52 DÜZEY 2 BÖLGESİ (KONYA KARAMAN) İHRACAT YAPISI

Fuat Karagüney*
Mevlana Kalkınma Ajansı

Özet

- Bu çalışma 4 ana bölümden oluşmaktadır.
- İlk bölümde amaç, Ekonomi Bakanlığı verileri kullanılarak İl ve İstatistikî düzey 2 bölgeleri bazında 1996 -2010 yılları arasındaki İhracatçı firma sayılarındaki ve ihracat miktarlarındaki değişimin ülkemizdeki sanayinin mekânsal gelişim süreci ile olan ilişkisini incelemektir.
- İkinci bölümde Türkiye İhracatçılar Meclisi tarafından her yıl düzenli olarak yapılan İlk 1000 ihracatçı araştırmasını 2007 - 2010 dönemleri özelinde hem iller bazında hem de Kalkınma ajanslarının faaliyet gösterdiği İstatistikî düzey 2 bölgeleri bazında Coğrafi Bilgi Sistemleri kullanarak mekânsal dağılımını ve bu dağılımın ülke coğrafyası ile ilişkisini incelemektir. Bu amaçla 2007 ile 2010 yılları arasında Ülkemizde en fazla ihracat yapan ilk 1000 firmanın düzey 3 (iller) ve Düzey 2 (bölgeler) bazında mekâna dağılımları haritalanmış ve ihracatta yoğunlaşan il ve bölgeler tespit edilmiştir.
- Son olarak ise Ekonomi Bakanlığı tarafından 2011 yılında 81 İlin ihracat performanslarının incelendiği “İl İl Dış Ticaret Potansiyeli” adlı çalışmadaki tespitler TR52 Düzey 2 Bölgesi (Konya- Karaman) özelinde yorumlanmıştır.
- Sonuç olarak tüm bu analizlerden Konya – Karaman bölgesinin ihracat stratejisine girdi sağlayacak tespit ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : İhracat, Bölgesel Gelişme, Sofistikasyon, Lojistik

JEL kodları : JEL: H, O, R

Abstract

- This report consists of four parts.
- The aim of the first part is to investigate the relation between the spatial development process of Turkish industry and the change in the number of exporters and the export volumes at NUTS 3 and NUTS 2 level during 1996 -2010 period by using the database of the Ministry of Economy.
- In the second part, “The Research of Turkey’s Largest 1000 Exporters”, published annually by the Turkish Exporters Assembly, was spatially analyzed at NUTS 3 and NUTS 2 level for the period of 2007- 2010 to investigate whether this spatial distribution is related to the geography of Turkey or not.
- In the third part, the findings of the study on the potential of foreign trade of the provinces are interpreted in the framework of TR52 NUTS 2 Region.
- Finally, some findings and suggestions were presented for the export strategy of Konya - Karaman NUTS 2 region based on all these analyses.

Key Words : Export, Regional Development, Sophistication, Logistic

*

İletişim Bilgileri:

FUAT KARAGÜNEY Yüksek Şehir Plancısı

E-mail : fuatkaraguney@gmail.com

Açık adres: Medrese Mahallesi Ulaşbaba Caddesi No:28 Selçuklu/KONYA

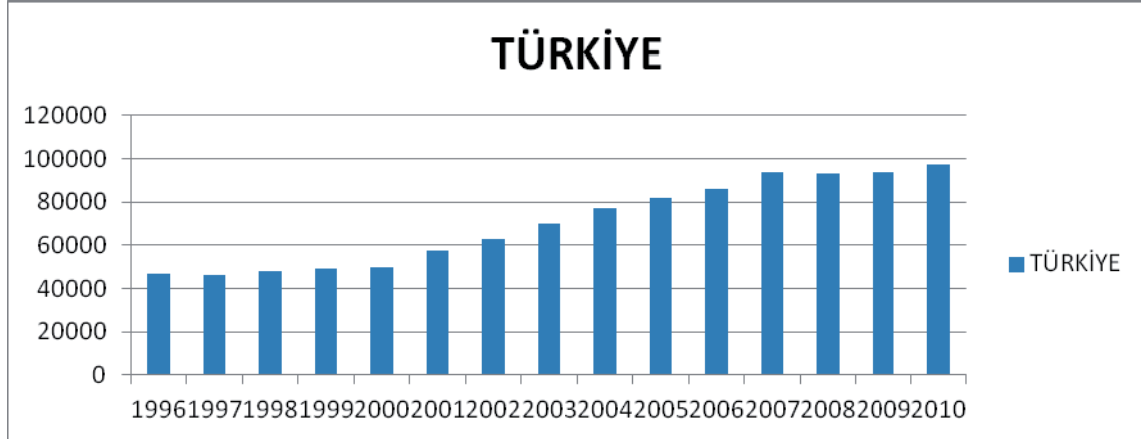
Tel: 0332 236 32 90 Fax: 0332 236 46 91 Cep tel: 0554 551 62 78

1. 1996 – 2010 Yılları Arasında İllerin İhracat Yapıları

1.1. İllerin İhracatçı Firma Sayılarındaki ve İhracat Miktarlarındaki Değişim, 1996 – 2010

- Bu bölümde Ekonomi Bakanlığı'nın düzenli olarak yayınladığı illere dair ihracat verileri (1996 – 2010) coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak mekânsal haritalar üretilmiştir. Bu sayede illerdeki ihracatçı firma sayısındaki ve ihracat miktarlarındaki değişim mekânsal olarak ifade edilebilmiştir.

Grafik 1. 1996 – 2010 yılları arasındaki Türkiye’de ihracatçı firma sayısındaki artış

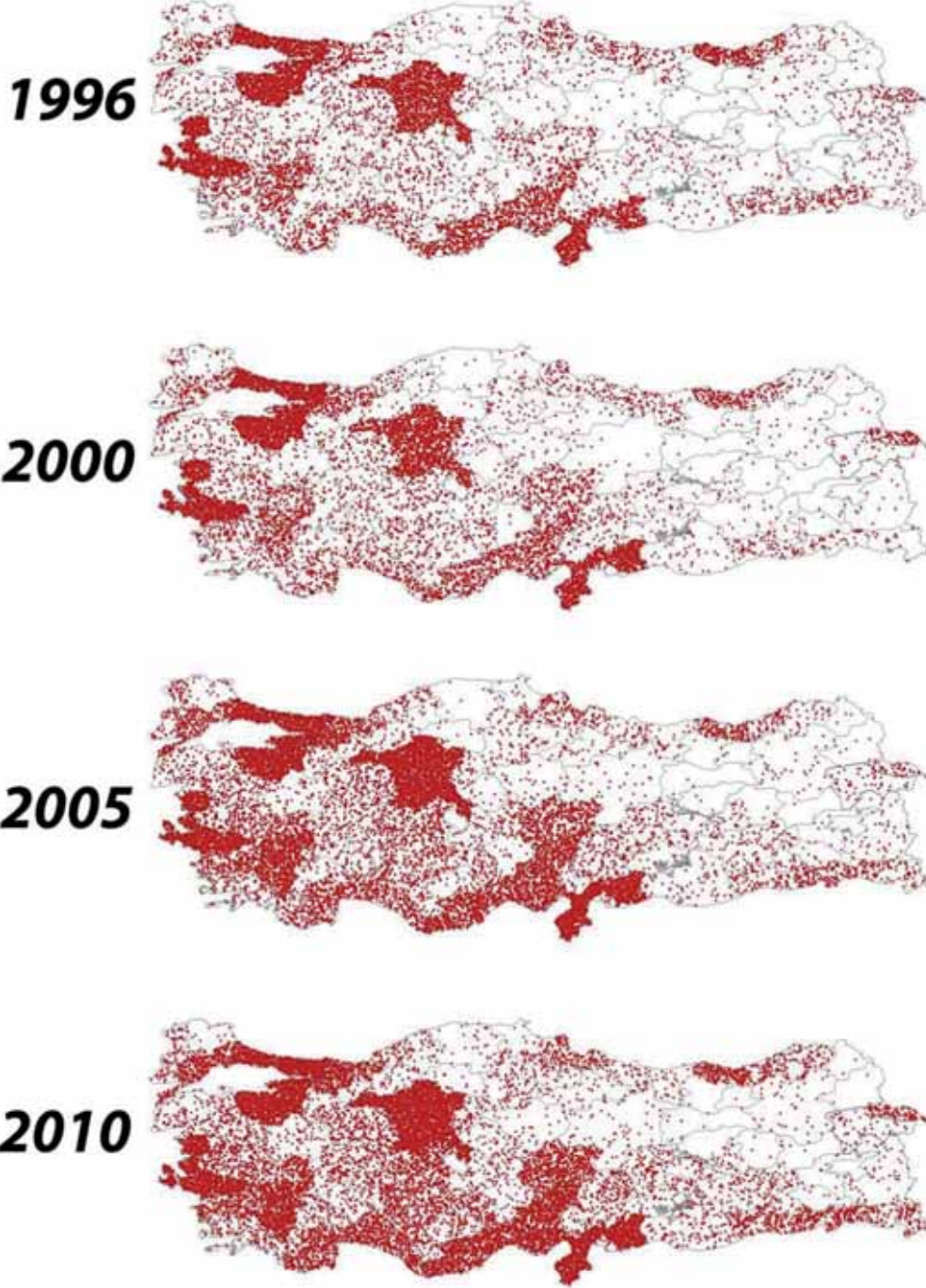

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

- Aşağıda Grafik 2’de 1996 – 2010 yılları arasında beşer yıllık süre zarfında illerimizdeki ihracatçı firma sayılarının değişimi gösterilmiştir. Şüphesiz bu mekânsal dağılım Türkiye’nin 1980’lerde ithal ikameci politikaları terk edip dışarı açılma süreci ve bunun illerin ihracat yapıları üzerindeki etkisiyle de doğrudan ilişkilidir.
- Özellikle 1980’lerden sonra ülkenin iki büyük sanayi kutbu olan İstanbul ve Ankara arasında yeni gelişme kutupları ortaya çıkmış, İstanbul’daki sanayi, Kocaeli, Adapazarı, Bursa, Tekirdağ gibi çevre illere doğru genişlerken Ankara’nın çevresinde ise Konya, Eskişehir, Afyonkarahisar gibi iller sanayi hamleleriyle birlikte ihracat performanslarını da artırmıştır. Bu mekânsal oluşumlar Grafik-2’de açıkça okunmaktadır.
- Ekonomik etkinliklerin yoğunlaştığı ve çevreye yaygınlaştığı bir diğer kutup ise Adana merkezli Çukurova Bölgesi’dir. Adana, pamuk ve tekstil üretiminde uzmanlaşırken; Hatay ili, İskenderun ilçesinde yer alan limanı ile uluslararası ticaret ve çelik üretiminde öne çıkmıştır. Bölgeye, 1980’lerin sonunda uluslararası bir limana ve serbest bölgeye sahip Mersin’de eklenerek kuşak genişlemiştir.¹
- Sanayileşmenin ve buna bağlı olarak ihracatçı firma sayısının arttığı bir diğer gelişme eksenine ise İzmir ve çevresidir. Bir bölge merkezi olma özelliği gösteren İzmir, zamanla bazı iktisadi faaliyetleri çevre illere yaymıştır. Bu bölgede özellikle Aydın, Denizli, Afyonkarahisar Uşak gibi illeri geliştirmeye başlamıştır.
- 1996 dan 2010’a ihracatçı firma sayısındaki en iyi ilerlemeyi kaydeden iller Diyarbakır (5.5 kat), Bursa(3.1 kat), Kayseri, (4.5 kat), Burdur(4.7 kat), Konya(4 kat), Hakkari(4.8 kat), Karaman(3 kat),Kocaeli (3.2 kat), Manisa (3 kat), gibi illerdir. Bu illerin hepsi Türkiye’nin ortalama ihracatçı firma sayısındaki artışından daha fazla artış yakalamıştır.

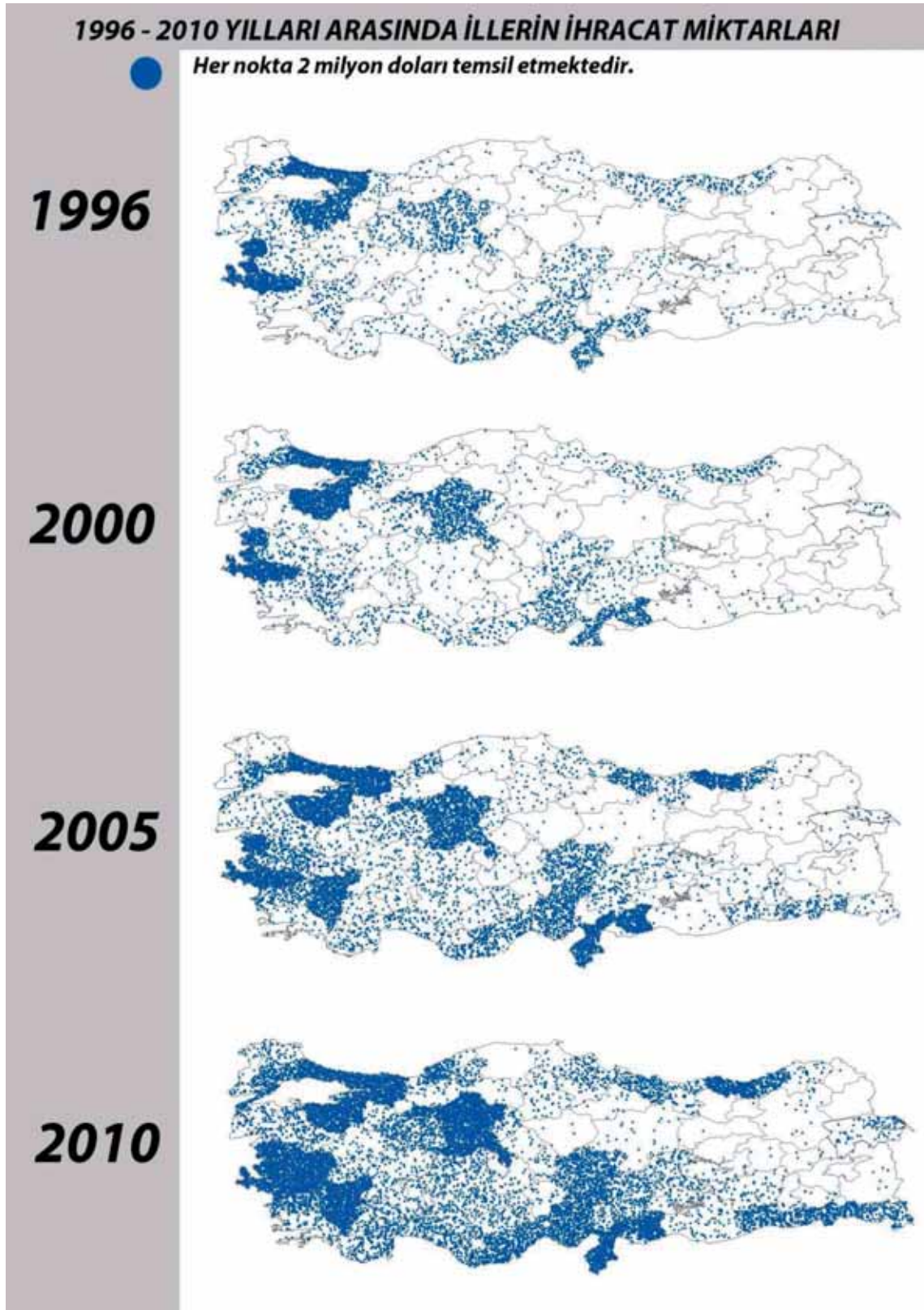
¹ DPT, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)

Grafik 2. 1996 -2010 Yılları Arasında İllerde İhracatçı Firma Sayılarının Değişimi

1996 - 2010 YILLARI ARASINDA İLLERDE İHRACATCI FİRMA SAYILARI

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı verilerinden derlenmiştir

Grafik 3. 1996 -2010 Yılları Arasında İllerin İhracat Miktarlarındaki Değişim

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı verilerinden derlenmiştir

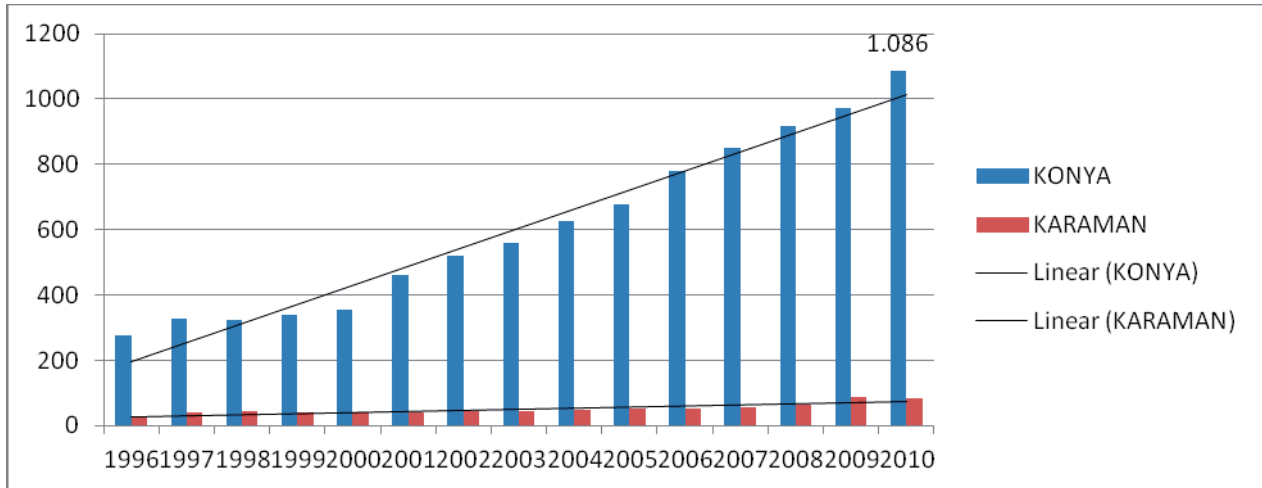
Tablo 1. Konya ve Karaman'da Kayıtlı İhracatçı Firma Sayıları

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
TÜRKİYE	46670	46386	48113	49515	49823	57272	62641
KONYA	277	327	324	341	353	462	520
KARAMAN	26	39	43	40	39	42	43

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
TÜRKİYE	69973	77125	82121	85949	93748	93185	93901	97302
KONYA	558	627	679	779	852	919	974	1086
KARAMAN	45	49	53	52	54	63	86	83

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

- TR52 bölgesine geldiğimizde, ülkemizde toplam ihracatçı firma sayısı 1996'dan 2010'a 2 katına çıkarken bu durum Konya ve Karamanda Türkiye performansından daha iyidir. 1996 dan 2010 Konya'daki ihracatçı firma sayısı 4 kat artarken, bu rakam Karaman'da ise 3 kattır.

Grafik 4. 1996–2010 yılları arasındaki Konya ve Karaman'da Kayıtlı İhracatçı Firma Sayılarındaki Artış

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

2. İlk 1000 İhracatçı Firmanın İl Bazında Dağılımı

- İlk 1000 ihracatçı araştırmasını iller bazında ele aldığımızda göze çarpan en belirgin olgu İstanbul'un ülkemizdeki toplam ihracat içindeki ağırlığıdır. İktisadi tarihimiz boyunca ülkemizin ihracat lokomotifini olan İstanbul 2010 yılında da ilk 1000 de 483 firmayla en fazla ihracat yapan il konumundadır. İstanbul'un hemen arkasından ise 66 firma ile İzmir ve daha sonra 55 firma ile Bursa gelmektedir. 4. sırada geçen yıla göre listeye 4 firma daha ekleyen Gaziantep 53 firma ile Ankara'yı geride bırakmıştır. 5. sıraya gerileyen Ankara ise toplam 42 firmaya sahiptir.
- 2010 yılında ilk 1000 deki firmaların yaptığı toplam ihracatın yaklaşık % 73 ünü sadece bu 5 il karşılamaktadır. İlk 1000 deki 10 Milyon \$ ve üzeri ihracat yapan firmaların ülkedeki dağılımına bakıldığında 5 alt bölgede toplandığı görülmektedir. Bunlar sırasıyla;
  1. İstanbul ve İstanbul'un hinterlandında kalan bölge (İstanbul, Kocaeli Sakarya, Bursa)
  2. İzmir ve İzmir'in hinterlandında kalan bölge (İzmir, Manisa Denizli)
  3. Ankara
  4. Adana, Gaziantep, Hatay
  5. Trabzon, Rize alt bölgeleridir.

Grafik 5. İlk 1000 deki 10 Milyon \$ ve Üzeri İhracat Yapan Firmaların İllere Dağılımı

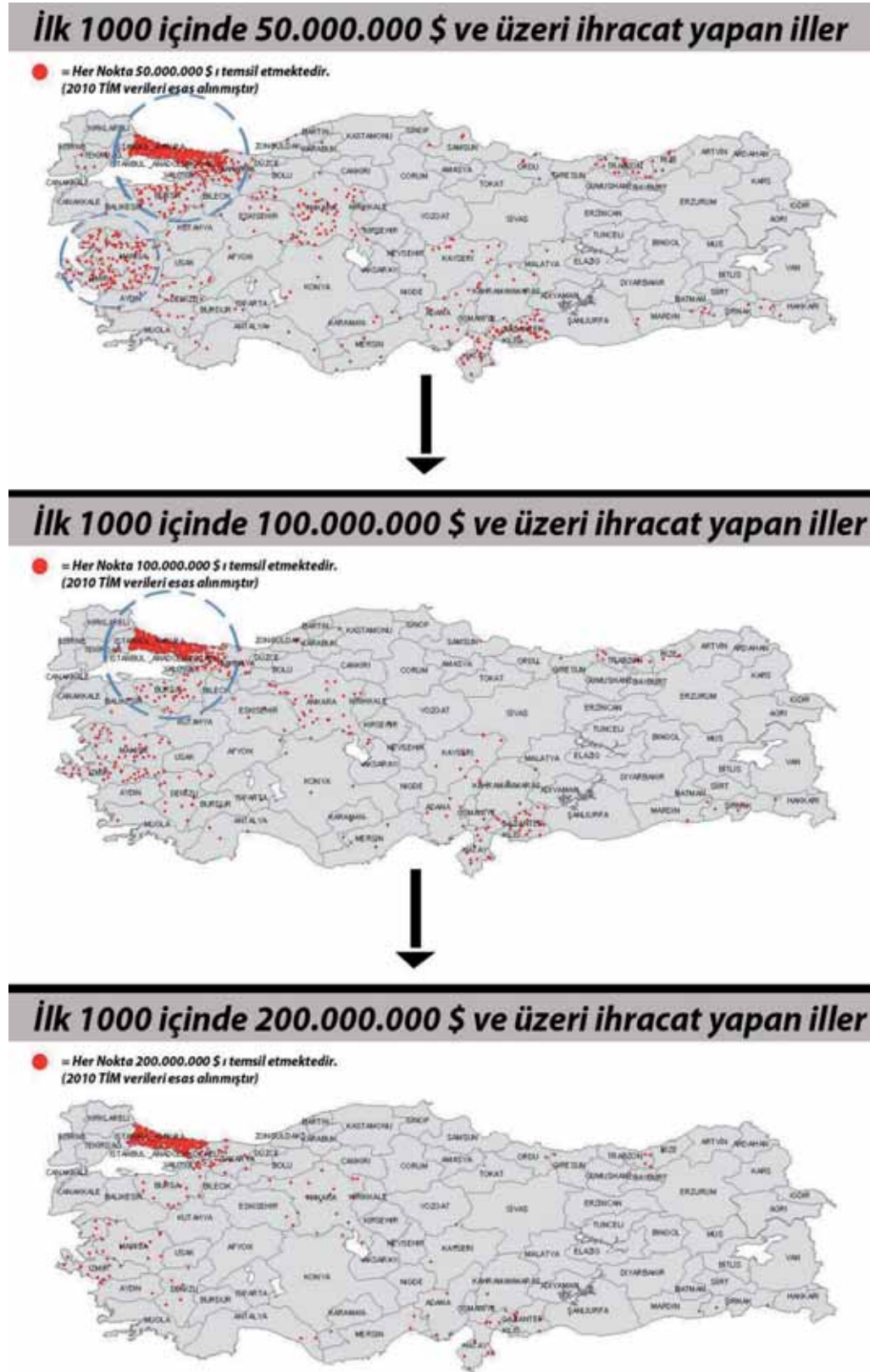

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi, İlk 1000 İhracatçı Araştırması Verilerinden derlenmiştir

- Ancak hemen belirtmek gerekir ki Manisa'nın ve Sakarya illerinin bu sıralamada öne çıkmasında Manisa'daki Vestel yatırımı ve Sakarya'daki Toyota yatırımı büyük rol oynamaktadır. Örneğin Manisa'daki 2010 yılında ilk 1000 içindeki 20 firmanın toplam 3,4 Milyar dolarlık ihracatının yüzde %66 sını Vestel tek başına karşılamaktadır. Aynı şekilde Sakarya'daki 2010 yılında ilk 1000 içindeki 6 firmanın toplam 1,5 Milyar dolarlık ihracatının yüzde %88 ini Toyota Otomotiv sağlamaktadır. Kocaeli'deki toplam 5.5 Milyar dolarlık ihracatın ise %52 sini Tüpraş karşılamaktadır.
- Diğer yandan Grafik 6'de eşik olarak 50 Milyon dolar ve üzerini ele aldığımızda ise belirgin olarak 2 alt bölge ortaya çıkmaktadır. Bunlar;
  1. İstanbul ve İstanbul'un hinterlandında kalan bölge (İstanbul, Kocaeli Sakarya, Bursa)
  2. İzmir ve İzmir'in hinterlandında kalan bölge (İzmir, Manisa Denizli)
- 10 Milyon \$ eşliğinde yoğunlaşma gösteren diğer 3 bölgede 50 Milyon dolar ve üzerine çıktığımızda yoğunlaşma azalmaktadır.
- Son olarak eşik değeri olarak 100 Milyon dolar ve üzerini aldığımızda ise artık belirgin bir şekilde sadece İstanbul ve kısmen İstanbul'un yakın çevresinde yoğunlaşmalar ortaya çıkmaktadır. (Grafik 6)

- Eşik değeri olarak 10 Milyar dolar alındığında ise ülkemizde sadece İstanbul merkezli firmaların bu rakamın üzerinde ihracat yaptığını görüyoruz. Bu dağılım ülkemizin ihracat yapısındaki İstanbul faktörünü açıkça ortaya koymaktadır. (Grafik 7)

Grafik 6. 2010 Yılında İlk İhracatçı Firmanın İllere Dağılımı_1

Grafik 7. 2010 Yılında İlk 1000 İhracatçı Firmanın İllere Dağılımı_2

İlk 1000 içinde 500.000.000 \$ ve üzeri ihracat yapan iller

● = Her Nokta 500.000.000 \$ ı temsil etmektedir.
(2010 TİM verileri esas alınmıştır)

İlk 1000 içinde 1 Milyar \$ ve üzeri ihracat yapan iller

● = Her Nokta 1 Milyar \$ ı temsil etmektedir.
(2010 TİM verileri esas alınmıştır)

İlk 1000 içinde 10 Milyar \$ ve üzeri ihracat yapan iller

● = Her Nokta 10 Milyar \$ ı temsil etmektedir.
(2010 TİM verileri esas alınmıştır)

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi, İlk 1000 İhracatçı Araştırması Verilerinden derlenmiştir

3. İlk 1000 İhracatçı Firmanın Düzey 2 Bölgeleri Bazında Dağılımı

- Türkiye İhracatçılar Meclisi tarafından yapılan İlk 1000 ihracatçı araştırmasını istatistikî bölgeler bazından ele aldığımızda il bazındaki yoğunlaşmaların bölge bazındaki yoğunlaşmaların belirlediği gözükmektedir.
- İstatistikî bölge birimleri sınıflandırmasında tek il olarak yer alan İstanbul 26 düzey 2 Bölgesi arasında yaklaşık 41 milyar dolarlık ihracatıyla 1000 ihracatçı firmanın içinde en fazla ihracat yapan bölge konumundadır.
- İstanbul' u sırasıyla yaklaşık 7 Milyar dolarla TR42 bölgesi (Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova), 4,1 milyar dolarla TR31 bölgesi (İzmir), 3,5 milyar dolarla TR41 bölgesi (Bursa Bilecik Eskişehir) ve son olarak 3,4 milyar dolarla TR33 bölgesi (Afyonkarahisarkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak) takip etmektedir. Tek ilden oluşan Ankara ise 3,2 milyar dolarla 6. sırada yer almaktadır.
- İlk 1000 içinde 5 milyon dolar ve üzeri ihracat yapan firmanın ihracat miktarları bakımından bölgesel bazda 3 alt bölgede toplandığı gözükmektedir. Bunlar;
  1. İstanbul - Ankara Aksı
  2. İzmir ve Çevresi
  3. Gaziantep, Adana, Hatay Alt Bölgesi
- Eşik düzeyi olarak 10 milyon dolar ve üzeri ihracat yapan firmaların bölgesel bazda dağılımına bakıldığında ise Gaziantep, Adana, Hatay Alt Bölgesi'nde ve Ankara Çevresinde yoğunlaşmanın azaldığı, İzmir ve İstanbul'un hinterlandında yoğunlaşmaların devam ettiğini görmekteyiz.
- Eşil değeri olarak 50 milyon dolar ve üzeri alındığında ise bu rakamın üzerinde ihracat yapan firmaların İstanbul 'da yoğunlaştığını görmekteyiz.
- Amasya, Çorum, Samsun, Tokat illerinden oluşan TR83 bölgesinden ise sadece Samsun'un ilk 1000 içine girebildiğini görüyoruz.
- Kastamonu, Çankırı, Sinop illerinden oluşan TR82 bölgesi ile Erzurum, Erzincan, Bayburt illerinden oluşan TRA1 bölgesinden 2010 yılında ilk 1000 içinde hiçbir firmanın olmaması ise göze çarpan diğer bir durumdur.

Grafik 8. İlk 1000 ihracatçı araştırmasını İstatistikî bölgeler bazında Dağılımı

Kaynak:Türkiye İhracatçılar Meclisi, İlk 1000 İhracatçı Araştırması Verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2. 2010 Yılında İlk 1000 İçinde Düzey İki Bazında En Fazla İhracat Yapan Bölgeler Ve Firma Sayıları

sıra	BÖLGE	İhracat 2010 (\$)	% İhracat miktarı	firma sayısı2010
1	İstanbul	40.992.746.525,37	55,51	483
2	Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	6.944.490.372,30	9,40	51
3	İzmir	4.136.838.874,15	5,60	66
4	BURSA BİLECİK ESKİŞEHİR	3.520.660.695,25	4,77	63
5	Afyonkarahisar Kütahya, Manisa, Uşak	3.423.861.712,37	4,64	29
6	Ankara	3.257.907.371,91	4,41	47
7	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2.292.969.973,22	3,11	53
8	Aydın, Denizli, Muğla	1.577.333.332,64	2,14	37
9	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	1.471.987.153,53	1,99	19
10	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	1.298.503.678,64	1,76	25
11	Adana, Mersin	1.119.181.344,34	1,52	31
12	Kayseri, Sivas, Yozgat	663.912.510,45	0,90	13
13	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	580.172.361,13	0,79	15
14	Antalya, Burdur, Isparta	469.386.369,24	0,64	13
15	<u>Konya, Karaman</u>	<u>379.745.106,75</u>	<u>0,51</u>	<u>10</u>
16	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	360.808.590,79	0,49	13
17	Bartın, Karabük, Zonguldak	327.945.309,80	0,44	5
18	Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde, Nevşehir	176.171.474,61	0,24	3
19	Balıkesir, Çanakkale	170.355.601,15	0,23	5
20	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat	130.708.999,83	0,18	5
21	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	121.593.982,55	0,16	5
22	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	95.320.025,63	0,13	4
23	Şanlıurfa, Diyarbakır	94.400.534,83	0,13	4
24	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	29.829.106,69	0,04	1
25	Kastamonu, Çankırı, Sinop	0,00	0,00	0
26	Erzurum, Erzincan, Bayburt	0,00	0,00	0

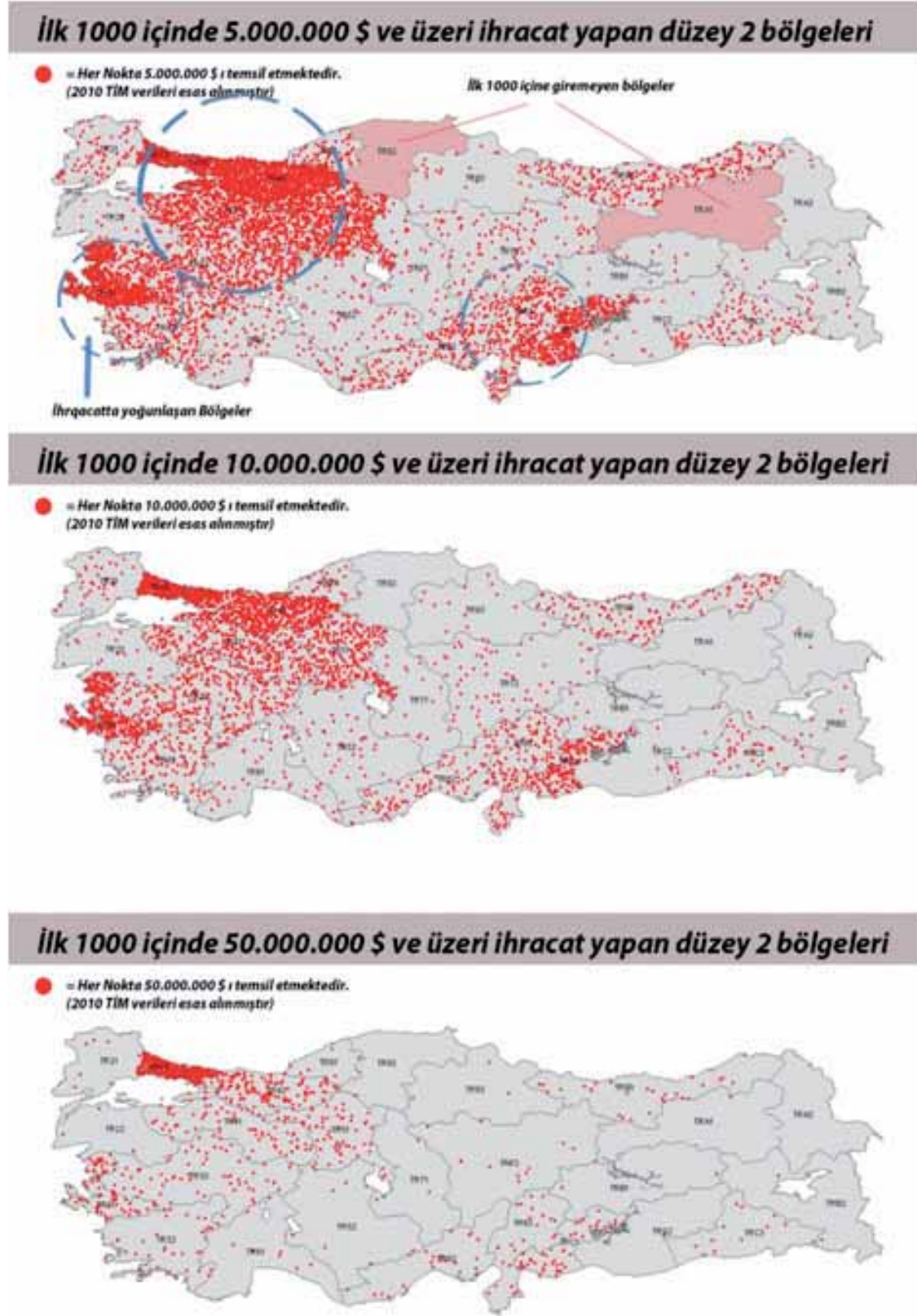

Tablo 4. 2007 - 2010 Arasında İlk 1000 İhracatçı Firmanın Düzey 2 Bölgeleri Bazında Dağılımı

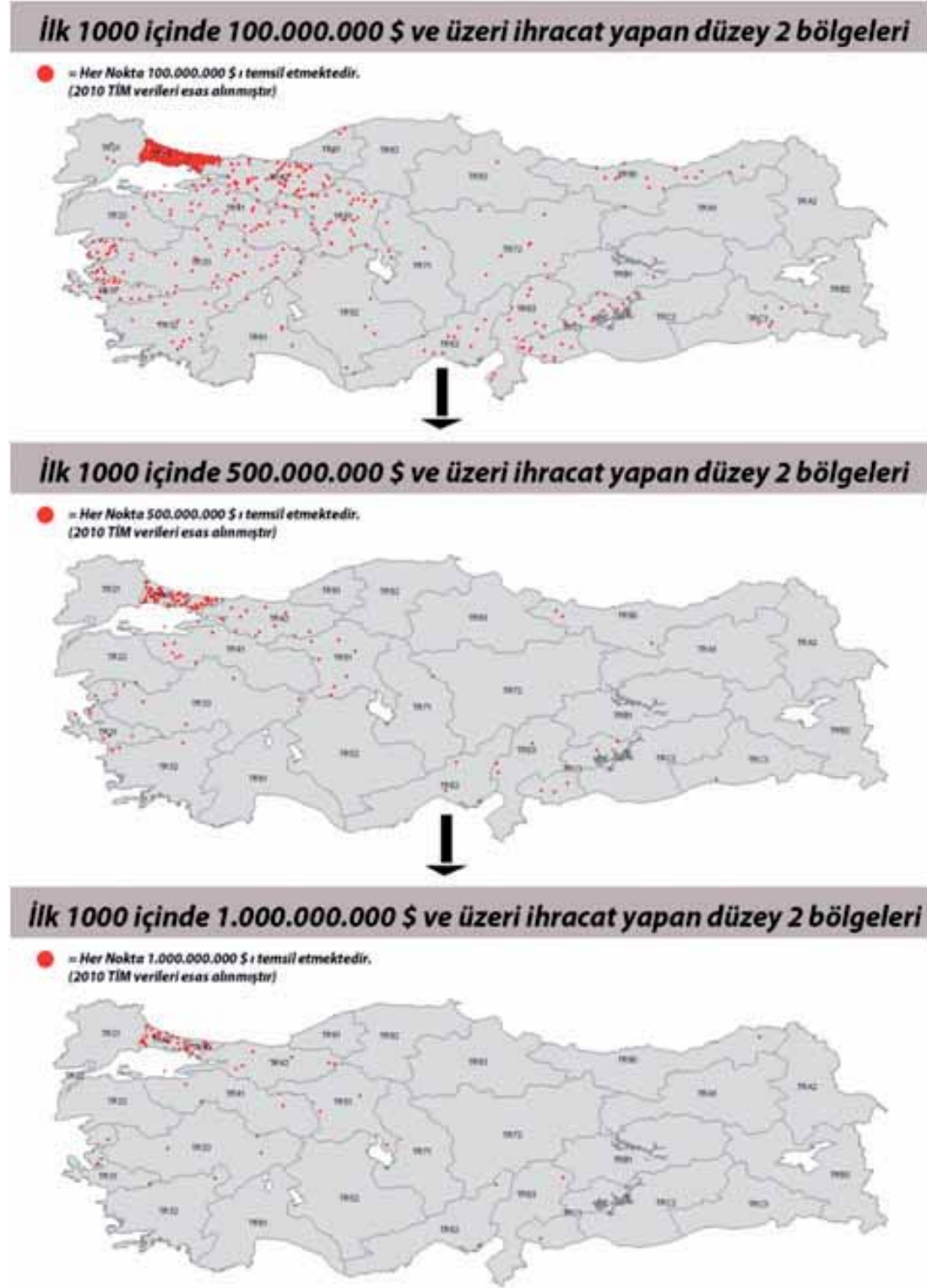
BÖLGE	İhracat 2007 (\$)	İlk 1000 deki firma sayısı 2007	İhracat 2008 (\$)	İlk 1000 deki firma sayısı 2008	İhracat 2009 (\$)	İlk 1000 deki firma sayısı 2009	İhracat 2010 (\$)	İlk 1000 deki firma sayısı 2010	Sütun1
İstanbul	42.422.545.291,67	535	51.710.830.183,70	503	36.193.624.607,75	492	40.992.746.525,37	483	TR10
Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	8.443.027.285,65	47	10.362.094.711,84	55	5.434.600.205,92	46	6.944.490.372,30	51	TR42
İzmir	4.037.939.098,63	63	4.993.057.192,66	65	3.731.815.287,86	67	4.136.838.874,15	66	TR31
BURSA BİLECİK ESKİŞEHİR	3.778.576.823,22	64	3.858.199.178,95	62	2.803.305.392,86	60	3.520.660.695,25	63	TR41
Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak	3.297.050.185,80	21	3.135.885.689,85	24	3.016.324.333,30	27	3.423.861.712,37	29	TR33
Ankara	2.709.584.919,07	42	3.351.083.524,83	48	2.838.035.346,10	52	3.257.907.371,91	47	TR51
Gaziantep, Adıyaman, Kilis	1.288.428.609,62	34	2.047.682.255,95	48	1.828.061.783,45	49	2.292.969.973,22	53	TRC1
Aydın, Denizli, Muğla	1.653.854.143,60	41	2.036.940.958,96	41	1.176.260.389,93	35	1.577.333.332,64	37	TR32
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	1.162.180.503,40	21	1.360.680.389,05	18	1.135.698.056,29	19	1.471.987.153,53	19	TR90
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	806.786.611,65	23	1.278.110.194,59	21	1.077.943.172,14	31	1.298.503.678,64	25	TR63
Adana, Mersin	943.170.077,45	26	1.111.065.279,49	28	972.070.611,93	32	1.119.181.344,34	31	TR62
Kayseri, Sivas, Yozgat	570.898.463,50	12	637.368.827,17	11	532.793.419,00	11	663.912.510,45	13	TR72
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	305.664.753,89	11	342.859.160,41	11	597.149.131,20	16	580.172.361,13	15	TRC3
Antalya, Burdur, Isparta	185.115.231,20	12	384.387.248,39	10	304.900.277,06	9	469.386.369,24	13	TR61
Konya, Karaman	283.926.579,17	8	331.717.902,11	9	238.374.788,95	10	379.745.106,75	10	TR52
Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	403.935.747,72	10	522.340.085,39	14	410.824.461,88	15	360.808.590,79	13	TR21
Bartın, Karabük, Zonguldak	184.588.522,00	4	494.097.258,25	5	423.673.805,84	4	327.945.309,80	5	TR81
Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde, Nevşehir	108.041.251,01	3	127.872.788,67	3	110.264.205,44	2	176.171.474,61	3	TR71
Balıkesir, Çanakkale	158.402.838,55	5	178.028.894,85	5	187.175.805,88	5	170.355.601,15	5	TR22
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat	191.547.064,98	6	396.566.194,42	7	188.585.105,37	6	130.708.999,83	5	TR83
Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	54.564.208,61	3	38.017.742,58	2	125.591.285,31	5	121.593.982,55	5	TRB2
Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	81.873.906,13	4	88.410.508,07	4	60.541.537,91	3	95.320.025,63	4	TRB1
Şanlıurfa, Diyarbakır	60.433.791,11	3	90.062.364,74	3	57.587.979,48	3	94.400.534,83	4	TRC2
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	24.832.728,86	1	32.163.380,29	1	30.312.663,87	1	29.829.106,69	1	TRAZ
Kastamonu, Çankırı, Sinop	77.177.831,75	1	229.499.995,17	1	60.568.030,31	1	0,00	0	TR82
Erzurum, Erzincan, Bayburt	0,00	0	21.872.964,47	1	0,00	0	0,00	0	TRA1

Grafik 11. 2010 Yılında İlk 1000 İhracatçı Firmanın Düzey 2 Bazında Dağılımı_1

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi, İlk 1000 İhracatçı Araştırması Verilerinden derlenmiştir

Grafik 12. 2010 Yılında İlk 1000 İhracatçı Firmanın Düzey 2 Bazında Dağılımı_2

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi, İlk 1000 İhracatçı Araştırması Verilerinden derlenmiştir

4. İlk 1000 İhracatçı Firmanın Kayıtlı Oldukları İller İle Ülkemizdeki Otoyolların Dağılımı Arasındaki İlişki

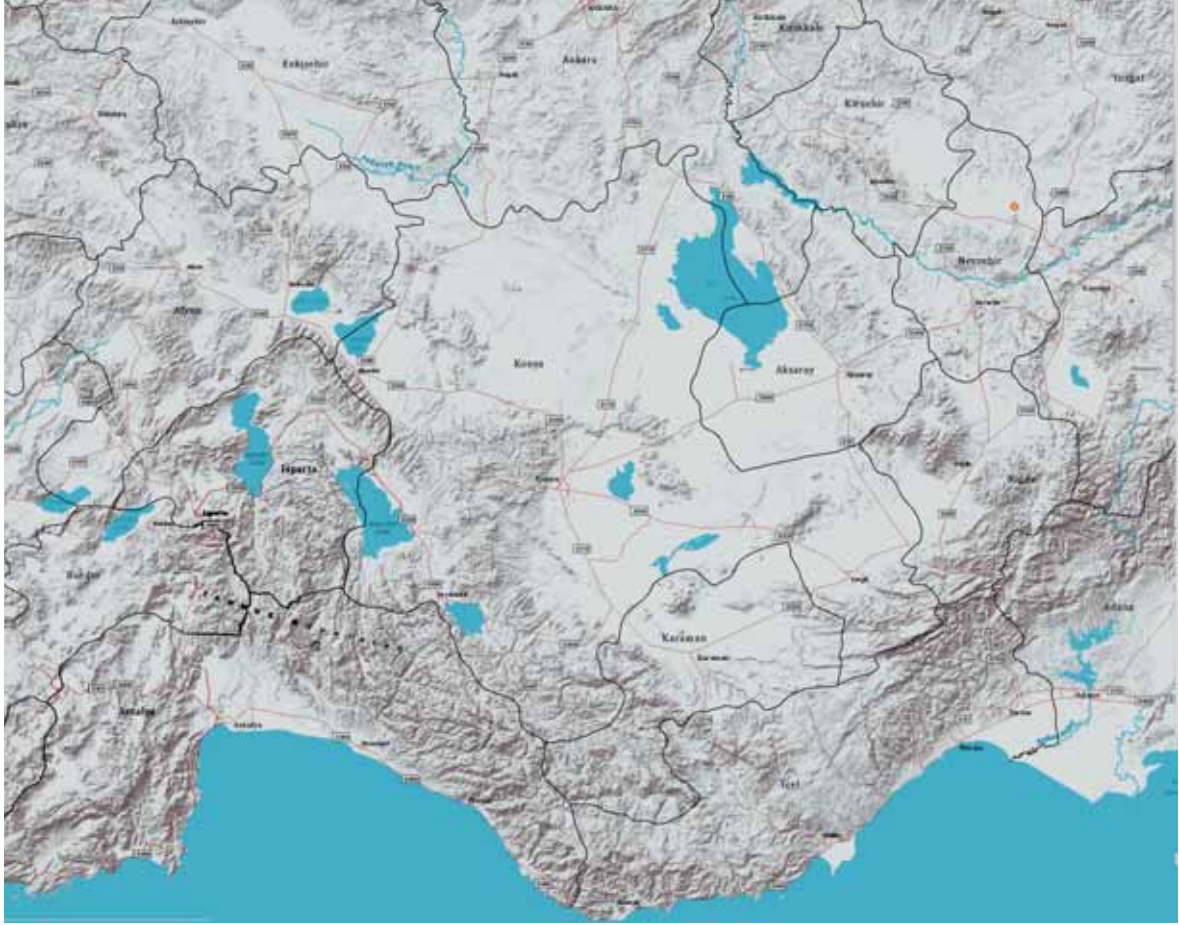
- İlk 1000 ihracatçı firmanın bölgesel bazda toplandığı 3 alt bölge aynı zamanda ülkemizdeki otoyolların da toplandığı coğrafyalardır.

Grafik 13. İhracat Otoyol İlişkisi

- Yukarıdaki haritada ilk 1000 ihracatçı firmanın kayıtlı oldukları iller ile Türkiye'deki 2010 yılı itibarıyla otoyolların bulunduğu coğrafyalar arasındaki ilişki hemen göze çarpmaktadır. Geniş coğrafyamıza rağmen otoyolların oldukça sınırlı olduğu ve bunların da daha çok gelişmiş bölgelerde olduğu dikkate değer diğer bir husustur.
- TR52 illeri benzer Anadolu şehirleri ile kıyaslandığında otoyollara ve limanlara erişim imkânlarının daha sınırlı olduğu görülmektedir. Örneğin Gaziantep'in İskenderun limanı, Mersin limanına olan yakınlığı nedeniyle dış pazarlara açılma şansı Konya'ya göre daha fazladır. Bu nedenle eğer bölgenin ihracat kapasitesi artırılması hedefleniyorsa ulusal ve uluslararası limanlara erişim sürelerinin kısaltılması ve imkânların artırılması gerekmektedir.
- Bu bağlamda gündemde olan Mersin - Konya Demiryolu Projesi'nin hayata geçirilmesi bölgenin Mersin Limanı'na erişim süresi ciddi ölçüde azaltarak ihracat performansının artmasında belirleyici rol oynayacaktır.

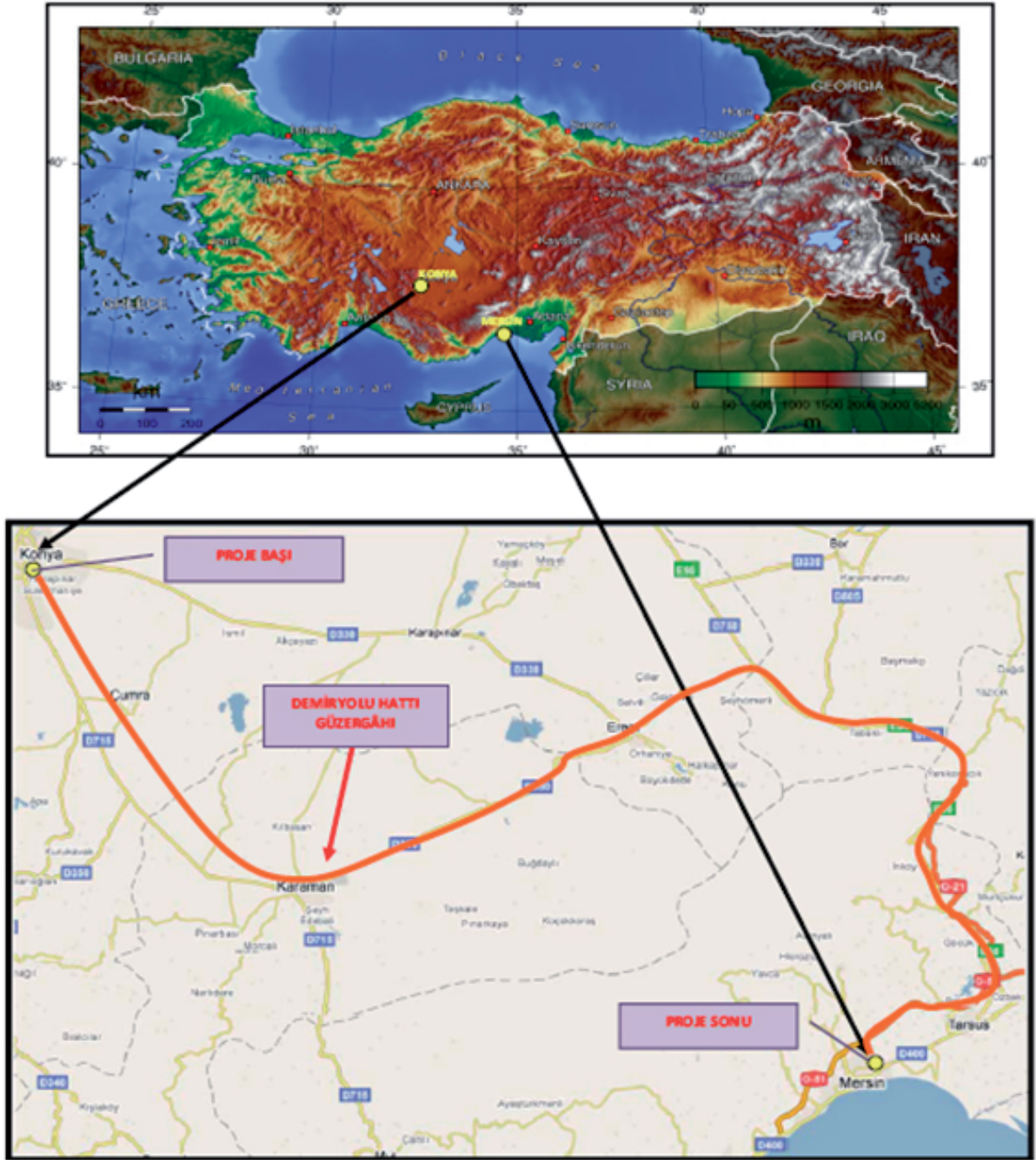
Grafik 14. TR52 Bölgesinin Arazi Yapısı

- Denizli, Afyonkarahisar, Manisa gibi illerin, bölgede dağların kıyıya dik olması nedeniyle İzmir Limanı'na erişim maliyetlerinin daha düşük olması nedeniyle Konya ve Karaman bölgesine göre lojistik avantajları daha yüksektir.
- Akdeniz'de Toroslar'ın kıyıya paralel olarak uzanması Konya Karaman bölgesinin ihraç ürünlerini Mersin Limanı'na ulaştırmasının önünde duran ciddi bir engeldir. Coğrafi koşullara nakliye masraflarını artırmaktadır. Bu nedenle bölgeden çıkan ürünleri limanları en kısa zamanda ve ucuz bir şekilde ulaşımı sağlayacak özellikle demiryolu bağlantıları önemli bir ihtiyaçtır.
- Son olarak Mersin Limanı'nı İç Anadolu'ya bağlayacak olan ve Mersin-Silifke-Karaman ve Konya bağlantı yollarının kısa vadede (2014) tamamlanması gerekmektedir. Bu güzergâhta yeni bir yol çalışması planlamaktan ziyade mevcut yolun bölünmüş yol haline getirilmesi hedeflenmektedir. Bu projede 01.01.2011 tarihi itibarıyla geline son nokta aşağıdaki gibidir:

Grafik 15. Mersin - Konya Demiryolu Projesi

Kaynak: Ulaştırma Bakanlığı Demiryolları Limanlar ve Hava Meydanların İnşaatı Genel Müdürlüğü, Konya-Mersin Demiryolu hattı projesi, ÇED Raporu,2009

5. Konya ve Karaman İllerinin İhracat Performansı

- Bu kısımda yapılan analiz ve değerlendirmeler Ekonomi Bakanlığı tarafından 2011 yılında 81 ilin ihracat performanslarının incelendiği çalışma esas alınarak TR52 Düzey 2 Bölgesi (Konya- Karaman) özelinde yapılmıştır. Analizin kapsamında belirlenen temel göstergelerden aşağıda belirtilenler bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Bunlar;
  - İhracatın teknolojik dağılımı
  - İhraç edilen ürünlerin çeşitliliği
  - İhracatın sıradanlığı
  - İhraç edilen ürünlerin sofistیکasyon düzeyi ve nitelikli sıçrama yapısı
  - İllerin ihracatında tamamlayıcı olan ülkeler.

5.1. İhracatın Teknolojik Dağılımı

- Ekonomi Bakanlığı tarafından 2011 yılında yapılan 81 İlin ihracat performanslarının incelendiği analizde temel göstergelerden birisi olarak “İhracatın Teknolojik Dağılımı” belirlenmiştir. Bu kriter ilin ihracatının doğal kaynaklara mı yoksa coğrafyadan bağımsız teknoloji düzeyine mi bağlı olduğunu göstermektedir.²
- Bu çalışmada 2010 yılında orta ve ileri teknoloji ürün ihracatı 100 milyon dolar üzeri olan illerimiz listelenmiştir. 2000 yılından bu yana 51 ilimizde orta ve ileri teknoloji ürünlerinin payı artış göstermektedir. Aksine ise 3 ilde düşük teknoloji ürünlerini payı son 10 yılda artmıştır.³

**Tablo 5. 2010 Yılında Orta Ve İleri Teknoloji Ürün İhracatı
100 Milyon Dolar Üzeri Olan İllerimiz**

sıra	İl	Orta ve İleri Teknoloji Mal İhracatı (milyon ABD \$)
1	İstanbul	20.280
2	Bursa	7990
3	Kocaeli	1948
4	Ankara	1846
5	İzmir	1597
6	Sakarya	1519
7	Manisa	545
8	Gaziantep	415
9	Konya	413
10	Adana	393
11	Eskişehir	309
12	Kayseri	280
13	Denizli	252
14	Tekirdağ	187
15	Hatay	158
16	Aydın	123
17	Antalya	104

Kaynak: İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, EKONOMİ BAKANLIĞI, 2011

² İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011 s: 17

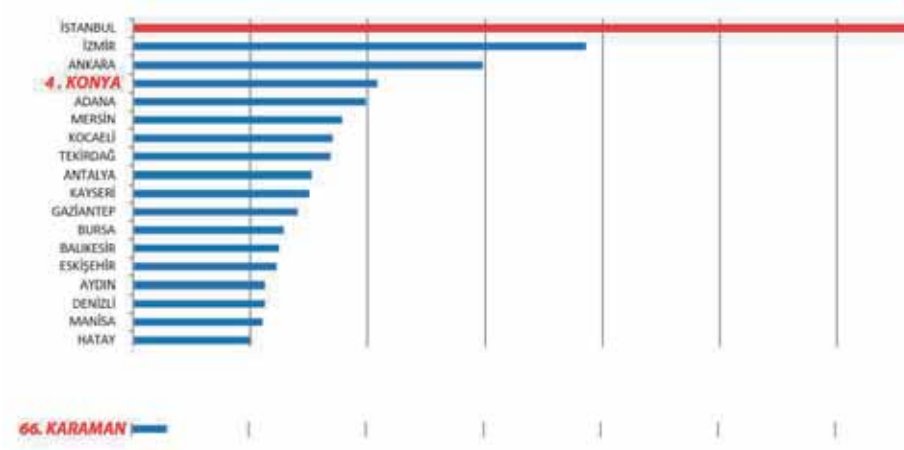
³ İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011 s: 18

- Bu sıralamada Konya 413 milyon dolarlık orta ve ileri teknoloji ürün ihracatı ile 9. sırada yer alması TR52 Bölgesi açısından umut vericidir.

5.2. İhraç edilen ürünlerini çeşitliliği

- Aynı çalışmada İhraç edilen ürünlerin çeşitliliği bakımından yapılan analizde, çeşitlilik değeri yüksek olan bir ilin çok sayıda ürünü rekabetçi bir şekilde üretip ihraç edebildiği kabul edilmiştir. Bu analize göre, 2009 yılında Konya ihracattaki çeşitlilik performansı bakımından sırasıyla İstanbul, İzmir ve Ankara'nın hemen arkasından 104 farklı ürünle 4. sırada yer almaktadır. Bu bize Konya'da var olan becerinin birden fazla ürünün üretilip rekabetçi bir şekilde ihraç etme fırsatına sahip olduğunu göstermektedir.
- Ancak Konya'nın sergilediği performans aksine Karaman ihracattaki çeşitlilikte 15 farklı ihraç ürünüyle 66. sırada yer almaktadır. Bu bize Karaman da rekabetçi bir şekilde ürün üretilip ihraç etme becerisinin yeterli düzeyde oluşmadığı göstermektedir.
- Diğer yandan ülke genelinde yıllık ortalama ihracat miktarı Konya'nın oldukça üstünde olan Gaziantep, Bursa Kocaeli, Manisa, Denizli gibi illerin ihracattaki çeşitlilik performansı bakımından Konya'dan geri sıralarda kaldığı görülmektedir.

Grafik 16. İllerin İhracattaki Çeşitlilik Performansı

Kaynak: İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı,2011

5.3. İhracatın Sıradanlığı

- Aynı çalışmada illerin ihraç ettiği ürünlerinin sıradanlığı da analiz edilmiştir. Buna göre bir ilin ihracat ettiği ürünün sıradanlığı o ürünü diğer illerin de üretip üretmediğine bağlı olarak değişecektir⁴. Sıradanlık değeri düşük iller ürettiği ve ihraç ettiği kendine has ürünlerde rekabet avantajı sağlamaktadır.
- Bu sıralamada Konya sıradanlık bakımından 26. sırada iken Karaman 24. sırada yer almaktadır. Bu bize Konya'dan ihraç edilen ürünlerin oldukça çeşitli ve sıradan olmayan ürün ihraç eder konumdayken Karaman ise hem Konya'ya göre daha özgün ürünleri ihraç etmesine rağmen ürün yelpazesinde çeşitliliği sağlama konusunda sıkıntılar yaşamaktadır.

⁴ İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011 s: 22

Tablo 6. İhracatın Çeşitliliği Ve Sıradanlığı

1. Bölge	Sıradan olmayan ürünler ihraç eden çeşitliliği yüksek iller	Kırklareli, Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya , Manisa, Mersin, Samsun, Tekirdağ
2. Bölge	Sıradan ürünler ihraç eden çeşitliliği yüksek iller	Çorum, Nevşehir
3. Bölge	Sıradan olmayan ürünler ihraç eden çeşitliliği düşük iller	Niğde, Kahramanmaraş, Malatya, Uşak, Van, Isparta, Rize, Sakarya, Trabzon, Sinop, Afyonkarahisar, Bolu, Hakkâri, Karaman , Kastamonu, Kırşehir, Kütahya, Muğla, Ordu, Zonguldak
4. Bölge	Sıradan ürünler ihraç eden çeşitliliği düşük iller	Düzce, Yalova, Yozgat, Aksaray, Artvin, Çankırı, Adıyaman, Ağrı, Amasya, Bartın, Batman, Bilecik, Burdur, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Iğdır, Karabük, Kars, Kilis, Kırıkkale, Mardin, Muş, Osmaniye, Şanlıurfa, Siirt, Şırnak, Sivas, Tokat

Kaynak: İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011

5.4. Konya ve Karamandan İhraç Edilen Ürünlerin Sofistikasyon Düzeyi ve Nitelikli Sıçrama Yapısı

- Çalışmada kullanılan bir diğer gösterge İhraç edilen ürünlerin sofistikaşyon düzeyidir. Buna göre bir ilin ihraç ettiği ürünün gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği ürünler arasında yer alması o ürünün sofistikaşyon değerinin yüksek olduğunu göstermektedir.⁵
- Nitelikli sıçrama yapısı ise ilin mevcut sanayi yapısı ile daha nitelikli ürünleri ihraç edebilme kapasitesini göstermektedir.⁶ Bu üretim imkânlar, erişim imkanları, nitelikli insan gücü yüksek olan illerin ihracat gelirlerini artırmak adına farklı sektörlerle daha kolay kayabileceğini göstermektedir.

Konya

- Buna göre Konya sofistikaşyon bakımından 81 il arasında 8. sırada yer almaktadır. Bu bize Konya'nın ihraç ettiği ürünlerini sofistike yani gelişmiş ülkelerin ihracatını yaptığı ürünler kategorisinde olduğunu ve bu sayede ihraç ettiği bu ürünlerde uluslararası pazarda rekabet şansının yüksek olduğunu göstermektedir.
- Çalışmaya göre Konya ihracatta Nitelikli sıçrama Yapısı bakımından Türkiye ortalamasının üzerinde yer almaktadır ve 81 il arasında 4. sırada yer almaktadır Bu durum Konya'nın mevcut sanayi yapısı ve becerisiyle ilgili farklı sektörlerde nitelikli ihracat yapabilme potansiyelinin yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir.
- Ayrıca Konya'nın hem sıçrama kabiliyeti hem de sofistikaşyon düzeyi Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu için Konya'da teknoloji düzeyi ve katma değeri yüksek ürünleri konu alan yeni nesil teşvikler uygulanmalıdır.⁷

Karaman

- Karaman sofistikaşyon bakımından Türkiye ortalamasının üzerinde yer almaktadır ve 81 il arasında 34. sırada yer almaktadır.

⁵ İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011 s: 24

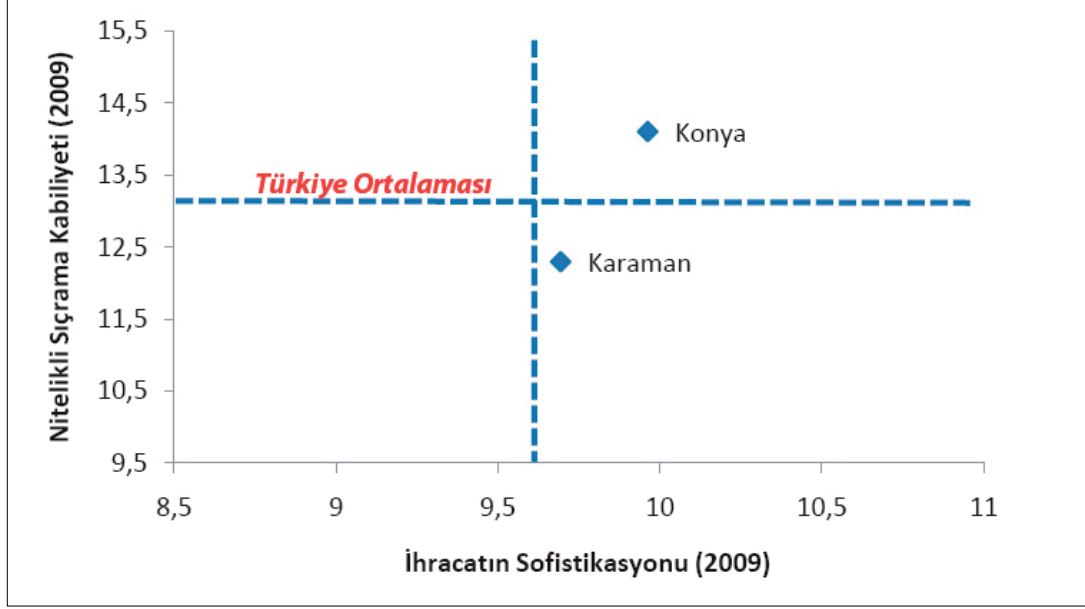
⁶ İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011 s: 290

⁷ İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011

Ancak ihracatta nitelikli sıçrama yapısı bakımından Türkiye ortalamasının altında kalarak 81 il içinde 63. sırada yer almaktadır.

- Bu Karaman'da yeni nesil yatırım teşviklerinin yerine daha çok mevcut sektörlerin rekabet gücünü artıracak devlet yardımlarının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Grafik 17. İhracatın Sıçrama Kabiliyeti ve Sofistikasyonu,2009

Kaynak: İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011

5.5. Konya ve Karaman illerinin Tamamlayıcısı olan Ülkeler

- Ekonomi Bakanlığı tarafından hazırlanan çalışma esas alınarak yapılan bu değerlendirme çalışmasında kullanılan son gösterge “ İlin ihracat yapısının tamamlayıcısı olan ülkeler” olarak belirlenmiştir. Buna göre ilin ihracat deseni ile en çok örtüşen ithalat desenine sahip olan ülkeler o ilin tamamlayıcısı ülkelerdir.⁸
- Konya'nın en çok ihraç ettiği ürünleri Uluslar arası piyasalarda en fazla talep eden ülkelerin Nijerya, Cezayir, Suudi Arabistan, Rusya ve Arjantin olduğu belirtilmektedir.
- Karaman'ın en çok ihraç ettiği ürünleri Uluslar arası piyasalarda en fazla talep eden ülkeler ise Nijerya, Cezayir, Slovenya, S. Arabistan, Mısır'dır

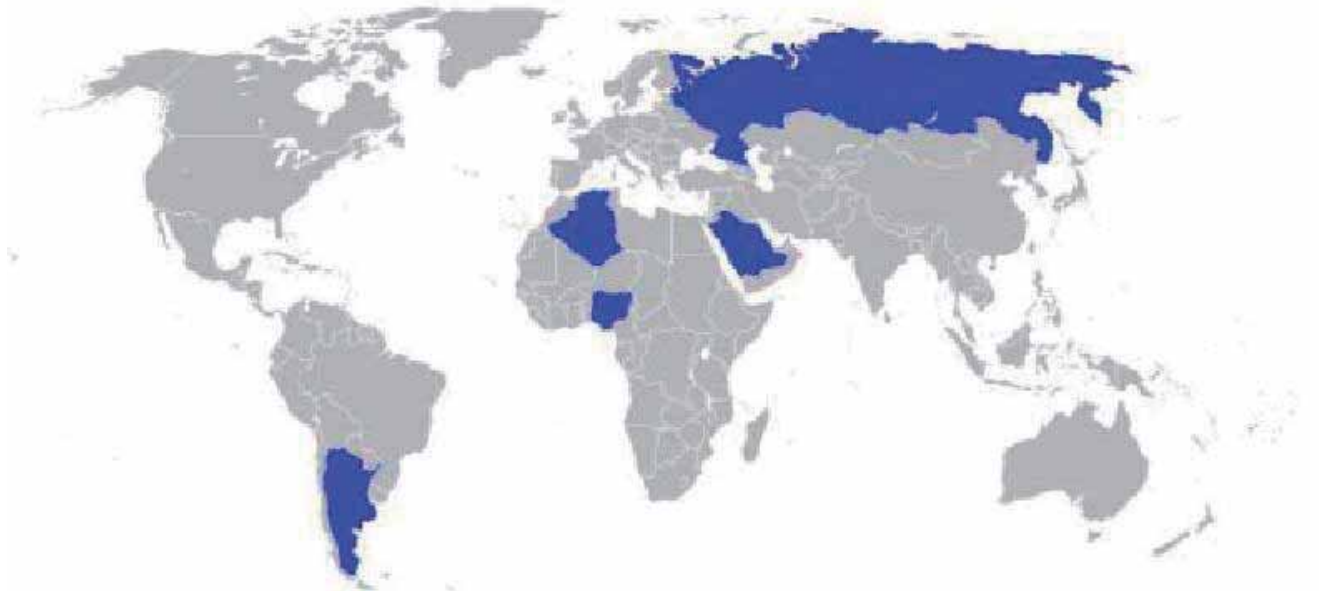
⁸ İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011

Grafik 18. Konya'nın Başlıca ihracat Yaptığı Ülkeler
(Almanya, Yunanistan, Irak, Suriye, İran)

Kaynak: İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011

Grafik 19. Konya'nın ihracatta Tamamlayıcısı olan Ülkeler
(Nijerya, Cezayir, Suudi Arabistan, Rusya ve Arjantin)

Kaynak: İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011

Grafik 20. Karaman'ın Başlıca ihracat Yaptığı Ülkeler
(Irak, Cezayir, Yemen, S. Arabistan, Libya)

Kaynak: İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011

Grafik 21. Karaman'ın ihracatta Tamamlayıcısı olan Ülkeler
(Nijerya, Cezayir, Slovenya, S. Arabistan, Mısır)

Kaynak: İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011

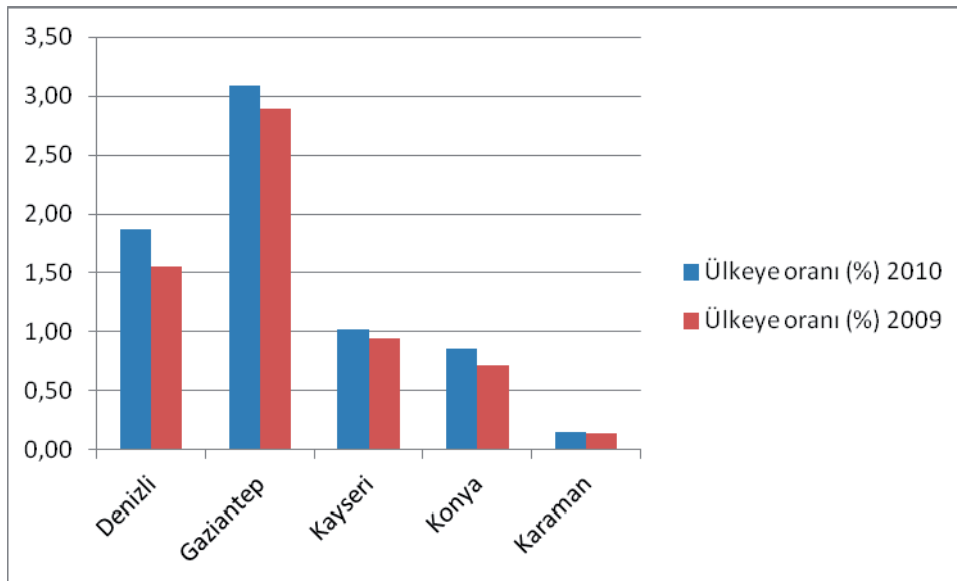
6. SONUÇ: TR52 Konya - Karaman Bölgesi İçin Çıkarımlar

6.1. İhracatın Genel Yapısı

6.1.1. Konya

- Konya 2010 yılı itibariyle, il merkezinde kayıtlı firmaların ihracat rakamları esas alındığında yaklaşık 978 milyon dolarlık bir ihracat yapmıştır. Bu rakam ülkemizin toplam ihracatının sadece %0,8 ine karşılık gelmektedir. Ancak Konya Gümrük Müdürlüğü'nden yapılan ihracat miktarı ise 420 milyon dolar civarında kalmaktadır. Bu 420 milyon dolar içerisinde ayrıca Konya dışından olan firmaların ihracatının da olduğu düşünülürse Konya'da üretilen bir malın Konya'dan ihraç edilme sıklığının oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Aradaki yaklaşık 550 milyon dolarlık ihracat Konya il merkezinde kayıtlı olduğu halde Konya dışından ihracat yapan Konyalı firmalara işaret etmektedir.
- İhraç edilen ürünlerini çeşitliği bakımından yapılan analiz çeşitlilik değeri yüksek olan bir ilin çok sayıda ürünü rekabetçi bir şekilde üretilip ihraç edebildiği kabul edilmiştir. Bu analize göre 2009 yılında Konya "İhracattaki çeşitlilik performansı bakımından Sırasıyla İstanbul, İzmir ve Ankara'nın hemen arkasından 104 farklı ürünle 4. sırada yer almaktadır.
- Ülke genelinde ortalama nüfusu Konya'ya benzer ancak yıllık ortalama ihracat miktarı Konya'nın oldukça üstünde olan Gaziantep, Bursa Kocaeli, Manisa, Denizli gibi illerin ihracattaki çeşitlilik performansı bakımından Konya'dan geri sıralarda kaldığı görülmektedir.

Grafik 22. Bazı İllerin İhracat Rakamlarının Ülke Rakamlarına Oranı

Kaynak: TÜİK, 2011 (2010 yılı verileri geçicidir.)

- Konya'da var olan becerinin birden fazla ürünün üretilip rekabetçi bir şekilde ihraç etme fırsatına sahiptir
- Konya 2010 yılında 413 milyon dolarlık orta ve ileri teknoloji ürün ihracatı ile 81 il arasında 9. sırada yer alması Konya'nın teknoloji yoğun ürün ihracatı açısından potansiyel bir il olduğunu göstermektedir.
- Bir ilin ihracat ettiği ürünün sıradanlığı o ürünü diğer illerinde üretilip üretilmediğine bağlı olarak değişecektir⁹. Sıradanlık değeri düşük iller ürettiği ve ihraç ettiği kendine has ürünlerde rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu sıralamada Konya sıradanlık bakımından 26. sırada yer almaktadır.

⁹ İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011 s: 22

- Konya'dan ihraç edilen ürünlerin oldukça çeşitli ve sıradan olmayan ürün ihraç eder konumdayken Karaman ise hem Konya'ya göre daha özgün ürünleri ihraç etmesine rağmen ürün yelpazesinde çeşitliği sağlama konusunda sıkıntılar yaşamaktadır.
- Konya'nın ihraç ettiği ürünlerini sofistike yani gelişmiş ülkelerin ihracatını yaptığı ürünler kategorisinde olduğunu ve bu sayede ihraç ettiği bu ürünlerde uluslararası pazarda rekabet şansının yüksektir.
- Konya'nın ihracatında öne çıkan sektörlerde ihracat yapan diğer illerle ortak bölgesel fuar organizasyonları yapılabilir. Bu konuda Konya'nın ihracat desenine en çok benzeyen iller Antalya ve Kocaeli'dir. Bu her iki ilinde Konya ile benzer ürünleri ihraç ettiği anlamına gelmemektedir. Daha ziyade gerekli teknolojik ve beşeri altyapı bakımından her iki ilde de benzer bir beceri düzeyinin olduğuna işaret etmektedir.
- Nitelikli sıçrama yapısı ilin mevcut sanayi yapısı ile daha nitelikli ürünleri ihraç edebilme kapasitesini göstermektedir.¹⁰ Bu üretim imkânlar, erişim imkânları, nitelikli insan gücü yüksek olan illerin ihracat gelirlerini artırmak adına farklı sektörler daha kolay kayabileceğini göstermektedir. Konya'nın hem sıçrama kabiliyeti hem de sofistیکasyon düzeyi Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu için Konya'da teknoloji düzeyi ve katma değeri yüksek ürünleri konu alan yeni nesil teşvikler uygulanmalıdır.¹¹
- Konya'nın mevcut sanayi yapısı ve becerisiyle ilgili farklı sektörlerde ihracat yapabilme potansiyeli yüksektir. Bu anlamda Konya'da firmalarla birebir yapılacak çalışmalar sayesinde bu firmaların hâlihazırda sahip olduğu altyapı ile daha nitelikli ürün üretip ihraç etme kabiliyetleri analiz edilmelidir. Ayrıca akabinde bu firmaların hangi ülkelere dönük ihracat potansiyeli olduğu, bu ülkelere ihracat yapabilmelerinin önüne açacak gerekli teşviklerin sağlanması gerekmektedir.

Tablo 7. Konya İhracatın Sektörel Gelişimi

2000 Sıra	2010 Sıra	Sektör	2000	2010	Pay 2000	Pay 2010	Değ%
1	1	Makine ve Aksamları	22.107.740	226.855.422	24,9	26,7	925
2	2	Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	20.697.049	198.979.962	23,3	23,5	861
4	3	Hububat,Bakliyat,Yağlı Tohum	6.280.998	141.020.260	7,1	16,6	2145
5	4	Demir ve Demir Dışı Metaller	5.670.391	52.098.963	6,4	6,1	819
16	5	Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	831.412	44.723.805	0,9	5,3	5279
6	6	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	5.465.337	43.288.069	6,1	5,1	692
7	7	Madencilik Ürünleri	4.360.943	41.210.847	4,9	4,9	845
15	8	Elektrik-Elektronik	1.152.490	19.282.823	1,3	2,3	1573
9	9	Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	2.030.843	18.154.917	2,3	2,1	794
3	10	Çimento ve Toprak Ürünleri	8.232.930	13.196.718	9,3	1,6	60
		Genel Toplam	87.000.000	979.000.000	100	100	1024

Kaynak: TR52 Bölgesi 2023 Vizyon Raporu, 2011

¹⁰ İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011 s: 290

¹¹ Bkz: sayfa:32

- Tamamlayıcı ülke ilin ihracat deseni ile en çok örtüşen ithalat desenine sahip olan ülkeler o ilin tamamlayıcısı ülkelerdir.¹² Bu o ilin o ülkeye ihracat yapıp yapmadığını göstermemektedir. Sadece o ilden o ülkeye diğer faktörler sabit kalmak koşulu ile kolayca ihracat yapılabileceğini göstermektedir. Konya'nın hâlihazırda ihracat yaptığı ülkeler Konya'nın tamamlayıcısı ülke yani ilin ihraç ettiği ürünleri en çok ithal eden ülkeler ile örtüşmemektedir. Yani Konya Konya'nın ihracat potansiyelini yeteri kadar rasyonel kullanmadığını ve kendisinin en çok ihraç ettiği ürünleri en çok talep eden ülkelere ihracat yeteri düzeyde yapmamaktadır. Konya'nın en çok ihraç ettiği ürünleri uluslararası piyasalarda en fazla talep eden ülkelerin (tamamlayıcı ülkeler) Nijerya, Cezayir, Suudi Arabistan, Rusya ve Arjantin'dir.

Tablo 8. Konya'nın İhracat Pazarındaki Gelişim

2000				2010			
Sıra	Ülke	Toplam	Pay	Sıra	Ülke	Toplam	Pay
1	ALMANYA	11.636.008	13	1	IRAK	144.941.252	17
2	MISIR	4.468.000	5	2	SURIYE	57.242.915	7
3	FRANSA	4.202.548	5	3	ALMANYA	49.593.904	6
4	BİR.DEVLETLER(ABD)	3.970.982	4	4	İRAN (İSLAM CUM.)	48.579.388	6
5	RUSYA	3.554.283	4	5	MISIR	32.016.220	4
6	FAS	3.360.732	4	6	BİR.DEVLETLER(ABD)	28.458.816	3
7	SUUDI ARABISTAN	2.852.443	3	7	SUUDI ARABISTAN	23.535.501	3
8	İNGİLTERE	2.763.338	3	8	LİBYA	21.065.538	2
9	EGE SERBEST BÖLGE	2.678.134	3	9	İTALYA	20.409.492	2
10	HOLLANDA	2.677.040	3	10	İNGİLTERE	18.750.882	2
	TOPLAM	87.000.000	100	21	TOPLAM	979.000.000	100

Kaynak: TR 52 Bölgesi 2023 Vizyon Raporu, 2011

6.1.2. Karaman

- Karaman 2010 yılı itibariyle, il merkezinde kayıtlı firmaların ihracat rakamları esas alındığında yaklaşık 177 milyon dolarlık bir ihracat yapmıştır. Bu rakam ülkemizin toplam ihracatının sadece %0,15 ine karşılık gelmektedir. Ancak Karaman Gümrük Müdürlüğü'nden yapılan ihracat miktarı ise 132 milyon dolar civarında kalmaktadır. Bu 132 milyon dolar içerisinde ayrıca Karaman dışından olan firmaların ihracatının da olduğu düşünülürse Karaman'da üretilen bir malın Karaman'dan ihraç edilme sıklığının oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Aradaki yaklaşık 45 milyon dolarlık ihracat Karaman il merkezinde kayıtlı olduğu halde Karaman dışından ihracat yapan Karamanlı firmalara işaret etmektedir.
- Bir ilin ihracat ettiği ürünün sıradanlığı o ürünü diğer illerinde üretip üretmediğine bağlı olarak değişecektir¹³. Sıradanlık değeri düşük iller ürettiği ve ihraç ettiği kendine has ürünlerde rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu sıralamada Karaman sıradanlık bakımından 24. sırada yer almaktadır. Bu bize Karaman'ın Türkiye ortalamasına göre sıradan olmayan kendine özgü ürünleri üretip ihraç edebilme başarısını göstermektedir.
- Diğer yandan Karaman da rekabetçi bir şekilde ürün üretilip ihraç etme becerisi iyileştirilmelidir.

¹² İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011

¹³ İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, ekonomi bakanlığı, 2011 s: 22

- Nitelikli sıçrama yapısı ise ilin mevcut sanayi yapısı ile daha nitelikli ürünleri ihraç edebilme kapasitesini göstermektedir.¹⁴ Bu üretim imkânlar, erişim imkanları, nitelikli insan gücü yüksek olan illerin ihracat gelirlerini artırmak adına farklı sektörlerle daha kolay kayabileceğini göstermektedir. Karaman'da ihracatta nitelikli sıçrama yapısı bakımından Türkiye ortalamasının altında olduğundan yeni nesil yatırım teşviklerinin yerine daha çok mevcut sektörlerin rekabet gücünü artıracak devlet yardımları gereklidir. Bu anlamda Karaman'da firmalarla birebir yapılacak çalışmalar sayesinde bu firmaların hâlihazırda sahip olduğu altyapı ile daha nitelikli ürün üretip ihraç etme kabiliyetleri analiz edilmelidir. Ayrıca akabinde bu firmaların hangi ülkelere dönük ihracat potansiyeli olduğu, bu ülkelere ihracat yapabilmelerinin önüne açacak gerekli teşviklerin sağlanması gerekmektedir.
- Karaman'ın en çok ihraç ettiği ürünleri uluslararası piyasalarda en fazla talep eden ülkeler (tamamlayıcı ülkeler) ise Nijerya, Cezayir, Slovenya, S. Arabistan, Mısır'dır.

Tablo 9. Ülkelere Göre Karaman'ın Dış Ticareti (bin dolar)

Sıra	Ülke	İhracat	Ülke	İthalat
1	IRAK	25.000.000	ALMANYA	5.500.000
2	CEZAYİR	16.000.000	MALEZYA	4.800.000
3	YEMEN	10.000.000	ÇİN	4.000.000
4	SUUDİ ARABİSTAN	7.000.000	ENDONEZYA	3.500.000
5	LİBYA	6.000.000	HOLLANDA	3.400.000

Kaynak: İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, DTM

- Karaman'ın hâlihazırda ihracat yaptığı ülkeler Karaman'ın tamamlayıcısı ülke yani ilin ihraç ettiği ürünleri en çok ithal eden ülkeler ile kısmen örtüşmektedir. Yani Cezayir ve Suudi Arabistan Karaman'ın hem hâlihazırda ihracat yaptığı hem de tamamlayıcı ülke konumundadır. Bu noktada Karaman'ın bu iki ülkeye yönelik ihracat stratejilerine öncelik vermesi ve daha da derinleştirilmesi gerekmektedir.
- Karaman'ın ihracatında öne çıkan sektörlerde ihracat yapan diğer illerle ortak bölgesel fuar organizasyonları yapılabilir. Bu konuda Karaman'ın ihracat desenine en çok benzeyen iller Yozgat ve Edirne'dir. Bu her iki ilinde Karaman ile benzer ürünleri ihraç ettiği anlamına gelmemektedir. Daha ziyade gerekli teknolojik ve beşeri altyapı bakımından her iki ilde de benzer bir beceri düzeyinin olduğuna işaret etmektedir.

6.2. İlk 1000 İhracatçı Firma İçinde Konya Ve Karaman'dan İhracat Yapan Firmaların Analizi

6.2.1. Konya

- 2010 yılında ilk 1000'deki firmaların yaptığı toplam ihracatın yaklaşık % 73'ünü sadece ilk 5 il karşılamaktadır. İlk 1000'de Konya ilinden yapılan 262.561.109,64 dolarlık ihracat ilk 1000 deki toplam ihracatın sadece %0,35'ini oluşturmaktadır.
- Konya İhracat miktarı bakımından 81 il içerisinde 20. sırada yer almaktadır. Özellikle Gaziantep'le karşılaştırıldığında Konya'nın ihracat performansın yeterli düzeyde olmadığı açıkça görülmektedir. Nitekim ihracat miktarı bakımından 5. sırada yer alan Gaziantep 2,3 milyar dolarlık ihracatıyla İlk 1000 firmanın yaptığı toplam ihracatın %3 ünü karşılamaktadır.
- Firma sayısı olarak bakıldığında İlk 1000 içinde Konya'dan ihracat yapan sadece 6 firma olduğunu görüyoruz. Son yıllarda kendi içsel potansiyelini harekete geçirerek sanayide atılım yapan ve Anadolu

¹⁴ İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, ekonomi bakanlığı, 2011 s: 290

Kaplanları olarak tanımlanan illerden Denizli de bu rakam 27 (1,25 Milyar dolar), Gaziantep'te ise 53 tür (2,3 Milyar dolar).

- **Bu 6 firma 2010 yılında yaptığı toplam ihracat “Konya’dan ihracat yapan 1086 firmanın 2010 yılındaki toplam 979 milyon dolarlık ihracatının % 26’sını tek başına karşılamaktadır.** Bu Konya’nın ihracat yapısında nispeten büyük ölçekli işletmelerin hâkim olduğunu göstermektedir.
- Konya’dan ihracat yapan bu 6 firmanın yaptığı toplam 262.561.109,64 dolarlık ihracatın ise %58’ini tek başına Seydişehir’deki ETİ ALÜMİNYUM A.Ş. yapmaktadır. Diğer firmaların büyük bir kısmı ikinci 500 içerisinde kalmaktadır. İlk altı içinde diğer firmaların sektörel yapılarına bakıldığında ise 2 tane otomotiv sanayinde faaliyet gösteren firma dikkatimizi çekmektedir.

Tablo 10. İlk 1000 İhracatçı Firma İçinde Konya, 2010

Konya bazında sıralama	Türkiye genelinde Sıralama_2010	Firma	2010 İhracat Miktarı	%
1	73	ETİ ALÜMİNYUM A.Ş.	153.633.921,64	58,51
2	415	S.S.P OTOMOTİV SANAYİ VE DIŞ TİC. A.Ş.	34.355.531,96	13,08
3	656	ARAŞTIRMAYA KATILMIYOR	23.759.040,63	9,05
4	908	SERİN OTOMOTİV SANAYİ TİC. A.Ş.	17.501.592,38	6,67
5	922	ARAŞTIRMAYA KATILMIYOR	17.152.468,47	6,53
6	978	ARAŞTIRMAYA KATILMIYOR	16.158.554,56	6,15
		TOPLAM	262.561.109,64	6,15

Kaynak: - Türkiye İhracatçılar Meclisi, İlk 1000 İhracatçı Araştırması

6.2.2. Karaman

- İlk 1000 içerisinde Karaman ilinden ihracat yapan sadece 4 firma vardır. Bu 4 firmanın 2010’daki toplam ihracatı ise sadece 117 Milyon dolar civarındadır.
- **Bu 4 firma Karaman’dan 2010 yılında ihracat yapan 83 firmanın yaptığı toplam 176.707.448 dolarlık ihracatın %66’sını tek başına sağlamaktadır.**
- İlk 1000’de Karaman ilinden yapılan 117.183.997,11 dolarlık ihracat ilk 1000’deki toplam ihracatın sadece % 0,15’ini oluşturmaktadır. Karaman ihracat miktarı bakımından 81 il içerisinde 32. sırada yer almaktadır.
- Öte yandan Karaman’dan yapılan ihracatın firmalara dağılımı Konya’ya göre daha dengeli gözükmektedir. Ortalama her firma yaklaşık %25 paya sahiptir. Sektörel yapı olarak ise daha un ve unlu mamuller ön plana çıkmaktadır.

Tablo 11. İlk 1000 İhracatçı Firma İçinde Karaman, 2010

Karaman bazında sıralama	Türkiye genelinde Sıralama_2010	Firma	2010 İhracat Miktarı	2011 İhracat Miktarı
1	470	ŞİMŞEK BİSKÜVİ VE GIDA SAN. A.Ş.	30.748.352,48	26,24
2	496	ADININ AÇIKLANMASINI İSTEMİYOR	29.474.156,53	25,15
3	505	ANI BİSKÜVİ GIDA SAN. VE TİC. A.Ş.	29.012.720,92	24,76
4	533	BİFA BİSKÜVİ VE GIDA SAN. A.Ş.	27.948.767,18	23,85
		TOPLAM	117.183.997,11	100,00

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi, İlk 1000 İhracatçı Araştırması

6.3. Mekânsal Boyut - Bölgenin Erişilebilirliği

- TR52 illeri benzer Anadolu şehirleri ile kıyaslandığında otoyollara ve limanlara erişim imkânlarının daha sınırlı olduğu görülmektedir. Örneğin Gaziantep'in İskenderun limanı, Mersin limanına olan yakınlığı nedeniyle dış pazarlara açılma şansı Konya'ya göre daha fazladır. Bu nedenle eğer bölgenin ihracat kapasitesi artırılması hedefleniyorsa ulusal ve uluslararası limanlara erişim sürelerinin kısaltılması ve imkânların artırılması gerekmektedir.
- Akdeniz'de Toroslar'ın kıyıya paralel olarak uzanması Konya Karaman bölgesinin ihraç ürünlerini Mersin Limanı'na ulaştırmasının önünde duran ciddi bir engeldir. Coğrafi koşullara nakliye masraflarını artırmaktadır. Bu nedenle bölgeden çıkan ürünleri limanları en kısa zamanda ve ucuz bir şekilde ulaşımı sağlayacak özellikle demiryolu bağlantıları önemli bir ihtiyaçtır.
- Mersin - Konya Demiryolu Projesi'nin hayata geçirilmesi bölgenin Mersin Limanı'na erişim süresi ciddi ölçüde azaltarak ihracat performansının artmasında belirleyici rol oynayacaktır.
- Mersin Limanı'nı İç Anadolu'ya bağlayacak olan Mersin-Silifke-Karaman ve Konya bağlantı yollarının kısa vadede tamamlanması gerekmektedir.
- Son olarak Konya Karaman bölgesinden çıkan ürünleri Mersin Limanı'na göre daha kısa zamanda ve daha ucuz bir şekilde ulaşımı sağlayacak "**Taşucu Limanı alternatifi**" son zamanlarda konuyla ilgili paydaşlar tarafından sıkça dile getirilmektedir. Bu alternatif belkide uzun vadede İç Anadolu illerinden yurtdışına yapılacak ihracat miktarında önemli artışlar sağlayabilir. Bu tarz idari sınırları aşan ve mekâna dayalı ekonomik ilişkilerde yapılması gereken, illerdeki aktörlerin bir araya gelip gerekli alternatif çözüm yolları üzerinde müzakere etmelerini sağlamaktadır. Bu noktada Kalkınma Ajansları bir arabulucu ve kolaylaştırıcı rol oynayabilir.

7. İhracat Konusunda Yerelde Kalkınma Ajanslarına Düşen Roller Ne Olabilir?

- Bilindiği üzere ülkemizde ihracat yapan firmaların ihracat rakamları ihracatı yapan firmanın vergi numarasının kayıtlı olduğu il esas alınarak hesaplanmaktadır. Bu nedenle bir ilin gerçek ihracat miktarları net olarak tespit edilememektedir. Bu durumda da mevcut durum analizleri yetersiz kalmakta, güvenilir veriler esas alınarak politikalar üretilmemektedir. Örneğin Konya'da üretim yapan Konyalı bir firma ihracatını İstanbul üzerinden yapıyorsa bu İstanbul'un ihracat sepetine eklenmektedir. Bu nedenle o ilde üretilip, o ilden ihracatı yapılan ihracat değerleri gerçekçi bir şekilde tespit edilememektedir. Sonuç olarak o ilin hangi sektörlerde ve hangi ülkelere gerçekten ne kadar ihracat yaptığı bilinmemektedir.

- Ayrıca bu çalışmada illerden ihracat yapan firmaların hangisinin “üretici” hangisinin “dış ticaret şirketi” olduğu tespit edilememektedir. Sadece toplam ihracat yapan firma sayısı gözükmektedir. Kalkınma Ajansları ile yapılacak ortak çalışmaları sonrasında bu gibi bilgilere daha güvenli bir şekilde erişilmesi hedeflenmektedir.
- Bu bağlamda yerelde Ajanslar tarafından yapılması gereken en önemli iki konu şudur: Birincisi eğer mümkünse ilden ihracat yapan firmalarla birebir görüşmelerin organize edilmesi ve verilerin güvenilirliğini test edilmesi olacaktır.
- Ayrıca bu çalışma ile o ilde ihracat yapan firmaların mevcut üretim yapıları itibariyle katma değeri daha yüksek olan hangi potansiyel üretim alanlarına sıçrama yapabilecekleri tespit edilebilecektir. (Sıçrama Kabiliyeti) Örneğin bir firma ile yapılan görüşme sonucu o firmaya mevcut ihracat kapasitesi anlatılacak ve bu mevcut yapısı ile gerekli teşvikler sağlandığında ekstra üretebileceği ve rekabetçi bir şekilde ihracat edebileceği ürünler bildirilecektir.
- Diğer ise ilden ihracat yapan firmaların vergi numaralarına erişilmesi ve bu sayede o firmanın hangi ilin vergi dairesinde kayıtlı olduğu tespit edilerek gerçek ihracat rakamlarının hesaplanabilmesidir.
- Yerelde Ajanslarla ve ihracatçı firmalarla ortak yapılacak çalışma sonucu o ilin mevcutta dünya ihracat pazarından aldığı pay tespit edilebilecektir.
- Ayrıca illerin tamamlayıcısı olan ülkelerin gerçekten ne ithal ettikleri daha detaylı analiz edilecek ve illerimizin ihracatı potansiyel ülkelere yönlendirilebilecektir
- Ajansın olası malı ve teknik destekleri ile yapılacak pazar araştırmalarında potansiyel ülkenin etnik yapısı, tüketim alışkanlıkları, kültürel yapısı ve dili gibi ihracat stratejisini etkileyecek diğer hususlarda da politikalar belirlenebilecektir.
- Bir ilin ihracatında öne çıkan sektörlerde ihracat yapan diğer illerle ortak bölgesel fuar organizasyonları yapılabilir
- Yerelde ihracat konusunda karar verici konumunda olan sanayi ve ticaret odaları, iş adamı dernekleri, bölgesel İhracatçı birlikleri, ilgili STK paydaşları ve yereldeki üniversitelerin ilgili aktörlerin, bölgenin ihracat stratejisini belirleme noktasında, Ekonomi Bakanlığı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı gibi merkezi düzeyde politika üreten aktörlerin çalışmalarını esas alması ve bu politikaların yerel ayağını güçlendirme adına işbirliklerini gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

İl İl Dış Ticaret Potansiyeli, Ekonomi Bakanlığı, 2011

İlk 1000 İhracatçı Araştırması, Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2010

<http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Bolgeler/3Bolge/Harita.aspx>-Karayolları 3.Bölge Müdürlüğü, 2011

TR52 Düzey2 Bölgesi (Konya-Karaman) 2023 Vizyon Raporu

İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT 2003

Bölgesel İstatistikler, Türkiye İstatistik Kurumu,2011

Konya-Mersin Demiryolu hattı projesi, ÇED Raporu, Ulaştırma Bakanlığı Demiryolları Limanlar ve Hava Meydanların İnşaatı Genel Müdürlüğü 2009

SHORT RUN DYNAMICS OF INCOME DISPARITIES AND REGIONAL CYCLE SYNCHRONIZATION

Dr. Hasan Engin Duran

Ca' Foscari University of Venice/Italy

Abstract:

Since the 1990s, the issue of regional income convergence and its long term tendencies has been thoroughly and heatedly discussed. Much less attention, however, has been devoted to the short-run dynamics of regional convergence. In particular, three important aspects have not yet been adequately addressed. Firstly, it is indeed essential to understand whether regional disparities manifest a tendency to move systematically along the national cycle. Then, if this happens to be the case, it becomes crucial to know whether: i. these movements are pro- or counter-cyclical, ii. the cyclical evolution of the disparities is a consequence of differences in the timing with which the business cycle is felt in regions or it is motivated by the amplitude differences across local cyclical swings. In this paper, we shed light on these issues using data on personal income for the 48 coterminous U.S. states between 1969 and 2008.

Keywords:

cyclical income disparities, regional business cycles, synchronization

JEL Codes: R11, E32, O18

Hasan Engin Duran

Department of Economics

Ca' Foscari University of Venice

30121 Venezia-Italy

Email: engin.duran@unive.it

“TÜRKİYE’DE BÖLGESEL KALKINMA VE AVRUPALILAŞMA: AKTÖRLER, KURUMLAR VE ÇEŞİTLİ DİNAMİKLER İŞİĞİNDA BİR DEĞİŞİMİN ANATOMİSİ.” (Genişletilmiş Özet)

Fethi Ufuk Özışık*

Anahtar kelimeler: Avrupalılaşıma, kamu politikaları ve değışim, AB destekli bölgesel kalkınma programları, kalkınma ajansları, yerelleşme, bölgeselleşme, kamu yönetiminde reform, kamu-özel sektör ortaklığı

1. Çalışmanın Amacı, Teorik Çerçeve ve Temel Sorular

- Çalışmanın konusu, amacı ve açıklayıcı bilgiler:

Türkiye’ye 1999 Helsinki ve 2002 Kopenhag zirveleri sonucunda Avrupa Birliği’ne adaylık statüsü tanındı. 16 Ekim 2004’te de Avrupa Komisyonu Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin başlaması yönünde karar aldı. Avrupa Birliği ile geline bu aşamada, Türkiye, üyelik müzakerelerinin 22. faslı olan Bölgesel Politikalar ve Yapısal Araçların Koordinasyonu kapsamında kendi bölgesel kalkınma politikalarını birlik müktesebatına uyumlu hale getirme yükümlülüğü ile karşı karşıya kalmış bulunuyor¹. 22. fasıl kapsamında gerçekleştirilmesi istenen yapısal reformların asıl motivasyonunu, aday ülkelerin üyelik statüsünü kazandıktan sonra birliğin ekonomik ve sosyal yakınsama politikalarına ayırdığı yapısal fonlardan faydalanması oluşturuyor. Bu çerçevede, gerçekleştirilmesi talep edilen reformların hedefi, aday ülkenin üye olduktan sonra bu fonları birlik kurallarına uygun olarak ve en verimli şekilde kullanabilmesidir. Bunun için birlik, iki önemli kriter üzerinde duruyor ve bu kriterlerin yerine getirilmesine ön ayak olacak bir prensibin hayata geçirilmesini talep ediyor. Kriterlerden birincisi, yapısal fonların kullanımında söz sahibi olacak kurumların idarî kapasitelerinin yeterli seviyeye getirilmesidir. İdarî kapasitenin geliştirilmesi, merkezi kurumları olduğu kadar bölgesel ölçekteki uygulayıcı kurumları da kapsamaktadır. Nitekim 1990’ların sonlarından itibaren yayımlanan her ilerleme raporunda, 22. fasıla uyum kapsamında bölgesel idarî kapasitenin Türkiye’de yeterli ölçüde bulunmadığına sürekli olarak gönderme yapılmıştır. İkinci olarak da programlama kapasitesinden bahsedilir. Bundan kastedilen ise kalkınma programlarının – entegre kalkınma yani çok yıllık, çok sektörlü kalkınma programlarının- tasarlanabilmesi, bunlara uygun finansal mekanizmaların bulunabilmesi, izleme ve değerlendirme prosedürlerinin yerine getirilmesidir². İşte bu iki kriterin yerine getirilmesi için de birlik “ortaklık” (*partnership*) prensibine uygun olarak hareket edilmesini şart koşuyor. Ortaklık prensibine göre hem dikey olarak (yerel, bölgesel, ulusal ve Avrupa Birliği seviyeleri) bölgesel idarelerin süreçlerde anlamlı bir rol oynamaları gerekiyor hem de yatay olarak ekonomik ve sosyal paydaşların yine bu süreçlerde anlamlı bir rol oynamaları gerekiyor.

Buna karşın, altı çizilmesi gereken bir diğer önemli nokta daha var. Birlik, bölgesel idarelerin politika tasarımı ve uygulama süreçlerde anlamlı rol oynamalarını bir koşul olarak ortaya koyarken, aday ülkelere belirli bir bölgeselleşme modeli sun(a)mamaktadır. Birlik üyesi ülkelerde de bölgesel kurumların özellikleri ve buna bağlı olarak idarî yapılanmaları da çeşitli farklılıklar göstermektedir. Her ne kadar Bölgesel Yönetimler Özerklik Şartı gibi bir metin imzaya açılmış bulunsa da, bu Şart’ın da üye ülkeler ve aday ülkeler için hukukî bir bağlayıcılığı ve yaptırım gücü bulunmamaktadır.

* Doktora öğrencisi

22 Avenue Jean Moulin 13100 Aix-en-Provence, France +33 6 07 61 91 42 ufukozisik@hotmail.com

Université Aix-Marseille III, Institut d’Etudes Politiques d’Aix-en-Provence - FRANCE

(Aix-Marseille III Üniversitesi, Aix-en-Provence Siyasal Bilimler Enstitüsü, FRANSA)

¹ Avrupa Komisyonu temsilcileri ve Türk yetkililer arasında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda 22. fasıl için bir Tarama Raporu hazırlanmış olup, bu rapor Komisyon’da halen bekletilmektedir ve fasılın müzakereye açılması Fransa’nın vetosu nedeniyle bloke edilmiş durumdadır.

² Ertugal E. “AB Bölgesel Politikalarının Üye ve Aday Ülkelere Etkileri”, 2. Bölgesel Kalkınma Ve Yönetişim Sempozyumu, Bildiri Kitabı 25-26 Ekim Ege Ünivesitesi, İzmir, TEPAV. S. 229-230

Türkiye 1960'larda Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ile birlikte çeşitli bölgesel kalkınma politikaları ve araçları geliştirmesine rağmen, birliğin bu taleplerini karşılayacak idarî kapasiteye ve programlama kapasitesine sahip olamamıştır. Ortaklık prensibinin uygulamaya geçmesi de merkezîyetçi yönetim geleneğinin baskın olmasından dolayı mümkün olamamıştır. Bölgesel kalkınma politikalarının, DPT'nin tekelinde yukarıdan aşağı bir biçimde tasarlanması ve bu politikaları uygulayacak yönetsel birimlerin görevlerinin ve yetki paylaşımının iyi tasarlanmamış olması, birlikteki uygulamalar ile olan uyumsuzluğun birinci nedeni olarak gösterilebilir. İkinci olarak bölgesel/yerel ihtiyaçların tespiti sürecinde, sorunların yakınında olan yerel sahiplere yeteri kadar başvurulmamıştır ve bunlar karar alma süreçlerine dâhil edil(e)memişlerdir. Bunun sonucunda, 1960'lı yıllardan beri tasarlanan bölgesel gelişme planları cansız dokümanlar olarak raflarda kalmıştır ve de bölgesel ölçekte uygulayıcı örgütlerin yokluğunda hayata geçirilmeleri mümkün olamamıştır. Üçüncü olarak ise, sektörel planlama mantığının ağır bastığı bir ortamda, bölgesel önceliklerin geri planda kalması gösterilebilir. Devlet Planlama Teşkilatı'nda sektörel politikalara ciddi bir bütçe ayrılırken, bölgesel gelişme politikalarının hayata geçirilmesi için sorumlu birimler, Avrupa Birliği'ne uyum sürecine kadar, finansal kaynaklardan mahrum kalmıştır. Bununla birlikte karasal (*territorial*) ölçekte Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) politikası hayata geçirilmiş ve geri kalmış yörelere yapılacak yatırımlara çeşitli teşvik uygulamaları yapılagelmiştir. Ne var ki günümüzde görece daha kalkınmış olan batı illerinin de KÖY'e dâhil edilmesi ile (toplamda 49 il) bu politika da siyasallaşmış ve verimsiz hale gelmiştir. KÖY politikasının uygulanması sürecinde, geri kalmış bölgeler ile gelişmiş bölgeler arasındaki farklılıkların azalacağına daha da derinleşmiş olmasına DPT'nin çeşitli raporlarında da rastlamak mümkündür.

Dolayısıyla Türkiye'nin bölgesel politikaları ile birlik kuralları ve yöntemleri arasında ciddi farklılıkların bulunduğunu söylemek mümkün. Bu yapısal ve araçsal farklılıkların giderilmesi için Türkiye, son olarak birliğe üye olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, bir Ön Ulusal Kalkınma Programı (2004-2006) hazırlamış ve bu doğrultuda birliğin sağladığı finansal kaynaklardan faydalanarak bölgesel kalkınma programlarını uygulamaya koymuştur. Bundan önce de NUTS sınıflandırılması 2002'de kabul edilmiş ve sözü edilen programlar da büyük ölçüde Ankara'nın doğusunda kalan geri kalmış NUTS 2 bölgelerinde hayata geçirilmiştir. Burada altının çizilmesi gereken önemli bir nokta bulunuyor. Bu programlar kapsamında, birlik, 2004-2006 dönemini kapsayan üyelik öncesi mali yardım programının felsefesi doğrultusunda, yerel ve bölgesel ölçekteki kurumsal kapasitenin geliştirilmesine ve 270 milyon Euro civarında bir kaynağın merkez-yerel koordinasyonu ile mobilize edilmesine özel bir önem atfetmiştir. Hem merkezi düzeyde hem de NUTS 2 ölçeğinde yönetim, programlama, uygulama ve izleme-değerlendirme kapasitesinin geliştirilmesi ve birlik kural ve kriterlerine uygun olarak hareket edilmesi ön planda tutulmuştur. Bu programların uygulanması için DPT, program bölgelerinde, birden fazla ili bir araya getiren Hizmet Birlikleri'ni kurmuştur. Kalkınma Ajanslarının yokluğunda, valiliklerle koordinasyon halinde çalışan Hizmet birlikleri, bünyelerinde barındırdıkları Program Uygulama Birimleri ile bölgesel kalkınma programlarında önemli bir rol oynamışlardır ve bu bağlamda ajansların öncülü oldukları söylenebilir. DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü bünyesinde de bölgesel kalkınma programları ve izleme-değerlendirme daireleri kurulmuştur.

Ne var ki, 2007-2013 yılına yönelik üyelik öncesi mali yardım programı, 2003-2006 dönemindeki felsefeden uzaklaşarak, sağlanacak finansal yardımların merkezi düzeyde bakanlıklar tarafından yönetilmesini öngörmüştür. Sektörel bir politikayı ön plana koyan 2007-2013 programı çerçevesinde Komisyon, bölgesel düzeyde idarî kapasitenin oluşturulması ve geliştirilmesi politikasından vazgeçerek bakanlıkları yönetim otoritesi olarak belirlemiştir. Bölgesel politikaya ilişkin iki bileşen, bölgesel rekabet edebilirlik programı ve insan kaynaklarının geliştirilmesi programı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın yönetiminde hayata geçirilmektedir. Bir önceki dönemde bölgesel kalkınmadan sorumlu kurum olan DPT'nin bünyesindeki Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'ne ise daha az hareket alanına sahip olan Stratejik Koordinatörlük görevi verilmiştir.

Tüm bunlar olurken, Türkiye, bir yandan yerel yönetimlerin güçlendirilmesi yönünde adımlar atmış (-ki bu kapsamda gerçekleştirilen reformlar da birliğin ülkenin aşırı merkezîyetçi yapısının hafifletilmesi ve kamu yönetiminin çok düzlemli yönetim ilkelerine uygun şekilde işletilmesi bağlamında talep ettiği reformlardır-) diğer yandan da 2006 yılında Kalkınma Ajansları'nın kurulmasına ilişkin yasayı TBMM'de kabul etmiştir. Kalkınma Ajansları, NUTS sisteminin kabul edilmesi ile gerçekleşen *istatistikî bölgeselleşmenin*, kurumsal ayağını oluşturmaktadır. Atılan bu adım, her ne kadar 2007-2013 döneminde bölgesel idarî kapasitenin geliştirilmesi hedefi Komisyon nazarında gözden düşmüş olsa da, birliğin bölgesel politikalarına uyum anlamında çok ciddi bir önem taşımaktadır. Ajansların kurulması AB etkisine karşı verilen tepki bağlamında bir "*transformasyon*"a işaret etmektedir. Ajansların kurulması ile birlikte bölgesel gelişme planı hazırlama yetkisi DPT tarafından (bu planları son kertede yine DPT'nin onaylaması koşuluyla) ajanslara devredilmiştir. Aynı

zamanda yukarıda bahsettiğimiz dikey ve yatay idari koordinasyon ve yönetim kriterlerinin de önemli ölçüde hayata geçirilmesi söz konusudur.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde, bölgesel birimlerin kurulması sürecinde birlik, çok ciddi bir rol oynamış ve bölgeselleşmeyi bu ülkelerin önüne tam üyelik için bir şart olarak koşturmuş³. Bu ülkelerde birliğe üyelik belirli bir takvime bağlanmıştı ve gerçekleştirilmesi istenen reformlarda bu teşvik ile hızla hayata geçirildi. Oysa Türkiye'nin durumu bu ülkelerden farklıdır. Türkiye'nin gereken her koşulu yerine getirmesi halinde bile üyelik statüsünü kazanması belirsizliğini korumaktadır. Türkiye'de kamuoyuna yansıyan boyutuyla, Kalkınma Ajanslarının kurulmasının arkasındaki en önemli faktörün Avrupa Birliği olduğu düşünülebilir. Bu argümanı DPT'nin 2000'li yıllardaki kalkınma planlarında, çeşitli dokümanlarında, Özel İhtisas Komisyonu raporlarında ve de Meclis'te yasa ile ilgili komisyonlarda yapılan görüşmelerin tutanaklarında görmek mümkün. Ne var ki, Türkiye'de kurulan Kalkınma Ajansları'na bugüne kadar Avrupa Birliği fonlarından en ufak bir meblağ bile aktarılmamıştır. Kalkınma Ajansları 2007-2013 üyelik öncesi mali yardım programına akredite olan kurumlar arasında da yer almamaktadır. Ajansların finansal kaynaklarını büyük oranda merkezi hükümet ve de yönetim kurullarında temsil edilen yerel kurumların katkı payları oluşturmaktadır.

Bu çalışma, ÖUKP kapsamında hayata geçirilen bölgesel kalkınma programları ve Kalkınma Ajansları politikası çerçevesinde Türkiye'nin neden, nasıl ve ne ölçüde Avrupa Birliği müktesebatına uyum sağladığını ve bu süreçte hangi aktörlerin, kurumların, fikirlerin ve dinamiklerin, birbirleri ile etkileşim halinde olarak, rol oynadıklarını açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın en önemli özgülüğü, sadece Avrupa ve ulusal ölçek düzlemindeki kamusal aktörler üzerinde yoğunlaşmamasıdır. Çalışma, bölgesel kalkınma alanında AB'ye uyum sürecini, yerel/bölgesel dinamikler ve devlet-dışı aktörlerin bu süreçlerdeki rolü üzerinden de analiz etmeyi öngörmüştür.

- Faydalanılan teorik çerçeve, ön bulgular ve araştırmaya yön veren sorular:

Avrupalılaşma kavramı siyaset bilimi alanında yapılan çalışmalarda sistematize edilmeye çalışılan ve geniş bir tanımlamayla ulusal siyaset ve politika oluşturma alanlarına Avrupa bütünleşmesinin etkileri anlamında kullanılmaktadır⁴. Avrupalılaşma kavramı, gerçekleştirdiğimiz bu çalışma kapsamında, Avrupa Birliği'ne üyeliğine aday ülke statüsündeki Türkiye'nin bu süreç içinde bölgesel kalkınma politikaları alanında yaşadığı değişimleri anlamak için önemli analiz araçları sunmaktadır.

Bir kez daha tekrar edersek, Türkiye'de bölgesel kalkınma politikalarında Avrupalılaşma, iki temel politika ile hayata geçirilmektedir: ÖUKP (2004-2006) çerçevesinde 2008'e dek uygulanan AB destekli bölgesel kalkınma programları ve Kalkınma Ajansları'nın kurulması ve uygulamaya geçirilmesi. Bu iki konunun analizi için Avrupalılaşma yazınından ödünç aldığımız belli başlı önermelerden kısaca bahsetmeyi uygun buluyoruz.

Radaelli ve Pasquier, Avrupalılaşmayı "Avrupa bütünleşmesinin iç siyasi değişiklikler üzerindeki etkisine dair söylem ve anlatılar" olarak tanımlamaktadır. Etki kavramı (*impact*), Avrupalılaşma çalışmaları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu kavram, en basit biçimiyle Avrupalılaşmanın ulusal düzeydeki yansımalarını anlatmaktadır. Etki, öncelikle Brüksel'den gelen baskıya verilen yanıt anlamında kullanılmaktadır, ama başka anlamları da vardır. Buna göre etki kavramı sadece dikey baskılara uyum sağlama anlamı taşımaz. Onun yerine sosyalizasyon, fikirler düzeyinde yakınsama/bir noktada birleşme yaratmaya dönük politika paradigmaları ile öğrenme ve yorumlama süreçlerinin daha inceltilmiş etkilerine uyumu ifade eder⁵. Bu çalışmada 2003-2008 döneminde uygulanan AB destekli bölgesel kalkınma programları üzerinde yaptığımız incelemelerde yukarıda bahsedilen sosyalizasyon süreçlerinin ön planda olduğu ve DPT'nin bu programlar çerçevesinde Komisyon ile yapılan ortaklaşa çalışmalar ve görüş alışverişleri sayesinde dönüştürücü öğrenme süreçlerinden geçtiğini söylememiz mümkün. İkinci kuşak Avrupalılaşma çalışmalarında da politika aktarımı ve öğrenme yoluyla gerçekleşen gönüllü uyuma büyük vurgu yapıldığı izlenir⁶. Dolayısıyla çalışmamızın AB destekli bölgesel

³ Aissaoui H. "Polonya'da teritoryal kamu yönetiminde bir Avrupalılaşmaya doğru" S.63

⁴ Eliçin-Arıkcan Y. "Avrupalılaşma: Kavramsal Bir Çerçeve", Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar Editör: Bekir Parlak, Turhan Kitabevi, S.124

⁵ Eliçin-Arıkcan Y. "Avrupalılaşma: Kavramsal Bir Çerçeve", Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar Editör: Bekir Parlak, Turhan Kitabevi, S.125

⁶ Eliçin-Arıkcan Y. "Avrupalılaşma: Kavramsal Bir Çerçeve", Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar Editör: Bekir Parlak, Turhan Kitabevi, S.138

kalkınma programları bölümünde; AB yetkilileri, DPT – Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü uzmanları ve yerel/bölgesel aktörler arasında hayat bulan karşılıklı öğrenme ve paylaşım ilişkilerinin nasıl şekillendiği ve bunların gerek merkezi düzeyde gerek yerel/bölgesel ölçekte ne tür yeni fikirler ve uygulamalara yol açtıkları sorgulanmaktadır.

Surel ve Palier⁷'ye göre, AB'den gelen dayatmalara ve bu dayatmalara karşı ulusal ölçekte kamu kurumlarının gösterdiği tepkiyi kavrayan bir etki-tepki analizi, belirli bir kamu politikasında gerçekleşen Avrupalılaşmayı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Oysa bu yazarlara göre, Avrupalılaşma, entegrasyonun yol açtığı bütün kurumsal, stratejik ve normatif yakınsama ve uyumlaşma süreçlerini kapsamaktadır. Bu yaklaşım, sadece AB düzeyi ve ulusal düzey arasındaki etkileşimi değil ulus-altı yönetim ölçeklerinin ve aktörlerinin de analize dâhil edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Avrupalılaşmayı çok düzlemli bir yönetim sistemi çerçevesinde, kurumların, fikirlerin ve çıkarların bir arada düşünüldüğü ve birbirleriyle iletişim içinde oldukları bir olgu olarak algılamak gerekiyor. Ayrıca, ulusal ölçeğin Avrupalılaşma sürecinden etkilenen tek yönetim kademesi olmadığına göndermede bulunan bu yaklaşıma göre, ulus-altı düzey de analizin içine katılabilir. Bunun devamında, yerel düzeyde yaratılan etkiler de dikkate alındığında karmaşık uyum biçimleri ve yaygın bir karşılıklı etkileşim mantığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim birliğin hayata geçirmek istediği çok düzeyli yönetim-etkileşim sistemi hesaba katıldığında bazı durumlarda ulus-altı birimlerin gerek merkezi gerekse ulus-ötesi ölçeği etkileyip yönlendirdiğine dair bulgular çeşitli araştırmalarda göze çarpmaktadır. Ulus-altı birimlerin (yerel yönetimler, yerel/bölgesel aktörler...) analize dâhil edilmesi çalışmamızın bölgesel kalkınma programları bölümünde önemli bir yer tutmaktadır. Avrupalılaşma sürecinde Samsun-Kastamonu-Erzurum Bölgesel Kalkınma Programı'nın TR83 bölgesinde (Samsun, Amasya, Çorum ve Tokat illerinde program uygulamadan sorumlu Yeşilirmak Havzası Kalkınma Birliği örneği) üzerinde bir alan araştırması yürütülmüş ve bu örnekten yola çıkılarak, birtakım ulus-altı birimlerin ve oluşumların, Avrupalılaşma sürecinde belirleyici faktörler olarak rol oynayıp oynamadıkları incelenmiştir.

Kalkınma Ajansları'nın kurulma sürecini Avrupalılaşma teorisi çerçevesinde incelemeye aldığımızda ise ilk olarak dikkate alınması gereken olgu, bölgesel kalkınma programlarında yukarıda sözü geçen öğrenme süreçlerinin DPT'nin uzman kadrolarını, ajansların kurulması yönünde olumlu yönde etkilemiş ve motive etmiş olmasıdır. Eğer bölgesel kalkınma politikasının Avrupalılaşmasında Kalkınma Ajansları'nın kurulması en tepe noktadaki kurumsal değişimi oluşturuyorsa, bu bir ölçüde bir önceki dönemde Komisyon'un mobilize ettiği öğrenme, karşılıklı etkileşim ve ikna süreçleri sonunda gerçekleşmiştir. Hâlihazırda bu ajansların uyguladığı hibe destekli projelerin uygulama mekanizmasının bölgesel kalkınma programlarında takip edilen kurallar ve kriterlerle (proje döngüsü) paralellik göstermesi de bu çerçevede göze çarpmaktadır.

Buna karşın, Kalkınma Ajansları'nın Türkiye'de kurulmasına yol açan faktörler çeşitlidir. Birliğin bu – *hazırlayıcı ve teşvik edici*- politikası tek başına ajansların neden ve nasıl kurulduğu sorusuna cevap vermekte yetersiz kalmaktadır. Zaten bahsettiğimiz üzere, birliğin Türkiye özelinde bölgeselleşme yönünde, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde olduğu gibi zorlayıcı ve üyelik edinimine yönelik teşvik edici bir politikası, Türkiye'nin özel durumu nedeniyle bulunmamaktadır. Bu bilgiler ışığında, bölgeselleşme ve ajansların kurulması bağlamında Türkiye örneği üzerinde şu önermeyi dikkate almak yanlış olmaz. “*Avrupa Birliği tarafından sunulan tek bir model eksikliği ve buna ek olarak belirli bir kurumsal veya prosedürel adaptasyonun dikte ettirilmemesi sonuçta katılım süreci içerisinde ulusal aktör ve kurumlar etrafında çok önemli bir manevra alanı oluşmasına neden olur*”⁸. Diğer bir deyişle Avrupa Birliği'nin etkisini ulusal seviyede göstermesinde aday ülkelerin kurum ve aktörleri şekillendirici bir rol oynayabiliyor. Ulusal kurum ve aktörler bazı durumlarda belirleyici faktörler olabiliyorlar. Ulusal ölçekte Avrupa ölçeğinin iç içe geçme durumu, aktörler için çeşitli fırsatlar yaratmaktadır (Featherstone 2003). Birincisi hükümetler ve ulusal aktörler AB yükümlülükleri ile bağlanmakta çeşitli stratejik faydalar görebilirler. Bu yükümlülükler, normal koşullar altında güçlü bir tepki uyandırabilecek eylem ve reformlar için gerekçe ve meşruiyet zemini oluştururlar. Böylece, gerçekleştirilmek istenen siyasi değişiklikler içerde daha önemsiz bir muhalefetle karşılaşır. Başka bir deyişle ulusal aktörler rakipleri üzerinde stratejik bir avantaj yakalamak ya da başka türlü gerçekleşmesi zor reformları hayata geçirmek amacıyla hükümet kurumları içinde ya da dışında AB müktesebatına tabii olmayı isteyebilirler⁹.

⁷ Surel Y. Ve Palier B. “Hareket halinde Avrupa, karşılaştırmalı çerçeveden Avrupalılaşma”, l'Harmattan. S.13-80

⁸ Ertugal E. “AB Bölgesel Politikalarının Üye ve Aday Ülkelere Etkileri”, 2. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Bildiri Kitabı 25-26 Ekim Ege Üniversitesi, İzmir, TEPAV. S.230

⁹ Eliçin-Arıkan Y. “Avrupalılaşma: Kavramsal Bir Çerçeve”, Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar Editör: Bekir Parlak, Turhan Kitabevi, S.132

Araştırmalarımız sonucunda edindiğimiz bilgilere göre Türkiye örneğinde ajansların neden ve nasıl kurulabildiklerinin açıklanmasında ulusal aktörler ciddi fonksiyonlar üstlenmişlerdir. Hemen belirtmek gerekir ki, Türkiye’de bölgeselleşme her zaman ayrılıkçılıkla, bölünme endişesiyle ve üniter devlet yapısının bozulması ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda ajanslar ile hayata geçirilen “ekonomik bölgeselleşmenin” meşruiyetini sağlayan en önemli dayanak noktası AB’ye uyum sürecidir. Bu hatırlatmadan sonra, değişimde başrolü oynayan birkaç başat aktörden bahsetmek gerekiyor. O dönem DPT’den sorumlu olan bakan Abdülatif Şener’in kişisel sahiplenmesi ve DPT bünyesindeki Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü uzman kadrosunun yasa yapım sürecinde etkin rol oynaması, değişimde kamu ayağını oluşturuyor. İkinci olarak, ajansların kurulması için özel sektörün -ki bunların başında TÜSİAD ve MÜSİAD gelmektedir- hükümet ve bürokrasi üzerinde ciddi bir baskı unsuru oluşturduğunu söylemeliyiz. Baskı ve yükselen taleplerden bahsederken, özel sektörün, ajansların kurulması ve uygulama süreçlerine ilişkin olarak, hükümet ve bürokrasi ile birçok ortam ve farklı zamanda istişare halinde olduğunu da söylemek gerekiyor. Yine bu kapsamda, özel sektör temelli bazı yerel örgüt ve organizasyonların da ajansların kurulması yönünde bilfiil rol aldıklarını, hatta ajansların resmi olarak kurulmasından önce kendi inisiyatifleri ile 90’lı yıllardan başlayarak ajans kurma çabalarında buldukları dikkatten kaçmıyor. Bunlar içinde en önemli örnekler arasında EGEV bünyesindeki Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı çalışmaları ve Mersin’de Ticaret ve Sanayi Odası bünyesinde kurulan Mersin Kalkınma Ajansı deneyimi bulunuyor. Yine İzmir’de İzmir Ticaret Odası’nın 1990’lı yıllarda ve 2000’lerin başında ajansların kurulması yönünde konferanslar gerçekleştirdiğini ve DPT ile yakın irtibat halinde bulunduğunu da belirtmek gerekiyor. Nitekim iki pilot ajans olarak İzmir ve Çukurova bölgesinin seçilmesi bu yerel hareketlerin ne denli önemli dinamikler olduğunu ortaya koymaktadır. Yine TÜSİAD’ın desteği ile TÜRKONFED’in ve MÜSİAD’ın desteği ile TUSKON’un kurulması da kayda değer gelişmelerdir. Bölgesel ölçekteki işadamları federasyonlarının konfederasyonlaşması, bu örgütler aracılığı ile merkezi yönlendirmeye çalışmaları da özel sektörün bölgesel kalkınmaya yönelik ilgi ve alakasının ne derece önemli ve belirleyici olduğunu ortaya koyuyor. Bu sempozyumun da başlığında geçtiği üzere özel sektör temelli bölgesel dinamikler, kurum ve kuruluşları ile gerek yerel/bölgesel düzeyde gerekse ulusal ölçekte ajansların kurulması sürecinde, değişimin en önemli aktörleri arasında yerlerini almışlardır. “AB’ye uyum sürecinin gereği” söylemi tam da bu noktada bu grupların çıkar ve politikaları ile buluşmaktadır. Bu şekilde ajansların temel nitelikleri ve amaçları genel hatlarıyla, stratejik çıkarlar bakımından birbirleriyle büyük ölçüde uyumluluk gösteren hükümet-bürokrasi-özel sektör arasındaki etkileşimler yoluyla belirlenmektedir.

Ulusal aktörlerden bahsetmişken belirli bir manevra alanına sahip ve ajansların kurulma sürecinde yine belirleyici rol oynayan bir diğer aktör grubu daha bulunuyor. Devletçi geleneğin ve merkezîyetçiliğin en önde gelen savunucuları arasında yer alan CHP’nin ve yine benzer ideolojiye sahip Türkiye Mimarlar ve Mühendisler Odası Birliği’nin (TMMOB) Danıştay ve Anayasa Mahkemesi’nde açtığı davaların ajansların kurulma sürecinde, ajansların niteliklerinin belirlenmesinde hatta yasanın adının değiştirilmesinde dahi önemli rol oynadıklarından bahsetmemiz gerekiyor. Avrupalılaşma teorisine göre AB’nin ülkeler üzerindeki dönüştürücü etkisi bazı aktörlere siyasi ve idari arenada yeni araç ve fırsatlar sunarken, diğer bazı aktörlerin ise zayıflamasına hatta oyun dışı kalmasına neden olmaktadır (Börzel ve Risse; 2000). Türkiye’de olan da budur. AB söylemi sayesinde Türkiye’de ilk kez bölgesel ölçekte bütün ülkeyi kapsayan kurumsal bir yapılanma mümkün olabilmıştır. Yukarıda sözü edilen üçlü blok (hükümet-bürokrasi-özel sektör) için AB süreci, ajansların kurulması yönünde meşrulaştırıcı bir rol oynamış bulunuyor. AB’ye uyum sürecinin gereği olarak görülmelerinden ötürü kayda değer bir meşruiyet kazanan ajanslar, işte bu meşruiyet zemini üzerinde ve üçlü bloğun kararlılığı sayesinde mahkeme sürecini başarıyla aşabilmiş ve nihayet 26 NUTS 2 bölgesinde kuruluşları tamamlanabilmiştir. Tabii bu muhalefet, ajansların taslak yasa aşamasındaki görece daha sivil niteliğini ve özel sektöre daha fazla temsil edilme fırsatı tanıyan yapısını köreltmıştır. Bölge Kalkınma Ajansları olarak ilk taslaklarda yer alan tanımdaki “bölge” sözcüğü, tahmin edilen endişe ve kaygılardan ötürü kaldırılmış ve de ajansların yönetim kurullarında valinin öncülüğünde kamu ağırlıklı bir yapı tasarlanmıştır.

Çalışmamızın üçüncü olarak ilgilendiği bir diğer boyut da, Avrupalılaşma süreci kapsamında gerçekleştirilen yerel yönetim reformlarının ve Kalkınma Ajansları’nın kurulmasının yerel/bölgesel ölçekte ne tür yansımaları olduğudur. Ajansların kurulmasını ve yerelleşmeyi bir arada düşündüğümüzde Avrupalılaşmanın bu ulus-altı ölçekler ile nasıl bir etkileşim halinde olduğunu, yerel ölçekte aktörler ve kurumlar arası ilişkilerde ne gibi değişikliklere yol açtığını da açıklamayı amaçladık. Cartier ve Pasquier’ye göre¹⁰ Avrupalılaşma teorisinin bölgesel ve yerel ölçek üzerinde uygulanması, Avrupa bütünleşmesinin ulus-altı sistemler üzerindeki

¹⁰ Pasquier ve Carter, « European integration and the transformation of regional governance : Testing the analytical purchase of Europeanization » S.2

etkilerinin elle tutulur biçimde incelenmesine imkân vermektedir. Avrupa bütünleşmesinin sunduğu fırsatların bölgesel/yerel aktörler tarafından nasıl kullanıldığı bu çerçevede önem kazanıyor. Bölgesel/yerel aktörlerin proaktif biçimde bütünleşme ile ilişki halinde olması, bölgesel/yerel siyasi kapasiteler üzerinde düşünmeyi gerektiriyor. Pasquier ve Weisbein'e göre¹¹ ise Avrupalılaşmayı yerel ölçekte kavramaya çalışmak ancak yerel ölçekte gerçekleştirilecek ve sınırlı sayıda aktör gruplarını hedef seçecek alan araştırmalarıyla mümkün olabilir. Ulus-altı birimlerin hesaba katılması, Avrupa bütünleşmesinin yerel ölçekteki siyasi ve idari yapının sahip olduğu kaynaklar ve bu yapının kurumsal özellikleri üzerinde yarattığı değişim ve dönüşümlerin incelenmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda, gerçekleştirdiğimiz üç alan araştırması ile AB'ye uyum sürecinin yerele ve bölgele olan yansımalarını açıklamaya öngördük. Bunlardan ilki, yukarıda sözü geçen TR83 (Samsun, Amasya, Çorum, Tokat) bölgesiydi. İkinci olarak İzmir'de (TR31), üçüncü olarak ise Çukurova Bölgesi TR62 (Adana ve Mersin)'de incelemelerde bulunduk. Her üç bölge de farklı sosyoekonomik yapılara sahip olduklarından AB'ye uyum süreci ve yerelleşme reformları çerçevesinde Avrupalılaşmaya farklı tepkiler vermişlerdir. Yerel/bölgesel aktörlerin (kamu-özel) örgütlü ve koordine hareket kapasitesi ve kabiliyeti üç bölgede de farklılıklar göstermektedir. Üç bölgenin bulunduğu ortak nokta ise aşağıdan yukarı biçimde şekillenen ve merkezi de yönlendirme gücüne sahip yerel/bölgesel kalkınma inisiyatifleri geliştirmiş olmalarıdır. Ancak yükselen bu yerel talep ve yönlendirmelere merkezin verdiği tepkiler karşısında, her üç bölgenin öncü aktör grupları farklı biçimde yaklaşmışlardır.

Bu bilgilerin ışığında çalışmamıza yön veren temel sorular ve sorgulamalar şunlardır:

- *Türkiye'de bölgesel politikaların yaşadığı dönüşüm sürecinde Avrupa Birliği'nin gerçekten zorlayıcı ve dayatıcı etkisi var mıdır? Yoksa Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde birliğin bu dönüşüm sürecindeki politikası, Türkiye'deki konuyla ilgili kamu otoritesine sahip kurum ve kuruluşları belirli öğrenme süreçlerinden geçirerek yapısal değişimlere yönlendirmesi olarak mı görülmelidir? Bu bağlamda 2003-2006 ÖUKP döneminde uygulanan bölgesel kalkınma programlarının ve de DPT'nin İtalya ile gerçekleştirdiği eşleştirme projelerinin rolü nedir?*
- *Kalkınma Ajansları'nın kurulması sürecinde Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin dışında, Türkiye'de hangi aktörler (merkezi, bölgesel ve yerel – kamu, özel) ve dinamikler (siyasi, ekonomik) rol oynamaktadır? Bunlar ne ölçüde belirleyicidir ve aralarındaki ilişkiler ne karakterdedir?*
- *Bölgesel Kalkınma Programları kapsamında bölgesel ve yerel düzeydeki aktör ve kurumların birlik kuralları ve prensipleri doğrultusunda edindikleri kazanımlar ve buradan hareketle hayata geçirdikleri yeni yerel kalkınma uygulamaları nelerdir? Bölgesel ve yerel düzeyde bu Avrupalılaşma sürecini yönlendirebilen ve bu süreçten faydalanabilen örgütlü yerel inisiyatifler var mıdır?*
- *Kalkınma Ajansları eliyle hayata geçirilen "ekonomik bölgeselleşmeye" hangi aktörler neden ve nasıl karşı çıkmaktadırlar?*
- *Gerçekleştirilen bölgeselleşmenin niteliksel özelliklerini hangi kurumsal, tarihî, düşünsel, normatif, ekonomik ve siyasî faktörler belirlemektedir?*
- *Yerel yönetim reformlarının ve Kalkınma Ajansları'nın kurulmasının yereldeki yansımaları nelerdir?*

2. Çalışmanın Yenilikçiliği ve Kullanılan Metodoloji

İlk olarak, bu doktora tezinin orijinal ve özgün olup olmadığına en nihayet karar verecek olanların, yakın bir tarihte tez savunmamızı değerlendirecek olan saygıdeğer jüri üyeleri olduğunu belirterek başlayalım. Bununla beraber, çalışmamızın siyaset bilimi alanında kamu politikaları üzerine yapılan araştırmalar arasında kendine özel bir yer edineceğini umuyoruz. Ülkemizde siyaset bilimi kapsamında kamu politikalarında yaşanan değişimlerin analizine yönelik çalışmalar her ne kadar son dönemde filizlenmeye başlamış olsa da kanımızca birçoğu gereken analitik araçlardan ve konunun zengin teorik kaynaklarından faydalanmamıştır. Zaten kıta Avrupa'sında da kamu politikaları analizlerine yönelik çalışmalar, ABD ve İngiltere'deki ilk akımlardan sonra 1970'li yıllarda başlamıştır. Kısa zamanda ülkemizde de bu zengin teorik kaynaktan faydalanılacağından şüphemiz yoktur.

Avrupalılaşma teorileri de 1990 yıllarda giderek ön plana çıkmaya başlamış ve Avrupa Birliği'nin üye ve aday ülkelerin siyasal ve idari yapılarında, kamu politikalarında neden olduğu dönüşümleri açıklamayı kendine amaç edinmiştir. Avrupalılaşma çalışmaları kavramsal bir açıklığa ve güçlü bir teorik arka plana gereksinim

¹¹ Pasquier ve Weisbein, "Yerelin mikroskobunda Avrupa", politique européenne, no:12, kış 2004. S.5

duymakla birlikte, yeni ve yaratıcı alan çalışmalarına imkân verme potansiyelini barındırmakta, bu alandaki bilimsel araştırmalara bir canlılık ve zenginlik de getirmektedir. Eliçin-Arıkan'a göre Avrupalılaştırma Türkiye üzerine çalışmalar için cazip araştırma perspektifleri sunmaktadır. Türkiye'nin Gümrük Birliği'nden bu yana geçirdiği dönüşüm ve değişim sürecini Avrupalılaştırma kuramsal çerçevesinden değerlendirmek hiç şüphesiz bu dönüşümlerin ardındaki dinamikleri anlamak, farklı aktörleri ve oynadıkları rolleri saptamak olanağı verecektir. Yazara göre, ekonomi, demokratikleşme, dış politika ve kamu yönetiminde yeniden yapılanma alanlarında gerçekleşen dönüşümde AB etkisi son derece açıktır. Türkiye'nin AB ile bağlantılı olarak yaşadığı değişim ve dönüşümleri Avrupalılaştırma çerçevesinden açıklamaya yönelik alan araştırmalarının siyaset bilimi yazınına zenginlik getireceği şüphesizdir.

Bu doktora tezi çalışması, tam da bu önermeler ışığında, Türkiye'de uzun yıllar belli bir statüko halinde seyretmiş bölgesel kalkınma politikalarının AB'ye uyum sürecinde yaşadığı önemli değişim ve dönüşümleri, çok aktörlü ve çok düzlemli bir perspektifte incelemeyi amaç edinmiştir. Her ne kadar değişimi gerçekleştirenler en nihayetinde devlet kurumları olsa da, değişimde rol oynayan birçok aktörün olduğunu ve bu aktörlerin Brüksel'den Türkiye'nin bir ilçesine kadar uzanan geniş bir yelpazede bulunduğunu bu çalışmada göstermeyi hedefledik. Değişimin temel dinamiği AB'ye uyum süreci gibi görünse de, dinamikler çeşitlidir. Ekonomik alanda yaşanan dönüşümler, bu bağlamda özel sektörün ülke ekonomisinde artan rolü, 2001 ekonomik krizi sonrası AKP'nin iktidara gelmesi, DPT'de AB'ye uyum süreci ve kamu yönetimi reformu süreci ile yaşanan zihinsel dönüşüm, bir o kadar da yukarıda bahsettiğimiz bölgesel dinamiklerin zorlayıcı talepleri değişimin belirleyici faktörleri olmuşlardır. Şimdi tüm bu değişim dinamiklerini ve aktörleri incelemek için kullandığımız metodolojiden söz etmeyi uygun görüyoruz. Tercih edilen metodolojik yaklaşımın da, konunun incelenmesinde tercih ettiğimiz yenilikçi bakış açısı kadar önem arz ettiğini belirtelim.

İlk olarak, çalışmamızın 1999-2009 dönemini incelediğini söylemek istiyoruz. 1999 yılı, Türkiye'nin AB'ye adaylık statüsünün tanındığı tarih iken, 2009 yılı da Kalkınma Ajansları'nın kuruluş süreçlerinin tamamlandığı yıla tekabül etmektedir. Bu zaman aralığında yaşanan süreçleri ve değişimleri incelemek için ise Kasım 2008 ve Kasım 2009 tarihleri arasında bir yıllık bir anket çalışması gerçekleştirdik. Bu kapsamda, en başta İstanbul'da çalışma konumuz üzerine araştırmalar yürüten ve bu konu hakkında uzman olan üniversite mensupları ve bazı araştırma kuruluşlarından temsilcilerle mülakatlar gerçekleştirdik. Amacımız, bir yandan konuyla ilgili temel teorik ve tarihsel okumalar gerçekleştirmek, diğer yandan da bu sözünü ettiğimiz üniversite hocaları ve uzmanlarla gerçekleştirdiğimiz mülakatlarla bilgilerimizi güncellemek ve esas aktörlerle irtibata geçmeden kendimize bir çıkış noktası hazırlamak oldu. İstanbul'da gerçekleştirdiğimiz bu ilk etap kapsamında aynı zamanda TÜSİAD, TÜRKONFED, TESEV, YEREL GÜNDEM 21 ve İKV gibi kurumların temsilcileri ile konumuz üzerine görüşmelerde bulunduk. İkinci etap olarak ise Ankara'da bir dizi mülakat gerçekleştirdik. Hedefimizde ilk olarak DPT bünyesindeki Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'nde görevli uzmanlar yer aldı. DPT'de gerçekleştirdiğimiz bu mülakatlar çok önemliydi çünkü bu müdürlük hem bölgesel kalkınma programları hem de ajansların kurulması sürecinde çok önemli görevler üstlenmişti. Ankara'da bulunduğumuz süre içinde ikinci olarak AKP'den ve CHP'den olmak üzere bazı milletvekilleri ile görüştük. Görüştüğümüz isimler arasında Ömer Dinçer, Lütfü Elvan, Onur Öymen ve Kemal Kılıçdaroğlu gibi önemli kişiler bulunuyordu. Sözü geçen vekiller, hem kamu yönetimi reformu hem de ajansların kuruluşu sürecinde önemli pozisyonlara sahiplerdi. Bu doğrultuda konumuzun siyasi alanda nasıl algılandığı ve nasıl şekillendiği yönünde önemli bilgiler edindik. Ankara'da TEPAV'dan bir yetkili ile görüştük. TEPAV önemliydi çünkü bölgesel kalkınma konusunda son yıllarda sürekli olarak çalışmalar ve konferanslar yürüten bir kurum. Birçok akademisyeni, kamu yöneticisini ve özel sektör mensubunu bu tema etrafında toplayabilen bir düşünce kuruluşunun rolü de konumuz nazarında yadsınamazdı. Yine Ankara'da TMMOB'un ajans yasasını dava eden avukatı ile birebir görüşme fırsatımız oldu. Gerek Kemal Kılıçdaroğlu gerekse TMMOB'un avukatı ajanslara neden ve nasıl muhalefet edildiğine dair bize önemli aktarımlarda bulundular. Son olarak Ankara'da Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu'ndan biri yabancı ikisi Türk olmak üzere üç görüşme gerçekleştirdik.

Üçüncü etap olarak ise üç farklı bölgede alan araştırmaları yaptık. Bu üç bölgede de, gerek bölgesel kalkınma programları gerekse de ajansların kuruluş ve uygulama sürecinde rol oynamış aktörlerle mülakatlar gerçekleştirmeyi amaç edindik. Yerel ve bölgesel ölçekteki ekonomik kalkınma inisiyatiflerinin temsilcileri ile yaptığımız görüşmelerde yalnızca yereldeki bu kurumsallaşmaları değil, kurumsallaşan bu aktör gruplarının kendi aralarındaki ilişkilerini ve Ankara ile olan ilişkilerini de inceleme fırsatı bulduk. Seçilen üç bölgedeki aktörler de bölgesel kalkınmanın değişiminde aktif rol oynadıkları için bize zengin ampirik veriler sundular. Yerel/bölgesel alan araştırmalarında belediyeler ve il özel idareleri temsilcileri ile de görüşmeler gerçekleştirdik. Yerel yönetim reformlarının yerele yansımalarını birebir uygulayıcıların ağzından dinleme şansımız oldu. Sonuç

olarak üç bölgede kamu (bunların arasında her üç bölgedeki Kalkınma Ajansı'nın genel sekreterliğinden temsilciler de bulunuyor) ve özel sektör temsilcileri ile toplamda 41 mülakat gerçekleştirdik. Değişimin yerel/bölgesel ölçekte nasıl hayat bulduğunu açıklamada bu görüşmelere çok büyük önem attık.

Son olarak da Brüksel'e gitmeyi tercih ettik. Brüksel'de Avrupa Komisyonu'nun konuyla ilgili genel müdürlüklerinden toplam üç temsilci ile görüştük. Ayrıca EURADA'nın genel müdürü ile Türkiye'de kurulan ajanslar hakkındaki görüş ve fikirlerini paylaştık. DPT'den uzmanların bir dönem EURADA'da ile irtibata geçtiğini ve EURADA'nın gerek İzmir'deki gerek Mersin'deki yerel aktörlere ajans kurma çalışmalarında aktif destek sağladığını bu mülakat sayesinde öğrenmiş bulduk.

Genel toplamda altmış aşkın mülakat gerçekleştirildi. Değişimin çok düzlemli bir sistemde gerçekleştiği varsayımından yola çıkarak *çok düzlemli bir anket* çalışması hayata geçirildi. Bu mülakatların çoğunda elimizde bulunan soru listesine sadık kalmaya çalıştık. Buna karşın birçok mülakat esnasında soruların sırası değişmek durumunda kaldı veya soruların çizdiği çerçevenin dışına çıkılarak yarı serbest mülakat tekniğinden faydalanıldı. Bu karmaşık ilişkiler ağında her aktörün ve kurumun fikirlerini, çıkarlarını, kurumsal kimliklerini, diğer aktörlerle olan ilişkilerini yakalamayı hedefleyen bir anket çalışması için bu esnekliğe mecburen başvuruldu.

Veri toplamada mülakatlar çok önemli bir yer tuttu. Ancak, yazılı kaynaklardan da ciddi ölçüde faydalandığımızı söylememiz gerekiyor. Bölgesel ve yerel kalkınma söz konusu olduğunda son yıllarda Türkiye'de kayda değer bir literatür oluşmuş bulunuyor. Bu çalışmalarda gerek Türkiye'deki bölgesel kalkınma deneyimi gerekse de yeni bölgesel kalkınma paradigmaları ve yükselen bölgesel dinamikler üzerinde duruluyor. Bu literatürü oluşturan kaynaklar arasında makaleler, yüksek lisans, doktora tezleri, kitaplar, çeşitli konferans ve sempozyumlarda sunulan bildiriler bulunuyor. Bu çalışmalar farklı bakış açılarının yakalanmasında ve dikkate alınmasında önemli katkılar sundular. Bazılarından edinilen bilgiler birçok hipotezin desteklenmesini ve onaylanmasına yardımcı oldular. Diğer yandan Avrupalılaştırma teorisi hakkında yabancı kaynakların sunduğu zenginlikten de yararlandık. Yazılı kaynaklar arasında AB'nin dokümantasyonu, DPT'nin plan ve raporları, bölgesel gelişme planları ve yereldeki aktör ve kurumların çalışmaları da önemli yer işgal etti. Yerel basın da çıkan haberler de kimi zaman önemli veriler sundular.

türkonfed TÜRK GİRİŞİM VE
İŞ DÜNYASI
KONFEDERASYONU
TURKISH ENTERPRISE
AND BUSINESS
CONFEDERATION

TÜRKONFED
Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu

Mete Caddesi Yeni Apartmanı No: 10/6
Taksim 34437 İstanbul / Türkiye

T 0212 251 73 00
F 0212 251 58 77
E info@turkonfed.org

www.turkonfed.org

ISBN 978-9944-0172-5-1